

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET-ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

**TRANSZCENDENCIA ÉS KÜLDETÉSTUDAT, MINT EGYÉNI
ÉS KOLLEKTÍV IDENTITÁSKÉPZŐ ESZMÉNYEK
REMÉNYIK SÁNDOR KÖLTÉSZETÉBEN**

Doktori (PhD) Értekezés

A doktori iskola vezetője: dr. Hargittay Emil egyetemi tanár

Témavezető: dr. Sipos Lajos professzor emeritus

Készítette: Szalkai Sándor Imréné

Budapest

2019

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés	2
II.	Műfaji lehetőségek: életrajz, kritikai pályarajz, monográfia	4
III.	Történelem és eszmetörténet az „erdélyi gondolat” és a transzszilvanizmus értelmezéséhez	12
IV.	Reményik Sándor pályakezdése..... Hiba! A könyvjelző nem létezik.	
V.	A Pásztortűz, az Erdélyi Helikon és a Klingsor folyóiratok közötti párbeszéd a két világháború között	36
VI.	Irodaloméltelmezés és világlátás Reményik Sándor publicisztikájában	59
VII.	A lírai szövegszubjektum pozíciója Reményik költészetében	71
VIII.	Költői beszédmód és szereptudat alakulásának első stációja: <i>Fagyöngyök</i>	83
	VIII.1. A költői beszédmód és szereptudat új formája: a <i>Végvári Versek</i>	96
IX.	A kötelességvállalás, mint a küldetéstudat attribútuma Reményik Sándor <i>A Műhelyből</i> című kötetében.....	112
X.	Vándormotívumok Reményik Sándor költészetében	116
	X.1. Fenyő motívum.....	119
	X.2. Szikla motívum.....	127
	X.3. Hajó motívum.....	132
	X.4. Lepke motívum.....	139
	X.5. Vonat motívum.....	142
	X.6. Templom motívum	146
XI.	Ellenpólusok Reményik Sándor versbeszédében	152
XII.	Arcképcsarnok – versdedikációk szerepe a költői életmű értelmezéséhez	163
	XII.1. Dedikáció.....	163
	XII.2. Dedikált versek családtagoknak, gyermekeknek, barátoknak	164
	XII.3. Emlékversek	172
	XII.4. Orvosoknak, nővéreknek dedikált versek.....	178
	XII.5. Dedikált versek költőtársaknak	181
	XII.6. Dedikált versek teológusoknak és prózaíróknak	190
XIII.	Utóhang	199
XIV.	Bibliográfia.....	201
XV.	Az értekezés összefoglalója.....	211
XVI.	Summary	214

I. Bevezetés

„[...] Egy istenarc van eltemetve bennem,
S most ásót, kapát, csákányt ragadok,
Testvéreim, jertek, segítsetek,
Egy kapavágást ti is tegyetek,
Mert az az arc igazán én vagyok”.¹
(Reményik Sándor, *Istenarc*)

„[...] És aki költő, az legyen király,
És pap, és próféta és soha más,
Nem illik daróc főpapi tallárhoz
S a királyi nyelvhez koldus-dadogás”.²
(Reményik Sándor, *Az ige*)

A Trianon után szerveződő kisebbségi, erdélyi irodalomban kétségtelenül Reményik Sándornak jutott a legrangosabb hely. A „helikoni triász”-ban (Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László) vezető szerepet töltött be, melyet költészete esztétikai minőségének és költői szerepvállalása erkölcsi következetességének köszönhetett. Az erdélyi irodalom képviselői megbecsüléssel tekintettek rá, azonban az 1948 után hatalmi helyzetbe kerülő marxista irodalomkritika teljesen háttérbe szorította. Ez a méltánytalan helyzet akkor kezdett megszűnni, amikor Kántor Lajos *Az építész fia* címmel 1983-ban kiadott válogatott versek bevezető tanulmányában elismeréssel szólt költészetéről.³

Reményik Sándor azon kevés költőink egyike, akinek gondolat - és érzésvilágát, poézisét – a korszak egyik lehetséges irodalom fogalma szerint – Istenhez való viszonya és etnikai hovatartozásából adódó küldetéstudata alakította.

Új értelmet nyerhet a költői életmű, ha bizonyíthatóvá válik, hogy Reményik transzcendencia iránti belső szükséglete és nemzetféltő küldetéstudata egyazon szellemi és lelki térből ered, ugyanazt a szellemi és spirituális szférát modellálja.

Ehhez szükséges volt tanulmányozni a korszak politikai, szociokulturális és etnokulturális viszonyait, s azt, ahogyan a Reményik-líra reagált ezekre. Reményik pályatársaival az

¹ REMÉNYIK Sándor, *Istenarc* = R.S., *Összes versei*, I, Bp., Auktor Kiadó, 2000, 387.

² *Uo.*, *Az ige*, 308.

³ Erre Pomogáts Béla hívta fel a figyelmemet. (Itt szeretném köszönetemet kifejezni minden számora fontos véleményért, segítő útmutatásért.)

'összekötő' szerepét próbálta betölteni; élete és munkássága során számtalan kísérletet tett kapcsolatfelvételre és párbeszéd folytatására az egymás mellett élő kisebbségek közeledése érdekében.

Ennek bizonyításához fel kell tárni a szubjektum és a közösség kapcsolatát. A költő életét alakító szubjektív és objektív tényezők kölcsönhatásaként alakult ki a magyarságtudatra és költői küldetésstudatra épülő eszmetörténeti egység, mely egész életművének lényegi meghatározója. Dolgozatom megerősíteni kívánja, hogy a transzszilvanizmus kulturális mezőt nyitott a magyar, szász, román alkotó értelmiség számára, lehetővé tette az etnikumok közötti egységes kommunikációt, ugyanakkor az írói felelősségtudat magatartásmodelljét is közvetítette.

A reményiki életműben világossá válik, hogy a lehetőségek kínálta helyzetben értékek átértékelésére kerül sor, az alkotó számtalan élethelyzetben deheroizálódik, képtelen önmagát megteremteni, ezért, önvédelmi reflexként idegenként tekinti magát

Élethelyzete, saját hagyományaihoz való kötődése, valamint más anyanyelvi kultúrákkal való együttélési szándéka alakítja identitástudatát: a magváltozott politikai körülmények hatására kezdeményezi az interkulturális párbeszéd megvlósítását, a rossz kulturális közérzet pozitívrá változtatását. Ezt az identitásfogalmat nevezi Papp Endre „kettős spirál”-nak. Eszerint „az identitás szüntelen párbeszédet feltételez saját hagyományunkkal, ugyanakkor más anyanyelvi kultúrákkal is. Meglévő aonosság tudatunk axiómájára belépünk a kommunikációs aktusba, s új benyomásokkal gazdagodva értjük újra magunkat benne”.⁴ Éppen ezért, a Reményik-jelenség értelmezéséhez szükség van a román és szász költők álláspontjának ismeretére is, melyre lehetőséget kínál a korszak jelentős irodalmi lapjai együttműködésének vizsgálata.

Különös lehetőséget kínál Reményik dedikált verseinek rendszerése, értelmezése, mely teljes betekintést tesz lehetővé egy egész korszak kultúrájának, irodalmának, ideológiájának megismeréséhez.

Etikai következetessége formahűséggel, formafegyelemmel párosult. Szándéka nem az volt, hogy új költői nyelvet alkosson, vagy új fejezetet nyisson a magyar irodalomban, hanem az, hogy a hagyományok átörökítőjeként szólaltassa meg transzcendens létérzését és nemzettudatunkat egyedi módon gazdagító gondolat-és érzésvilágát. Reményik egyéni identitásának ezen alappillérei váltak az erdélyi magyarság identitásának fontos részeivé.

⁴ PAPP Endre, *Azonos önmagával (Irodalmunk: az áldozat, áldozatunk: az irodalom)*, Bp., Hítel Könyvműhely, 2013, 58.

II. Műfaji lehetőségek: életrajz, kritikai pályarajz, monográfia

Az antik és középkori hagyományokra épülő, regényes elemeket sem nélkülöző életrajz a 19. századi irodalomtörténetben egyetlen személy életeseeményeinek feltárására törekedett, nagy mennyiségű adathalmazzal dolgozott, autentikus források hiányában fiktív elemekkel egészítette ki az alkotói életutat. Az egyéni sors és alkotói tevékenység megrajzolása nem a társadalmi és kulturális történések összefüggéseiben valósult meg.

A pozitivista szellemű monográfus – mivel a korszak tudományos kutatásban felmutatott eredményei tapasztalati tényekhez, konkrét adatokhoz kapcsolódtak – adatgyűjtő, filológusi munkát végzett. A szellemtörténészek az aprólékos, részeredményekre koncentráló indukciós módszert követték. Horváth Károly *A pozitivizmus a magyar irodalomtörténetírásban* című tanulmányában hangot adott kételyeinek is. A pozitivista irodalomtörténetírás ugyanis nem vizsgálta az írói egyéniség átalakító erejét, nem volt kérdés az olvasói recepció problémája, s a mű utóéletének vizsgálatakor elsősorban magyaráztak értékelés helyett.

A pozitivista életrajzírást elsőként az orosz formalisták utasították el, szerintük az életrajz eltávolítja az elemzőt magától a műtől, mindattól, ami az irodalom lényegét adja.⁵

Az életrajznak csak az alkotói személyiség és az élettér rekonstrukciója szempontjából tulajdonítottak jelentőséget, hangsúlyozták, hogy a műalkotás nem lehet pusztán életrajzi dokumentum. „A költő műve lehet álarc, dramatizált stilizáció. Az életrajzi kutatásnak – írta René Wellek és Austin Warren – akkor van értelme, ha úgy végezzük, hogy az ilyen megkülönböztetéseket is érzékelnünk tudjuk”.⁶

Az életrajz műfaji besorolásának igénye a század jelentős irodalomértelmező irányzatai alapján került a figyelem középpontjába. Különböző elméletek születettek, melyek nem a tradicionális módon közeledtek a műalkotáshoz, a szerzőhöz és az életműhöz, a történettudomány és az irodalomtörténet közötti távolság egyre kisebbé vált, az új értelmezések a komparatiztika eszközeivel keresték az összefüggéseket, s az adott kor szükségletei alapján törekedtek az életmű megítélésére.⁷

⁵ HORVÁTH Károly, *A pozitivizmus a magyar irodalomtörténetírásban*, Itk, 1959/3-4.

⁶ WELLEK, René, WARREN, Austin, *Az irodalom elmélete = Az irodalom és az életrajz*, ford. SZILI József, Osiris, Bp., 2002, 79.

⁷ Az *Encyclopaedia Britannica* Paul Murray Kendall elemzése alapján az életrajz tartalmi és formai megjelenését figyelembe véve több kategóriát különböztet meg. Az „*informatív*” életrajzot akkumulatív, gyűjtő kategóriának tekinti, melyben a szerző távol tartja magát mindennemű mű-interpretációtól. A második kategória a „*kritikai életrajz*”, mely nagyon alapos, autentikus dokumentumokra alapozott forráskutatásra épül. Fontosnak tartja a kronológia betartását, végül hatástörténeti összefoglalóban mutatja be az életmű utóéletét, melynek megítélésében az adott korok szükségletei és mentalitása meghatározó. A kritikai életrajz klasszikus példjaként említi Richard Elmann *James Joyce* monográfiáját, mely 1959-ben készült. A „*standard*” biográfia szubjektív és objektív

Kétségtelen, hogy a tudományos életrajz lehet olyan narratív szerkezet, mely a szerzői recepció meglétével magyarázható, ugyanakkor, főként történeti dokumentumok hiteles adatszolgáltatására támaszkodik, így valahol a történetírás és az irodalom közötti térben helyezkedik el.

Az életrajzírás és a történetírás kölcsönhatásáról számos tanulmány olvasható a *Journal of Interdisciplinary History* című periodikában, ahol Robert I. Rotberg hangsúlyozza, hogy történelem aligha létezhetne életrajzi betekintés nélkül. „Only biographers who are steeped in the historiography of particular chronology periods and geographical areas can explain why influential individuals did what they did, and what exact aims were in mind”.⁸ A szerző megállapítja, hogy az életrajz egyfajta intellektuális történelemmé válik, melyben feltárják az egyént ért valamennyi hatást, ilyen módon a legjobb életrajzok egyértelműen összehasonlítható jellegű munkák. Janet Browne az életrajz „kissé problematikus akadémiai műfaj” voltát emeli ki. Összegzése alapján „biographies can illuminate the networks that unite the individual figures with larger groups of scientific practitioners, the journals and other publications that broadcast their work, the circulation of ideas through overlapping circles of friendships or correspondence, [...] and the emergence of self-identification as a 'scientist’”⁹

Az életrajzzal kapcsolatos vita főként abból adódhat, hogy a történelem sokkal több, mint egyének élete, politikai, kulturális, szociális, gazdasági és intellektuális összetevői vannak, ami összességében sokkal komplexebb, mint azoké a személyeké, akik a történet folyamatában érintve vannak. „The path of history and biography obviously have a tendency to converge”¹⁰.

A történet- és irodalomtudomány egy adott kultúrában, saját, lokális élettérre leszűkítve, identitástörténetet dolgoz fel. T. S. Eliot a kultúra három fontos kritériumát határozza meg, melyek a kultúrhagyományok jelenkorba való áttelepítését, helyi, regionális kultúraként való értelmezését jelentik; mindez egyidejűleg vallási egység és különbözőség együttműködése.

megközelítési módot egyformán alkalmaz, az objektív életrajzokat személyes szubjektivitásba ötvözi. Az úgynevezett „*interpretatív*” életrajz teljes szubjektivitásra hagyatkozik, jellemző az autentikus forrásból származó dokumentumok hiánya, a szerző a birtokában lévő forrásmunkákat szabadon manipulálja, mint Frank Harris *Oscar Wilde* monográfiája 1916-ból. Végül a „*fikcionált*” biográfiát említheti, mely számos narratív elemet tartalmaz, másodlagos forrásokat használ regényesített és naplószerű elemeket alkalmazva.

⁸ ROTBERG, Robert, *Biography and Historiography = Mutual Evidentiary and Interdisciplinary Considerations*, (Journal of Interdisciplinary History), XL. 3 Winter, 305. „Csak a történettudományba mélyen beásó, a kronológiai periódusokat végigkísérő, földrajzi arénába belépő életrajzírók tudják megmagyarázni, hogy befolyásos egyének miért tették azt, amit tettek, mi volt cselekedeteik pontos indítéka.”

⁹ i. m., 349. BROWNE, Janet, *Making Darwin: Biography and the Changing Representations of Charles Darwin*, „Az életrajzok átvilágítják azokat a hálózatokat, melyek összetartó erőként működnek az egyének és a nagyobb csoportok között, a tudósok, az újságírók és kiadványok között, ez teszi lehetővé a baráti kapcsolatokban és levélváltásokban megjelenő eszmék körforgását, ez tárja fel annak a rendszernek a működését, mely lehetővé teszi, hogy felbukkanjon az önidentifikáció, mint 'tudós attitűd’.

¹⁰ SHELSTON, Alan, *Biography = The Critical Idiom*, ed. John D. Jump, Methuen and CO Ltd, 1977, 16. „A történelem és az életrajz ösvényén nyilvánvalóan tendenciózus az összetartozás”.

Ennek gondolkörében a kritikai pályaképekben megrajzolt alkotó életútja mindig egy sajátos kulturális közegben történik. „The term culture has different associations according to whether we have in mind the development of an individual, of a group or class, or of a whole society”.¹¹

Hayden White *A történelmi szöveg, mint irodalmi műalkotás* című tanulmányában a történelmet szembeállítja a tudománnyal egyetemes törvényalkotási lehetőség hiányában, majd a történelmet hasonlóképpen szembeállítja az irodalommal, mivel az előbbit a 'tényleges' érdekli, az utóbbit pedig a 'lehetséges'.¹²

A történetírás és irodalomtörténetírás olyan módon is közelednek egymáshoz, hogy kapcsolatban vannak a múlt megismerhetőségével, azzal a ténnyel, hogy a történetíró és az életrajzíró a „hagyományörző kultúra által veszi birtokba a világot”.¹³ Lévi-Strauss az egyidejűleg működő ellentétes erők keresztútjában vizsgálja a működőképes társadalmat, melyet a különállás igénye vagy az összetartozás szükségessége irányít. Mindezt figyelembe véve, a sokféleségen működő kapcsolat analízise hozzájárul ahhoz, hogy a kritikai pályarajzokban méltatott egyének sorsán keresztül egy egész korszak kulturális, erkölcsi, vallási hovatartozását értelmezni lehessen. Irodalom, történelem és politika összetartozását hangsúlyozza Catherine Belsey is, akinek olvasatában „[...] to bring these three terms together *explicitly* is still to scandalise the institution of critical biography, because it is to propose a relationship between the transcendent (literature), contingent (history) and the merely strategic (politics)”.¹⁴

Az elmúlt évtizedekben Magyarországon is számos tanulmány született a kritikai életrajz jelentőségéről, hasznáról és szerepéről. Hargitay Emil a kritikai életrajz hasznáról vet fel gondolatokat, s úgy véli, „a jól sikerült kritikai életrajzok egyáltalán nem zárják ki a műelemzés vagy bármilyen szélesebb kontextusú, elméleti kiindulású megközelítés lehetőségét”.¹⁵

Az irodalomárok közötti vita elsődleges kiindulópontja az volt, hogy a kritikai életrajz nem igazodott a modern irodalomtudomány követelményeihez. A hatalmas információs anyag feldolgozására törekvő kritikai pályarajz továbbra is nélkülözhetetlen az

¹¹ T. S. ELIOT, *The Notes Towards the Definition of Culture*, Faber and Faber Limited, London-Boston, 1979, 21. „A kultúra fogalma különböző asszociációkat tartalmaz, annak értelmében, hogy az egyén fejlődésére gondolunk, egy csoportéra, egy osztályára, vagy az egész társadalomra”.

¹² Vö. *Testes Könyv*, szerk. KISS Attila Attila, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, ICTUS és JATE, Irodalomelméleti Csoport, DEKON Könyvek, Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat, Szeged, 1996. 342.

¹³ LÉVI-STRAUSS, Claude, *Faj és történelem*, ford., BOGLÁR Lajos, Napvilág Kiadó, 1999, 21.

¹⁴ BELSAY, Catherine, *Literature, History, Politics*, Modern Criticism and Theory, ed. David Lodge, Longman, New York-London, 1988, 400. [...] a három fogalom nyilvánvaló együttélése megbotránkoztatja a *literary criticism* intézményét, mert kapcsolatot létesít explicit módon transzcendens (irodalom), kontingens (történelem) és pusztán stratégiai (politika) között”.

¹⁵ HARGITAY Emil, *A „kritikai életrajz”haszna, Történelem és elmélet néhány példával*, Irodalomismeret, 2014/3, 16.

irodalomtudományban, még akkor is, ha a recepciótörténetben a megközelítés mindig változik, hiszen a művek utóélete, hatástörténete mindig az adott kor értékítéletéhez kapcsolódik. Az értelmezésben nagy szerephez jutó olvasó a szöveg értelmezésében saját viszonyát is tükrözi az adott társadalom kultúrájában.

Arany Zsuzsanna *Stevenson rémálma* című írásában nem tartja a műelemzést az életrajz szerves részének, olvasatában az életrajzi tények és az alkotások két metszésponton érintik egymást, a keletkezéstörténetben és a hatástörténetben. Ugyanakkor, e kijelentésével paradox módon fontosnak tartja, „azoknál az életrajzoknál, amelyek markánsabb portrét kívánnak adni hősükről – tehát nem pusztán az életesemények előre megszabott narratív struktúrákba való rendezésén fáradoznak – [...] a tárgyalt művek és az adott korszakban divatos eszmeáramlatok közötti összefüggések feltárását is elvégezni”.¹⁶ Széchenyi Ágnes a közös térben megnyilvánuló szóbeliség közvetlen indulati töltetét, a verbális terjedés torzítását vizsgálja az emberi kapcsolatokban azt, amit a történettudomány a térbeliség paradigmájának nevez.¹⁷

Az elmúlt években megjelent életrajzok, pályarajzok, monográfiák választott műfajuk belső lehetőségeit alakították. Schein Gábor az Elektra Kiadóház „Élet-kép” sorozatban megjelent munkája nagyobb teret engedett a szövegek interpretációjának, mint amennyi az ilyen típusú könyvekben megtapasztalható. Sipos Lajos Berda Józsefről írt pályarajzában három narratívát foglalt szavakba: a költő életét kísérő történetekből, mendemondákból egyet, a Berda által két különböző korszakában készített önéletrajzból a másikat; a harmadikban egy lineárisan felépülő vázlatos monográfiát.

Másként járt el Ferencz Győző Radnóti Miklósról készített könyvében. Kultúratudományi, esetenként műfaj történeti kitekintésű pályarajzot készített. Ködöböcz Gábor Kiss Benedekről, Rónay László Tamás Menyhérről írt kismonográfiája hozzávetőlegesen követte a kronológiai sorrendet. Inkább az általuk legfontosabbnak tekintett művek értelmezését, az azokhoz kapcsolható magyar (és világirodalmi) párhuzamokat villantják föl. Vilcsek Béla Turczi Istvánról pályájáról írt munkája poétika-elméleti alapozású. A klasszikus monográfia újrafogalmazására példa Szilágyi Zsófia Móricz Zsigmondról és Szilágyi Márton Csokonai Vitéz Mihályról készített munkája. Az első célja láthatóan a korábbi irodalom-fogalommal szembenálló, eddig elhanyagolt filológiai tényeket is elemzésbe bevonó törekvés. Az utóbbi

¹⁶ ARANY Zsuzsanna, *Stevenson rémálma*, Irodalomismeret, 2014/3, 49. A szerző külön foglalkozik a nyelvi struktúrák jelentőségével, úgy látja, hogy a szépirodalom és a tudományos beszédmód eléggé élesen elválik egymástól, s valahol a kettő között kaphat helyet az életrajz. Vagyis az alkotói és kutatói attitűd együttes jelenlétére van szükség.

¹⁷ Vö. SZÉCHENYI Ágnes, *Az életrajzírás esélyei: elmélet és gyakorlat*, (Egy Schöpflin Aladár-monográfia kereteihez), Irodalomismeret, 2014/3, 74..

mikrotörténeti dimenziók érvényesítése, ahol az egyént alkotó erőnek kell tekinteni, mely erő a saját társadalmi összefüggései között létezik. A mikrotörténelem kapcsán a legfontosabb vitatéma a narráció és a történelmi megismerés közötti feszültség.¹⁸

Szilágyi Márton szerint az alkotót „nem zárt egységként, hanem a környezetével való interakciókban”¹⁹ kell megismerni, a költőt ’mint társadalmi jelenséget kell vizsgálni’ A tradicionális angolszász modellt követő ’critical biography’ helyett Szilágyi Márton munkája társadalomtörténeti biográfia, melyben egy ’kivételesen átlagos’ alkotó személyiségének társadalmi közegben megnyilvánuló interakcióját analizálja.

Az életrajz tanulmányozása szükséges az összefüggések nyomon követéséhez, az újraolvasás értelmezések sokféleségét eredményezheti. Schein Gábor az *Életrajzok visszatérésében* úgy látja, hogy az „élet-mű-kor logikájú életrajz alkalmas elbeszélésforma lehet arra, hogy megmutassa, az ember élete sohasem lehet egyetlen emberé, minden pillanata érintkezések, kapcsolatok, funkciók metszéspontja, és maga az alkotó életműve is metszéspontokon keletkezik”.²⁰

A monográfia az alkotó társadalmi viszonyok által meghatározott életterében működik, ezért a szintézisreemtő szándékkal készült kritikai életrajz különböző inspirációk által meghatározott konglomerátum; történelmi, pszichológiai, etikai, esztétikai, informatív és interpretatív. Tudományos igénnyel készült, egzakt dokumentum feldolgozó módszerrel, de bizonyos mértékig mégis fikció marad, hiszen benne foglaltatik az életrajzíró szubjektív megítélése a forrásmunkák értelmezésénél, a dokumentumok felhasználás során is működik a szerzői recepció.

Valójában az életrajzot történelmi, kultúrtörténeti, szociológiai események elbeszélésére alkalmasnak tarthatjuk, az egyéni sorsban sor kerülhet társadalmi rekonstrukcióra, nem feledve azt a tény, hogy az egyén számára meghatározó életesemények társadalmilag olykor jelentéktelenek. „[...] az életrajzot a legideálisabb terepnek tekintik a társadalmi szabályok és törvényszerűségek tényleges működéséről és gyakorlatáról alkotott tudományos hipotézisek érvényességének ellenőrzésére”²¹

¹⁸ Az idézett szerzők munkái: SCHEIN Gábor, *Weöres Sándor*, Elektra-Kiadóház, 2001, SIPOS Lajos, *Berda József*, Napút Kiadó, 2016, FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*, Osiris, 2009, KÖDÖBÖCZ Gábor, *Kiss Benedek*, Magyar Művészeti Akadémia, 2014, RÓNAY László, *Tamás Menyhért*, Magyar Művészeti Akadémia 2015, VILCSEK Béla, *A halandó bosszúja*, Turczi István, AmbrooBook Kiadó, Győr, 2017.

¹⁹ SZILÁGYI Márton, *A költő, mint társadalmi jelenség*, Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói, Ráció Kiadó, Bp., 2014, 38.

²⁰ SCHEIN Gábor, *Az életrajzok visszatérése*, Jelenkor, 2008/9, 972.

²¹ LEVI, Giovanni, *Az életrajz hasznáról*, ford. CZOCH Gábor, Korall, 2, 2000, tél, 81. CZOCH Gábor az életrajzírás interdiszciplináris voltára hivatkozva foglalkozik mentalitástörténettel, mely szorosan kötődik a mikrotörténeti vizsgálódáshoz, ugyanis itt az individuális viselkedés és a kollektív viselkedés alapján azt vizsgáljuk, hogy a kulturális szint a társadalmi szereplők életkörülményeit hogyan határozza meg.

Sabina Loriga szerint bármennyire fontos is az egyes ember, az egyén gondolatainak és cselekedeteinek nincs történeti jelentősége. Egy élettörténet csak illusztráció a társadalmi probléma feltárásához, az egyéni létezés szeletét ilyen módon be kell csúsztatni a kontextusba, hogy hozzájáruljon a helyes értelmezéshez. Olvasata szerint „a történésznek két ütemben kell dolgoznia: először is meg kell találnia a reprezentatív egyént, majd e reprezentatív egyén tulajdonságait induktív eljárással ki kell terjeszteni az egész kategóriára”.²² Az egyént tehát sokkal inkább úgy kell felfogni, mint aki azonos a többiekkel, olyan genetikusan mintának tekintve, ami egyedül arra a csoportra jellemző gondolatokat, érzéseket, impulzusokat tartalmazza.

Rákai Orsolya felveti a „kézikönyv” megjelölést is, melyben az ember nem értékkel vagy értelmez, csak adatokat használ fel szükségszerűen, érdeklődése szerint. Ha az életrajz nem lineárisan és kronologikus sorrendben összerakott szöveghalmaz, „az adott szerzői név által kimetszett szöveghalom interpretációja szempontjából releváns kontextus lehet”.²³

Varga László az irodalomelmélet fogalmi meghatározása, az irodalom funkciója és az irodalmi mű genezise felől közelíti meg a kérdést, összefoglalva azoknak a teoretikusnak a véleményét, akik nem fogadják el az író egyéniségének, életfolyamatának irodalomelméleti vizsgálatot igénylő fontosságát. „Ha viszont az irodalmat az emberi kapcsolat kifejezőjeként, a világra vonatkozó ismereteket nyújtó eszközként ismeri el az irodalomelmélet, akkor szükségszerű az író bekapcsolása az irodalomértelmezés folyamatába”.²⁴

Az életrajzírás haszna elsősorban abból adódik, hogy a megírt szöveg egy újabb aspektusból új megértésre alkalmassá válik a recepció során, ahogy Hans Robert Jauss fogalmaz, kiemelve a produktív megismerés tényét, „ekkor nyílik meg a megértés horizontja a szövegek későbbi

²² LORIGA, Sabina, *Történet és életrajzírás a 19-20. században*, ford. KOVÁCS András, Korall, 44.sz., 2011/12, 22. A szerző végig vezeti a történelem során alkotó neves gondolkodók véleményét tanulmányában, utal John Haywood *Life and Reign of King Henry III.* című munkájára, melynek szerzője szerint a hatalmas államok kormányait nem szabad összetéveszteniünk híres emberek cselekedeteivel. Az ellentétes elméletek sokaságából kiemelve Voltaire-re támaszkodik, aki szerint a történelem váratlan eseményei nagy alakok életeseményeiből jobban megérthetők, utal Fichte véleményére, aki az egyetemessel szemben tagadta az egyén értékét, de ott van Kant és Hegel elgondolása is, melynek alapján a történelemnek mindig az egyén felé emelkedve nagyobb léptekben kell gondolkodnia, továbbá az egyéni életsors partikularitásának nem szabad elhomályosítani a történelem számára értékes dolgokat.

²³ RÁKAI Orsolya, *Sztereotípiák. Műfai töprengés egy kortárs „szerzői-monográfia” sorozaton*, Budapesti Könyvszemle, 2003/2, 135. A szerző hangsúlyozza, hogy a hazai irodalomtörténeti kánon még mindig narratív műfajnak tekinti az életrajzot, holott azt egyfajta *rend*-nek kell értelmezni, s azt kell megláttatni, hogy az „élettörténet ráhangolódik” a nemzet kulturális történetére. Vö.i. m., 139.

²⁴ VARGA László, *Életrajz-kutatás és irodalomelmélet, Visszapillantó tükrök= Tanulmányok Lukácsy Sándor 75. születésnapjára*, Universitas Könyvkiadó, Bp.,2000, 321. A szerző a formalisták, a New Criticism és a strukturalisták nyomán az író és műve viszonyának elemzésével foglalkozik; a mű és a szerző azonossága, az író körülvevő világ valóság tartalmának művébe való objektíválása, a kész mű és szerzője között viszony feltárása a cél. Véleménye szerint, bár az egész mű felépítése, sajtóságai függenek a szerző személyiségétől és pszichikai tulajdonságaitól, a műalkotás lényegét mégis annak a társadalmi csoportnak a struktúrája határozza meg, mely hatással van a szerző életének eseményeire.

kontextusban mindig másként való megértésére, melyeket elsődleges kontextusban még nem lehetett feltenni”.²⁵ Csak ilyen módon lehet a történelmi és esztétikai megismerés közötti szakadékot áthidalni. Az irodalmi mű költőisége időtlenül jelen van az idők során, az objektív értelmezés lehetősége pedig adott az interpretátor számára.

A modern irodalomelmélet álláspontjával paradox módon a szerző fontosságát pedig nem zárhatjuk ki, hiszen a „szerzői funkció azt a módot jellemzi, ahogy bizonyos diskurzusok a társadalmon belül léteznek, cirkulálnak és működnek”²⁶.

A Theoretical Discussion of Biography, Approaches from History, Microhistory and Life Writing című kötetben szereplő tanulmányok az életrajzírás mikrotörténeti oldalról közelítve hangsúlyozzák, hogy a történelem bizonyos egyedei életének ismerete mindig hozzáad valamit a közösségért nyújtott teljesítményhez. Végösszegzésként olvasatukban az életrajzot olyan műfajként kell elfogadni, amit újra meg újra ki lehet tűzni a kutatás lehetséges tárgyaként, mindig szem előtt tartva: „writing a biography by strict criteria of what is important in a historical sense is dehumanizing”.²⁷

Összegezve elmondható, az életrajz napjaink irodalomtörténet-írásában egyfajta sikertörténet, ahol a kivételes személyek életeseményeit próbáljuk a nem mindennapi átlagember szemszögéből is értelmezni. „Modern biography is as modern as the novel; indeed it came to birth almost at the same time [...] in the writing of biography the material is predetermined: the imagination function only as it plays over this material and shapes it [...] The biographer, like the historian, is a slave of his document ”.²⁸

A monográfia problémakörének részletesebb bemutatásával az vezérelt, hogy ma a műfaj metamorfózisának vagyunk tanúi, s nekem is a monográfia műfaja volt a szemem előtt. Ferencz Győző könyvében Radnóti életének apró tényei is helyet kaptak, Kenyeres Zoltán Weöres monográfiája a költészetelméleti és költészettani újdonságokra helyezte a hangsúlyt. Bodnár György Kaffka Margitról írva minden fejezet előtt összefoglalta a választott korszak történetét. Különböző álláspontok léteznek tehát a keletkezés-és hatástörténet vizsgálatában. A

²⁵ JAUSS, Hans Robert, *Recepcióelmélet- esztétikai tapasztalat- irodalmi hermeneutika*, ford.BERNÁTH Csilla, BONYHAI Gábor, KATONA Gergely, KIRÁLY Edit, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MOLNÁR Gábor Tamás, Osiris, Bp., 1997.12.

²⁶ FOUCAULT, Michael, *Nyelv a végtelenhez, Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Latin Betűk, Debrecen, 2000,127

²⁷ *Theoretical Discussion of Biography, Microhistory and Life Writing*, ed. HANS Renders, BIENNE de Haan,=JOANNY Moulin, *Review*, The Edwin Melle Press, Lewiston,- Queenston-Lampeter,2013, 395. „úgy írni életrajzot, hogy szigorúan csak arra fókuszáljunk, hogy történelmileg mi a fontos, dehumanizáló”.

²⁸ EDEL, Leon, *Literary Biography*, Indiana Universty Press, London, 1959. 5. „A modern biográfia ugyanolyan modern, mint a regény; valójában ugyanabban az időben született [...] Az életrajzírásban az anyag előre adott: a képzelet annyiban játszik szerepet, amennyiben alakítja és formálja [...] a biografus éppúgy, mint a történész, dokumentumainak rabszolgája”.

hatalmas információs anyag feldolgozásában igazodni kell a modern irodalomtudomány követelményeihez, de nem szabad elfelejteni, hogy az értékelésben mindig nagy szerepet játszik a szöveg és az értékelő viszonya egy adott társadalmi struktúrában. Mivel monográfikus feldolgozásra vállalkoztam, fontosnak tartottam az értelmezések bemutatását. Szilágyi Márton megközelítése állt hozzám a legközelebb, aki a költőt, mint társadalmi jelenséget kívánta vizsgálni. Reményik költészetét éppen az teszi egyeditvé és különlegessé, hogy az esztétikai minőségen túl „extraliterális”, társadalmi, politikai, ideológiai jelentőséggel rendelkezik, mely szerepet kell, hogy kapjon a kánonképzésben.

III. Történelem és eszmetörténet az „erdélyi gondolat” és a transzszilvanizmus értelmezéséhez

Reményik Sándor költészetének, kritikusi és lapszerkesztői munkásságának értelmezési kísérletéhez szükséges a történelmi és eszmetörténeti viszonyok jelzésszerű összefoglalása.²⁹ Már a költő születését megelőző néhány évtizedben is jelentős változások történtek Erdélyben. Az 1867-es kiegyezést követően megszűnt Erdély három évszázados különállása. Az 1885-ben megalakult Erdély-részei Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) működése azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, tevékenységüket román és szász ellenérzés kísérte. Az országot fenyegető veszélyt nem érezték még akkor sem, amikor az 1891-ben megalakult a Liga Culturala, ami igyekezett a román nemzet egységtudatát új alapokra helyezni. Már folyt a Memorandum-per, amikor Bánffy Dezső kormánya megkezdte munkáját, mely erős román és szász ellenérzést váltott ki az erőszakos magyarosítási törekvések miatt.³⁰

A románok és a szászok nagy várakozással tekintettek Tisza István miniszterelnöki kinevezésére. Tisza István 1910 után megújuló kísérletet tett a Román Nemzeti Párt és a kormány konzervatív alapon történő megegyezésére, de ekkor már hiába ígért új távlatokat, nagy európai változások körvonalai kezdtek kirajzolódni, Románia remélte, hogy támogatást kaphat a nagyhatalmaktól az Osztrák-Magyar Monarchia ellen Erdély megszerzéséhez.³¹ Tisza ajánlatát alkalmatlannak találták arra, hogy „a magyar állam kormányzati politikája és a románok közötti ellentét akárcsak rövid időre is elhárítható”.³²

Bár a sarajevói merényletet követően a magyar miniszterelnök ellenezte a Szerbia elleni háborút, álláspontját nem tudta érvényesíteni. Az 1914-ben kitört háborúban Románia Németország és az Osztrák-Magyar monarchia szövetségese volt, katonákat azonban nem küldött a frontra. A román politikai pártok pedig készültek az önálló „Nagyrománia” megalapítására.

²⁹ Vö. NAGY György, *Erdélyi magyar szellemi élet 1918-1921 között, (Filozófia és kultúra, Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből)*, szerk. LACKÓ Miklós, Bp, MTA Történettudományi Intézete, 2001, 162.

³⁰ A Román Nemzeti Párt vezetői memorandumot intéztek a császárhoz, s a világ egyetemeinek ifjúságát figyelmeztették az erdélyi románok sorsára. 1892-ben azonban hiába vitte a memorandumot 300 tagú delegáció Bécsbe, a császár nem bizonyult befogadónak. Az új néplap, a *Foia Poporului* hatására fokozottan magyarellenes attitűd alakult ki. A magyarellenes érzület csak fokozódott, amikor 1906-ban gróf Apponyi Albert megalkotta törvényjavaslatait. Közben a *Foia Poporului* folyamatosan hangsúlyozta, hogy a magyarok ezer éves ott tartózkodásával szemben a románok már kétezer éve lakják a területet.

³¹ „[...] a román értelmiség a magyar hegemoniától látta veszélyeztetve a románok nemzeti létét, a magyar politikások viszont a románok nemzeti önállósodásától Erdély, esetleges elszakadásától féltek”, írja BALOGH László *Románia története* című könyvében, Aulis Kiadó Kft, 2001, 108.

³² *Magyarország története 1890-1918*, főszerk. HANÁK Péter, (Magyarország Története 10 kötetben), Bp., 1978, 853.

1916-ban a Monarchia katonai kudarcai csak fokozták a román szándékot. Amikor a Tiszakormányt leváltották, gróf Apponyi Albert kulturzónák felállítását tervezte, a csökkenő bérezés és az élelmiszerhiány miatt azonban már 1916-tól munkásmegmozdulásokra is sor került, melyeket inspirált az 1917-es februári orosz forradalom. Az oroszok világforradalomra készültek. A franciák a Habsburg-birodalom felbontását szorgalmazták. Az angolok és az amerikaiak ekkor még a dunai nagyhatalom átmentésére törekedtek. Amikor 1918. október 18-án Károlyi és Jászi Oszkár román megbízottakkal tárgyalt, Károlyi az Erdély sorsát megszabó népszavazás mellett döntött. November 1-én megkezdte működését a Károlyi-kormány. Közös magyar-szász-román kiáltványt bocsátottak ki egymás kapcsolatainak erősítésére. Jászi a románokkal való tárgyalás útján svájci típusú kantonális konföderációval akarta az erdélyi kérdést megoldani, azonban a román fél változatlanul a teljes elszakadást kívánta, s rövidesen ez lett az antant álláspontja is a történelmi Magyarország felbontását illetően.³³

A történelmi folyamatban szignifikáns dátum 1918. december 1, amikor a Gyulafehérvári Nagy Nemzetgyűlésen az erdélyi románság kinyilvánította Erdély és a Partium egyesülését Romániával.

Bár a románság vezetői a híres gyulafehérvári pontokban teljes nemzeti szabadságot, közigazgatási és tanügyi önkormányzatot ígértek az ott élő népeknek, minden emberi gondolat szabad terjesztésének lehetőségével, az 1919. december 19-én aláírt párizsi kisebbségi szerződésben foglaltakat már nem kívánták megvalósítani. Az erdélyi magyarság nehezen tudta elfogadni, hogy egy eredendően fejletlenebb gazdasági struktúrával és kulturális háttérrel rendelkező ország a kisebbségek számára kedvezőtlenebb fordulatok és változások időszakát hozta számára. „A magyar államférfiak közül többen úgy gondolták – 1919 legelején –, hogy egy békekongresszus majd a lehetőségekhez képes igazságosan rendezi a Kárpát-medencei népek helyzetét”.³⁴

A párizsi békekonferencia nyomán megfogalmazott, területátadásról szóló ún. Vix-jegyzéket a magyar kormány nem fogadta el, s miután a Károlyi-kormány lemondott, 1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot. De ekkor a történelmi Erdély már a királyi román hadsereg uralma alatt állt. Április 15-e után, a román hadsereg rövidesen a magyar főváros ellen indult, 1919 augusztus végéig elfoglalta a Tiszántúli részeket. 1920. januárjában

³³Vö. Erdély rövid története, főszerk. KÖPECZI Béla, (*A Neoabszolutizmus kora, Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918)*), Bp., Akadémiai Kiadó, 1989, 463-562.

³⁴ RAFFAY Ernő, *Erdély 1918-19-ben*, Magvető Kiadó, Bp., 1987, 115. A két év történetét minden részletre kiterjedő alapossgal elemző-értékelő műben a szerző bemutatja, mennyire eltűnt a magyarság iránti rokonszenv a román irredentizmus hatására, felkészületlen volt a kormány, s a hadvezetésnek is meg kellett küzdenie korábbi „pacifista propagandájával”, mely szerint Magyarország sorsát majd a jog és igazság dönti el.

az Apponyi Albert gróf vezetésével Párizsba utazó békeküldöttség nem járt eredménnyel, már a kész békefeltételeket kellett átvenni. A magyar delegáció minden javaslatát elutasították, s 1920. június 4-én Trianonban aláírták a békeokmányt.³⁵

A kulturális integritás megvalósítása volt Trianon után az egyetlen járható út, mivel mind a három nemzet műveltsége szorosan összefonódott anyaországga kultúrájával, s azt vallották, hogy „a kisebbség csak a politikában kisebbség, az irodalomban és a műveltségben maga az egyetemesség”.³⁶

A regionális identitások és egymásmellettségükben eltérő gondolkodásmódok megtartásával igyekeztek az egyes népcsoportok egzisztenciális perspektívát kialakítani. A három nemzet sorsközösségében regionális különvalóság jött létre, hogy képesek legyenek értékeiket megőrizni egy történelmi-szellemi együttélésben. A megváltozott helyzetben a megerősödött, domináns román kultúra mellett olyan sajátos ideológia alakult ki, mely biztosította az elkülönülést, kiemelve a kisebbségi kultúrák értékmegőrző törekvéseit. A viszony a kultúrák között „jelenthet egymásmellettséget, de gazdagító vagy egymást szegényítő hatást is”.³⁷

Ebben a történelmi-földrajzi környezetben alakul, formálódik Reményik Sándor világlátása, erősödik küldetéstudata. A magyarságot ért legnagyobb sorscsapást átélve, az alapvetően kontemplatív magatartást tükröző költészetet művelő Reményik alkotói inspirációit elsősorban történelmi, szociális, egyéni-morális tényezők határozzák meg. „A kisebbségi sorba kényszerített magyar író egyszersmind magára is maradt, hiszen elválasztották a nemzeti kultúra éltető közösségétől, és ha íróként és magyarként fenn akart maradni, neki magának kellett írói alkotások által új emberi közösséget létrehoznia. „A kisebbségi magyar író ezért nemcsak történelmi csalódottságának, sérelmeinek és gyötrődéseinek adott hangot, hanem annak a felelősség- és küldetéstudatának is, melyre a nemzeti közösség újjáalakításának és a nemzeti identitás fenntartásának parancsa kötelezte”.³⁸

Történetileg elengedhetetlenül szükséges a megfelelő interpretációhoz, hogy az alkotó, mint szubjektum mennyire tud azonosulni a közös sorstudattal, képes-e rekonstruálni azt a helyzetet nyelvileg rögzített gondolatsorokkal, melyek a közösség történetileg megragadható szellemiségét, ideológiáját mintázzák. Jan Assman az emlékezés kultúrájáról szólva arról írt,

³⁵ KÖPECSI Béla, *Erdély rövid története*, i. m., 579-603.

³⁶Vö. KUNZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyarságában*, Nyugat, 1928/2. 501-508.

³⁷ KISS Gabriella, *A multikulturalizmus – veszély vagy esély*, Valóság, 1972/2, 84. A társadalmi és kulturális összetartozás alapján kisebb-nagyobb területi egységekben, régiókban figyelembe kell venni, hogy a nemzeti nyelv, származási, kulturális, vallási identitásokra épülő identitás alakulat, melyben a kisebbség jogi kategóriát képvisel egy multipoláris államban, ahol a régióon belül érvényesül a kulturális relativizmus.

³⁸ POMOGÁTS Béla, *Trianon a történelemben és a magyar irodalomban*, Irodalomismeret, 2015/3, 69.

hogy csak egyetlen történelem van, melyben számtalan kollektív emlékezet létezik, melyek egy adott közösségben csoportspecifikusan vannak jelen. „Az emlékezet tehát rekonstruktív módon működik, nem képes megőrizni a múltat, mint olyant. A továbbhaladó jelennel változó vonatkoztatási keretek felől szakadatlanul folyik a múlt újjászervezése”.³⁹

A kritikai életrajz jelentősége éppen abban rejlik, hogy az öröklött, érték meghatározó eszmék és hagyományok új értelmezést nyernek a szerző genetikusan és szerzett személyiségjegyeinek feltárásában, s nyomon követhető, hogy egy csoportspecifikus közösség milyen szerepet játszik a történelem és kultúra formálásában. Mindez lehetővé teszi, hogy a befogadó újraterejtse, illetőleg értelmezze a szubjektív tartalmakat olyan módon, hogy a figyelmet a társadalmi és kulturális ellentmondásokra fókuszálja, Edward P. Thompson megfogalmazása szerint az „egészen belüli repedésekre és ellentétekre”.⁴⁰

A megváltozott társadalmi viszonyok hatására új identitás erősítő ideológia alakult ki, melynek elsődleges hozadéka volt „a nemzeti művelődés egységes korpuszából kiszakított erdélyi magyar kultúra hitelessége”.⁴¹

Az „erdélyi gondolat”, a transzszilvanizmus ideológiájának értelmezéséhez és megértéséhez szükséges a korszak rövid eszmetörténeti áttekintése. A század első évtizedeiben a pozitívizmus ideológiáját a neokantianizmus váltja fel, meghatározó szerepe volt a később Reményiket is tanító Böhm Károly axiológiájának, s az általa képviselt Erdélyi Iskolának, mely nyilvánvalóan inspirációt jelentett értékfilozófiájával az ifjú Reményik számára is.

Az említett időszakban más csoportosulások is hallatták hangjukat: Tavasz Sándor dialektikus teológiája, Ravasz László útja a szubjektív idealizmustól az egzisztenciális teológiáig, Makkai Sándor püspök szellemfilozófiai hatásokat ötvöző teológiája nyilvánvalóan mind megérintették a korabeli alkotók gondolkodásmódját és világlátását. „A világháborút megelőző évtizedekben [...] az újkantianizmus és az ismeretelmélet, a világháborút követő években viszont a nem kantianus – elsősorban az élet – és egzisztenciálfilozófiai irányok és az ontológiai-metafizikai diszciplínák a meghatározók”⁴²

³⁹ ASSMAN, Jan, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2004, 42. A szerző egyértelműnek tekinti a sokféle történet meglétét, melyeket különböző népcsoportok alakítanak, a sok történetből azonban kikristályosodik az egyetlen történelem, s mindebből nyilvánvalóan következik; a múlt nem természetből fogva létezik, hanem kulturálisan teremtődik.

⁴⁰ THOMPSON, Edward P., *Customs in Common, = Studies in Traditional Popular Culture*, New York, 1993.6 (forrás: BRUKE, Peter, *Népi kultúra az újkori Európában*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., 1991.11.)

⁴¹ *Filozófia és Kultúra, Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből* = (NAGY György, *Erdélyi magyar szellemi élet 1918-1921 között*), Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2001, 165.

⁴² PERECZ László, *Filozófiai irányzatok és viták a két világháború között* = (*Filozófia és kultúra, Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből*), Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2001, 24.

Az 1917 és 1919 közötti időszakot a szellemtörténeti láz korszakának tekintjük, melynek része volt az 1931-32-es nagy szellemtörténeti vita. A szellemtörténet bölcséleti iskolájában a 30-as évekig a konzervatív tudományosság dominált. A szellemtörténet kezdete a Minerva folyóirathoz kötődik, mely antipozitivistá hozzáállást tanúsítva nyit teret a szellemtörténeti teljesítményeknek. A Minerva működéséhez köthető két fontos mű, Thienemann *Irodalomtörténeti alapfogalmak* és Prohászka Lajos *A vándor és a bújdosó* című munkáinak megjelentetése. Az előbbi az irodalmi élet szociológiai irányultságú elemzése, az utóbbi a korszak nemzetkarakterológiai vitájában kap fontos szerepet.⁴³ Megjelennek Szekfű Gyula írásai, Szerb Antal esszéi. Pauler Ákos szellemtörténeti kategóriákat állít fel, melyek az újkori filozófia háromféle magatartástípusára épülnek: Descartes-Lock-Kant a megismerés; Macon-Marx-Bergson átalakítás; Kant-Böhm-Rickert az értékelést.

A szellemtörténet teljesítményéről folytatott legszínvonalasabb vita a Nyugatban bontakozik ki, s Babits Mihály vitacikkével indul.

A két világháború közötti időszak meghatározó szereplője volt Pauler Ákos, aki a platonizáló objektív idealizmus alapján kísérletet tett a pozitívizmus és a kantianizmus egyesítésére. A heideggeri fogalomhasználatra támaszkodó Tavaszy Sándor a kisebbségi cselekvés megalapozásához kívánt hozzájárulni, filozófiatörténeti hagyományokra építve a keresztény teológiát a két világháború közötti Magyarországon. Kirkegaard filozófiájának ismeretében a problémákat az egzisztencializmus szellemiségére építve kívánta megoldani. Tavaszy Sándorral személyes kapcsolatban volt Reményik, ahogy később még erre utalunk, de ismerhette Bangha Béla, Prohászka Ottokár és Pauler Ákos munkásságát is.⁴⁴

Az erdélyi többnemzetiségű közegben, a két világháború között, majd a Trianon után kialakult társadalmi helyzetben fontos szerepet kapott a transzszilvanizmus ideológiája, az úgynevezett „erdélyi gondolat”, mely a három nemzet: az erdélyi magyar, szász és román népcsoport identitás erősítő eszméje volt, s vallási toleranciában, szépirodalmi és publicisztikai művekben jutott kifejezésre, mint egyfajta kulturális integrációra való törekvés, a győztes államhatalom asszimilációs szándékának ellensúlyozására.

⁴³ Babits vitaindító cikkéhez kapcsolódik négy szerző: Fülep Lajos, Kardos László, Váczy Péter és Joó Tibor írása, akik Babits szemben a szubjektívizmus, a relativizmus és a szociologizmus vádját próbálják visszautasítani. A 'vitában' Babits magára marad, a diskurzus fogalomrendszerét azonban egyértelműen alakítja ki. Az Írások a Nyugat 1931/2. számában olvashatók, Váczy Péter és Joó Tibor hozzászólása a *Nyugat* 1932/I. számában található.

⁴⁴ Bangha Béla (1880-1940) nagy szerepet vállalt a katolikus sajtó terjesztésében, a Magyar Kultúra folyóiratot is szerkesztette. 1931-33 között négy kötetben kiadta a Katolikus Lexikont. Bangha Béla a nemzeti életet keresztény alapokra helyezte, ideológiájában a „militáns katolicizmust” képviselte, az „erkölcsi antiszemitizmus” alapján. Mellette Prohászka Ottokár (1857-1927), nagyhatású egyházi író ideológiája vált ismertté. Szociális kérdésekben is nyitott volt. A *numerus clausus* alapján az antiszemitizmus, mint „faji önvédelem” jelent meg írásaiban. Vö. RUGÁSI Gyula, *Teológia és filozófia, a filozófiatörténeti hagyomány szerepe a 20. század első felének keresztény teológiájában Magyarországon = Filozófia és kultúra*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2001, 43-83.

A transzszilvanizmus fogalmának megjelenése Apor Péter nevéhez fűződik. Irodalmi vonatkozásban először Dózsa Endre használta az Erdélyi Irodalmi Társaság 1910-es közgyűlésén, megnyitó beszédének címszavául választva a „transzilvanizmust”. Maga a szó írásképében 1910 óta folyamatos eltéréseket mutat.⁴⁵

Az 1920-as évek elejétől a transzszilvanizmus értelmezési lehetőségeiről konzervatív, liberális és baloldali lapokban sokágú vita indult. 1921 elején a *Kiáltó szó* című röpiratban melyet a kisebbségi-közéleti szervezkedés „katekizmusának” is neveztek, Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához szóltak a szerzők. A röpirat új célokat fogalmazott meg, Erdély geográfiai, történelmi és gazdasági egyéniségét hangsúlyozva kiemelte a nemzeti autonómia szükségességét. A magyarságot riadóztató röpirat egyik fő gondolata: „Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak sincsen helyük itt most [...] A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előrenézőknek”.⁴⁶

A Kós Károly-féle transzszilvanizmus „nem a kisebbségi életnek, hanem *együttélésének* programja”⁴⁷, mely támaszkodik az erdélyi magyarság ezer esztendő óta létező saját erdélyi öntudatára, önálló kultúrájára, s mivel a „történelem relatív igazságait abszolút igazságnak” tekinti, történelemnek tűnik az utópia, s ez magába foglalja a harcos eszmék elutasításának lehetőségét.

Az értelmezésekkel kapcsolatban a legtöbb vitát az váltotta ki, hogy tekinthető-e a transzszilvanizmus ideológiának, vagy csak nemzetkarakterológiaiailag fontos a földrajzi helyezkötöttség állapota, az öröklött és megőrzött hagyományokat menteni akaró, s azokat továbbépítő attitűd a hely szellemének (genius loci) meghatározottságában. Ha az ideológia fogalmi meghatározását nézzük, jelenthet olyan világnézeti koncepciót, melyben az eszmék

⁴⁵ Az eltérő írásmódokat az említett lapok alapján lehet részletezni: Dózsa Endre (transzszilvanizmus, Erdélyi Lapok 1910), Reményik Sándor (transzszilvanizmus, Erdélyi Szemle 1920), Szentimrei Jenő (transzszilvanizmus, Napkelet 1921), Kristóf György (transzszilvanizmus, Erdélyi Irodalmi Szemle 1926), Babits Mihály (transzszilvanizmus, Nyugat 1931), Szenci László (transzszilvanizmus, Korunk 1938), Pomogáts Béla (Transzszilvanizmus, *Az Erdélyi Helikon ideológiája*, 1983), (transzszilvanizmus, Erdélyi Múzeum 1990), *A szellem stritégiája 2007*, Láng Gusztáv (transzszilvanizmus, Helikon 1993), (transzszilvanizmus, *Kérdezz másképp...*, Parnasszus, 2015)

⁴⁶ POMOGÁTS Béla, *Történelmi olvasókönyv* (KÓS Károly, ZÁGONI István, PAÁL Árpád, *Kiáltó szó*), Kisebbségkutatás Könyvek, Lucidus Kiadó, Bp., 2009. 111-112. A röpirat eredetileg *Kiáltó szó*. A magyarság útja.. A politikai aktivitás rendszere. A röpiratot KÁDÁR Imre, a Napkelet szerkesztője minősítette *erdélyi magyar katekizmus*ként. LÁNG Gusztáv, *Jegyzetek a transzszilvanizmusról*, Utunk, 1973/12, 3. Kós Károly elgondolásával szembeállítja Kuncz Aladár véleményét, aki szerint a nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozására van szükség. KUNCZ Aladár az Ellenzék 1927 májusi számában hangsúlyozza, nem irodalmi iránycsoporthoz tartozókat akarnak létrehozni, nem felekezeti és politikai szempontok irányítják tevékenységüket, az ellentéteken felülemelkedve erkölcsi és eszmei egységet kívánnak megvalósítani. Állítja, hogy az irodalom a kisebbségi népeknek életfeltétel, mely tisztán eszmei célokat szolgál mindenféle hatalmi törekvés nélkül, de ugyanakkor „a kisebbségi irodalomban alakul ki az elkövetkezendő Európa új lelke”. (KUNCZ Aladár, *A Helikonról*, Ellenzék melléklete, 1927, május 2.)

⁴⁷ POMOGÁTS Béla, *Uo.*, 112.

politikai és gazdasági célok megvalósítását szolgálják. Ebben az értelemben a transzszilvanizmus nem ideológia, de ha a világnézet egy kultúrához kapcsolódó rendszerének tekintjük, akkor a „transzszilván eszmék támasztottak eleven érdeklődést az erdélyi népek sorközösségének gondolata iránt.[...] az „erdélyi végzet nyomasztó súlyától a transzszilván ideológia segítségével próbáltak szabadulni. [...] a transzszilván eszmék és a kisebbségi humánus gondolata adtak a helikoni lírának történelmi hivatástudatot.”⁴⁸ Farkas Gyula 1931-ben azt hangoztatta, meg kell vizsgálni, milyen tényezők alakították a nemzedékeket, az egyidőben születettek életszemléletét, világnézeti, eszmei koncepciójukat az alkotók irodalmi fellépésének egyidejűségében kell keresni. Csak a nemzedékek megismerésén keresztül lehet a korszellemet megérteni, a korszellem művészi kifejezését értékelni és értelmezni.⁴⁹

Kántor Lajos *Konglomerát* című könyvében fiktív szemináriumokra épített szerkesztésmóddal elmélkedik a romániai magyar politikatörténet és eszmetörténet fontos kérdéseiről. Véleménye szerint a transzszilvanizmus egyfajta menekülés volt a román Erdélytől, ezért nem marasztalta el Áprily Lajost repatriálása miatt, hiszen a magyar Erdélyhez mindenkor hű maradt. A politikai passzivitás taktikáját alkalmazó kisebbségi életben Kántor szerint Áprily és Reményik a *tájtranszszilvanizmus* képviselői voltak, melyet szembe állított Kós Károly *országtranszszilvanizmusával*. „Az a bizonyos erdélyi szellem az országtranszszilvanizmus evangéliuma, jó híre, tanítása. A tájtranszszilvanizmus csak az erdélyi magyarságot tartja szem előtt, az erdélyi magyar különbözik a magyarországitól [...] az országtranszszilvanizmus „erdélyi szellem”-en egyáltalán nem a magyar szellem variációit érti, mert az erdélyi szellem gyökerei még a magyar államalapítás előttre nyúlnak.”⁵⁰

A román-magyar viszony kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy a történelmi folyamatban, a három részre szakadást követően Erdély képviselte a magyarságot, a különválás a magyar királyságtól pedig megalapozta a külön fejlődést. A világháborút követő változások során „a *nemzeti identitás a regionális identitás fölé kerekedett, így külön erdélyi irodalomról Trianonig nem beszélhetünk*”.⁵¹

⁴⁸ POMOGÁTS Béla, *A szellem köztársasága, Tanulmányok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 45-47, A szerző egy másik tanulmányában a „trianoni irodalom” legnagyobb erényének azt látja, hogy a magyarság számot tudott vetni a „lelki” nemzet felépítésének esélyeivel. A haza fogalomköre a „trianoni irodalom” következtében bizonyos mértékig átalakult, és ennek révén kétségtelenül megújult, megerősödött és gazdagodott.[...] „az új nemzeteszmény ugyanakkor nem járt együtt elzárkózással, nem vezetett a kulturális izoláció kísérletéhez”Vö, POMOGÁTS Béla, *Történelmi sorsfordulók, Az I. világháború a magyar irodalomban*, Bp., Lucidus Kiadó, 2015, (Kisebbségkutatás Könyvek), 142-143.

⁴⁹ FARKAS Gyula, *Táj-és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban*, Minerva, 1931, 10. évf., 1-4sz.,27.

⁵⁰ KÁNTOR Lajos, *Konglomerát (Erdély)*, Bp., Kossuth Kiadó, 2012. 43-44.

⁵¹ LÁNG Gusztáv, *Román-magyar viszony az irodalomban, Az erdélyi gondolat léte = Száz év kaland Erdély magyar irodalmából 1918-2017*, Csíkszereda, Bookart, 2018, 40-41.

A transzszilván ideológia, az egyetemes erkölcsi normák követése a kisebbségi élethelyzetben végig kíséri Reményik egész pályáját. Az „erdélyi gondolat” és a transzszilvanizmus gondolatkörében jelentek meg olyan alkotók, mint Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor, Berde Mária, Szentimrei Jenő, akik a maguk kisebbségi, regionális hagyományokra alapozott irodalmi-művészeti látásmódjukkal szerves részét alkották az egyetemes magyar irodalomnak. „A magyar irodalmi kultúra policentrikus modelljét lényegében az a tény határozza meg, – jegyezte meg Pomogáts Béla –, hogy az anyaország irodalma mellett az első, illetve a második világháborút lezáró békeszerződések kényszerű következményeként több szomszédos országban is magyar nemzeti kisebbségek élnek, s ezek a kisebbségek – nem utolsó sorban nemzeti identitásuk megtartása érdekében – létrehozták saját irodalmukat”.⁵²

Valójában a kisebbségi élethelyzetre reagáló irodalom sajátos cselekvési programja, a transzszilvanizmus, nem jelentett tehát különválást, csak a magyar irodalom egységének felbomlása következtében, a regionális és egységes nemzeti irodalom forrásaiból táplálkozva állandó harcot vívott az egység helyreállításáért. „Az, amit ma romániai magyar, vagy kisebbségi kultúrának nevezünk, 1918 decembere előtt többségi kultúra volt magyar állami keretben”.⁵³

⁵² POMOGÁTS Béla, *A szellem stratégiája*, Tanulmányok és előadások, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007.183-184.

⁵³ KÁNTOR Lajos, *Magyar kultúra Erdélyben, Romániában = Száz év kaland Erdély magyar irodalmából*, i. m., 51.

VI. Reményik Sándor pályakezdése

Az alkotó élete és életműve között nem lehet éles határvonalat húzni; a textus és kontextus együttes vizsgálata szükséges, amennyiben az irodalomtudományt a kultúratudomány részének tekintjük. A kortörténeti **szempontból** is értékelhető kritikai életrajz létjogosultsága nem kérdőjelezhető meg.

Reményik Sándor életét betegségek és depresszióval párosuló szorongás kísérte végig, melyet megszépített az a jelent megélt és jövőt alakító igyekezet, mellyel közösségi talpra állást sürgetett a korszakra jellemző szemléleti és politikai antinómiák között. Pályáját már a kezdetektől fogva küldetéses sorsvállalása kíséri, annak az önként vállalt szerepnek a megítélése, melyben „nem hangulatokat keres és nem dalol, hanem világnézetet formál” magában. „Erkölcsi eszményiség” – határozza meg később ennek a világnézetnek a lényegét...”.⁵⁴

A Reményik család felföldi eredetű. A Kolozsváron nevelkedő, élete jelentős részét ebben a városban töltő Reményik Sándor nagyapja, Reményik Lajos, vaskereskedőként telepedett le a városban. Nickl Matilddal kötött házasságából született négy fia közül Károly (1863-1935), a költő építész mérnök végzettségű apja, Kolozsvár egyik építkezési cégének tulajdonosaként számos épületet emelt. Az apa tevékenyen rész vett a közéletben is, tagja volt a Magyar Pártnak, s a lutheránus egyház presbiteriumának is.⁵⁵

Az anya, Brecz Mária (1863-1930) a Rozsnyó és környékéről származó Brecz Sándor és Pákh Mária három leányának egyike. Anyai ágon a régi evangélikus család felmenői között szerepelt Pákh Mihály püspök, Dobsina szülötte, akit 1848 júliusában az Eperjesen tartott egyházkerületi gyűlésen a tiszai egyházkerület szuperintendánsává választottak. Pákh Mihály feleségül vette Reményik Máriát, gyermekük, Pákh Albert jogi tanulmányokat folytatott Debrecenben, íróként vált ismertté. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak, megalapította és szerkesztette a Vasárnapi Újságot. 1846-tól már kizárólag az irodalomnak élt. Szoros barátságba került Petőfi Sándorral. Együtt laktak Debrecenben 1846 ősztől 1847 júliusáig.⁵⁶ A Szentlélek utcai ház „biedermajeres kényelmében” a közösségi gondolkodású apa mellett ott van a virágokat gondozó, német nyelven verselő anya.

⁵⁴ ÁPRILY Lajos, *A megváltó vers = Lehet, mert kell, Reményik Sándor emlékezete*, szerk. DÁVID Gyula, Nap Kiadó, 2007, 10.

⁵⁵Vö. HANTZ LÁM Irén, *A lámpagyújtogató (Reményik Sándor élete versekben és képekben)*, Kolozsvár, Stúdium, 2007, 13

⁵⁶ SZINNYEI József, *Magyar Írók Élete*, X, Bp., Hornyánszky, 1905, Vö, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/p/p1870.htm>.

Az anya korán megsüketült. Szorongásos, depresszióra hajlamos személyisége, melankóliája, akaratgyengesége, túlérzékenysége, határozatlansága, atípusos depressziója meghatározó tényező volt a gyermek lelki-szellemi-mentális állapotának formálásában.⁵⁷

Rass Károly méltatásából megismerjük azokat helyeket, melyek fontosak voltak az ifjú Reményik életében. Visszatérő emlékképek jelennek meg, melyek később „látomások” lesznek; ilyen a Keresztesy-féle könyvkereskedés, a diákbabonákat őrző lábasház, a Mátyás szobor, a Szent Mihály templom, a református kórház, a Csigadomb, mely a gyermekek kedvenc szórakozóhelye és a Lövölde, a majálisozó ifjúság gyülekezőhelye. A távolban ott ködlik Kalotaszeg és a Királyhágó, lent a kilátónál pedig ott áll Áprily Lajos nyári lakása.⁵⁸

Reményikék átlagosnál jobb anyagi háttérrel rendelkeztek, mely biztosította a leendő költő gondtalan ifjúságát. Nincsenek feljegyzések arról, hogy a szülői viselkedés negatív módon befolyásolta volna az ifjút, még akkor sem, amikor az apa kezdetben indifferens módon reagálhatott a fiában rejtőző kreativitásra.⁵⁹ Mindenesetre Reményik költői tehetségének kibontakozása nem szülői irányítással történhetett, s nem is példakövetéssel.

Kétségtelen, hogy Reményik melankóliára és hipochondriára hajlamos személyiség volt, ami testi-lelki gyengeséggel párosult.⁶⁰ Reményik közvetlen családjához tartozott még egyetlen húga, a nála négy évvel fiatalabb Sárka, aki később repatriált Magyarországra férjével, Imre Kálmánnal, s csak hét évvel élte túl bátyját.

Reményik szülővárosa, Kolozsvár, egyike volt a legrégebb magyar településeknek. A város, Erdély történelmi központjaként egyike volt annak a hét erődített városnak, melyről Erdély a német nyelvben – Siebenbürgen – nevét kapta. Már az ókorban is, a római birodalomban is település állt itt, melyet Traianus császár alapított. A város a 11. században alakult ki, s

⁵⁷ Az anya-fiú kapcsolatra következtethetünk a *Tliri Kalendárium*ban olvasható feljegyzésekből. „A lámpákat, a fényt rendkívül szerette. Az esti lámpagyújtogatás mindig ünnepélyes pillanat volt számára. Gyakran kérdezték tőle:” Mi leszel kisfiam, ha nagy leszel?” „Lámpagyújtogató”- szokta mondogatni. A naptár jelenleg dr. Imre György és Imre Mária tulajdonában van. A PIM Reményik hagyatékában V. 4556/290/ 1-179 raktári jelzéssel ellátott kéziratból tudhatjuk meg, hogy az említett naptár 30 verséből melyik az a nyolc, melyek a *Reményik Összes Verseiben* megtalálhatók. Vö. *A lámpagyújtogató*, i.m., 35.

⁵⁸ Vö. RASS Károly, *Reményik Sándor*, Erdélyi Tudományos Füzetek 178, Kolozsvár, szerk. KRISTÓF György, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1944, 1-12.

⁵⁹ CZEIZEL Endre a *Költők, gének, titkok* című kötetben 21 költő családfáját elemezve bizonyítja, hogy a költők életében mennyire domináns volt a támogató, együttműködő anyai szerep. „Mivel az autokratikus nevelési elveket követő apák csaknem mindig elleneztek fiúk szokatlan és anyagilag nem gyümölcsöző pályaválasztását, addig az anyák mindig a költőpalánta gyermekük mellé álltak. Mindez felerősítette a poéták édesanyjuk iránti szeretetét, sajátos költői anyakultuszt eredményezve”. CZEIZEL Endre, *Költők, gének titkok: A magyar költőgénuszok családfa elemzése*, Bp., Gallenus, 2000, 269.

⁶⁰ A PIM-ben őrzött Reményik-hagyaték iratai is jelentős adatokat szolgáltatnak a Kolozsvár, 0911.III.27- 1941. július 31 közötti időszak V 4557/309/ 1-14 jelzetű dokumentumaiban. Reményik 1914. november 27-i keltezésű Népfölkelési Igazolvány lapjából kiderül, hogy fegyveres szolgálatra alkalmatlannak találtatott. Személyleírása szerint aszténiás alkatú, 175 cm magas, sötét szemekkel. Az igazolványlap nem részletezi az alkalmatlanság okát.

Zsigmond király elrendelése alapján 1405-ben lett szabad királyi város. Az Erdélyi Fejedelemség korában számos országos jelentőségű esemény színhelye volt Kolozsvár.⁶¹ A város földrajzi elhelyezkedése, domborzati viszonyai és a későbbi versekben felvillanó természeti környezet fontosak az ifjú Reményik szellemi-mentális fejlődésében. A Kis-Szamos és a Nádas-patak völgyében elhelyezkedő település mögött magasodnak a Gyalui havasok, három oldalról dombok veszik körül a várost. A főteret a Szent Mihály domb uralja a maga tengerszint feletti 345 méteres magasságával, háttérben a házsongárdi temetővel. Bár az 1867-es kiegyezést követően Kolozsvár elveszítette főváros jellegét, továbbra is művelődési központ maradt.⁶²

1880-ban a románok az összlakosság 13,3 %-át tették ki. A magyar anyanyelvűek száma 1880-1910 között jelentősen nőtt. Ez a magas természetes szaporodás mellett jórészt a zsidóság nyelvi asszimilációjának volt a következménye. A települést a vallási pluralizmus jellemezte; 19 021 katolikus, 20 726 református, 7046 izraelita, 2016 lutheránus, 1994 unitárius és 1359 görögkeleti élt Kolozsváron.⁶³

Kolozsvár műemlékei és építészeti alkotásai is jelzik, hogy a városban vallási pluralizmus uralkodott. A 18. század végétől a városban élő görög és macedon kereskedők kérésére görögkeleti templom épült, majd 1850-ben, miután a zsidók is jogosultságot nyertek a kereskedelemre, zsinagógát építettek.

Reményik tulajdonképpen szülőháza a Toldalagi-Korda palota volt, mely Toldalagi László gróf, Tolna megye alispánja és Korda Anna grófnő tervei alapján készült. Az 1797-es tűzvészt követően, a református egyháztól vásárolták meg a területet. A 43 méter hosszú, pillérekkel tagolt épület emeleti részét magánbérloknek adták ki. A híres bérlők között szerepelt Újfalvi Sándor emlékiró, Sárkány Ferenc 1848-as honvéd és református kollégiumi tanár, Reményik Károly építész. Ebben az épületben lakott Bánffy Miklós gróf, író és politikus. Az épület nyugati oldalán található a Reményik emléktábla, melyet az 1980-as évek végéig vakolat fedett.⁶⁴

⁶¹ Itt született Bocskai István, itt alapította Báthori István Erdély első egyetemét. Már a 16-17. században is jelentős literátus körök alakultak ki, melyeket Dávid Ferenc, Szenci Molnár Albert, Apáczai Csere János neve fémjelzett. A reformkorban a művelődés terjesztésében jelentős szerepet játszó főnemesség is ide vonzódott. Itt mondták ki az uniót is Magyarország és Erdély között 1848 májusában. A Monarchia időszakában éppúgy, mint később, a két világháború között, írói egyesülések, élénk sajtóélet jellemezte a várost. Vö. GAÁL György, *Kalauz a régi és új Kolozsvárhoz, (Kolozsvári séták)*, történeti bev. VINCZE Zoltán, Kolozsvár, Korunk, 1992.

⁶² Vö. *A lámpagyújtogató- Reményik Sándor élete versekben és képekben*, i.m. 23-25. A szerző adatközlése szerint Reményik gyermekkorában a város lélekszáma 45 000 volt.

⁶³ 2002-es népszámlálási adatok szerint Kolozsvár összlakossága a nevezett időszakban 317 953 volt, a magyarok lélekszáma ebből mindösszesen 60 287. Vö. ASZTALOS Lajos, *Kolozsvár építészeti kincsei*, Kolozsvár, Stúdium, 2008, 18.

⁶⁴i. m.,101-103.

Reményik apja a költő születését követően felépítette emeletes házukat a Szentlélek utcában, ahol a lakoszobák az emeleten voltak, a földszint irodaként működött. Itt töltötte a leendő költő élete szinte minden napját, csak a nyári időszakban költözött át a Donát úti villába.⁶⁵ Reményik Károly a meglévő ház mellé épített egy tornyos villát, hogy otthont biztosítson a Dobsináról Kolozsvárra költöző családtagoknak.⁶⁶ Az apa kivitelezésében épült fel a Giergl Kálmán és Korb Flóris tervei alapján megvalósított Egyetemi Könyvtár 1906-1907-ben, s 1909-ben nyílt meg a nagyközönségnek, egyidejűleg befogadva az Erdélyi Múzeum Egyesület 1859-ben alapított könyv- és kéziratárát. A Ferencz József Tudományegyetem felépítése is Reményik Károly irányításával történt 1893 és 1902 között, Meixner Károly és Alpár Ignác tervei alapján. Az intézet 1903-tól a Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem nevet viselte. A Kolozsváron található szecessziós épületek között ott van a lutheránus templom, melynek renoválása szintén a század elején történt, Reményik Károly irányításával. A Horea utcában található mór stílusú – Hegner Izidor tervei alapján elgondolt – Neológ Zsinagóga építésében is Reményik Károly cége működött közre.⁶⁷

Pezsgő irodalmi élet jellemezte Kolozsvárt már a Monarchia időszakában is. Öt évvel Reményik születése előtt megalakult az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, majd 1888-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság. Ezt követte az Erdélyi Kárpát-egyesület 1891-ben. Ebben az időszakban több mint 200 időszakos sajtótermék is napvilágot látott, melyeknek nagyobb része szépirodalmat is közölt, mint például a Kelet (1871-82), az Ellenzék (1880-1944), az Erdélyi Friss Újság (1900-1908), a Kolozsvári Hírlap (1908-1919), az Újság (1899-1927).

Ebben a jelentős irodalmi hagyományokkal rendelkező városban kezdte meg Reményik tanulmányait a nyolc osztályos Farkas utcai Református Főgimnázium növendékeként 1900-ban. Az intézmény környezete és mentalitása az erdélyiséget sugárzó szellemiség szimbólumaként vált közismertté.⁶⁸ A nagy reformátorok: Kálvin János, Ulrich Zwingli, Luther Márton nyomdokain haladó intézményben a kollégium és az Erdélyi Református Egyházkerület alakította az iskola hitéletét. Az intézmény szellemiségét leginkább meghatározó célkitűzést így fogalmazta meg Sárkány László igazgató 1896-os ünnepi beszédében, négy évvel Reményik iskolakezdése előtt. „Az ifjúságot a kálvinista keresztyén jellem vonásaival

⁶⁵ RASS Károly, *Reményik Sándor*, i. m., 3.

⁶⁶ Vö. ASZTALOS Lajos, *Kolozsvár építészeti kincsei*, i. m., 24-25. A villa közelében állították fel Mátyás király szobrát, melyre 1893-ban írtak ki pályázatot, melyben Fadrusz János munkáját ítélték a legjobbnak. A szobor már 1901-ben elnyerte a párizsi világkiállítás nagydíját, de csak 192-ben leplezték le, amikor Reményik már 12 éves volt.

⁶⁷ i. m., 150.

⁶⁸ A Farkas utca 16. szám alatti intézmény előzménye a Báthori Gábor által létrehozott óvári iskola volt, melyet 1781-ben kezdtek építeni, s melyet 1799 és 1804 között újjá kellett építeni az 1798-as tűzvész miatt.

igyekeztünk felruházni, s ennek keretében minden eszközzel azon munkálkodik a tanári kar, hogy a kötelességek teljesítését *megszerettesse* vele.⁶⁹

Az 1899-es évtől megszűnt az 1884 óta érvényben lévő konventi tanterv, s a változások éppen Reményik diákévei alatt történtek.⁷⁰

Reményik Sándor osztályfőnöke Imre Sándor (1877-1945) volt, a neves pedagógus és művelődéspolitikus, aki németországi egyetemeken – Heilderberg, Lipcse, Strassburg, Jéna – folytatta tanulmányait, majd 1900-tól a Kolozsvári Főgimnázium tanáraként magyar és német nyelvet oktatott. Reményik második kollégiumi évében tartotta Imre Sándor azt a székfoglaló beszédét, melynek vezérfonala a nemzetiség eszméjének részletezése volt. „A nemzetiség uralkodó eszméje ma még nem békés eszme, – hangsúlyozta – s talán soha nem is lesz az, ezért [...] az iskola közvetlen feladata, hogy a nemzetet a nemzetek küzdelmében való megállásra képessé tegye s így a nemzet szabadságát megóvjá”⁷¹.

1904-ben jelent meg Imre Sándor *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* című könyve, melyben hangsúlyozta, hogy a nemzeteknek az emberiség körében van fontos hivatása, vagyis „az a legfontosabb nevelés, mely a nemzet körében folyik és oda hat vissza”.⁷² Nemzetnevelő felfogása mindvégig mentes maradt a nacionalizmustól, sikeres szintézist teremtett szélsőséges pedagógiai törekvésekből.⁷³

Imre Sándor a IV. osztályban figyelt fel Reményik Sándorra, mikor az osztályban a magyar történelmet tanította. „[...] nem voltam neki elég magyar – írta az osztályfőnöke –. Szárazabban beszéltem olyanokról, akik szemében fenséges hősök voltak”.⁷⁴ Az irodalomtanításában viszont alakíthatta Reményik gondolkodását, szemléletét, bár nem gondolta, hogy órái költői alkotásokra inspirálhatta volna. A diák egy VII. osztályos dolgozatában arról írt, hogy nem

⁶⁹ KOLOZSVÁRI Református Kollégium Értesítője 1896-97, Kolozsvár, Gármán János örököse Könyvnyomdája, 1896, 7.

⁷⁰ A református vallású tanulók, akik más felekezeti iskolába jártak, kötelesek felekezetük gimnáziumában vallásórákra beiratkozni. Az 1902-ben hozott igazgatótanácsi döntés alapján a katolikus szerzőktől származó filozófiai, történelmi és földrajz könyveket mellőzni kell, a protestáns és református szerzők munkáit kell előtérbe helyezni. 1903-ban áttérnek az évharmados beosztás helyett a félévesre. Az 1906-ban megfogalmazott utasítás szerint nem engedélyezhető a tanároknak, tanítóknak és lelkészeknek politikai lap szerkesztésében való részvétel. Még Reményik tanulóéveiben, 1907-ben zajlik a kollégium fennállásának 300 éves ünnepségsorozata. A hitélet megerősítését szolgáló könyvek között szerepel Kiss Kálmán *Szimbolika*, Szász Domokos *Vallásos eszmék története*, Farkas József *A magyarországi protestáns egyházak története*, valamint Bartók György *Bibliai ismeretek* és Rácz Kálmán *Hit és erkölcs* című műve.

⁷¹ KOLOZSVÁRI Református Kollégium Értesítője, 1901-1912, Kolozsvár, Gármán József örököse Könyvnyomdája, 1901, 24.

⁷² IMRE Sándor, *A nemzet és az iskola*, Magyar Paedagógia, 1902, 471.

⁷³ Vö. MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Bp., Osiris, 2002, 398-399.

⁷⁴ IMRE Sándor, *Kolozsvári emlékek Reményik Sándor 50 születésnapján = Lehet, mert kell (Reményik Sándor emlékezete)*, Kolozsvár, Nap Kiadó, 2007, 22-23.

kíván szokványos polgári foglalkozást választani, a nemzetet akarja majd szolgálni, úgy, ahogy szükség lesz rá.⁷⁵

Reményik kollégiumi tanárai között volt Kovács Dezső (1866-1938) író, kritikus és szerkesztő, aki magyar-latin szakos tanulmányait a Ferencz József Tudományegyetemen végezte, s egykori iskolájában kezdte tanári pályafutását. Később, 1910 és 1938 között az intézmény igazgatójaként is tevékenykedett. Reményik tanulmányainak megkezdésekor az önképzőkör Kovács Dezső elnökletével működött. Kovács Dezső munkásságát jelzi kollégiumi funkcióinak sokasága: magyar-latin szakos tanár, előljárósági ülések jegyzője, az Ifjúsági Olvasó Egylet elnöke, az irattár vezetője. Tanítványai között olyan nevek szerepelnek, mint Áprily Lajos, Kós Károly és Szabó Dezső.⁷⁶

Tanárai között szerepel Seprődi János, aki a népszínműről és Szigligeti Edéről tart székfoglaló beszédet, a Tacitus életét feldolgozó Ince Béni, s Török István, a történelem tanára. Ez utóbbi különösen fontos személyiség lehetett Reményik számára, hiszen diákéveiben kifejezetten érdeklődött a tantárgy iránt.⁷⁷

Reményik pályakezdésében a tanári motiváció mellett fontos szerepet játszhattak olvasmányélményei. A nyolc osztályos gimnáziumi periódusban ugyanis jelentős mennyiségű kötelező és ajánlott irodalmat kellett a tanulóknak feldolgozni.⁷⁸

A Református Kollégium életében fontos szerepet játszott a Gyulai Pál Önképzőkör, melynek elnöke Reményik tanulmányainak megkezdésekor Kovács Dezső volt. 1896-ban, mikor az elnöki teendőket átveszi, s a működési szabályzatot is megújítják, új elnevezést kap a

⁷⁵Vö. *Reményik Sándor élete versekben és képekben*, i. m., 44.

⁷⁶ Kovács Dezső munkáiról a Pásztortűz 1924/2-es számában Reményik írt ismertetést.

⁷⁷Reményik az érettségén magyar nyelv és irodalomból jeles, vallásból jeles, görög nyelv és irodalomból jó, német nyelvből és filozófiából jeles, természetrajzból jó, rajzoló geometriából elégséges. Erdélyi Pál, a vizsgabizottság elnöke kimagasló feleletként értékelte Reményik magyar irodalmi produkcióját, matematikából azonban nagyon gyenge eredményt ért el. 1907 november 16-án írta a *Tanárok harca* című, 40 versszakból álló epikus költeményét, mely a tantárgyhoz és tanáraihoz való viszonyát kellő öniróniával illusztrálja. Ebben a maga matematika-teljesítményét az egyik beszélő így foglalta szavakba: „Egy vagyon köztünk, egy hanyag, buta fráter./ Kötné fel lábánál fogva a Herkópáter/ Ez talán még az egyszeregyet sem tudja./ Szamárságtó, mint üres hordó kong kobakja”. Az érettségi bizonyítvány másolata és a vers, a V 4557/ 309/1-14 jelű palliumban található

⁷⁸ A kollégiumi értesítőkből megtudjuk, hogy általában 16-18 kötelező irodalom ismerete volt szükséges. Zömében a történeti múltat feldolgozó magyar szerzők munkái domináltak, világirodalomból a kötelezők között csak Shakespeare *Coriolanus*a szerepelt. Egy VIII. osztályos tanuló számára a kötelezők között voltak Kisfaludy Károly, Katona József, Vörösmarty Mihály, Garay János, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Erdélyi János, Tompa Mihály, Arany János, Gyulai Pál, Madách Imre munkái. Gimnáziumi tanulmányaik során a diákok számos lapot olvashattak, melyeknek listáját a kollégiumi értesítő évente közli: Pesti Napló, Pesti Hírlap, Egyetértés, Ellenzék, Újság, Nemzeti Hírlap, Új Idők, Kakas Márton, Tanulók Lapja, Századok, Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr Nyelvőr. 1912-ben Szemák István ifjúsági könyvtárjegyzéket állított össze a Révai Testvérek Irodalmi Intézet gondozásában.

kör: felveszi a valamikor a kollégium diákjaként itt tanuló Gyulai Pál nevét, aki 1896-ban a Budapest Magyar Királyi Egyetem professzora volt.⁷⁹

Az Önképzőkör tagjai VII. és VIII. osztályos tanulók lehettek, külön engedéllyel, önkéntes vállalás alapján V. és VI. osztályos diákokat is fogadtak.⁸⁰

Az Önképzőkörben évente rendeztek megemlékezéseket október 6-án, március 15-én, s rendszeresen Kossuth Lajos emlékűnnepet is tartottak. A kollégiumi értesítők beszámolóí szerint az 1900-1901-es tanévben Vörösmarty, a következő tanévben Katona József munkásságáról emlékeztek meg. Az 1903-1904-es tanévben Török István mondott emlékbeszédet Deák Ferenc születésének századik évfordulóján, amit a következő időszakban Bocskai István erdélyi fejedelem, majd Csokonai ünnepe követett. Az önképzőkör legtöbbször vasárnap, bizonyos években szombaton rendezte összejöveteleit, a tagok száma rendszerint 60 és 100 között változott. Rendszeresen megvitattak a pályázatra beadott munkákat: elbeszéléseket, értekezéseket, eredeti költeményeket, műfordításokat, alkalmanként zenedarabokat is. Az 1901-1902-es tanévtől már Imre Sándor volt az önképzőkör elnöke. A következő évben 80 pályamunka értékelésére kerül sor, melyben az egyik diák Szabolcska Mihály költészetének méltatásával nyert pályadíjat, a néhány évvel később meghirdetett, Arany János képi szemléletességével foglalkozó téma kiírásra azonban egyetlen értékelhető pályamunka sem érkezett.

A szokásos pályamunkák értékelésén túl a diákok rendszeres elismerésben részesültek a Remény című lapban való közreműködésért.⁸¹

A pályamunkák között kevés, úgynevezett eredeti költemény volt. Az 1904-1905-ös tanév 116 pályamunkájából a versek száma mindössze 13. Az önképzőköri munka értékeléséből nem derül ki az értesítőköböl, hogy Reményik adott-e be verseket vagy prózai írásokat a pályázatokra. „A kollégiumi önképzőkörben - eddigi tudásunk szerint - verssel nem szerepelt. „Ha volt

⁷⁹ Gyulai Pál kollégiumi tanulmányairól az alsóbb osztályok osztályozókönyvéből nyerhetünk adatokat. Csúry Bálint, a kollégium egykori levéltárosa, a dokumentumok rendezgetés közben bukkant a Gyulai Pálra vonatkozó adatokra. TÖRÖK István *A kolozsvári ev.ref. collégium története* című munkája további információkat szolgáltat az 1905-ös kötetben. PAPP Ferenc *Gyulai Pál a kolozsvári református kollégiumban* című munkájából megismerhetjük Gyulai Pál vélekedését az ott töltött időszakról.

⁸⁰ JANCSÓ Elemér, *Reményik Sándor élete és költészete*, Kolozsvár, (Erdélyi Füzetek) 1, 1942,5.

⁸¹Vö. GAÁL György, *Diákkörök-és egyesületek a 20. századi kolozsvári Unitárius Kollégiumban (1900-1958)*, Helikon, 2008/1-3. Kézírástos diáklapok már jóval korábban voltak, az Unitárius Kollégium Önképző Társulata, melynek múltja visszanyúlik az 1820-as évekig, elindítja kézírástos folyóiratát, a Reményt. A kör jellemző tevékenységei: olvasott jeles munkák ismertése, jeles idegen művek magyarra fordítása, költemények szavalása és prózai művek előadása, pályázatok kiírása és a művek bírálata, szépirodalmi és tudományos munkák megvitatása volt. Reményik Sándor és osztálytársai is készítettek rajzokkal illusztrált, kézzel írott diáklapot Humor címmel, melynek néhány, nehezen olvasható lapját a PIM kéziratárában őrzik az V 4557/309/1-14 jelzetű palliumban.

eszményképe abban az időben, bizonyosan nem a költők között találta meg”.⁸² A beadott alkotások díjazottjai között ugyanakkor Jékely Lajos (Áprily) neve többször is előfordul.

Jancsó Elemér *Reményik Sándor élete és költészete* című munkájában utal a Gyulai Önképzőkör tevékenységére, megemlítvén Szabó Dezső, Kemény János, Wass Albert nevét. Reményiket osztálytársai visszahúzódnak tekintették. Pályamunkákban való részvételéről ő sem ír, feltehető azonban, hogy rendszeresen írt és részt vett az értékelésekben. Kollégiumi tanulmányainak utolsó évében ugyanis választmányi tag lett az önképzőkörben, ami feltételezi, hogy számottevő tevékenységet végzett, csak nem maradt nyoma az ott végzett munkának. VIII. osztályban a Valler József Alapítvány a magyar irodalomban tanúsított kiváló előmeneteléért 44 korona jutalomban részesítette.⁸³

A kollégium szellemiségét jelzik olyan nevek, akik Reményik iskola-, illetve osztálytársai voltak 1900 és 1908 között. Az osztálytársak között említhetjük a majdani költő és lapszerkesztő életében később is fontos szerepet játszó személyeket: a kitűnő tanuló Mannsberg Arvédet, akivel rengeteg időt töltött a hegyekben, s Makkai Sándort, aki az érettségét követően 1908 és 1912 között, Reményikkel együtt, ugyancsak a kolozsvári egyetem hallgatója volt, református lelkész, majd püspök és író lett, a *Magyar fa sorsa*, a *Magyarok revíziója* és a *Nem lehet* című tanulmány szerzője.⁸⁴

Reményik szellemiségét nyilvánvalóan formálták tanárai, akik között ott volt Márki Sándor történetíró, akit 1892-ben neveztek ki az egyetem rendes tanárává, s aki elnökként is tevékenykedett a *mensa academican*.⁸⁵

Vitathatatlanul meghatározó volt Reményik egyetemi tanulmányai során Somló Bódog jogász, jogfilozófus, szociológus, egyetemi tanár szemináriumain való részvétele. Somló Bódog 1889-től a nagyváradai jogakadémián is tanított, 1903-ban lett magántanár a kolozsvári

⁸² ÁPRILY Lajos, *A megváltó vers (Reményik Sándor emlékkönyv)*, Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1998, 11.

⁸³ Református Kollégium Értesítője, i.m., 1907-1908, 101. VIII. osztály végén, az érettségi előtt Reményi jegyei a következők voltak: Latin 2, görög 2, mennyiségtan 3, természettan 3, testgyakorlás 3, magaviselet 1, vallásan 1, magyar 1, bölcséleti előtan 1. Az osztálytársai között szereplő Ligeti Ernő hozzá hasonló minősítést szerzett, Mannsberg Arvéd kitűnő volt, Indig Ottó megbukott.

⁸⁴ Makkai Sándor szerepe Reményik életében majd Trianon után válik fontossá, mikor mindketten a kisebbségi sorsra jutott magyarság iránti felelősségüket és elkötelezettségüket kívánják megszólaltatni. Nagy publicitást kap Reményik Sándorral folytatott nyílt levelezése, melyből kiolvasható, hogy a *Magunk revíziója* és a *Magyar fa sorsa* szerzője, korábbi pozitív állásfoglalásával szemben a *Nem lehet* című írásban a kisebbségi sors ellehetetlenülését hangsúlyozza, miután 1936-ban Magyarországra költözött. Erre a cikkre válaszolt Reményik a *Lehet, mert kell* című írásával.

⁸⁵ Vö. GAÁL György, *Egyetem a Farkas utcában: A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2012, 274.

egyetemen. Munkái magukon viselték a Spencer-féle evolucionista szociológia és a Pikkler-féle belátás- elmélet hatását.⁸⁶

Reményik érdeklődése a filozófia iránt Olosz Lajossal folytatott levelezéséből is kitűnik. Egy 1916-os levelében hangsúlyozza, hogy a filozófia dolgában „koldus” ugyan, de soha nem szűnik meg érdeklődése tárgya lenni.

A hajdani Ferencz József Tudományegyetem másik filozófia tanára Böhm Károly⁸⁷ volt, akinek nevét konkrétan nem említi levelezésében az 1912 és 1918 között vizsgált időszakban, de Olosz Lajossal folytatott levélváltásaikban Olosz többször felemlíti Böhm nevét, akinek értékelméletét mesterségesnek, maga számára kevésbé elfogadhatónak tartotta. Reményik majd csak az Erdélyi Szemle egy 1919-es számába, az *Etikai és esztétikai érték* című írásában említi Böhmöt, és kiemeli annak az „önértéknek” a jelentőségét, mely „az embert fizikai, érzéki létében érinti, önmagát, mint szellem kifejezi és megjelenik a világban, mint önmagának célja”⁸⁸. Az újkantiánus Böhm azt hirdette, azért kell szabadnak lenni, hogy a kötelességek teljesíthetők legyenek. Ez a gondolat szervesen beépült Reményik világképébe.

Mivel Reményik Sándor és Makkai Sándor már a Kolozsvári Református Kollégiumban eltöltött közös diákévek alatt megalapozták életre szóló barátságukat, Makkai életprogramja szerepet játszhatott Reményik gondolkodásmódjának alakításában. Nyilvánvaló, hogy Reményik Makkai Sándortól is hallhatott Böhm munkásságáról, mivel Makkai a filozófia és a teológia közötti kapcsolatot, Böhm ismeretelméletét és értékelméletét követve, azzal a személyiségfelfogással támasztja alá, hogy az emberben lévő istenkép eredendően alakítja a világról alkotott felfogását. Ifj. Fekete Károly szerint Böhm filozófiája tudományos keretet biztosított annak bizonyítására, hogy a vallásban ugyanaz a szellem munkálkodik, mint a kultúrában.⁸⁹

⁸⁶ A Pikkler-féle belátásos elmélet azt fogalmazza meg, hogy az emberek racionális alapokra fektetve miként látják szükségyszerűen bármiféle új intézményrendszer bevezetését, mely célszerűbbnek látszik a korábbinál. Így Somló Bódog arra törekedett, hogy meghatározza az állami beavatkozás jelentőségét a társadalmi fejlődés folyamatában. Követhette azt az evolucionista felfogást is, melyben a modern biológia elutasítja a determinációt, s azt hangsúlyozza, hogy nincs semmi előzetes tervezés oksági viszony, ill. célszerűség által. Vö. SZEGVÁRI Katalin, *Somló Bódog jogelméletéről*, (<http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari> 20. html)

⁸⁷ Böhm Károly 1896-tól volt a kolozsvári egyetemen a filozófia tanára. 1881-től megindította, majd négy éven át szerkesztette a *Magyar Philosophiai Szemlét*. Kant filozófiáját követve, Comte pozitivistá nyomvonalán haladva, Fichte filozófiájának hívévé vált, s ezeknek a forrásoknak az ismeretében megalkotta önálló filozófiai rendszerét az értékelmélet területén. Fő műve *Az ember és világa* több kötetben. Reményik 21 éves volt, amikor Böhm meghalt, tehát tanulmányai során bizonyára kapcsolatba kerülhetett vele.

⁸⁸ REMÉNYIK Sándor, *Etikai és esztétikai érték*, Erdélyi Szemle, Kolozsvár, 1919/ 19, 212. Vö. UNGVÁRI Zrínyi Imre, *Öntételezés és értéktudat = Böhm Károly filozófiája*, Pro Philosophia, Szeged- Kolozsvár, 2002.

⁸⁹GÖRÖMBEI András recenziója, ifj.FEKETE Károly, *Tudománnyal és a hit pajzsával (Válogatott Makkai tanulmányok)* című könyvéről, Tiszatáj, 2009/12, 85-89,

Reményik tanulmányai során életre szóló barátságot kötött Lám Bélával, Olosz Lajossal és Áprily Lajossal. Levelezésük dokumentálja a levélváltók szellemiségét, világnézetét, emberi kapcsolatainak alakulását, személyes problémáit. Lám Bélával (1892-1973), a későbbi mérnökkel, katonával, Boncza Berta eljegyzett vőlegényével, iskolatársak voltak a református kollégiumban, de Lám Béla csak akkor figyelt fel Reményikre, amikor 1908-ban az érettségi vizsgán a miniszteri biztos felállt és gratulált neki.⁹⁰ Csak később, már egyetemistaként kerültek közelebbi kapcsolatba, az igazi barátság azonban akkor mélyül el köztük, amikor Lám Béla Szibériából visszatérve megházasodik.

Reményik személyiségének megértésében kulcsfontosságú Olosz Lajossal, a költővel folytatott levelezése. A levelezés az egyetemi tanulmányok időszakában kezdődött. Bár a jogi fakultás folyosóin találkoztak először, nem a jogi ismeretek iránti érdeklődés mélyítette el barátságukat, hanem a közös érdeklődési kör, a filozófia iránti fogékonyság, útkeresés a fájdalom, a kilátástalanság és a kétségbeesés válságélményeiből. A bensőséges, családi eseményeket, aktuális politikai, filozófiai és irodalmi problémákat feltáró levelekben két nem átlagos gondolkodású és átlagon felüli intellektualitással rendelkező fiatal eszmecekeréjét kísérhetjük végig. A levelekben nyomon követhetjük a 20-as éveiben járó Reményik vívódásait, melyek szorosan kapcsolódnak fizikai állapotához, egészségügyi problémáihoz. Ezek a „beszélgetések” nagyobb többségükben önmagukkal vívott harcuk válságélményeit tükrözik, mindannyiszor utat engedve borúlátó énüknek.

Az 1910-es éves elején még csak annyit tudhat a környezet, hogy Reményik irodalmi érdeklődése, művészi érzékenysége átlagon felüli. Még csak érlelődnek benne azok a sajátos hangulati és gondolati élmények, melyek állandó pesszimizmusa és depresszív életérzése mellett is azt mondatják vele, hogy legnagyobb kincse nem mindennapi stílusérzéke. „[...] annyira önmagamat tettem magam előtt a világ közepévé, hogy a magam értékelésének kielégítőbb eredménye azonnal szebbé varázsolja a világot is”⁹¹, - írja Olosznak egy 1914 decemberében keltezett levelében.

Leveleiből nyomon követhetjük vívódásait a választott polgári pálya idegen volta miatt. Folyamatosan foglalkoztatja az utolsó szigorlatra való készülés gondolata, s nyilván önmaga alkalmatlanságának érzése kerekedik benne felül, amikor Olosz 1913-ban ügyvédgyakornoki munkájáról számol be. A Petőfi Irodalmi Múzeum Reményik hagyatékában szerepel az a dokumentum, mely Reményiket is az ügyvédjelöltek lajstromára teszi, dr. Somodi István

⁹⁰ LÁM Béla, *Lírai feljegyzések egy kolozsvári polgárcsalád életéből = A barátom, Reményik Sándor*, Kolozsvár, Stúdium, 2002, 85.

⁹¹ *Félig élt élet*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2003, 31-32

joggyakornokaként.⁹² Olosz azonban arra bízta, válassza az irodalmat, melyet küldetésének, önmaga megvalósításának lehetőségeként emleget.

Járosi Andor (1897-1944) evangélikus lelkész, író, színikritikus, a Pásztortűz állandó munkatársa, akivel Reményik szoros barátságot tart, nagyon jellemző leírást ad erről a korszakról, mely karakterológiai szempontból is érdekes adatokkal szolgál.⁹³

Reményik, a rendelkezésünkre álló adatok szerint 1913-ban írta doktori disszertációját a történelmi materializmus bírálatáról, erről a munkáról azonban a hagyatékban nem maradtak dokumentumok, megszületéséről Olosz Lajossal folytatott levelezéséből van tudomásunk. Jogi tanulmányait még ekkor sem fejezi be, minden ezzel kapcsolatos megjegyzése bizonytalanságot tükröz.⁹⁴

Ekkor már rendszeresen írt verseket. A PIM-ben található, kéziratos versek között vannak olyanok is, amelyek nem kerültek be egyetlen kötetébe sem. Ilyen például az *Alkonypír* című, VIII. osztályos korában írt verse, „1908. januarius 30.” dátumozással. A *Katonai pályára készülő barátomnak* címűt 1908. III.4-i dátummal jelölte.

1908-1912 között Reményik jogi egyetemi tanulmányait folytatta. Elképzelhető, hogy publikált verseket vagy más prózai írásokat az Ellenzékben vagy más kolozsvári lapokban, azonban ez történhetett név nélkül, vagy R. S. szignálással, melyből nem lehet egyértelműen a szerző kilétére következtetni. Keveset tudunk meg élete alakulásáról a nevezett időszakban, 1912 végéig csak hét levelet írt Olosznak, melyekből kiolvasható önmagával vívott harcának válságélménye.⁹⁵

A Polis Könyvkiadó 2009-ben jelentette meg a *Vércsöppek a hóban* című rövidpróza írásokat tartalmazó kötetet, mely 1914-1919 között, az első világháború traumatikus élményeit feldolgozó impressziókat rögzít. A *Látomások* címmel megjelent 24 rövidpróza a Dobsina és Vidéke, az Erdélyi Figyelő és az Erdélyi Szemle számaiban volt olvasható.

⁹² REMÉNYIK Sándor személyes dokumentumai, Kolozsvár 1911 III.27-1943 VII. 31, V 4557/309/1-14

⁹³ JÁROSI Andor, *Reményik és Rilke, Lehet, mert kell (Reményik Sándor emlékezete)*, Kolozsvár, Nap Kiadó, 2007,32. „Ember nem volt őt képes befolyásolni. Böhm, Somló és Imre Sándor mellett a művész Prohászka egységes világnézetre törő, hatalmas szelleme késztette arra, hogy maga is maga teremtette, egységes világban éljen...[...] nem hatott életfolyamára a világ polgári rendje, és a Reményik-ház szolid irányítása sem. Minden mást meg lehetett találni Reményikben, csak a polgári vonásokat nem... [...] nem rendes ember, aki az utolsó szigorlata előtt megfordul, s otthagyja az egyetemet, állást nem tud vállalni akkor, mikor minden komoly barátja pontosan és ragyogóan végez és megindul a karrier útján”. Osztyáltársa, a vele egy évben született Indig Ottó, majdani színműíró, forgatókönyvíró és újságíró, aki a kollégium értesítője szerint, korábbi bukása ellenére, sikeresen befejezte jogi tanulmányait, 1916-1922 között már az Ellenzék munkatársaként tevékenykedett. A Reményiknél egy évvel fiatalabb Ligeti Ernő ugyancsak jogi tanulmányainak befejezését követően kezdte meg újságírói pályafutását a Nagyváradi Napló majd a Keleti Újság munkatársaként.

⁹⁴ *Félig élt élet*, i.m., 65.” Nem tudom, mikor szigorlatozom. Nagyon betegnek érzem magam, s képtelennek kitaró munkára”.

⁹⁵ *Uo.*, 31,34, 37. „Én holnap leszek 22 éves. Szeretném elfelejteni a születésem dátumát. Szomorú mementója annak, hogy elloptam egész életemet”./ Kolozsvár, 1912. aug.29./

E rövid írások hiteles képet rajzolnak a hangulatok csapdájában vergődő Reményik életérzéseiről, egyidejűleg feltárva képzelete gazdagságát, stílusának kifejező erejét. A kis gyűjtemény darabjainak olvasásakor azonnal nyilvánvalóvá válik, milyen érzékenységgel reagál a háború borzalmaira, egyidejűleg művészi törekvéseinek megvalósítását is látja bennük. Így vall erről egy 1914-es, Olosz Lajosnak írt levélben. „Szégyen – nem szégyen, esztétikává vált bennem az egész háború, halkan zsongó színek enyhe világává a borzalmak égő valósága”.⁹⁶ A helyzetekben rejlő feszültség sajátos belső ritmussal, zenei tartalommal tölti fel a sorokat, „[...] aki leírta őket, már akkor abszolút költő volt, s költészetének első szakaszát élte ki bennük”.⁹⁷

Az indító írásban, az Erdélyi Figyelő 1914. júliusi számában megjelenő *Immortellák*ban találkozhatunk Reményik fenyőivel, melyek Reményiknél, Tompa Lászlónál és a kortárs költőknél az erőt, a kitartást, a megváltoztathatatlant, a méltóságot sugalmazták, a „diadalmas lét” toposzaként jelentek meg.

A háború borzalmait végzetes hatalomként láttatja meg *a Trombiták szavában*. Úgy gondolja, nemzedéke csak akkor vállalhatja a feláldozást, ha *megváltó* nemzedékként az utolsó háborúja lehet az emberiségnek.⁹⁸

A kis kötet címadó írásának vércseppjei a hóban lélektelen anyagként párolognak el a fehérségbe az erdő ágai között. „Ha a gyilkolás tudománya megfosztja az embert emberi mivoltából, a meghalás művészete visszaadja azt neki”⁹⁹ – vallja Reményik a maga eszkatológiájával, melyben a háborút démoni végzetnek tekinti, s a megoldást az jelenti, ha a mennyországban meg lehet találni egy archimédeszi pontot, ahonnan a sarkaiból kiforgatott világot vissza lehet fordítani.

Már a „látomásos” írásokban megfogalmazza Reményik azt a gondolatot, mely egész életében végigkíséri, azt, amely feltehetőleg menekülési útvonal számára, gyenge fizikumát legyőzendő. Erejét, tehetségét abból a tartózkodásból nyeri, mely lehetővé teszi számára a dolgok szépségének megőrzését, a távolság esztétikáját hirdeti, s ez a távolságtartás egyidejűleg csökkenti hétköznapi „élhetetlenségének” kínzó érzését. „[...] az embernek, a léleknek környezetével való érintkezésében bizonyos távolságok betartására van szüksége, hogy a

⁹⁶ *Félig élt élet*, i. m., 78. Reményik levele Olosz Lajosnak 1914. november 4-én.

⁹⁷ REMÉNYIK Sándor, *Vércsöppek a hóban, rövidprózai írások (1914-1919)*, bev. ÁPRILY Lajos, *A megváltó vers*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2009, 34

⁹⁸ i. m., 50. „Ez a nemzedék csak úgy áldozhatja fel magát nyugodt lélekkel, ha *megváltó* nemzedéknek tudja hinni magát. Egyes nemzetek relatív igazságának a kivívása még nem megenyhülés, csak olaj az öröktűzre”.

⁹⁹ i. m., 56.

dolgok eredeti szépségét megőrizhesse magának.[...] Az élet törvénye legázolja a szépséget, mert nem akar tudni a tartózkodás törvényéről”.¹⁰⁰

Nem került a kötetbe a *Semleges lélek* című rövidpróza, mely a Dobsina és Vidéke 1916. április 2-i számában jelent meg, s amely jelzi Reményik életérzését a számára kényszerű életterében.

„Knut Rosmussen dán sarkkutató, a lapok rövid híradása szerint ez év tavaszán expedíciót tervez Grönland legészakibb részébe. A felkavarodott, fékevesztett, háborús világ ellenséges erei most feszülnek megpattanásig. Ez év tavasza feszíti őket. A végső nekibőszültségtől s a végső kétségbeeséstől dübörög a harcos nemzetek földje. Ez a tavasz zakatol most minden készülődésben, ez a hajtószíj most a tömeggyilkolás gépkeréken. Ez a tavasz, melynek fátyolos arcára borzalommal nézünk s bús misztériumát félve találgatjuk. Félve várjuk: a tavasz minden életfunkció megsokszorozója még mit hoz e szörnyű világba, ahol egyetlen életfunkcióként már csak az öldöklés működik zavartalanul. Virágok nyíltával micsoda új borzalmak nyílnak? Rügyek fakadásával hány új seb fakad? Hány halálos titoknak leszen e tavaszon bimbópattanása? Kérdezzük, aggódunk, fáznak, kiver a világ láza mindannyiunkat s fájó érdeklődésünk egészen magukkal viszik, ragadják a végkifejlődés felé rohanó események. Knut Rosmussen pedig elmegy. Most. Ez év tavaszán. Grönlandba megy, nagyon magasra a háborús élet és világ fölé, egy egészen semleges zónába, az örök jég határához. És egyszerűen hátat fordít mindenkinek, ami mögötte marad, a háborús világ e második tavaszának, e vértől buja, halálból élő, lázas örült és gyilkos tavasznak, a fegyverben szaporábbnak, az emberben megfogyottnak, nagy, döntő, rettentő tavasznak. Knut Rosmussen elmegy, őszig nem várhat az expedícióval s Grönlandban nincs háború és tavasz sincs. Nagy szűz csendben fekszenek a jégmezők s szent testüket nem hasogatják lövészárkok. Olyan tiszták és fölényesen hidegek, akár a dán sarkkutató lelkének jéghegyei. Ez nemcsak egy semleges állam polgára. Ez egy semleges lélek. A legsemlegesebb talán ma Európában, akit ma is sokkal jobban érdekelnek a magas észak fagyos mezői, mint Európa legizzóbb csatatere. Megdőbönt ez a cinikus közöny, ez a hihetetlenül nem törődőm hátatfordítás az emberiség legnagyobb krízisének, s egyszersmind bámulatba ejti a lelki erő és fölény, mely elszakadni bír az egész világtól annak legmozgalmasabb napjaiban, hogy a maga hivatásának élhessen és bámulatba ejt a szellem, mely itt hagyja minden front izgalmát, nyomorúságát, szenzációját, érdekességét s elmegy megkeresni a saját külön frontját az örök jégben. Lehet: kissé meg is utálta az emberiséget. Természettudós, higgadt vizsgáló semleges szemében nemcsak szörnyűk, de kiszérűek is

¹⁰⁰ i. m., 92-93.

lehetnek a mai nagy napok. Az ember örök kicsinységét és megnőni – nem – tudását mutatják. Lehet: a nyugodt szemlélődés jégvilágába vágyik innen. Ott fönn mér, kutat, konstatál majd, ahová nem világít el az alatta égő Európa, ahol kihunynak a szörnyű szenzációk máglyái a lélekben s csak a jégmező zöld derengése s a rózsaszín északfény sugárzik. Ott fönn él s küzd majd a sarkkutató két ellenségével: a hideggel és az éhséggel. Újságot nem lát, hírt *alulról* nem kap, nem is kíván Utolsó kutyája s eszkimója vesztén *hősi halált* is halhat esetleg *semleges* területen. S utolsó gondolata akkor az lesz, hogy milyen jó sokezemérföldes távolban halni meg a farkasvermes nemzeti kultúráktól, hogy a jégmezők csöndje mennyivel szebben öl, mint a lármás, nagyhangú gránát és hogy a *természet* mennyivel becsületesebb ellensége az embernek, mint az ember”.¹⁰¹

A Dobsina és Vidéke című, vasárnaponként megjelenő helyi lapban Reményik versekkel is jelentkezett. 1917-ben itt publikált versei közül első kötetébe, a *Fagyöngyök*be csak *A karám előtt*, a *Nikolaj* és a *Tündérfok* című vers került be.¹⁰²

A dobsinai megjelenés elkerülte a kutatók figyelmét. A szakirodalom első Reményik versként a *Búzafieldön* címűt tartja számon, mely az 1894-1949 között rendszeresen megjelenő képes hetilapban, az Új Időkben látott napvilágot, rövid ékezzel, *Búzafieldön* címmel. A vers a *Fagyöngyök* kötetben már hosszú ékezzel szerepel.

A dűlőúton megyek álmodozva,
Kalászkok kétfelől, amerre látok,
Mint tengerből színes kis hajózáslók,
Ki-kivillanak a búzavirágok.

Ki-kivillanak kéken-pirosan,
Megannyi színes jel a halk hullámon,
Jeladások arról, hogy szép az élet
És csendes tengeren a csendes álmom.

Kinyújtott kézzel csendesen megyek,
Percig kezem a kalász feje-alja

¹⁰¹ REMÉNYIK Sándor, *Semleges Lélek*, Kolozsvár, Dobsina és Vidéke, 1916, április 2, 1-2.

¹⁰² További verseket olvashatunk a lapban, melyek sem kötetben, sem a *Hátrahagyott versek*ben nem olvashatók: a *Rianás* 1917. február 18-i, az *Alkony* és az *Éji fenyves* 1917. augusztus 5-i, az *Egy golyó monológja* a november 11-i számban.

És áldón, mint az elsikló kalászt,
A tűnt életet is simogatja.¹⁰³

A vers megjelenését Olosz Lajosnak is említi Reményik egy 1916. augusztus 28-i levélben. Az alkotást eredetileg névtelenül küldte be, a pozitív fogadtatásról Kiss József költő-szerkesztő véleményéről olvashatott a postarovatban, melyben a szerkesztő így fogalmazott: „[...] bátran le a sisakrostéllal”¹⁰⁴. 1917-ben három alkalommal közölt Reményiktől verseket A Hét című lap.¹⁰⁵ Az 1916 és 1918 között írt versek *Hátrahagyott versek* címmel Dávid Gyula sajtó alá rendezésében jelentek meg 2002-ben. Ezek közül néhány megjelent az Imre Mária által szerkesztett *Jelt ad az Isten* kötetben: a *Szerenád*, a *Processio*, a *Mint hegedűszó*, *Ma gyóntatóm* és *Isten trubadúrja* címűek.¹⁰⁶

Vajda János nyomdokain többen indultak. Reményik Ady „elődjének”, „szent rokoná”-nak nevezte a költőt. Volt, aki az elődhöz képest a maga kicsinységét foglalta szavakba. Reményik Sándor, *Vajda János szelleméhez* című versében ez utóbbiak közé sorolja magát.

Költő voltál és én is az vagyok,
A mi sorsunkon egy átok ragyog,
Te nagy hajó bár, én csak pici csolnak:
A habok egy örvény felé sodornak.[...]

Nekünk az élet ketrec, fülledt, fojtó
Benn hitek, csókok, nyugodt álmodások:
Mi tépjük véres ököllel a rácsot.¹⁰⁷

Reményik Sándor az életet ketrecnek érezte. Egyénisége költeményeiben, az „egészségért való sóhajtás” megnyilatkozása. „Nincs az a látási, hallási benyomás, amely Reményiknél a

¹⁰³ REMÉNYIK Sándor, *Búzafölde* = R. S., *Összes versei*, i. m., I, 23.

¹⁰⁴ *Félig élt élet*, i. m., 120.

¹⁰⁵ A január, februári és áprilisi számokban három olyan verset közöltek – *Isten*, *A katonák*, *Forradalom* – melyek Reményik válogatásában bekerültek a *Fagyöngyök* kötetébe.

¹⁰⁶ Vö. REMÉNYIK Sándor, *Hátrahagyott versek*, sajt.rend. DÁVID Gyula, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2002. A kötetben vannak azok a PIM Reményik-hagyatékában található 1916 és 1918 között írt autográf kéziratból származó, géppel vagy tintával datált versek, melyek korábban nem jelentek meg kötetben: *A hegyek*, *Vödör a kútban*, *Gyermekláncfű*, *Éjjeli lombok beszéde*, *Beethoven-maszk*, *Beszélgetés a szívemmel*, *Őrség a tetőn*, *Két vers cím nélkül*, *Akit én ünnepelek*, *Vasárnap*, *Isten bal keze*, *Sebek és forradások*, *Hagyjátok abba*, *Tábori posta*, *Mi öltünk*, *Jelek*, *Így esténkint*, *És akkor hallgatók*.

¹⁰⁷ REMÉNYIK Sándor, *Vajda János szelleméhez* = R.S., *Összes Versei*, i. m., I, 17.

felszínen maradna: az érzési emlékezés mindet beárnyékolja. Mintha minden benyomást csak egyképpen tudna befogadni: az érzésemlékek hangulati fátylán”.¹⁰⁸

Hangulat és gondolat egyéni színezetű, impresszionista szövegalkotásra emlékeztető ötvözete jelenik meg már a korai versekben is, önvád és önbizalom, fájdalom, kétségbeesés és remény ambivalenciájának sajátos együttélése.

¹⁰⁸ ALSZEGHY Zsolt, *Eltávolodás a szereplírikustól = Lehet, mert kell. Reményik Sándor emlékezete*, i. m., 109.

IV. A Pásztortűz, az Erdélyi Helikon és a Klingsor folyóiratok közötti párbeszéd a két világháború között

Az 1920-as években az irodalmi élet alakulásában a folyóiratok meghatározó szerepet játszottak. A Pásztortűz, az Erdélyi Helikon és a Klingsor szász-magyar kapcsolatának feltárásához, értelmezéséhez szükséges áttekinteni az adott korszakban időszakosan vagy rendszeresen megjelenő más folyóiratok történetét.

Az erdélyi népek közeledését kívánta segíteni az 1922-1923-ban Nagyváradon megjelent Aurora, mely román és magyar nyelven került az olvasók elé, valamint a Kolozsváron kiadott négy nyelvű (francia, román, magyar, német) Cultura, mely 1924-ben indult. A román és magyar írók egyesületben való tömörítése érdekében Benedek Eleket választják meg egyik elnöknek, akinek jóváhagyó válaszát a lap 1923.február 15-i számában olvashatjuk.

A Cultura című folyóirat német, magyar és román írók közös akaratával jött létre, s együttműködést, szövetséget célzott megerősíteni. A Lap főszerkesztője Sextil Puscariu nyelvtudós volt, Románia népszövetségi küldöttségének állandó tagja. A szerkesztői bizottság tagjai mind a négy nemzet képviselték, állandó munkatársként szerepelt Yves Auger, Lucian Blaga, Kristóf György, Oscar Netoliczka. A történelmi tanulmányok közül kiemelkedett Karácsonyi Jánosné írása a magyarok és románok közös harcáról a törökök ellen, Budai Árpád és Roska Márton régészeti tanulmányokkal jelentkeztek. Néprajzi témakörben Kós Károly és Lutz Korordi cikkei jelentek meg, a magyar népzene kapcsán Seprődi János Bartók zenéjéről írt. A román-magyar és szász-magyar kapcsolatok erősítésére fokozott hangsúlyt fektettek a műfordítás irodalomra. Eminescut Franyó Zoltán fordította magyarra, román népballadát tolmácsolt magyar nyelven Kádár Imre. Octavian Goga fordításában 5 Ady-vers is olvasható volt románul, s Nyíró József egy novellája is megjelent román nyelven. A négy nyelvű folyóirat nagyon kedvező fogadtatásban részesült, a külföldi sajtó (Journal de Genève, Der Auslanddeutsche) elismerően szólt a kezdeményezésről, de négy lapszámot követően anyagi forrás hiányában megszűnt, s a későbbiekben nem került sor újraindításra. A két nyelvű Aurorát hetilapként indította George Bacaloglu ezredes, a szerkesztőbizottság tagjaiként tevékenykedett a pesti költő, Keresztury Sándor (Alexandru Oltenau) és Salamon László. A lap a román alkotásokat magyar, a magyarokat románul mutatta be. Klasszikus magyar szerzőkön túl sor került Áprily Lajos, Bárd Oszkár, Bartalis János, Szombati-Szabó István és Reményik Sándor verseinek tolmácsolására, a magyar részben Lucian Blaga, Victor Eftimiu, Ion Pillat, Mihail Sadoveanu írásai voltak olvashatók. Octavian Goga tolmácsolásában közölték Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című költeményét, magyarul pedig Goga *Petőfihez* című verse került a

lapba. Publicisztikai írásokkal magyar részről Ligeti Ernő jelentkezett. A kezdeti sikerek ellenére, megfelelő felkészültség hiányában, a lap utolsó, 14. száma 1923. június 15-én hagyta el a nyomdát. A kolozsvári székhelyű lap 1924-ben került az olvasók kezébe, fő célkitűzése a tudomány, az irodalom és a művészet terjesztése volt.

A kölcsönös megismerés szükségességét fogalmazza meg a Kolozsváron megjelenő Gândirea főszerkesztőjének állásfoglalása is. „...scriitorii și artiștii sunt înfrățiti pretutindeni prin aceeași soartă sunt primul pas ce-l face omenirea pentru internationala visată de socialiști. Marii scriitori, sau marii artiști, pe lângă patria lor au și umanitatea – a două patrie”. „Az írók, a művészek szerte a világon egyazon családhoz tartoznak [...] A nagy íróknak, a nagy művészeknek saját hazája mellett van egy második is: az emberiség”.¹⁰⁹

A kölcsönös irodalmi párbeszéd fontosságát jelenkori szerzők is vizsgálták. Ion Chinezu szerepe kiemelkedő volt ebben a vonatkozásban. „To build a vault or a bridge means, in the double sense of Romanian word, to build and persist in time. There is a need for such a bridge between a Romanians and Hungarians on the same earth. That’s the only way we can last.”¹¹⁰

Trianon után a román irodalom magyar recepciója is megváltozott, a hangsúly átkerült Erdélyre; Kolozsvárra és Marosvásárhelyre. 1928-ban a *Műfordítások román költőktől* című kötetben négy Lucian Balaga vers volt olvasható Áprily Lajos fordításában, s ugyanebben a kötetben szerepelt Berde Mária tolmácsolásában Eminescu *Esthajnalcsillag (Luceafărul)* című verse. Az Erdélyi Helikon az egész román irodalommal kívánt kapcsolatot kiépíteni, az erdélyiséget közös kapcsónak tekintették. Román részről Liviu Rebreanu az erdélyi magyar elbeszélők román nyelvű antológiájának előszavában olyan közös vonásokat vél felfedezni, melyek Erdély íróit összekapcsolják nemzetiségre való tekintet nélkül.¹¹¹ Magyar részről Benedek Elek *Nyílt levél egy román ifjúhoz* című írását kell megemlíteni, amelyben a nemzeti megbékélés eszméjét hangoztatja. Kristóf György 1928-ban a *Zece ani de literatură în România* című könyvében a magyar nemzetiségi irodalom első évtizedéről ad értékelést, de az együttműködés szándékát bizonyítja az is, hogy Nichifor Crainic román részről javaslatot tett arra, hogy a magyar kisebbségi írókat vonják be a PEN Club munkájába.

¹⁰⁹ id. IZSÁK József, Az „Erdélyi Helikon” és a román irodalom, Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények, 12.évf., 2.sz., 1968. Ennek a hídépítésnek a pilléreit erősítették más kiadványok is: Napkelet, Génius, Zord Idő, a Gandirea, a Cele trei Crisuri, valamint a nagyváradi Familia.

¹¹⁰ BALOTÁ, Nicolae, Scriitori maghiari din România 1920-1980, București, Kriterion, 1981 apud Gavil Scridon, cited work p. 10., Forrás: www.upm.ro/jres/JRLS-12/RLS12_72.pdf. Mivel nem tudok románul a román lapokban megjelent „megbékélés-nemzetiségi viszály” körébe tartozó műveket magyar fordításban közlöm, illetőleg a Journal of Literary Studies 2017/12 szám alapján angolul idézem „Boltívet vagy hídat építeni a román szó kettős értelmében építeni és ellenállni az időnek. Kell egy ilyen híd a románok és magyarok között, ugyanazon a földön. Ez a megmaradás egyetlen módja”.

¹¹¹ Vö. FARKAS Jenő, *A román irodalomról magyar szemmel*, Bárka, 2010/3, 57-63.

Papp Z. Attila sajtótörténeti visszatekintésében hangsúlyozza, az egyes történeti korokban a mindenkori államhatalom igényeinek megfelelően a többségi nacionalizmushoz kell igazodni, s ez az elfogadás keretek közé szorítja, kijelöli a kisebbségek számára a lehetőségeket. Ezt nevezi a szerző *keretizmusnak*, s „ez az elfogadás hozzájárul a kisebbségi sajtó kvázi állandó kereteinek kijelöléséhez”.¹¹²

A két világháború közötti időszakban mértékadó kiadványként tartották számon a Kronstädter Zeitungot, de az 1874-1944 között Nagyszébenben megjelenő Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt is jelentős politikai sajtóorgánium volt.¹¹³ A Klingsor című lapot 1907 és 1914 között az Adolf Meschendörfer szerkesztésében működő Die Karpathen című lap előzte meg, melyben utat nyitottak a magyar irodalomnak. Ady, Kosztolányi, Molnár Ferenc, Benedek Elek, Biró Lajos írásai a nyugatosok irodalmi eszményinek vonzását jelezték. A lap működésének hét éve alatt folyamatosan hozta a román és magyar fordításokat, igyekezett olyan irodalmat közvetíteni, mely egyszerre volt része a német kultúrának és a kisebbségi irodalomnak. A kölcsönös érdeklődést tükrözték Meschendörfer a Die Karpathen hasábjain megfogalmazott gondolatai. „[...] wir geradezu die moralische Pflicht haben, uns als in Ungarn lebende Deutsche mit der Kultur der Magyaren und Rumänen gründlich auseinanderzusetzen und mit der Vermittlung der Geistschatze diese Völker zugleich eine hohe Kulturmission zu erfüllen”.¹¹⁴ Meschendörfer munkásságában meghatározó volt az a nézete, hogy az erdélyi szászok önálló népcsoportként szerepüket csak a kor színvonalát felülmúló kulturális teljesítménnyel őrizhetik meg.¹¹⁵ Ezzel a magatartással elindítói lesznek a velük együtt élő népekkel és kultúrákkal szembeni viszonyulásnak. A Die Karpathen hét évfolyam után, a háború kezdetén megszűnt. A lap munkásságát Richard Csaki értékelte az Ellenzék hasábjain 1928-ban. „A mai szász irodalom legértékesebb írói és poétái innen indultak útra. Akad köztük olyan is, akit elhallgattat a túlzásba vitt önkritika”.¹¹⁶

¹¹² PAPP Z. Attila, *Keretizmus, A romániai sajtó működtetői 1989 után*, Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005, 11. Ilyen körülmények között az irodalmi párbeszédet úgy kellett folytatni, hogy ne a győztesek vagy elvesztesek hangján szólaljon meg az író. Egyrészt mellett létező beszédmódokat kellett alkalmazni; befogadni, figyelembe venni a földrajzi, politikai és kulturális mintákat, melyek magukban hordozzák a tartalom jellegzetességeit, információközlési módozatait, a kényszeres 'izoláció' miatti 'különbözőségeket', az asszimilációból fakadó sajátos attitűdöt. „A keretek némileg átalakulnak, ha a társadalomban nagyobb horderejű strukturális változások állnak be”. *Uo.*, 16.

¹¹³ Az adott időszakban több sajtókezdeményezés történt. 1919 április-október közötti időszakában rendszeresen megjelent a Das Ziel Emil Honigberger és Hermann Fraetschkes kezdeményezésével, melyet a Das neue Ziel váltott fel, 1920 októberéig rendszeresen megjelent. 1919-1921 között mértékadó a sajtókiadványok között szerepelt Richard Csaki Ostland című lapja.

¹¹⁴ MESCHENDÖRFER, Adolf, *Die ersten zwölf Hefte, Die Karpathen*, I.évf, 12, 1907, 353. „[...] az az erkölcsi kötelezettségünk, hogy mi, mint Magyarországon élő németek, alaposan megismerkedjünk a magyar és román kultúrával és ezen népek kincseinek közvetítését kulturális küldetésünként teljesítsük.”

¹¹⁵ Vö. BALOGH F. András, *Német-magyar együttélések a Kárpát-medencében*, Bp, Argumentum, 2009, 56-65.

¹¹⁶ CSAKI, Richard, *Az erdélyi szászok irodalmáról*, Ellenzék, 1928, nov. 11. 9-10.

Meschendörfer lapjához méltó, magas színvonalú folyóirat 1924 tavaszán jelent meg Brassóban, az új íronemzedéket képviselő Heinrich Zillich szerkesztésében Klingsor címmel, s egészen a második világháborúig folyamatosan jelentek meg lapszámai. Klasszikus magyar írók mellett rendszeresen közölt írásokat kortárs romániai magyar íróktól és a magyarországi irodalom képviselőitől is.

A három, kisebbségi helyzetbe került nemzetiség irodalmi párbeszéde a Pásztortűz, az Erdélyi Helikon és a szász irodalmi törekvéseket felvonultató Klingsor hasábjain valósul meg.

A Pásztortűz első száma 1921 január 9-én jelent meg, s mivel a Sütő-Nagy László által 1915-ben indított Erdélyi Szemle jogutódja lett, közvetlenül a hetedik évfolyamtól indult. A lapot a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. vette át, ennek sikeréről Molter Károly értesítette Reményik Sándort. „Ami a lap irányítását illeti, talán fölösleges kiemelni, hogy lapunkkal az egyetemes művelődésbe bekapcsolódva, annak hagyományaira támaszkodva, s azt szükségszerű fejlődés útjain előre víve, teljes erővel a magyar érzést, magyar gondolatot akarjuk ápolni”.¹¹⁷

Az 1927/5. számáig György Lajos a lap főszerkesztője, akinek szerkesztőbizottság segítette a munkáját, melynek tagjai Áprily Lajos, Gyallay Domokos és Reményik Sándor voltak. Az 1930-as évfolyam 13. számától Császár Károly főszerkesztő mellett Reményik felelős szerkesztő egészen 1940 végéig. 1922-1924 között felelős szerkesztőként Walter Gyula is dolgozott. Dsida Jenő 1932-1936 között volt a lap szerkesztője.

A Reményik Sándor nevével fémjelzett lap szépirodalmi anyagában helyet kapnak a Nyugat nagyjai; továbbá Áprily Lajos, Bárd Oszkár, Bartalis János, Dsida Jenő, Berde Mária, Nagy Emma, Olosz Lajos, Szentimrei Jenő, Berda József és Mécs László és más szerzők alkotásai is. Világirodalomban is igen nagy a merítés, Goethe-től Pirandellón át Huxley-ig igényes fordítások töltik meg az oldalakat.

A lap egyik fő célkitűzése volt az Erdélyben élő nemzetiségekkel folytatott irodalmi párbeszéd megvalósítása, az 'erdélyi gondolat', az 'erdélyi lélek' létezésének elfogadásával. Albrecht Ferenc a lap egy 1922-es számában hangsúlyozta, hogy „Erdély nemzetei kialakították az 'erdélyi öntudatot', s ez a faji egyéniségek különbözősége ellenére is közös, mert az „uno trium nationum” problémáját a nemzetek jogos nemzeti kívánságainak figyelembe vételével meg lehet oldani”¹¹⁸.

¹¹⁷ Molter Károly levelezése, I. kötet 1914-1926, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta MAROSI Ildikó, Bp., Kolozsvár, Argumentum-Polis, 1995, 13. (id. PALOTAI Mária, *Pásztortűz 1921-1944*), Argumentum, 2008, 23-24.

¹¹⁸ ALBRECHT Ferenc, *Erdélyi öntudat*, Pásztortűz, 1922, szept. 16, 323. A szerző olvasatában az erdélyi alkotmány liberális volta tudta meglapozni az erdélyi mentalitást. Ugyanakkor a románok egyre sikeresebbek

Kuncz Aladár Erdélyt a maga valójában az emberiség történetét kifejező remekműnek tekintette. Az adott politikai helyzetben megerősítette a hagyományokhoz való kötődést.

A Pásztortűz a hagyományok megőrzésén fáradozott. A magyarságot hitében, erkölcsében és érzelmeiben kívánta megerősíteni, ezért erőteljesebben fordultak vissza a múlt örökségéhez. Ezekkel a gondolatokkal bocsátották útjára a lapot az első évfolyam első számában. „A legfontosabb a magyar hagyományok megőrzése, továbbfejlesztése a magyar érzésnek, a magyar gondolatnak, a magyar tudásnak a magyar hagyományok alapján, és harc, ha kell, minden olyan érzés, minden olyan gondolat ellen, amely ezektől idegen”.¹¹⁹ Egy évvel később Reményik az éves számvetésben hangsúlyozza: legfontosabb „az érzület tisztaságának, az alkotás tisztaságának kereszténysége”¹²⁰. 1923-ban *Újévi köszöntőjében* legfontosabbnak tartja az értékelő szempontok fontosságát, a komoly és szigorú önbírálat jelentőségét.¹²¹ A vezérgondolat az 1926-os évfolyam értékelésben is a lap önmeghatározására fókuszál, a cél változatlanul „a magyar irodalmi egység hangsúlyozása, az erdélyiség magyar irodalmi és művészeti értékeinek az istápolása, feltárása és a különböző államokban élő magyarság előtt való bemutatása”.¹²²

Az erdélyi magyar irodalom feladataink körvonalazásában Kristóf György kiemelte az egységes magyar közművelődési program megvalósításának szükségességét az Erdélyi Irodalmi Társasághoz intézett székfoglalójában, s hangsúlyozta, hogy „a politikai hovatartozás alig változtat az öntudatosan művelt faj arculatán”.¹²³ Kortárs vélemények szerint a nagy világváltozásig nem volt a magyar irodalom „sem elég *nemzeti*, sem elég *eszményi*”, s mivel egy nemzet öntudatos életének legmeghatározóbb tényezője az irodalom, az erdélyi magyarság kialakult eszménnyel kell, hogy rendelkezzen önmagáról, mert „a lélek a szellem maga. Ez a lélek kifejezi, él, megvalósítja önmagát”.¹²⁴

Az identitás-megőrzési törekvésekből láthatjuk, hogy az adott régiót politikailag birtokló nemzet fogalomtára milyen módon befolyásolja a régiót birtokló vagy a régióban magát kényszer-elfogadottnak érző alkotót. Faragó Kornélia *A viszonyosság alakzatai* című munkájában irodalmi szövegekben vizsgálja a kultúra, a tér, a nyelvi identitás összefüggéseit. Elképzelése szerint 'geokulturális' aspektusból kell vizsgálni a regionális kultúrát, ahol olyan

voltak a nemzeti eszmék megerősödésében, gyarapodott a román értelmiségi réteg, az erdélyi magyarok pedig nem tettek preventív intézkedéseket.

¹¹⁹ GRANDPIERRE Emil, *Pásztortűz*, 1921/1, 1.

¹²⁰ REMÉNYIK Sándor, *Számvetés*, *Pásztortűz*, 1922/1, 22.

¹²¹ Vö. REMÉNYIK Sándor, *Újévi köszöntő*, *Pásztortűz*, 1923/1, 2.

¹²² BITAY Árpád, *A Pásztortűz 1926-os mérlege*, *Pásztortűz*, 1927/1, 21.

¹²³ KRISTÓF György, *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője*, *Pásztortűz*, 1922/9, 257.

¹²⁴ Vö. MAKKAI Sándor, *Az erdélyi magyar irodalom kérdése*, *Pásztortűz*, 1922/23, 589-593.

írók és költők is megjelennek, akik egy lokális kultúra részesei, de nem kerülhetnek be feltétlenül az egyetemes nemzeti kultúrába.¹²⁵

A nemzeti önazonosság hordozza a területi hovatartozás információit, azonban a térséghez fűződő sors megtapasztalása nyomán az egyéni kultúra jelentéstartalma és értékei csak más nemzetiségek kulturális terében érvényesíthetők.

Az 'erdélyi öntudat' kialakulása szorosan kapcsolódik ahhoz a tényhez, hogy a három nemzet együttélésében, közös sorvállalással megteremt egy olyan életviteli koncepciót, mely valamennyi érintett nemzetiség esetében meghatározó. „Erdély nemzetei kialakították az *erdélyi öntudatot*. Ez az *öntudat* pedig mindhárom nemzetnél *ugyanaz és faji különbözősége dacára nemzeti egyéniségük* ennyiben – bármely nemzetben meglévő *erdélyi öntudat mértékig* – közös”.¹²⁶

Ennek tudatában közeledik a három nemzet egymáshoz, melyben egy új szintézisre való törekvés körvonalazódik. „Az erdélyi ember tehát önmagában gyökerezik, önmagához mindenkor hű marad, de azért maga mellett másokat is érvényre enged jutni. Ez az egyik gyökere annak, amelyből a közmondásos erdélyi türelmesség fakad”.¹²⁷ Az erdélyi módon megvalósuló szintézisnek pedig „be kell jutnia a nagy német, magyar, román nemzet-testekbe”.¹²⁸

A szászokhoz való közeledés szándékát fogalmazza meg a Pásztortűz egy 1926-os számában is, hangsúlyozva, hogy az erdélyi sors viszontagságait átélő három nemzet ne álljon egymással szemben, idegenül. „Az elkülönülés ridegségét feloldjuk, a barátságosan nyújtott kezét megfogjuk és különjáró céljainkat egybekapcsoljuk”.¹²⁹

¹²⁵ Vö. FARAGÓ Kornélia, *A viszonyosság alakzatai (Komparatív poétikák, viszonylati jelentéskörök)*, Újvidék, Fórum Könyvkiadó, 2009, 8-19, A szerző hangsúlyozza, hogy az etnopolitikai konfliktusok nyomán többféle módon is előtérbe kerülnek az identitások és ellenidentitások *domborzati-kulturális* alapszerkezetükben, de mindenekelőtt a geokultúra fogalma és jelentéstartalma a mértékadó. Tehát az alapidentitás mellett, mely veleszületett, identitásváltás következik be, mely attól függ, hogy milyen változások történnek a befogadó közegben.

¹²⁶ ALBRECHT Ferenc, *Erdélyi öntudat*, Pásztortűz, 1922/18, 321. Cikkében a szerző hangsúlyozza a történeti jog szerzteágazó gyökereit az erdélyi földben, melyet földrajzi és éghajlati viszonyok, társadalmi és természettani jelenségek, faji különbségek határoznak meg.

¹²⁷ LANGENTHAL, Fridrich Müller, *Az erdélyi lélek*, ford. Dr. RAJKA László, Pásztortűz, 1926/23.312.

¹²⁸ JORGA Miklós, *Az erdélyi lélek*, ford. BITAY Árpád, Pásztortűz, 1927/5, 99. Joachim Wittstock *A transzszilvanizmusról – német szemmel* című írásában kiemeli, hogy Iorga a transzszilvanizmus védelmezőjeként lépett fel, úgy vélte, hogy a közös élettapasztalatok az erdélyi élettérben és a közös erdélyi érület lehetővé teszi a népcsoportok sokoldalú kultúracserejét. Ugyanakkor Blaga a transzszilvanizmust szélsőséges irányzatnak tartotta, úgy látta, hogy a transzszilvanizmussal a román írók elszigetelődnek a többi országrésztől. Bár Nicolae Balotă pozitív hozzáállása alapján a szellemi Erdély nemzetek, nyelvek, vallások találkozási helyét jelentette, az 1930-ra tervezett összerdélyi antológia nem jelenhetett meg, Lucian Blaga kifogásolta, hogy a válogatás csak az erdélyi románok írásait tartalmazhatja. (Vö. WITTSTOCK, Joachim, ford. VÉGH Balázs, Látó, 1992/1, 69-72.)

¹²⁹ GYÖGY Lajos, *Erdélyi szász számunk*, Pásztortűz, 1926/13, 289.

A szászok nemcsak a német népcsoportokhoz tartoztak, de erdélyiek is voltak. Ez a mentalitás tükröződik a Klingsor hasábjain. Ezt a kettőséget fogalmazza meg a *Persönlichkeit Siebenbürgenben*, mely az "erdélyi politika" feladatait vizsgálja, s melynek célja „az erdélyi ember lelkét, szellemét megtartva odafejlesztetni, hogy a fajiságon felülemelkedve az országnak megadja a sajátos jelleget”.¹³⁰

A Klingsor hasábjain a szász szerzők már az 1926-os évfolyamtól kezdve érdeklődve fordulnak a magyar írók felé, s a kölcsönös együttműködés fontosságát fogalmazzák meg írásaikban. „Die geistige Bewegung, die das siebenbürgische Magyarentum in den letzten Jahren seit der Abtrennung Siebenbürgens von Ungarn ergriffen hat, dürfte in diesem Heft wohl um ersten Mal von sächsischer Öffentlichkeit zur Kenntnis genommen werden.[...] der Verwirklichung dieser Zukunft arbeitet, wer zum gegenseitigen Verständnis Wege weist. *Die Literatur ist ein Weg dazu*”.¹³¹

Robert Maurer ugyanezen évfolyam kilencedik számában foglalkozik az együttműködéssel kapcsolatos irodalompolitikai kérdésekkel. „Nun die politische Organization des siebenbürgischen Magyarentum zum Erfolg geführt und einem gewissen Abschluss gelangt ist, schien der Zeitpunkt gekommen.[...] auf die hohe Bedeutung der kulturpolitische Fragen, der volkerzieherischen und literarischen Bestrebungen hinzuweisen”¹³²

A Pásztortűznek éppúgy, mint a Klingsornak, célkitűzése volt a szülőföld élménynek és a történelmi múltnak a kanonizációja.

Emellett a lap látható törekvése, hogy bemutassa a kortárs szász és román irodalmat. E célkitűzésében szorosán együttműködött az Erdélyi Helikonnal. A brassói Klingsor folyóirattal közös felolvasásokat szerveztek. Az erdélyi magyar és szász költők, írók között szoros kapcsolatok személyes barátságok alakultak ki, főként Áprily Lajos, Berde Mária és Reményik Sándor révén.

1928. június 5-én Heinrich Zillich levelet ír Áprily Lajosnak a Helikon első számának megjelenését követően, melyben a lap célkitűzéséhez kapcsolódó elismerését, együttműködési szándékát fejezi ki. „Az Ön szeme előtt lebegő feladatkör nagysága szépen mutatkozik már az első lapszámban [...] ha ezt a szellemi barátságot más erdélyiek között is keresi, akkor

¹³⁰ id. PUKÁNSZKY Béla, *A szászok és az erdélyi gondolat*, a Jancsó Benedek Társaság Kiadványa, 33.sz., Bp., Különlenyomat a Történelmi Erdélyből, 1936, 26.

¹³¹ FOLBERTH, Otto, *Die siebenbürgisch-magyarische Literatur der Gegenwart, Eine Statistic*, Brassó, Klingsor, 1926/6, 239. „Megélnékül a szellemi mozgás az erdélyi magyarokkal az elmúlt évek során, így ebben a lapszámban első alkalommal hangoztatjuk a szászok nyílt közeledését egymás megismerése érdekében. Dolgozunk a jövő megvalósításán, ahova a kölcsönös megismerés nyit utat. Az irodalom az ehhez vezető út”.

¹³² MAURER, Robert, *Marosvécser Helikon*, Klingsor, 1926/9, 368. „Csak az erdélyi magyarok politikai szervezete vezethet el a sikerhez, s ez közös megoldást sürget. Elérkezett az idő, fontos kulturpolitikai kérdés vár megoldásra, népnevelő szerepben kell irodalmi törekvéseiket megvalósítani”.

bizonyára rátalál a szászok ama kis körében, mely a Klingsor köré csoportosul.[...] Szívesen közölnék már a legközelebbi jövőben tanulmányt társaságuk munkájáról. Talán éppen Ön írhatná meg a cikket, aminek különösképpen örülnék”.¹³³

A politikamentes együttműködés előnyeit fogalmazza meg Zillich a Klingsor 1929-es évfolyamának tizedik számában. „Ein solches von keiner politischen Stelle angeregtes Interesse bewies, daß der Weg, der in diesen Festlagen deutlich wurde, verstanden und die geistige Fühlungnahme zwischen Ungarn und Sachsen von den breiten Kreisen gebilligt wird”.¹³⁴

Tudatos irodalmi koncepció valósult meg a Pásztortűz, az Erdélyi Helikon és a brassói Klingsor kollaborációjában a két világháború között. Az Erdélyi Helikonban is meghatározó személyiség volt Reményik Sándor. Összesen 121 alkalommal jelent meg a lapban, jórészt versekkel és recenziókkal jelentkezett, de a lap 1931-es évfolyamában az ő fordításában jelent meg Otto Folberth *A három áttörés. Az erdélyi táj víziója* című írása. Az Erdélyi Helikonban az ő értékelésével kap helyet Áprily Lajos *Idahegyi pásztorok* című egyfelvonásos verses drámájának az ismertetése. *Kós Károly erdélyisége* és a *Kalotaszeg* bemutatásával az erdélyi öntudat kérdésével foglalkozik, miközben megpróbál választ keresni arra, hogy miként alakult a történelemszemlélet az adott helyzetben, s a „nemzeti génusz a lokálpatriotizmus misztikus ősmagvába burkolva”¹³⁵ hogyan próbálja túlélni az elveszett hazát.

Otto Folberth 'szász üdvözléte' három utat említ a Pásztortűz és a Klingsor kezdeményezésével elindított írói együttműködéshez. A „tisztázni kell valamit” igényével közeledik a kérdéshez a Helikon 1928-as évfolyamának első számában. „[...] Erdély kicsi föld. Miért kell nekünk, lakóinak ezt a kis földet még hárommal elosztani?”¹³⁶ Hangsúlyozza, hogy az erdélyi nyelvek különbözőségük ellenére természet élményeikben és történelmi tapasztalataikban ugyanazokból a forrásokból erednek. Folbert javaslata három kérdéskör köré csoportosul; folytatni a Pásztortűz és a Klingsor kezdeményezésére elindított műfordításokat,

¹³³id. RITOÓK János, *Kettős tükör, (A magyar-szász együttélés múltjából a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből) = Levelek, dokumentumok*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980, 121. A Helikonról végül nem Áprily, hanem Kós Károly írt a Klingsor 1928/ 8. számában. (Ritoók János megjegyzése a dokumentumokhoz készített jegyzetekben)

¹³⁴ ZILLICH, Heinrich, *Der Vortrag des „Erdélyi Helikon” in Kronstadt*, Klingsor, Brassó, 1929/10, 397. „Egy ilyen politikai állásfoglalástól mentes érdeklődés bizonyítja, hogy ezekben a célkitűzésekben a kapcsolat működik a magyarok és a szászok között, és ez a kör egyre szélesedik”.

¹³⁵ REMÉNYIK Sándor, *Kós Károly erdélyisége*, Erdélyi Helikon, 1930/3, 242. A helikoni megújulás jegyében Reményik részt vett 1932-ben az Élet és irodalom anketon, hogy megfogalmazzák az irodalom szerepét a társadalom időszerű küzdelmeiben, hogy fokozottabban részt vállaljanak a nemzetiségi közéleti mozgalomban. Az idősebb írókon kívül – Reményik Sándor, Makkai Sándor, Szentimrei Jenő, Kós Károly, Tompa László, Molter Károly – a fiatal generáció is részt vett az eseményen. (Kolozsvári Grandpierre Emil, Szemlér Ferenc). Az anketon elhangzottak alapján a következőképpen foglalták össze véleményüket: „Az irodalom az egész ember tükre. Nem egy koré, nem egy pártté, nem egy tendenciáé. Ezért jogosított és kötelezett arra, hogy *mindent* felöleljen”.

¹³⁶ FOLBERTH, Ottó, *Szász üdvözléte*, Erdélyi Helikon, 1928/1. 66.

rendszeresen írni könyvismertetéseket, s közös írótalálkozókat szervezni. Ebben a lapszámban több német alkotó bemutatására is sor került. Erwin Wittstock novelláskötetét például a fordító, Molter Károly értékelése alapján, az „egyetemes német irodalom mértékével értelmezte”.¹³⁷

Az erdélyi szellem új hajnalában Tavasz Sándor kiemelte, hogy „az igazi erdélyi embernek fáj minden olyan megnyilatkozás, amely sérti és bántja a vele együtt élő más népek népi és nemzeti érzékenységét”¹³⁸, ezért az erdélyi közéleti munkában részt vevőknek meg kell válniuk elkülönítő osztálytudatuktól.

A következő évfolyamban is több írás foglalkozott az erdélyi gondolattal. Szentimeri Jenő a kápolnai unió eseményeire és a tordai országgyűlés határozataira hivatkozva hangsúlyozta, az együttélés megvalósulása nem más, mint „Európa keleti szögén a nemzeti heterogenitások összehangolására és békés, közös kormányozására való törekvés”¹³⁹. Kádár Imre Erdély geográfiai és etnikai partikularitásának veszélyeire figyelmeztetve utalt arra a tényre, hogy „a népek egymáson kívül álló ütköző életek”.¹⁴⁰

1931-ben Szentimrei Jenő értékelésében a németek a legtökéletesebb erdélyi patrióták, mivel himuszuk nem a 'Deutschtum' himnusza, hanem Siebenbürgené, „Erdélyé, a földé, mely eltartja ezt a maroknyi, idegyökeresedett németet”.¹⁴¹ A pozitív megközelítés és értelmezés hangja csendül ki az 1927-1932-ig terjedő véleményalkotásokból, melyeket Kuncz Aladár gondolatai alapján fogalmazzuk meg. „A kisebbségi irodalomban alakul ki az elkövetkezendő Európa új lelke”.¹⁴²

A szász karakterológiának mindig jellemvonása volt a német népi gondolat folyamatos ébrentartása, s földrajzi és közjogi helyzetük alapján igyekeztek elkülönülni Erdély többi népétől. A látásmódok heterogenitása – népi és kiművelt kultúra együttélése – alakította a kollektív tudatváltás irányvonalát, melyet Heinrich Zillich valósított meg olyan módon, hogy helyet adott a szász és magyar nemzeti önértelmezésnek, egymás munkáját és identitását, privát

¹³⁷ WITTSTOCK, Erwin, *Zineborn*, ford. MOLTER Károly, Erdélyi Helikon, 1928/1. 156. Ugyanebben az évfolyamban kerül a lapba Folberth *Hajnalcsillagok* című verseskötetének a méltatása, s a közös együttműködésről egy ismertető *Szász írók Kolozsvárt* címmel. Ezen a találkozón Meschendörfer felolvasta *Abendteuer* című írását, meghallgatták Hermann Klöss „*Neue Psalme*” cím alá rendezett expresszionista hangvételű szabadverseit, Egon Hajek *Morgenliedjét* a naponként újjászülető emberről, Folberth *Genezareth* című novelláját a jelen és az őskereszténység hangulatának egyeztetéséről, Zillich *Herbstliches Erstarken* című versét, s Wittstock humoros novelláját, „*Man ignoriert*” címmel.

¹³⁸ TAVASZY Sándor, *Az erdélyi szellem új hajnala*, Erdélyi Helikon, 1928/3. 366.

¹³⁹ SZENTIMREI Jenő, *Az a bizonyos erdélyi gondolat*, Erdélyi Helikon, 1929/1, 61.

¹⁴⁰ KÁDÁR Zoltán, *Az erdélyi gondolat és ellenfelei*, Erdélyi Helikon, 1929/3, 163. Ugyanebben a lapszámban JNC SÓ Benedek a történelmi sorsfordulat irodalomindító erejéről beszélt, kiemelve, hogy a külön erdélyiség megléte arra utal, hogy a nemzetiségek egymásnak nem lehetnek ellenségei. Vö. JANC SÓ Benedek, *Magyarság, székelység*, Erdélyi Helikon, 1929/3, 389.

¹⁴¹ SZENTIMREI Jenő, *Levél Erdélyből*, Erdélyi Helikon, 1931/3. 235.

¹⁴² KUNCZ Aladár, *A Helikonról*, Ellenzék melléklete, 1927, május, 9.

énképének megőrzését fókuszba helyező kölcsönös megismeréssel és elfogadással. Heinrich Zillich, Otto Folberth, Erwin Wittstock gyakran jelentek meg írásaikkal a Pásztortűz és az Erdélyi Helikon hasábjain. Másrészt Zillich és munkatársai rendszeresen ismertették lapjukban a Romániában megjelenő magyar műveket. A német értelmiségiek: Otto Folberth, Bernard Capesius, Harald Krasser, akik a háború előtti időszakban nőttek fel, még kitűnően beszéltek magyarul, a magyar szerzők között sok volt a német szakos tanár (Áprily Lajos, Berde Mária, Molter Károly), vagy jellemző volt a magasabb szintű német nyelvtudás. Kós Károly és Reményik Sándor is jól beszélt németül. A magyar-német kapcsolatok feltárásához tehát az irodalmi folyóiratokhoz kell visszatérni. Pásztortűz, az Erdélyi Helikon és a Klingsor mellett az Utunk és a Korunk, továbbá az Igaz Szó mellett több német lapban – Neue Literatur, Kronstädter Zeitung, Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt – fontos fordítások és értékelések jelentek meg.¹⁴³

A magyar és szász írók között először Nagyenyeden volt összejövétel egy erdei tisztáson 1928. július 10-én, ahol a Klingsort Otto Folberth, Ernst Jekelius, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich képviselte, a magyar írók között pedig ott volt Áprily Lajos, Kuncz Aladár, Kós Károly, Molter Károly, Tabéry Géza és Kemény János. A „nagyenyedi program” az együttműködés irányelveit fogalmazta meg, melyekben szerepelt a kölcsönös írások számának növelése a Klingsor és az Erdélyi Helikon között, egy kétrészes erdélyi antológia kiadása, ahol a magyar írások német, a német írások pedig magyarul jelennek meg, továbbá egy kolozsvári közös írói találkozó megszervezése.¹⁴⁴ Még ugyanabban az évben az Erdélyi Helikon nagyszerű estét szervezett Kolozsváron. Szász részről Adolf Meschendörfer, Egon Hajek, Otto Folberth, Bernard Capesius olvastak fel, s ekkor jelent meg a Pásztortűz külön száma is.¹⁴⁵ A magyar írók később Brassóban vizsgolták a szász látogatást.

A második, 1927. augusztus 5-7. között megrendezett marosvécsi találkozón, melyen Reményik is részt vett, Kádár Imre beszámolt az erdélyi német és román kultúrkapcsolatokról,

¹⁴³ Vö. MIKÓ Imre, *Magyar-német irodalmi kapcsolatok Romániában*, Korunk, 1971/12, 633-635.

¹⁴⁴ Az esemény részletes leírása Tabéry Géza emlékkönyvében olvasható, de egy Otto Folberth tollából származó visszaemlékezésből is megtudhatjuk a *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter* hasábjain 1968-ban megjelenő, *Die Stunde der Siebenbürgisch Seele* című írásból, hogy a programok közül csak az első és a harmadik valósult meg, a közös antológia kiadására nem került sor.

¹⁴⁵ A kolozsvári találkozó visszhangja meglehetősen nagy volt, számos erdélyi alkotó reflektált az eseményre; MOLTER Károly, *Szász írók Kolozsvárt*, Erdélyi Helikon 1928/7.szám, JANCÓS Béla, *Erdély szász szava*, Pásztortűz 1928/ 24.szám, *Egyéni impressziók a Kolozsvárt szereplő szász írókról*, Ellenzék, 1928, nov.20, EGON Hajek, *Wie wir sie sahen, Eindrücke von der Klausenburger Vortragsfahrt*, Kronstädter Zeitung 1928/11, RICHARD Csaki, *Siebenbürgisch-sächsische Schriftsteller bei den Magyaren*, Ostland, 1928, dec. HEINRICH Zillich „*Zum Vortragsabend des „Erdélyi Helikon*”, Kronstädter Zeitung, 1929, szept, 29, BERDE Mária, *A brassói Helikon-napok*, Erdélyi Helikon, 1929/9, HALÁSZ Gyula, *Az Erdélyi Helikont ünneplik a szászok*, Brassói Lapok, 1929, okt. 2-i szám, FINTA Zoltán, *Honfoglalás a jövőben*, Pásztortűz, 1929/21. sz.

Ligeti Ernő pedig szorgalmazta a szászokkal való együttműködést. A rendezvényen Robert Maurer is részt vett, mint a Klingsor folyóirat levelezője, s ezen az összejövetelen bízták meg Olosz Lajost egy magyar-szász irodalmi estély előkészítésével.

A találkozón ugyanakkor kialakult véleménykülönbség is. Miközben Molter Károly román és szász könyvek ismertetésével szerette volna a kultúrügyet szolgálni, Gyallay Domokos ellenezte a folyóiratban a román irodalom bemutatását, mert úgy vélte, román részről nem mutatkozik hasonló érdeklődés. A negyedik és ötödik találkozón a szász írók képviselőiben részt vett Heinrich Zillich. A kolozsvári, nagy sikerű szász estélyt követően a brassói Helikon-est megrendezésével foglalkozott a megbeszélésen, s ismételten szóba került a közös szász-magyar antológia megjelentetése.

A kölcsönös érdeklődés kezdetén Zillich még követte azt a nagyon szép gondolatot, melyet Adolf Meschendörfer fogalmazott meg a Die Karpathen korábban idézett számában, ahol kiemelte az erdélyi együttélésben lévő kultúrák közvetítésének fontosságát.¹⁴⁶

Zillich már az első szám bevezetőjében is utal a Klingsor legenda fontosságára, ami a lap névválasztását is indokolja. A német szájhagyomány Klingsort magyarnak véli. Megnevezése Klingsor aus Ungerlant, aki a wartburgi dalnokversenyen, 1250 körül, varázslataival bajba jutott költőtársait segíti. A monda szerint a wartburgi dalnokversenyen Heinrich von Ofterdingen vereséget szenved Woltram von Eschenbachtól, ezért Klingsor von Ungerlanthoz fordul, aki előbb egy szellem, majd az ördög segítségével győzelmet arat. Klingsor állítólag megjósolta II. András leánya, Szent Erzsébet születését. A Codex Manesse említ egy költeményt (Spruchdichtung) címmel Klingsor von Ungerlant címen. Klingsor a kódex miniatúráján is látható.¹⁴⁷ Klingsor alakjának felidézésével Zillich az igazi költői attitűdöt kívánta megjeleníteni. „[...] der Zauberer und Dichter, der sich des Teufels bedient hatte, dennoch des Galubens voll an den Sternen las, so mögen unsere Blicke in uns zurückschweifen, immer wieder zu den Lichtern, die den Wert des Menschen aus einem Punkte quellen lassen. Wer nicht besessen ist in seinem Wesen von einem Unerklärlich-Sinnvollen, der bleibe zurück. Ihn treibt keine Peitsche der Verpflichtung; er ist uns Feind”.¹⁴⁸

A magyar-szász közeledés első szép példája volt a Klingsor 1926 júniusában megjelentetett magyar száma. A lap Reményik *Néha úgy félek (Oft ist mir bang)* című versével indít. Áprily

¹⁴⁶ Vö. 38. oldalon található 110.sz. lábjegyzettel

¹⁴⁷ Vö. HEINRICH Gábor, *Klingsor aus Ungerlant*, Egyeemes Philológiai Közlöny, 1878, II.évf, 137-146.

¹⁴⁸ „[...] varázsló és költő, aki az ördögnek is szolgált, de hite ott maradt a csillagokban, mert csak így tudott mindig visszanézni a fénybe, így tudta az emberi értékeket egy forrásba gyűjteni. Aki nem megszállott a maga létében, nem kaphatja meg ezt a megmagyarázhatatlan bölcsességet, s visszamarad a fejlődésben. Aki nem vállalja ezt a kötelességet, számunkra ellenség”. ZILLICH, Heinrich, *Aufruf*, Klingsor, Siebenbürgische Zeitschrift, 1924/1,1-2.

Szeptemberi fák (Bäume in September) című verse pedig Egon Hajek¹⁴⁹ tolmácsolásában olvasható.

Ugyanez a szám prózát közöl Gyallay Domokostól az *Utolsó ütközet (Das letzte Gefecht)* címmel. Ebben a számban még négy tanulmány és könyvismertetés olvasható. A beköszöntő számban Rajka László nyilatkozik először közös hullámhosszon a *Was die Ungarn von der Siebenbürger Sachsen halten* soraiban. „Wahrheit ist gut Ding und wir, Siebenbürger, sind gewohnt, die Wahrheit oder wenigstens, das wir heilig überzeugt dafür halten, auch auszusprechen. Die Ungarn Siebenbürgens wünschen eine aufrichtige Annäherung, zwischen sich und den Sachsen besonders auf kulturellem Gebiete, sie sehen dazu kein Hindernis auf der eigenen Seite und hoffen mit offenem Herzen, das diese freundliche Zusammenwirkung viele wertvolle Ergebnisse mit sich bringen wird. Sie hoffen aber von anderen Seite ein ähnlich herzliches Entgekommen, welches ohne keimliche Namensuntersuchungen”.¹⁵⁰ Otto Folberth több írásában is hozzászól a kapcsolattartás fontosságához. Soraiból őszinte érdeklődés olvasható ki, főként a *Die Siebenbürgische-magyarische Literatur der Gegenwart, eine Statistic* című cikkében hangsúlyozza a nyitottságot egymás megismerésének érdekében „An der Verwirklichung dieser Zukunft arbeitet, wer zum gegenseitigen Verständnis Wege ist. Die Literatur ist ein Weg dazu”.¹⁵¹

1926 júliusában jelentkezett a Pásztortűz százsz számmal. Beköszöntőjében György Lajos felhívja a figyelmet a három egymás mellett élő nép közeledésének fontosságára. „A Pásztortűz mai száma a kisebbségi sorban testvér erdélyi százsz nép modern irodalmi, művészeti és szellemi törekvéseit mutatja be. [...] A magyarság előtt jórészt ismeretlen nevek írták tele ma hasábjainkat. [...] Valamennyiünknek bőségesen kijutott a múltban és a jelenben az erdélyi sors viszontagságaiból. Egyet azonban mindhárman megtanulhattunk: komoly és őszinte

¹⁴⁹ Egon Hajek (1888-1963) Brassóban született muzsikusként, költő, zenekritikus és regényíró. Ifjú korában fordított Ady verseket. A százsz-magyar kapcsolat ápolásának egyik jeles alakja. Fordított Áprily és Berde Mária verseket is, Berdével rendszeresen levelezést folytatott, mivel kölcsönös volt egymás munkáinak fordítása. Egy 1930. január 31-én írt levelében Egon Hajek úgy nyilatkozik, hogy a német nyelv „sokkal kopottabb, ezért erősebb színeket kell használni”. Vö. RITÓÓK János, *Kettős tükör, Levelek, dokumentumok = Egon Hajek Berde Máriának*, Kriterion, Bukarest, 1980, 150.

¹⁵⁰ RAJKA László, *Was die Ungarn über den Siebenbürger Sachsen halten*, Klingsor, Brassó, 1926/ 6, 214. „Az igazság jó dolog, s mi erdélyiek szentül meg vagyunk győződve arról, hogy kinyilatkoztatásainkban ezt képviseljük. Az erdélyi magyarok őszinte közeledést remélnék maguk és a százszok között, különösen kulturális területen. Ennek a közeledésnek nem látják akadályát, és szívből remélik, hogy az együttműködés mindkét fél számára értékes élményekkel való gazdagodást jelent. A másik oldalról is érezhető ez a szívéllyesség és ezáltal félre lehet minden zavaró érzékenységet.”

¹⁵¹ FOLBERTH, Otto, *Die siebenbürgisch-magyarische Litertur der Gegenwart, Eine Statistic* Klingsor, 1928/3, 88 „A jövőben a közös munka megoldásához szükséges kölcsönös megértés a megoldás. Az irodalom ehhez egy lehetséges út”. Otto Folberth (1896- 1991) Medgyesen született orvos-patikus családban. Filozófiai, romanisztikai, művészettörténeti tanulmányokat folytatott. Többek között Budapesten, Heidelbergben, Párizsban. A medgyesi gimnázium tanáraként, majd igazgatójaként tevékenykedett. A Klingsor folyóirat egyik fő munkatársa, a Romániai Német Könyvcéh ügyvezetői elnöki tisztségét is betöltötte.

igyekezettel ki kell lépnünk az elzárkózottság merevségéből...[...]. Mert hol láthatnók meg magunkat, a szétágazodottságunkat egybefonó erdélyiségünket, mint az irodalomban és a művészetben”.¹⁵² György Lajos nagy elismeréssel szól a „kemény önérzettel” rendelkező Heinrich Zillich munkásságáról, olvasatában a Klingsor megalapítója a „költő címet, mint magától értetődő jogot veszi igénybe, míg magas-és alacsonyrendű honfitársai szentül meg vannak győződve, hogy a (hazai) költészet az erdélyi szász nép számára fölösleges fényűzés”.¹⁵³

A lapban megjelenő szépirodalmi alkotások nagyobb többségükben versek. Otto Folberth *Ébredése* Áprily fordításában kerül a lapba, soraiból érzékelhető a megváltozott élettérben a költő intim szférájából felszakadó közérzet, ahol a harmónia és a teremtés igénye elégikus fájdalommal ötvöződik. Az értékké magasodó magány és szomorúság – mely Reményik költészetének is sajátja – a belső élményekből táplálkozó lelki érzékenységet tükrözi.

Végzetlen csöndes esték,
Végzetlen néma táj,
Mit érdekel küzdésem,
S könnyem, mi fáj.[...]¹⁵⁴

Zillich két verse kerül még a lap hasábjaira; az *Aratóének* Berde Mária fordításában, Walter Gyula tolmácsolásában pedig az *Erdélyhez* című, melyben a szerző örökségét vállalva „vétkes merészséggel” néz a jövőbe, mert olykor bízni is tud, néha felette is „az isten tündököl”.¹⁵⁵ Ugyanebben a számban található részlet Bernhard Capesius¹⁵⁶ *A szép halál* című regényéből Molter Károly fordításában.

Nem véletlenül került Fridrich Müller Langenthal *Az erdélyi lélek* című írása a szász számba. A két világháború közötti időszakban, a kisebbségi sorba szorított nemzetiségek kiszolgáltatottság-érzése következtében az általános emberi problémák háttérbe szorították a

¹⁵² GYÖRGY Lajos, *Erdélyi szász számunk*, Pásztortűz, 1926/7, 289-290.

¹⁵³ *Uo.*, 290.

¹⁵⁴ FOLBERTH, Otto, *Ébredés*, Pásztortűz, (ford. ÁPRILY Lajos), 1926/7, 294.

¹⁵⁵ ZILLICH, Heinrich, *Erdélyhez*, (ford. WALTER Gyula), i. m., 297. További versek olvashatók még ebben a számban. Adolf Meschendörfer *Az üstököshöz* című versét szintén Walter Gyula fordította, a *Festett váza* című tájvers pedig Maksay Albert munkáját dicséri. Meschendörfer nagyon fontosnak tartotta a magyar-román- szász kulturális kapcsolatokat fejlesztését. Igaz, hogy versei kevésbé voltak jelentősek, kivéve a *Siebenbürgisch Elegiet*, melyet Radnóti Mikós fordított magyarra.

¹⁵⁶ CAPESIUS, Bernhard (1889- 1981) klasszika filológiát tanult Jénában és Budapesten, a háború befejezését követően az Ostland folyóirat munkatársaként dolgozott. Tanári munkája mellett irányította az *Erdélyi Szász Tájszótár* szerkesztését. Ismert regénye, a *Der schöne Tod*, 1919-ben jelent meg. Jelentős szerepe volt kortárs román szerzők munkáinak német nyelvre fordításában

pusztán nemzeti alapú megítélést, ilyen módon az erdélyi szász értelmiség is a kapcsolatkeresés irányába mozdult. Langenthal kiemeli Erdély történelmi jelentőségét, de karakterológiai szempontok alapján is definiálja az ott élő népeket. Fontosnak tartja az „erdélyi türelmesség”, a „földhözragaszkodó ösztönszerűség”, a tradicionális sajátosságok megőrzésére törekvő áldozatkészséget. Erdély a kereszténység védőpajzsaként szerepel, de úgy véli, az alsóbb rétegek történelem nélküli életet éltek, s Erdély román népe sem hűbéri hatáskört, sem várakat nem tudott alkotni. „Vajon nem a történelem ismétlődik-e meg, mikor egészen más körülmények között manapság Goga, miután Bukarestben mint az erdélyi regionalizmus szétrombolója érvényre jutott, ugyanazt a regionalizmust kénytelen gyakorlatilag üzni, nehogy párthíveit elveszítse”.¹⁵⁷

A Pásztortűz szász száma összefoglalót is közöl a kortárs szász irodalomról. A lapban szereplő költők mellett kiemeli még Adolf Meschendörfer *Die Karpathen* című regényét és a *Leonoret*, melyet részletekben közöl a lap, majd a novellista Zillichet is bemutatja.¹⁵⁸

A tudományos irodalom eredményeit is felsorakoztatja a lap. 1922-ben napvilágot lát Fridrich Teutsch püspök három kötetes, a szászság történetét bemutató könyve. Jelentős még Karl Ungar *Die Flora Siebenbürgens (Erdély flórája)* kötete 1925-ből. Az erdélyi szász szótárat Adolf Schullerus nagyszebeni lelkész szerkesztette. Az erdélyi szász sajtó kiadványai között Richard Csaki *Ostenlandja*, a *Deutsche Politische Hefte*, a *Klingsor* és a Karl Kurt Klein által szerkesztett *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* a legjelentősebbek. Lezárásként Bitay Árpád méltatja Langenthal *Die Geschichte unseres Volkes* című könyvét, mely az erdélyi szászok történetét dolgozza fel a tizenkettedik század derekától kezdve, a II. Endre által adományozott szabadságlevél kiadásától.¹⁵⁹

A második szász szám ismételten lehetőséget biztosít az erdélyi német szerzők megszólaltatására. Ez az év különösen fontos volt az erdélyi magyar irodalom történetében, hiszen ekkor indult az Erdélyi Helikon, ekkor került sor Nagyenyeden a már korábban említett

¹⁵⁷ LANGENTHAL, Fridrich Müller, *Az erdélyi lélek*, Pásztortűz, 1926/7, 303. A cikket köveően még két vers olvasható a számban Hermann Klöss tollából. KLÖSS, Hermann (1880-1948) verseit Maksay Albert és Berde Mária tolmácsolásában közli a lap. A szerző erősen expresszionista lírája meglehetősen túlfűtött, olykor erőltett szókapcsolatokkal fokozza soraiban az indulatot áradását. (Az *Álom* című versből néhány példát idézve: „emebrgyűlöletordítások”, „irigységglángok”, „romlatlan-szívűség-szárnnyak”) Lényegesen élvezhetőbb a Berde Mária tolmácsolásában olvasható *Várom, hogy az eső lehull* című vers, melyben a szerző mozgalmasságot sugalló igékkel tölti meg a tájat. „Mennybeli víz pereg, pereg/ Mellyel a felhő töltözött/ Míg sok hazán átköltözött/ A földről néző kín felett”. i. m., 305.

¹⁵⁸ Zillich 1933-ban és 1935-ben a berlini „die neue linie” novellapályázat első díját is elnyeri, egy évvel később pedig a göttingai egyetem díszdoktori címét kapja meg. Vö. RITÓÓK János, *Kettős tükör*, i. m., 221.

¹⁵⁹ i. m., Pásztortűz, 309-312.

magyar-szász találkozási pontjára, amit az év végén, november 7-én Kolozsváron a szász felolvasóest követett.¹⁶⁰

Berde Mária beköszöntése a következő sorokkal nyitja az ominózus lapszámot: „Mi is elibetek jövünk Klingsor vitézei, hogy a ’szemetekbe nézzünk’. A ti egyik prófétátok mondta, hogy az emberiség nyelve a költészet”.¹⁶¹

A szépirodalmi alkotások sorát Erwin Wittstock¹⁶² *Szárítókötél és békepipa* című, indián életképet feldolgozó novellája nyitja meg Szilveszter Pál fordításában. A versek sorát Bernhard Capesius *Az éj szonettje* című költeménye indítja Kürthy Bálint tolmácsolásában. Ez a vers is tekinthető közérzet-rajznak, a sorok közötti végzetsejtetés a jelen válságtüneteinek primér élményét dolgozza fel.

Ezer testvérem kóborol,
Járja a hótakarta kertet,
s mindnyájunkat az éjbe kerget
a bennünk izzó kín-pokol,[...]
Hát miért e nyüzsgő céltalanság,
és miért jajgattok nyögve, tépve:
„Úristen, mire lettem én?”

Komor törzsükkel a havas fák
némán merednek a sötétbe,
megannyi lelkehagyta rém.¹⁶³

¹⁶⁰ A Pásztortűz egyébként nagyon sok lapszámban szólaltatott meg szász szerzőket. Az őszi, fent említett lapszám előtt, a február 26-i számban Heinrich Zillich *Álom* című verse került az olvasó elé Dsida Jenő fordításában. Heinrich Zillich Kuncz Aladár halálára írt megemlékezésében feleleveníti a nagyenyedi találkozó eseményeit, felidézi Kuncz alakját, akinek kezében összefutottak az Erdélyi Halikon hasábjain „azok a szálak, melyeket Enyeden kezdtek fonni”. A Klingsor 1931/7. számában írt emlékezés sorai magyarul is olvashatók *Búcsú a kisebbségi sorstárstól* címen az Erdélyi Helikon 1931/7. számában.

¹⁶¹ BERDE Mária, *A Klingsor-est elé*, Pásztortűz 1928/23, 529.

¹⁶² WITTSTOCK, Erwin (1899-1962) Lelkészcsaládból származó író, aki a háború kitörését követően a keleti, majd az olasz frontra került. A háború után jogi tanulmányokat folytatott, de az ügyvédi vizsgát csak 1944-ben tette le. Prózaíróként jelentkezett a Klingsor folyóiratnál. Főbb munkái: *Zineborn, Geschichte aus Siebenbürgen* (novellák). Magyarul *Látomás* címmel jelentek meg elbeszélései B.Fejér Gizella szerkesztésében és fordításában a Kriterion Könyvkiadónál 1975-ben.

¹⁶³ CAPESIUS, Bernhard, *Az éj szonettje*, (ford. KÜRTHY Bálint), Pásztortűz, 1928/23, 533.

Hangvételésben az előzőtől teljesen eltérő, játékos sorokban dolgozza fel utazási élményeit gyermekeivel Otto Folberth *Szőke fejcskék* című verse, mely Dsida Jenő tolmácsolásában olvasható a lapban.

Ezúttal novellát közölnek Heinrich Zillich-től. A *koporsó* című elbeszélés morbid témaválasztásában is finom humorral oldja fel a téves információ alapján vásárolt koporsót az idő múlásával méreteiben kinövő gyermek és a fukar, egész életét árcsökkenéssel megoldani kívánó apa történetét. A lapot Heinrich Zillich fotója és Fritz Kimm szerzőkről készített rajzai teszik még életszerűbbé.¹⁶⁴

Jancsó Béla szerint a 30 éves Zillich nagyvonalú kulturpolitikus, kitűnő szervező és vezető egy személyben, akinek szellemiségére szükség van. „Nem lát, vagy nem akar látni, – írta Jancsó Béla 1928-ban –, aki tagadja, hogy az erdélyi magyar irodalom az első évek heroikus lendülete után ma mély hullámvölgyben, programtalan, céltalan, lendület nélküli l’art pour l’art-ba rekedt. A hullámhegy csak akkor indul, ha a Klingsor példáján magunkban felszabadítjuk fiatal, céltudatos, minden problémát vállaló erdélyiségünket”.¹⁶⁵

1929 szeptemberében a Klingsor újabb magyar számmal jelentkezett, de Otto Folberth *Die Siebenbürgische Kosmos* című, már a 1928. évfolyam harmadik számában közzétett írásában körvonalazza a közeledés, az együttműködés lehetőségét, s megfogalmaz egyfajta erdélyiséget is. „Es ist wahr, Sibenburgien ist ein kleines Land im östlichen Europa. Es ist klein und unfrei und in der Welt wenig bekannt. Und ist doch ein Land, das seit Jahrtausenden seinen eigenen, wenn auch unoffiziellen Namen führt, das von natürlichen Grenzen veingeschlossen wird,[...] und innerhalb diesen Grenzen eine solche landschaftlicher, wirtschaftlicher und volklicher Gesichte zeigt, dass ihm der Charakter einer in sich völlig erfüllten Schöpfung trotz seiner politischen Unselbstständigkeit im höchsten Masse eignet”.¹⁶⁶

1929 a fontos közlések, irodalmi viták, párbeszédék éve is volt. Megjelent Zillich *Über die siebenbürgische Diskussion* című írása, mely az Aradi Viktor cikkét követő sajtóvitára reflektált. Aradi mítoszteremtőként bírálja a transzszilvanizmust, amelynek égisze alatt történelmi és vallási gyökereket keresve akarnak emberi magaslatokra eljutni, hiszen, mint hangoztatja, „[...] az ilyen elméletek természetszerűleg csakis olyan időkben és olyan

¹⁶⁴ Adolf Meschendörfer, Egon Hajek és Hermann Klöss szerzőkről készített rajzok láthatók a lapban.

¹⁶⁵ JANCSÓ Béla, *Erdély szász szava*, Pásztortűz, 1928/24, 573. A cikkíró fontosnak tartja a nyitást a harmadik erdélyi testvér, a román felé.

¹⁶⁶ FOLBERTH, Otto, *Die Siebenbürgische Kosmos*, Klingsor, Verlag Kronstadt, 1928/ 3, 86. „Igaz, hogy Erdély egy kis föld Európa keleti részén. Kicsi és nem is szabd, és a világon kevésbé ismert. Mégis, ez olyan föld, mely évezredek óta természetes határok által körülzárt, s a határokon belüli tájak olyan gazdagságát jelenti, s olyan gazdasági és nemzeti történelemmel rendelkezik, hogy karakterében képes önmagát politikai bizonytalanságai ellenére is újra teremteni és a legnagyobb mértékben megtartani”.

körülmények között születhetnek, amikor 'hasznos' a közfigyelmet bármilyen módon is elterelni a mindennapi élet súlyos problémáiról.[...] mikor is ilyen narkotikumok szükségesek az 'egyének, osztályok és felekezetek' közötti szélcsend biztosítására".¹⁶⁷ Ekkor kapcsolódik a vitába Zillich fent említett cikkében, elmarasztalva azt a materialista gondolkodásmódot, mely politikai propagandaként jelentkezik, s amely háttérbe szorítja a történések szellemi jelentőségét. „Diese siebenbürgische Seele, von der Freunde und Feinde zu viel sprechen, ist nichts anders, als ein kulturelles Gewissen in bestimmter heimatlicher Ausspragung, das sich entzündet hat im Gegensatz. Es hat mit nationalen und politischen Bestrebungen im Grunde nichts zu tun. Das es zu politischen Folgerungen führt, ist selbsverständlich. Aradi sollte sich dafür nicht aufregen; er ist doch Ungarn. Ich sehe nicht ein was ihm schaden kann. Die Stellung der siebenbürgischen Rumänen ist schwieriger. Und trotzdem wissen sie gut deshalb auch sie sehr oft als dem gleichen seelischen Grunde politische Forderungen und ihre östliche Brüder richten, Forderungen, sie nicht - wie der Schematikus warscheinlich denken mag – der bruderliche zu uns entspringen, nicht die Minderheiten sogar schaden wollen”.¹⁶⁸

A Pásztortűz és a Klingsor közös számai mellett az Erdélyi Helikon is jelentkezik százsz számmal 1931-ben. Ennek a kapcsolatnak is voltak előzményei, mint tudjuk, százsz irodalmárok rendszeresen látogatták a marosvécsi találkozókat. Már 1928-ban megjelent az Erdélyi Helikonban Otto Folberth korábban említett *Szász üdvözlét az „Erdélyi Helikonnak”* című írása, melyben szorgalmazza az együttműködést. Folberth nagyon jól látja az egyes nemzetiségek kultúrájának eltérő vonásait, ezért fogalmaz a következőképpen. „Világos: teljesen sohasem hullhatnak le a válaszfalak. A művészet lényegében forma, a mi művészetünknek (költők és írók művészetének) a nyelv, s az erdélyi nyelvek alapjukban

¹⁶⁷ ARADI Viktor, *Az „erdélyi gondolat” és az „erdélyi lélek”*, Korunk, 1929/5, 349.

¹⁶⁸ ZILICH, Heinrich, *Über die siebenbürgische Diskussion*, Klingsor, Verlag Kronstadt, 1929. 6. sz.,237. „Az erdélyi lélek, melyről barátok és ellenségek annyit beszélnek, valójában a kulturális lelkiismeret hazai megjelenítése, mely véleménykülönbségeket lobbant lánggra. Azzal nem sok tenni való van, hogy alapjában nemzeti és politikai törekvésekhez vezet, a politikai következmény is teljesen magától értetődő. Aradinak nem kellene emiatt izgatottnak lennie, ő is magyar. Nem látom be, milyen sajnálnivalója van. Az erdélyi románok helyzete nehezebb, s hasonlóan, lelki alapon ők is gyakran követeléseket támasztanak keleti testvéreikkel szemben. Ezek nem testvéri szeretetből fakadnak, mint a sematikus gondolná, s amelyek a kisebbségnek ártani akarnak”. A Zillich-Aradi vita kapcsán kell megemlíteni Kuncz Aladár *Erdély az én hazám. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal* című írását, ahol különös hangsúlyt fektet az irodalmi és művészeti szempontok figyelembe vételére, a „szabad irodalmi szellem visszahódítását” kulcsfontosságúnak tartja, ezért az irodalmi megítélésben nem látja fontosnak, ki milyen vallást vagy világnézetet követ. Vö. KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám*, Erdélyi Helikon, 1919/7, 487-492. Végül Pomogáts Béla Kuncz állásfoglalását magyarázva kijelenti, hogy „transzilvanizmusa, a regionalizmusról vallott elképzelése, irodalmi elvei magasabb eszményt szolgáltak.[...] az európai népek közösségének ügyét”. POMOGÁTS Béla, *A transzilvanizmus ideológiája*, i. m., 132.

különböznek egymástól. [...] A sorsközösségből fakadó érdekek lánc az, ami bennünket a mélyben összekapcsol. Erről ezután nem kellene soha megfélekednünk.”¹⁶⁹

Ugyanebben a számban olvasható Heinrich Zillich véleménye *Gyávák-e az erdélyi írók?* címmel. A cikk a Berde Mária által kezdeményezett *Vallani és vállalni* nyomán az Erdélyi Helikon felhívására keletkezett, reagálva arra az ankétra, mely a történelmi regény szerepéről és az erdélyi írók hivatásáról indít vitát. Berde véleménye szerint a költői mű az adott szellemi és szociális helyzet kifejezője kell, hogy legyen, az író kötelessége, hogy népe politikai frontján álljon, helyteleníti a régi korokat feldolgozó történelmi regék túlsúlyát az irodalomban, olvasatában a nemzeti kisebbségi író elsődleges feladata, hogy a „társadalom mai életében a kisebbségi sorsot fejezze ki.”¹⁷⁰ Zillich meggyőződése szerint az Erdélyi Helikon pályázatai és szervezetének sajátosságai kedvezetek a történelmi regény térhódításának, s úgy gondolja, a könyvkiadás is kényszerítette az írókat a nemzeti múlt felidézésére, s ezzel egyidejűleg a jelen elhanyagolására. Pusztán „célszerűségi indokok alapján”¹⁷¹ nem lehet jelentős művet alkotni.¹⁷² Zillich az Erdélyi Helikon ankéntján felmerült probléma megoldásához kevesebb jelszót kíván hangoztatni az irodalomban, a művészi lényegét a forma és a cselekmény, valamint a nyelv és az ábrázolás egységében látja megvalósulni, tehát a történelmi regényt alkalmasnak tartja a kisebbségi sors feltárására. A felmerülő problémákat a következőképpen összegzi: „Ami kisebbségi helyzetünket alátámasztja és megnemesíti a ma még sok tekintetben [...] provinciálisan is megcsillanó *erdélyi gondolat*, melynek előbb ki kell szélesednie, szellemileg és értelmileg meg kell világosodnia, hogy eredményt érhesen el”.¹⁷³

Az egy évvel később megjelenő szász számot Ernst Jekelius *Az ifjú szász irodalom* című cikke nyitja, melynek fő célja a fiatal szász szerzők rövid bemutatása. Visszautal a nagyenyedi baráti találkozóra. Rövid bemutatóját Zillich jellemzésével zárja, melyben a legnagyobb elismerés hangján szól.” Heinrich Zillich, a költő, széles perspektívában öleli át a világok

¹⁶⁹ FOLBERTH, Otto, *Szász üdvözlét az „Erdélyi Helikon”-nak*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 66.

¹⁷⁰ BERDE Mária, *Vallani és vállalni (Tabéry könyvének utolsó lapjára)*, Erdélyi Helikon, 1929, 624

¹⁷¹ ZILLICH, Heinrich, *Gyávák-e az erdélyi költők?*, i. m., 53. Zillich Berde Máriához intézi utolsó sorait. „bocsánat, Berde Mária – kevesebb irodalmi felhívást, jelszót és politikai kacintást kérünk, de mindenekelőtt több, kíméletlenül való kritikát az intellektuális és szellemi értelemben való félértékekkel, dilettantizmussal, provincializmussal és műveletlenséggel szemben, egyszóval: több kvalitást!”(i. m., 54)

¹⁷² LIGETI Ernő, *Az Eeszménykeresések az erdélyi magyar irodalomban* című írásában a szerző a Berde által megfogalmazott jelszót csak részben tekinti helytállónak; a történelmi regény is végigvihet progresszív gondolatokat és életérzéseket. Ebből az életérzésből eredeztethető az a szándék, „hogy népünk viszonylata a körülvevő nemzetekkel tisztáztassék”. Vö. LIGETI Ernő, *Eszménykeresések az erdélyi magyar irodalomban*, Erdélyi Helikon, 1928/7, 688.

¹⁷³ ZILLICH, Heinrich, *Gyávák-e az erdélyi írók?*, Erdélyi Helikon, 1930/1, 53.

áramlását és a földet.(*Strömung und Erde*). Ezzel zárul be a kör, mely nyitva áll Isten és a földközösség, otthon és menny előtt”.¹⁷⁴

Zillichől két költemény olvasható a lapban Kosztolányi Dezső fordításában, az *Esthajnal csillag* és a *Ház az őszben*. Érdekes, hogy az Erdélyi Helikon 17 éves történetében több Zillich verset nem közöl.¹⁷⁵

Zillich költeményeit az erdélyi táj víziójának lírai megfogalmazása követi Otto Folberth tollából. A *Három áttörés* mitikus áhítattal, bibliai utalásokkal telített költői megjelenítése annak az isteni elrendezésnek, mely a három nemzetet egymás mellé rendelte, meghatározta földrajzi elhelyezkedését, lelkiségét, karakterológiáját. A Reményik Sándor fordításában közzétett lírai vallomás a következő sorokkal zárul. „Áttörni hegyeken, hogy egy-és ugyanazon ország népeit köthessük össze: legyen ez példaadás az eljövendő erdélyi léleknek. Húzza vissza tekintetét ez a példa minden határábrándtól, belső megértés és belső békesség felé. Ez az egyetlen lehetőség arra, hogy meg lehessen törni a hármas végzet átkát s vissza lehessen állítani valamennyire a félreértett s megzavart kozmikus rendet.”¹⁷⁶

Egymásrautaltság jellemzi a Klingsor irodalompolitikáját egészen az 1930-as évek elejéig. A kapcsolattartás folyamatosságát hirdette még a Klingsor második magyar száma, melyben két magyar lírikustól is olvasható vers. Zillich fordításában Áprily emblemikus jelentőségű alkotása, a *Tetőn (Auf dem Gipfel)* és Szombati-Szabó István *Alkonyat ősszel (Dämmerung in herbstlichen Wald)* című verse.¹⁷⁷ A lapszámban elbeszélések és regényrészletek is helyet kaptak. Kacsó Sándor *Jóság és erő egybekelnek (Kraft und Güte verbünden sich)* című novellája olvasható Folberth fordításában. Ugyanitt közlik Székely Jenő *Az áldozat (Das Opfer)* című alkotását Ernst Jekelius tolmácsolásában.

Az 1930-as évektől kezdve azonban a Klingsor részéről fokozatos eltávolodás tapasztalható a korábbi kultúrpolitikai és politikai nézetektől. Az anyaországgal való kapcsolat változtatta meg a Klingsor irodalompolitikáját. A szász értelmiség egy része Hitler hatalomra jutása után a szász közösségtudatot lassan felcserélte a „nagynémet” nemzettudatra.¹⁷⁸

¹⁷⁴ JEKELIUS, Ernst, *Az ifjú szász irodalom*, Erdélyi Helikon, 1931/5, 340.(ford. MOLTER Károly)

¹⁷⁵ A Szemlére Ferenc összeállításában kiadott *Az erdélyi Helikon költői (1928-194)* gyűjteményes kötetében Zillich neve csak az előszóban kerül említésre, a két vers nem kerül bele.

¹⁷⁶ FOLBERTH, Otto, *A három áttörés*, i. m., 347. (ford. REMÉNYIK Sándor)

¹⁷⁷ Áprily költészete népszerű volt a Klingsor hasábjain, már a lap 1927. évfolyamának 3. számában is olvasható tőle az *Esti dal (Abendlied)* Otto Folberth fordításában

¹⁷⁸ A közös haza gondolata nem jelenthette egyértelműen a magyarsággal való életközösséget. A szászok mindig szerencsésen ötvözték hazaszeretetüket a népükhöz való hűséggel. A két világháború közötti időszakban megerősödő sorsközösség-élmény kialakulásához hozzájárult a Deutsche Partei 1923-ban történő ellenzékbe kerülése, továbbá a közös nyelv okán az osztrák államhatalomba vetett remény is szertefoszlott. Így valósulhatott meg eleinte az együttélési toleranciát megvalósító transzszilván ideológia térhódítása. A megbonthatatlan életközösség gondolata azonban tele volt kételkedésekkel, s hogy ez nem igazán sikerült, - ahogy a történelmi

Egy 1932-es számban Zillich világosan megfogalmazza álláspontját az *Aktive Mitarbeit an der Staatspolitik* című írásában. „Zwei Gesichtspunkte bestimmen unsere Politik im Rahmen Rumäniens, der eine richtet sich auf den Schuß unseres Volkes und schießt alle Massnahmen der Volksführung im weitesten Sinne ein, die den kulturellen und wirtschaftlichen Bestand, die völkische Schlagkraft und die Fähigkeiten der Selbstunterhaltung bewahren und steigern”.¹⁷⁹

Zillich ekkor már századosként szolgál Bajorországban.”¹⁸⁰ Hitler szerepével kapcsolatos kezdeti bizonytalanságait a nemzeti szocializmus hatalomra kerülése után véleményváltozása követi, melynek következtében Hitlert már „der Deutschen von Gott gestandt”-ként (Isten küldötte) emlegeti a *Gedichte für Adolf Hitler* című (1939) gyűjteményes kötetben.¹⁸¹

Romániában a szászok között mindinkább terjednek a nemzetszocializmus eszméi, s fokozatosan erősödik a pángermán, nagy német identitás ideológiája.¹⁸² A nagynémet elképzelés már korábban is megcélozta a német nyelvterületek Németországhoz való csatolását. A politikai és kulturális nemzetkonceptiók összekapcsolódását szorgalmazták, hiszen a nyelvi, kulturális, vérségi kapcsolatokon túl a nemzet politikai közösséget alkot, a közös identitás a kölcsönös séget feltételezi. „A *völkisch* gondolat az ember és a magasabb valóság közvetítőnek

helyzet alakulása is eldöntötte – bizonyítja Otto Folberth *Lied auf Siebenbürgen* című verse, melyet némtül és saját fordítási változatban is közöl BALOGH F. András *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe* című kötetében. „Fluch dir, begrenztes Land!/Dem engen Bogen deiner Berge Fluch!/Alles and Dir ist Saum und Rand/Und nichts wird erfülltes, belibendes Buch/[...] Hier knie ich tief im Acker/ Als Halm, ähre Mohn,/ Als Distel selbst tirebe ich Blüten/ Und blieb’ dieser Erde Sohn”.(Átok rád korlátok országa! Átok üljön hegyeid szük ívén! Benned csak korlátok vannak és peremek, és semmi sem teljesedik ki.[...] Itt mélyen ráhajoltam a földre, mint szalmaszál, búza, pipacs, mint bogáncs virágot hajtottam, és maradtam e föld fia, ford. BALOGH F. András. A vers hangvétele ellenére Folberth mindvégig a magyar-szász kapcsolatok lelkes ápolója maradt. Vö, BALOGH F. Andás, *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe*, Bp., Littera Nova,1996, 107-108.

¹⁷⁹ ZILLICH, Heinrich, *Aktive Mitarbeit an der Staatspolitik*, Klingsor, 1932/6, 103. „Két szempont határozza meg politikánkat Románia vonatkozásában; ez egyrésztől népünk érzületéhez igazodik minden további intézkedésben, s azt a szándékot erősíti meg, hogy népünk kulturális és gazdasági érdekeit kövesse, szolgálja a nemzeti önmegőrzés, a nemzeti fennmaradás érdekeit. Politikánk másrésztől szellemi és alkotóművészbeli megközelítés. Népünket helyzetéből adódóan történelmi feladat elé állítja”. Ugyanebben az évfolyamban, az október számban Török Árpád német nyelvű írásában a kisebbségek etnikai és politikai háttérével foglalkozik, s kiemeli a szabadság, mint belső szükségyszerűség megjelenésével az egyenlőtlenség kialakulását, - „mit innerer Notwendigkeit die Ungleichheit erwachsenen” – mely akkor is jelen van, ha kölcsönös érdeklődés követi, mert a politikai aktiválódás elkerülhetetlen.(Vö,TÖRÖK Árpád, *The ethisch-politischen Grundlagen des Minderheitenrechtes*, Klingsor, Brassó, 1932/10, 468.

¹⁸⁰ Álláspontjának megváltozását tükrözik a következő sorok. „Bereits vor 1933sich jedoch in einem Brief Zillichs an den jüdischen Schriftsteller Alfred-Margul Streber der eine literarische Arbeit an die Klingsor zeitschrift geschick hatte sein Antisemitismus”. „Zillich már 1933-ban antiszemitizmust hirdet, amikor Alfred-Margul Spreber, zsidó származású író elküldi alkotásait közlésre a Klingsorba”

¹⁸¹ Vö. *Ehrungender Universität (Ehrenbürger und Doktoren in der NS Zeit unter Umgang mit ihnen nach 1945)*,SCHUMANN,DirkFREITAG,LenaElise,user/HiWi/AppData/Local/Temp,Uni,Goettingen-Loggo UC.CMYK,600,dpi-1.jpg,45-48.

¹⁸² A „nemzeti megújulási mozgalom” tagjaiból megalakítják a romániai német néppártot (Deutsche Volkpartei in Rumänien), s német lakosok tízezreit telepítik „új hazájukba”.

tette meg a *Volkot*”.¹⁸³ Az erdélyi német karakter viszonya tükröződik az írásokból a terület más nemzetiségeivel való együttélése során.

Mindez meghatározza a művész elkötelezettségét is. „Man wird auslanddeutschen Dichter weniger die Abschrift des Landschaftlichen Lebens, in der mehr wurzelt, erwarten, sondern eine weltoffene völkerbegreifende Haltung, die das wesehanfte Geheimnis der deutschen Mittlerfähigkeit und der auslanddeutschen Widerstandskraft ist”.¹⁸⁴

Vitát indított Zillich a Klingsor 1934. februári számának *Ungarn und Deutsche* című cikkében, ahol tárgyalta az erdélyi magyarság művelődéspolitikai és irodalmi megnyilatkozásait. „Vergebens haben wir von der ungarischen Minderheit Siebenbürgens eine Stellungnahme gegen diese Zustände erwartet [...] Man kann gewiß einwendend, daß die meisten ungrische Blätter jüdischen Einfluß unterliegen, doch das entschuldigt nicht die große Zahl denkender Ungarfen, von denen so wenige versuchten, sich ein wahres Bild der deutschen Wandlung zu verschaffen und es im Dienste der kulturellen Zusammenhänge zwischen dem deutschen and dem ungerischen, doch Volke und im Dienste der minderheitlichen Zielgleichheit zu vertreten”.¹⁸⁵

A századok ekkor már nem tekintették Romániát saját hazájuknak, Ernest Gellner megfogalmazásában nem „osztozhattak közös kultúrán”, ahol ugyanahhoz a nemzethez tartozónak tekinthetik a vele együtt élőket. „Más szóval: *a nemzet teszi az embert; a nemzet az emberek meggyőződéséből, lojalitásából és szolidaritásából összetevődő artefktum, mesterséges képződmény*”¹⁸⁶

Tavaszy Sándor egy 1932-ben megjelent írásában a Pásztortűzben ezt írta: „Ki kell mondanunk teljes határozottsággal, hogy igazi szellemi-kulturális ember csak az lehet, aki vállalni tudja saját népe és nemzete hűségese szolgálatában a szellemi-kulturális egyetemes nagy feladatát. [...] Akiben nincs annyi szintetikus erő, hogy a sajátos nemzetiben meg tudja ragadni az egyetemes emberit, és az egyetemes emberiben nem tudja meglátni azt, ami a sajátos nemzeti léleknek szól, az ne nevezze magát, ne merje magát se papnak, se tanítónak nevezni, hanem

¹⁸³ Vö. *A német ideológia válsága*, <http://ketezer.hu/2007/10/a-nemet-ideologia>, Forrás: MOSSE, L. George, *The Crisis of the German Ideology*, Random House, 1981

¹⁸⁴ id. Zillich szavait a *Die Aslanddeutsche Dichter* című, a Die Literetau című lapban megjelent írásából MUELLER, J. Walter, *Heinrich Zillich*, Monatshefte für deutschen Unterricht, 1940, Vö, 32, 203. „A külföldi költő kevésbé hiteles megjelenítője a vidékies életnek, melyben gyökerezik, inkább nyitott, népe iránt elkötelezett magatartást tanúsít, alkalmas a német rátermettség megtestesítésére és rendelkezik a külhoni német ellenállóképességgel”

¹⁸⁵ ZILLICH, Heinrich, *Ungarn und Deutsche*, Klingsor, 1934/2, 77. „Kifogásolható, hogy a legtöbb magyar lap zsidó befolyás alatt van, a bocsánatkérés nem jellemző a gondolkodó magyarokra. akik oly kevesen kísérelték meg, hogy valós képet rajzoljanak a német átalakulásról, nem valósult meg helyes állásfoglalás a németek és a magyarok között a kulturális együttműködésben, a nép és a kisebbségek szándéknyilatkozataiban”.

¹⁸⁶ GELLNER, Ernest, *A nemzetek és a nacionalizmus*, ford. BARABÁS András, Bp., Napvilág Kiadó, 2009, 18.

szégyenkezve kullogjon félre ebből a magaslatokra néző és magaslatokon haladó sorból, melybe az emberiség igazi szellemi-kulturális munkásai tartoznak”.¹⁸⁷

1936-ban Harald Krasser irodalomtörténész és műfordító átveszi a Klingsor szerkesztését. Ekkor már csak néhány magyar szerzőt méltató írás olvasható a lapban, fokozatosan román művek bemutatása kerül előtérbe.¹⁸⁸

A három lap együttműködése az időszakosan megjelenő ellentétek, véleménykülönbségek és politikai állásfoglalás változások ellenére is igen nagy jelentőségű volt. Az „erdélyi lélek” valóban létezett. Az életet, az alkotómunkát újra kellett kezdeni. Az ’erdélyi lélek’ működését a nemzetiségi irodalomban egyrészt irodalmi regionalizmussal, másrészt egyetemességre való törekvéssel lehet magyarázni. Mindezt egyidejűleg jellemezheti nemzeti kötődés, öncélúság, elfogadás és elzárkózás.¹⁸⁹

A mértékadó irodalmi lapok együttműködésének értelmezéséhez szükséges felidézni a Korunk helyét és szerepét az irodalomban. Az Erdélyi Helikon, a Szépművés Céh köré tömörülő alkotók munkásságában rejlő transzcendens életérzését és a hazafiságot szembe kell állítani azzal a többnyire üres szólamisággal, melyet a Korunk köré tömörülő, a proletárdiktatúra üdvtörténetében hívó alkotók próbáltak költészetté emelni. A Kolozsváron alapított lap Dienes László irányításával indult 1926 februárjában Kolozsváron. 1929 januárjától Gaál Gáborral szerkesztette együtt a lapot.¹⁹⁰ A „kor szellemi keresztmetszetét” ígérő Dienes a progresszív-baloldali közlemények mellett hasábjain helyet biztosított okkult tudományoknak, irracionalista filozófiának, parapszichológiának, így a szellemi válság termékei is az olvasók kezébe kerültek. A lap radikalizálódása 1929-ben kezdődött, mely a marxizmus vállalását jelentette, s csak a politikailag elkötelezett irodalomnak biztosított teret.

A Korunk és az Erdélyi Helikon szinte szüntelenül vitában álltak, s a kritika, mely a Helikont Gaál Gábor részéről érte, nyilván nem volt mentes a félreértésektől és részrehajlásoktól. Bár

¹⁸⁷ TAVASZY Sándor, *Üzenem*, Páztortúz, 1932/3, 36.

¹⁸⁸ A folyóiratot ezután rövidesen felszámolják, s a szerzők az anyaországban publikálási lehetőséget kapnak. Az 1933. évfolyam 1. számában Otto Folberth ír recenziót Kós Károly *Kalotaszeg* című könyvéről. 1935. májusában Zillich méltatja a Páztortúzet, majd *Verwahrung (Megőrzés)* címmel válaszol Abafy Gusztáv Független Újságban megjelent írására. Ernst Jekelius említi még a szász-magyar kapcsolatot az 5. számban. 1936-ban Adolf Heltman két recenziót közöl a már Harald Krasser által szerkesztett lapban. Ismerteti Kós Károly, Makkai Sándor és Bánffy Miklós kötetét, bemutatja Szerb Antal *Magyar Irodalomtörténetét*. A nevezett időszakban egyetlen magyar szerzőtől származó szépirodalmi alkotást sem közöl a lap.

¹⁸⁹ Vö. POMOGÁTS Béla, *A szellem köztársasága*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 50-51.

¹⁹⁰ Gaál Gábor szerkesztőként és irodalomkritikusként működött a lapnál, a Tanácsköztársaság kikiáltása után Lukács György népbiztos munkatársa, majd politikai tanácsadó. A fehérterort követően Bécsbe emigrált, majd 1926-ban Kolozsvárra költözött. Neve összeforrt a Korunk működésével, irodalomkritikusként és irodalomszervezőként a marxista filozófiát rendező és szintetizáló elvnek tekintette. A fikciót az irodalomban elvetette, fontosnak tartotta a dokumentumok tárgyyszerű felvonultatását, a valóság pusztá ábrázolását. Vö. *Román magyar irodalmi lexikon III.* (Kh-M) főszerk. DÁVID Gyula, Kriterion, 1994. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html1/k2, hm./Korunk>

kezdetben a Pásztortűzben és az Erdélyi Helikonban is jelentek meg írásai, s elismeréssel nyilatkozott Bartalis János, Szentimrei Jenő, Nyíró József, Tamási Áron és Bánffy Milkós műveiről, úgy vélte, a múlt életre keltése a korszerűtlen irodalom táptalaja.¹⁹¹ „Ma az írott dolgokban az ember [...] elsősorban az élet valóságát s az emberi és társadalmi lét szinte megfogható reális tárgyiasságát keresi. Nem a kitalált és konstruált művészi valóságot, hanem az adott valóságot. S e valóságvilágban a tanulságokat, az élet, az érvényesülés, a cselekvés logikáját keresi”.¹⁹²

A vita Gaál Gábor *Az „erdélyi gondolat” terjedelme és tartalma* című, a Korunk 1928. decemberi számában közölt cikkével indult, s tizenkét évig tartott, s Kuncz Aladár programtanulmányára hivatkozva úgy vélte, a művészi forma kedvez a jó irodalomnak, de a marosvécsi koalíció a konzervatív irányba ható erőknek kedvezett, s a kompromisszumra való törekvés elfojtotta a progresszív törekvéseket.¹⁹³

A két csoport közötti ellentéteket Szentimrei Jenő próbálta egyengetni, aki a Korunknak is dolgozott, s úgy vélte, egymást kiegészítő munkát kellene folytatniuk. „[...] a Korunk munkája egész nyugodtan kiegészítheti az Erdélyi Helikon munkáját az erdélyi gondolat éppen eléggé tág keretei között”.¹⁹⁴

Különös relevanciával bír ez az egybevetés az esztétikai eredményesség tekintetében: míg a helikonisták többségükben maradandó műveket alkottak, a baloldaliak lírája többnyire propagandisztikus, a proletkultot idéző retorikájú és eredményességű volt.¹⁹⁵

¹⁹¹ Vö. POMOGÁTS Béla, *Magyar Irodalom Erdélyben*, i. m., 280-282.

¹⁹² GAÁL Gábor, *A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalai*, id. POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben* I, i. m. 448. Gaál értelmezésében nincs kifejezett osztálytudat az erdélyi magyar irodalomban, a zavar ellenére azonban fő erővonalak mégis láthatók eltekintve attól, hogy a transzszilvanizmus arcvonala nem egybevágó a tiszta osztályvonal arcvonalaival.

¹⁹³ A vitában elsőként Kacsó Sándor reagált egy írásával a Brassói Lapokban *Gyávák voltak az erdélyi magyar írók* címmel, mely a Berde-cikk summázata szellemében reflektált a kérdésre, s volt néhány vélemény, mely minden határt túllépett, mint például Asztalos Sándor *Számadás* című cikke, vagy Szirmai László *Író urak! Több bátorságot!* című írása. Franyó Zoltán hozzászólását követően (*Az erdélyi írók gyávasága*, Temesvári Hírlap) Gaál Gábor körön kívül is reagált a témára a Korunk novemberi számában, a *Gyávák-e az erdélyi írók?* című írásában. Gaál olvasatában „összeverődött egy széles arcvonal az akadémizmus és a múlt ellen a jelenért és a kisebbségért” mégsem szolgálja sem a múltat, sem a jelenet, sem a kisebbségi célokat. A heves vitákhoz hozzátartozott az a tény, hogy a Helikon sem ismerte le a Korunk munkáját. Vö. POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben* I, i. m., 282.

¹⁹⁴ SZENTIMREI Jenő, *Ama bizonyos erdélyi gondolat*, Erdélyi Helikon, 1929/7, 62.

¹⁹⁵ WALLASEK Júlia *Elváltzott világ* című tanulmányában, mely a 40-es évek utáni erdélyi magyar irodalommal foglalkozik, a Korunk szerepét vizsgálva kiemeli, hogy a lap elsődlegesen, mint világnézeti folyóirat volt jelen, s verseket majd csak indulásának hatodik évétől közölt, amikor Illyés Gyula és József Attila korai költészetét kísérhették figyelemmel. Vö. WALLASEK Júlia, *Elváltzott világ*, szerk. BITSKEY István és GÖRÖMBEI András, Debrecen, 2004, 342. Balázs Imre József pedig 1918 és 2000 között vizsgálja az erdélyi magyar költészetet a *Vázlat az erdélyi magyar költészetéről* című tanulmányban, ahonnan megtudjuk, hogy a vizsgált 1920-30-as években nem voltak kimagasló lírikusok, jellemző volt az avantgarde gép-kultusz, s az olyan szerzők, mint Korvin Sándor vagy Arató András, nem kerültek be a kánonba.

V.Irodaloméltelmezés és világlátás Reményik Sándor publicisztikájában

Reményik Sándor publicisztikai munkái, kortárs írók és költők műveiről írt értekezései, vitákban való intenzív részvétele és véleményalkotása teszi teljessé a róla készített alkotói képet. Pályája kezdetén egy vidéki lapban, a Dobsina és vidékében tette közzé írásait, melyek sajátos, lírai hangvétellő prózák voltak. Ezeket az írásokat Áprily Lajos látomásoknak nevezte.

A publicisztikai munka értékeléséhez elengedhetetlenül szükséges emlékezni arra, milyen szerepük volt Erdélyben és Partiumban a két világháború között a folyóiratoknak és a könyvkiadásnak. 1919 és 1924 között 330 magyar lap jelent meg több-kevesebb rendszerességgel, s több mint 1000 kötet látott napvilágot. A 330 lapból az 1919 előtti időszakban 87 került az olvasókhoz, az újonnan indított lapok száma 243 volt.¹⁹⁶

1920-ban léptettek életbe a sajtócenzúrát, s bár ezt 1922-ben megszüntették, az 1923-as alkotmány nem nyilatkozott a nemzetiségek önkormányzatáról és nyelvhasználatáról. A polgári jogok kisebbségekben való alkalmazása pedig helyi szinten sokszor ütközött ellenállásba. Az 1938-as alkotmány biztosította a szabad vélemény nyilvánítást, azonban a bevezetésért nem sokat tettek, így nem véletlenül idézi a szerző a helyzet értelmezéséhez Reményik *Szól a censor* című versét.¹⁹⁷

Szól a censor: Vetó; megtiltom ezt.

E hasáb üres marad és fehér! –

S az üres lapon gyúlnak lángbetűk,

Betűk: mint a tűz, betűk: mint a vér.

Szól a censor: Vetó; hatalmam nagy;

A semmiségbe vetlek vissza én!

¹⁹⁶ GYÖRGY Lajos, *Az erdélyi magyarság szellemi élete*, Bp., Pallas, 1926, 8. Számos összegző olvasható a lapkiadások alakulásáról ebben az időszakban. Sütő-Nagy László az Erdélyi Szemle történeti áttekintésében visszaül 1913-ra, amikor megjelent a Szemle kolozsvári egyetemi hallgatók és főiskolai hallgatók szervezésében. A Kovács Dezső és Kis Ernő szerkesztette Erdélyi Lapok, mely 1905 és 1911 között működött, felvette az Erdélyi Szemle címet. A megjelent írások nagyobb része a háború alatt keletkezett, s ekkor kapcsolódott be a munkába a Budapesten már néhány vers megjelenésével ismertté vált Reményik Sándor. Bár a lap 1918 karácsonya és 1919 márciusa között nem jelent meg, az Erdélyi Szemle 1919 márciusától továbbfolytatta munkáját az Erdélyi Közgazdaság kollaborációjában. Bár a felelős szerkesztő Sütő-Nagy László maradt, Reményik már főmunkatársként szerepelt a lapban. Ekkor jelent meg Áprily *Falusi elégia*-ja, továbbá Nyíró József és Makkai Sándor írásai. S. Nagy László ezt a korszakot az irodalomtörténet hőskorának nevezi. Ebben a bonyolult időszakban lett az Erdélyi Szemle a magyar szellemi élet fóruma, a művelődés megtartója. Vö. SÜTŐ-NAGY László, *Az erdélyi irodalom történetéből*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1971, 4. sz., 505-508.

¹⁹⁷ Vö. FLEISZ János, *Az erdélyi magyar sajtó története 1890-1940*, Pannónia Könyvek, Pécs, 2005, 81-83.

S a fehér lapról láthatatlan sorokban
Feltámad az elítélt költemény.

Szól a censor: Álom, megfojtalak,
Hogy lásd a napfényt: én megtiltom Néked.
S szól az Ige: én öröktől vagyok
S nem érintenek halálok, születések!

Szól a censor: Ez férfimunka volt,
Ma nem olvasta senki e lapot! -
S szól a fehér lap: tévedsz, jó uram.
Látatlanul mindenki olvasott! ¹⁹⁸

A sajtómegjelenéseket és folyóiratokat tekintve bizonyos nagyvárosoknak, mint Arad, Brassó, Temesvár és Nagyvárad, kiemelt szerep jutott. A vezető szerepet később Kolozsvár vette át, itt alakult meg a magyar sajtó központja, itt éltek az erdélyi szellem jelentős alkotói.

Az Erdélyi Szemle mellett 1924-ben megalakult az Erdélyi Szépmíves Céh, 1928-ban első számával jelentkezett az Erdélyi Helikon. „Az irodalmi lapok köré tömörülő értelmiségiek Erdély történeti hagyományaiból merítették az államjogi határok fölé táguló egyesülés eszméjét, az irodalmasított és bölcséleti értekezésekkel tarkított transzszilvanizmust a pártpolitikaihoz hasonlóan a nemzeti egység gondolat hatotta át”.¹⁹⁹

Reményik Sándor irodalomértelmezését, világlátását, küldetéstudatát, az erdélyi tájhoz való viszonyát bemutatják kritikái, recenziói és nem utolsósorban a *Gondolatok a költészetről* című tanulmánya, melynek első közzélése az Ellenzék 1923-as évfolyamában történt. Önálló kötetben Aradon látott napvilágot a Vasárnap Irodalmi és Nyomdai Műintézet gondozásában 1926-ban. Reményik publicisztikai munkáit *Kézszerítés, Írók, művek, viták 1919-1941* címmel, Dávid Gyula bevezető tanulmányával a Polis és Luther Kiadó közös gondozásában 2007-ben bocsátották az érdeklődők elé.²⁰⁰ Ebből a kötetből nyilvánvaló, hogy Reményik a költészet

¹⁹⁸ REMÉNYIK Sándor, *Szól a censor...*, = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 105-106.

¹⁹⁹ K. LENGYEL Zsolt, *A kompromisszum keresése*, Pro-Print, Csíkszereda, 2007, 248.

²⁰⁰ A *Kézszerítés*-ből, az erdélyi sajtó repertórium alapján hiányzik SZABÓ Jenő, *Virágok a Golgotáról* című verskötetének méltatása, mely a Kézdivásárhely Könyvnyomda kiadásában 1923-ban jelent meg, ugyanebben az évben az ismertetőt közölte az Erdélyi Irodalmi Szemle. Kimaradt S. Nagy László, *Visszaemlékezések* című írása, Bíró Vencel *Keserű sebek* című történelmi regényének méltatása, mely a Szemle 1931. évfolyamának 2. számában olvasható, továbbá Zsigmond János, *Agavé* című verskötetének bemutatása, mely az 1933. évfolyam 3. számában jelent meg. Ugyancsak a Szemle-ben található Caross, Hans, *Találkozás Rilkével* című írása, mely 1940-ben a negyedik számban volt olvasható. A kötetben nem szerepel az Erdélyi Tudósító 1933. január 21-én megjelent

lényegéről, az esztétikum sajátosságairól, az irodalompolitikáról szóló írásai javarészt az Erdélyi Szemleben és a Pásztortűzben jelentek meg, de recenzióit, művelődéstörténeti írásait és vitacikkeit az Erdélyi Helikon, a Napkelet, az Ellenzék és a Protestáns Szemle is közölte.²⁰¹

Az 1918-1941 között írt recenziók és alkotói portrék esztétikai látásmódját, világnézetét, kritikával kapcsolatos állásfoglalását is tükrözik. Kritikus elveit több alkalommal is megfogalmazta az Erdélyi Szemle hasábjain 1919-1920 között. A *Perzekútor-esztétikában* veszélyeztetve látja az irodalmat a kritika 'elsekélyesedése' miatt. Úgy véli, a problémák hátterében az értékelés hiánya áll, ezért a szellem fegyverével kíván harcot indítani. Álláspontja szerint „a kritika lényege az *értékelés* és az *ítélet*”.²⁰² Értékkrendjében, irodalompolitikai felfogásában az alkotás elengedhetetlen feltétele az egység. „Az egyesek érdekek szerinti csoportosulása osztályegységeket alkot; a legnagyobb erkölcsi közösséget pedig: a nemzetet a közös múlt által fenntartott és kifejlesztett erkölcsi érzések, szokások, hagyományok teremtik meg”²⁰³.

A lapokban megjelenő írások jórészt műismertetések, alkotói portrék, megemlékezések. A *Kézszerítés* gyűjtemény összesen 88 recenziót tartalmaz, melyeket az említett lapok közöltek. Az írások elsősorban lírikusok munkáit mutatják be, ismerteket és kezdőket egyaránt, de prózaírók, lelkészek és politikusok is szerepelnek a palettán. Meggyőződése szerint a művészet szolgálhat társadalmi, praktikus célokat, de nem kötelessége „közvetve hatni az életre”, elsődleges feladata „belesugározni a saját nemességét az élet gyakori alacsonyosságába”.²⁰⁴

Adyról írt cikkében a 'művészi gög' megjelenítőjeként találkozunk *A halottak élén* szerzőjével. Reményik idegennek érzi Adyt önnön naiv idealizmusával szemben, majd csak Makkai Sándor könyve láttatja meg vele a teljes Ady-arcot. Több recenziót olvashatunk Áprily Lajosról. A nagy költőbarát számára az örök, változatlan lényeg jelentette. Különösen szuggesztíven írja le a *Rönk a Tiszánban* azt a természeti képet, melyben a magára maradt lélek végül önmagára talál. Minden Reményik méltatásban nyilvánvaló, hogy költői-írói portréiban is abból a különös adottságból indul ki, mely megkülönbözteti az alkotót a köznapi embertől,

számából a Kolozsvári Mécs-estély bevezető előadása, valamint a *Királyi szomszédság* című esszéje, melyet a Független Újság közölt 1940. márciusában, továbbá *Nekrológ* Zelma Lagerlöf-ről, mely szintén 1940-ben jelent meg, a május 11-i számban. Az Ifjú Erdély című lapban 1939. októberében közzétett *A láthatatlan írás*, és az *Utolsó levelek* Salten, Félix könyvéről, melyek a Pásztortűz 1934. 17-18. számában megjelentek, ugyancsak kimaradtak.

²⁰¹ Recenziói, műismertetései a lapok vonatkozásában a következő arányban jelentek meg: Dobsina és vidéke 3, Pásztortűz 39, Erdélyi Helikon 12, Erdélyi Szemle 2, Ellenzék 2, továbbá Napkelet 5, Új Erdély, Budapesti Hírlap, Pesti Napló

²⁰² REMÉNYIK Sándor, *Kritika és kritikusok*, Erdélyi Szemle, 1919/42, 605. (Reflexió az Erdélyi Szemle november 2-i számában megjelent *Pár szó a kritikáról* c. cikkre)

²⁰³ REMÉNYIK Sándor, *Egység*, Pásztortűz, 1921/11, 659.

²⁰⁴ UŐ, *Aktivitás*, Pásztortűz, 1921/17, 383.

meglátja benne azt a képességet, melynek segítségével az ábrázolt jelenségek megtisztulnak, szublimálódnak. „A költő szeme, Áprily Lajosé akadt meg a puszta fadarabon. És már csírázik, már nő, már az eget veri a megelevenítő vízió. Ez a fa élő fa volt, ez a fa fenyőfa volt, ez a fa, lélek volt, ez a fa otthon volt, az egész, elveszített kis haza”²⁰⁵

Különösen figyelemre méltó Babits Mihályról írt elemző értékelése, melyben lényegre látóan rajzolja meg a nagy 'poeta doctus' és gondolkodó attitűdjét, „a mélységesen elégedetlen szellemet, aki idealista, pesszimista és forradalmár”²⁰⁶

Több recenziót olvashatunk kortárs költőktől. Berde Mária, Dsida Jenő, Juhász Gyula, Kosztolányi, Szombati-Szabó István, Olosz Lajos, Walter Gyula lírájának ismertetése alkalom arra, hogy ismét megbizonyosodjunk Reményik lírai-erkölcsi elkötelezettségéről. Pályakezdők neve is szerepel a palettán: a fiatal költőnő, Sándor Judit kötetéhez írt előszava is bekerült a gyűjteménybe.

Publicisztikai írásaiból tudjuk, mennyire közel állt hozzá Tóth Árpád költészete. Így vall erről az *Árnyékba szőtt lélek* soraiban. „Csöndesen és szemérmesen nyúlt a dolgokhoz, tudván, hogy addig igazán szépek csak, amíg így nyúl hozzájuk. Ő pedig meg akarta tartani a szépséget magának”²⁰⁷

Petőfiről 1921-ben, 1923-ban és 1941-ben is írt megemlékezést, ő volt számára az a megalkuvást nem ismerő, az erdélyi magyarság számára példaértékű, a magyar értékek megtartásáért küzdő vátesz-költő, aki „eltéphetetlen, örök összekötő kapocs minden magyar lélek között”²⁰⁸ Küldetéstudatát, elkötelezettségét legtisztábban Petőfiről írt méltatásában fejti ki. „Itt maradunk. Becsülettel nem halhattunk meg, és most *meg kell tanulnunk* becsülettel élni”²⁰⁹

Petőfi mellett Arany Jánosról írt megemlékezésében a háborús magyar társadalomban „a békés alkotó géniusz nagy, csöndes apostolát”²¹⁰ ünnepelte egy korai, 1917-ben írt rövid méltatásban, de néhány évvel később, saját korának történelmi kataklizmáit megélve, szükségesnek tartotta revízió alá vetni az irodalmi radikalizmus eredményeit, s a választ Sík Sándor költészetében találta meg, mert – Sík Sándor *Sarlósboldogassony* című kötetéről írt

²⁰⁵ REMÉNYIK Sándor, *Rönk a Tiszán*, Páztortúz, 1934/6, 221.

²⁰⁶ REMÉNYIK Sándor, *Herceg, hátha megjön a tél is!* = *Kézszerítés, Írók, művek, viták, 1918-1941*, Kolozsvár, Bp., Polis Könyvkiadó, Luther Kiadó, 2007, 66.

²⁰⁷ REMÉNYIK Sándor, *Árnyékba szőtt lélek*, *Kézszerítés*, i.m., 375.

²⁰⁸ REMÉNYIK Sándor, *Petőfi*, Páztortúz, 1921/18, 711.

²⁰⁹ *Uo.*, 278.

²¹⁰ *Kézszerítés*, i.m., 63.

ismertetésében – úgy vélte, igazán teljes, harmonikus, mást és önmagunkat felemelő élet csak a vallásos élet lehet.²¹¹

A kritikai termés rendkívül sokrétű. Tompa László, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Walter Gyula, Mécs László, Szombati-Szabó István, Tóth Árpád, s a mára már többé-kevésbé elfeledett lírikusok munkáinak kritikai elemzése során is mindannyiszor megszólaltatja saját, a költészet feladatát megfogalmazó hitvallását is, mely szerint a lírikus elsődleges feladata annak a belső harmóniának a tükröződése, mely a költői önkifejezés lényege, diszharmóniából harmóniát teremtő képessége.

Prózaírókról, lelkészekről, politikusokról írt recenziói kisebb súllyal szerepelnek a válogatásban. Berde Mária, Bánffy Miklós, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Nyíró József, Prohászka Ottokár, Ravasz László, Szekfű Gyula, Tamási Áron és Tormay Cécile műveinek értékelésében, már a Pásztortűz főszerkesztőjeként és vezető kritikusaként is, irodalmi nézeteinek és világnézeti meghatározottságának ad hangot.

A kortársak közül igazán elismerően szól Berde Máriáról, éppen akkor, amikor útjára indult a „vallani és vállalni” jelszavával elkezdett vita, mely valójában az új szükséghelyzetből táplálkozó „erdélyi világnézet” értelmezése volt. *Kós Károly erdélyisége című cikkében* a Kós művészetében és elbeszéléseiben mindenütt jelen lévő erdélyi magyar igazságot, a történelemben jelen lévő lokálpatriotizmust emeli ki. „A nemzeti génusz a lokálpatriotizmus misztikus ősmagvába burkolva túléli az elvesztett hazát”.²¹²

Különösen figyelemre méltók a Makkai Sándorról írt ismertetések, melyek 1923 és 1927 között a Pásztortűz, az Ellenzék és a Pesti Napló hasábjain jelentek meg. Az 1920-as években nagy súlya volt annak az irodalmi vitának, mely Makkai Sándor *Magyar fa sorsa* című munkája kapcsán robbant ki. *A magyar fa sorsa és az „erdélyi gondolat”* című írásában Reményik Szász Károly írására reagál, melyben a szerző Makkai Adyról írt könyvét bírálja. Reményik álláspontja szerint Szász cikke félrevezeti a magyar közvéleményt. Makkait vallási, irodalmi és közéleti munkája alapján mértékadó személyiségnek, szellemi vezérnek tekintette. Makkai Adyt tragikus sorsú prófétának és a legvallásosabb, tragikus sorsú magyar költőnek vallotta. Reményik, ha nem is értett egyet Makkai minden gondolatával, arra törekedett, hogy hidat verjen Ady költészete és a kor vallásos szellemben nevelkedett ifjúsága között. „Makkai Sándor bűne és az erdélyi gondolat bűne az, hogy hozzá mer nyúlni egy szerencsétlen nagy költő

²¹¹ *Uo.*, 303.

²¹² REMÉNYIK Sándor, *Kós Károly Erdélyisége (A Gálók c. novelláskötet alapján)*, Erdélyi Helikon, 1930/3, 389.

lelkivilágához, az esztétikai ítélet páratlan biztonságával keresve meg az *örök lényeket benne*”.²¹³

A *Végszó az „erdélyi gondolat” vitájában* című írás Reményik részéről már a vita lezárását jelentette. Megfogalmazásában az 'erdélyiség' életformaként van jelen, s itt hangsúlyozza, Áprily repatriálása kapcsán, hogy mit jelent erdélyinek lenni. „Erdélyinek lenni nem születést és származást, hanem eleven kapcsolatot, életközösséget jelent Erdély lelkével [...] *életforma*, nem külsőség, amint a magyarság is életforma, magasabb szintézis”.²¹⁴

A kisebbségi életlehetőségeket kutató Makkai és Reményik Sándor barátságának próbaköve volt a *Látóhatár* című lap 1937-ben megjelent cikke, a *Nem lehet*, melyben Makkai arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a kisebbségi kérdést nem lehet megoldani. Nem tudta elképzelni, „a kisebbségi életnek semmiféle *emberhez* méltó elrendezését, mert *magát a kisebbségi „kategóriát”* [...] *emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek*”²¹⁵ tartotta. Ennek a kijelentésnek előtörténete is volt.

1931-ben a *Magunk revíziójában* Makkai még politikai programot hirdetett a kisebbségi nép számára, s úgy vélte, ez a program magából az *Evangéliumból* ered. Reményik a *Pásztortűz* 1931/5. számában ismertette a művet. Itt még nem foszlott szét Makkainak az az ábrándja, hogy a nemzet egyedi életkörülményeihez megfelelő létformát lehessen teremteni, s a mű értékelésekor Reményik is az előítéletek revízióját sürgeti, mert „*nem pusztulhat el az a nemzet, amely lelkileg nemzet akar maradni*”.²¹⁶

Makkai az új életkörülmények alapján „lefokozott, szolgasorsban tengődő” kisebbségnek tekinti a magyarságot, úgy véli, az adott helyzetben „nem lehet *fejlődőképes nemzeti életet élni*”.²¹⁷

A Makkai írásra reagálva írta meg Reményik a *Lehet, mert kell* című cikkét, melyet az *Ellenzék* közölt 1937-ben, a február 17-i számában. Megdöbbenéssel olvasta Makkai véleményét arról, hogy a kisebbségi gondolatot negatívnak minősítette, s a kisebbségről, mint fogalomról többé nem szeretne tudni, mert szerinte „egy nép vagy annak egyes tagja is csak a saját nemzeti államában élheti ki önmaga humánumát”.²¹⁸ Reményik úgy gondolta, Makkai véleménye inkább csak figyelmeztetés a világnak, mert feladatuk mindenképpen az, hogy megmaradjanak magyarnak a kisebbségi életkategóriában, s tovább keressék az önvédelem útjait. „Az új Makkai

²¹³ REMÉNYIK Sándor, *A „Magyar fa” sorsa és az erdélyi gondolat*, Pesti Napló, 1927/147, 12.

²¹⁴ UŐ, Sándor, *Végszó az „erdélyi gondolat” vitájában*, = Pesti Napló, 1927/147-172.

²¹⁵ MAKKAI Sándor, *Nem lehet*, Budapest, Látóhatár, 1937/2.

²¹⁶ REMÉNYIK Sándor, „*Magunk revíziója*”, *Pásztortűz*, 1931/5, 102.

²¹⁷ *A lámpagyújtogató*, i. m., 154.

²¹⁸ REMÉNYIK Sándor, *Lehet, mert kell!* *Ellenzék*, 1937/2, id. *Kézszerítés*, i.m., 224.

Sándor mellett állandóan idézgetjük a régi Makkai Sándort, a kisebbségi élharcost, akitől azt tanultuk, hogy az életből az Életbe juthatunk...”²¹⁹

Összegezve elmondható, Reményik nem nyilatkozik kritikusan a püspökről, Makkai Sándor személyiségében a keresztény gondolat realitássá válását ragadja meg, nemes értelemben vett liberalizmusát tiszta keresztény gondolatként könyveli el.

A *Kézsorítás* második részében található azok az 1918 és 41 között keletkezett írások, melyekben feltárul Remény eszmevilágának lényege, kiolvashatjuk soraiból az irodalom és a politika összekapcsolódásának szükségességét, a nemzeti öntudat fontosságát, az erdélyi irodalom sajátos helyzetét az egyetemes magyar irodalomban. Ezek a kérdések már korábban is foglalkoztatták. Olosz Lajoshoz 1915-ben írt levelében így fogalmaz *Az esztétikai látás mint világnézet* című írásában: „Bázisnak elfogadtam a pozitivista értékelméletet egyszerű, áttekinthető négyes felosztását. Az értékelési formák természetének rövid leszögezése után áttértem az egymáshoz való viszonyok vizsgálatára [...] ezen jutottam el most már odáig, hogy vizsgálhassam a határsértő esztétikum speciális esetét, zsarnoki uralmának kivetődő reflexjelenségeit a hasznossági, a logikai és az erkölcsi síkban, az ennek folytán képződő egész sajátos, érdekes és eredeti, de szükségképpen csonka és fogyatékos, törött és homályos világtükröt az értékelés formák s értékelő energiák egyensúlyától megfosztott emberi lélekben”.²²⁰

A kötetben összegyűjtött írások egyértelműen megerősítik azt az álláspontot, mely szerint a kor legőszintébb interpretátora a líra; az egyén szubjektív közeledése szükséges az autentikus életérzés szavakba foglalásához. A vallásbölcseleti eszmék, a világnézet, a társadalmi probléma jelenléte új költői nyelvet igényel, a szóalkotási bizonytalanságok elkerülése alapvető feltétele az igényes költészetnek, melyben Reményik fontosnak tartja a szimbolizmus túltengésének és az alacsony világfelfogásnak az elkerülését. Az anarchián túl az értékek világába kell jutni, mert az „irodalom nem az érzéki, hanem a szellemi emberek fegyverhordozója”²²¹. Minden irodalomértelmezésben foglalkozni kell azzal a kérdéssel, hogy a gondolat és a cselekvés összefüggései miként valósultak meg a kialakult politikai helyzetben, azt a hegeli útmutatást kell megvizsgálni, mely szerint „a cselekvés átmenetele a gondolatból miként történt a valóságban”.²²²

²¹⁹ *Uo.*, 226.

²²⁰ *Félig élt élet, Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése*, Reményik levele Oloszhoz 1915. febr.24-én, Polis Kiadó, Kolozsvár, 2003, 95-96.

²²¹ *Karcolatok a modern poézisről, Kézsorítás*, i. m., 392. Ez az írás a Dobsina és Vidékében jelent meg 1918-ban, az írása töredékesen az OSZK-ban olvasható.

²²² Vö. HEGEL, *A szellem fenomenológiája*, ford. Szemere Samu, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973, 239-240.

Referencializálható, imaginárius és fiktív elemek keverednek a műalkotásban. Reményik szemléletmódja, élmény-kezelése arra fókuszál, hogy az alkotónak egységet kell teremtenie érzés, gondolat és hangulat ötvözetében, de azt is tudni kell, hogy az önvédelem, a rejtőzködés vagy az önkítárulkozás milyen formában alakítja ezt az attitűdöt. S ha Reményik élethelyzetében az alkotónak nincs tényleges fegyvere, s csak az önvédelemre hagyatkozik, igaza lehet Nietzsche-nek, mikor azt állítja, hogy a „művész jobban értékeli a látszatot a realitásnál. Mert a látszat itt még egyszer realitás jelent, megerősítést, korrektúrát”.²²³ Nietzsche gondolata azzal az elmélkedéssel analóg leginkább, melyben Reményik felteszi a kérdést, hogy létezik-e erkölcstelenség a művészetben.

Reményik hangsúlyozza tehát, hogy a művész etikája a témafeldolgozásban nem az érzékek felkorbácsolását célozza meg, hanem a szellemre hat. Egy írásában Walter Gyula soraira reagál, akinek olvasatában a művész erkölcsisége a művészet szent és nagy elveihez való ragaszkodásban nyilvánul meg.²²⁴ Írásaiban Reményik Schopenhauer és Böhm Károly nevét említi, az említett cikkhez írt véleménye azonban feltételezi, hogy ismerhette és Joó Tibor nemzetszemléletét és Eduard Spranger német filozófus munkáit. Reményik értelmezésében is a megértés kerül középpontba, de az élmény kiemelése és az egyénben zajló megértés folyamata már Diltheyt idézi. A nemzeti individualitás támogatása, megerősítése Herder hatására utal, de szemléleti segítséget a korábban említett Sprangertól is kaphatott, aki nagyszerű *Lebensformen* című munkájában vezérgondolatként fogalmazza meg a személyiség életvitelt befolyásoló jegyeit, melyeknek segítségével magyarázni lehet a jellemet.²²⁵

Reményik olvasatában az erkölcsben rögzülnek azok az elvek, normák és ideálok, amelyek társadalmilag elfogadottak az adott közösségben. „Olyan közösség által szankcionált értékek rendszere az erkölcs, melyek orientálják az emberek cselekedeteit és magatartásukat”²²⁶

Az a meggyőződés, mely Reményik küldetésstudatát formálja és erősíti, erkölcsi és kulturális

²²³ NIETZSCHE, Friedrich, *Bálványok alkonya, avagy hogyan filozofálunk kalapáccsal*, ford. HORVÁTH Géza, Bp., Helikon Zsebkönyvek 9. 2015, 29.

²²⁴ REMÉNYIK Sándor, *Van-e erkölcstelenség a művészetben?*, Erdélyi Szemle, 1918/14, 271. A problémafelvetésben Walter Gyula Oscar Wide axiómájára hivatkozik, ugyanis Wide kizárja a művészetben az erkölcsösség és az erkölcstelenség fogalmát, hazug szenteskedésnek tartja a műalkotás erkölcstelen megbélyegzését.

²²⁵ Eduard Spranger, akinek olvasatában a lelki jelenségeket a maguk pszichikai összefüggésében kell vizsgálni. *A Lebensformen Geistwissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit* című tanulmányában az életformák típusait vizsgálja a személyes szubjektív szellemi élmények objektív szellemben, a kultúrában való megjelenését. A budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárban, a Prohászka Lajos hagyatékban Spranger 64 német nyelven írt levele olvasható, az első 1924-ből származik, az utolsó 1963. május 30. keltezésű. A levelek EKKMSF 103/XII. szám alatt találhatóak.

²²⁶ i. m., 271

elvek, cselekvési technikák során jött létre, folyamatosan önuralmat gyakorol önmaga fölött, melyhez kellő önvizsgálat is társul, de ez nem az együttéléshez való viszonyát határozza meg, társadalmi gyakorlat ez, másokkal folytatott eszmecsere, és fontos, hogy ne győzzön a megszokás, mert az eltakarja előlünk a dolgok igazi természetét. Egyet kell értenünk Szabó Tibor kijelentésével, mely szerint „a kialakult, morális bázisú értékreferenciák részben hazai tradíciókra támaszkodnak, de más kultúrákból átvett morális attitűd is meghatározó”.²²⁷

A reményiki élet és küldetésértelmezés érdekes gondolatot vethet fel, nevezetesen a rejtőzködés öneltakaró vagy önfelfedő identitását. Szükség van erre a magatartásformára, hogy felrázza a közönyösöket és buzdítsa a lelkeseket. Ennek megvalósításához, a reneszánsz emberre jellemző önmegmutatást kell alkalmaznia, hogy magára vonja a figyelmet, hogy a tettekészség álarca mögé rejtőzzön, hogy megmutathassa a valóságban a lehetőséget.

Publicisztikájában is megszólaltatja azokat a harcos gondolatokat, melyek mögött ösztönösen is megvalósul a rejtőzködés 'taktikája', így az eredendően defenzív magatartás önérvényesítő, határozott véleménnyé erősödik. „Az emberek egy részének azért kell vagy nagyrészt kényszerből vagy elsősorban önként valamilyen módon rejtőzködni, mert eredeti formájában és helyzetében nem képes megfelelni a társadalmi nyilvánosság vagy a magánélet újabb és nehezebb kihívásainak”.²²⁸

A nemzeti tudat értelmezése karakterológiai problémákat vet fel. Reményik az Erdélyi Szemle egy 1919-es számában Csiki Endrének ír választ, aki az emberi fejlődésben négy fázist különböztet meg. Nála a pusztaság érzékelésre épülő primitív tevékenységet követi a hasznossági értékelés, ezt az erkölcsi, majd az esztétikai fázis követi. Reményik nem osztja azt a véleményt, mely szerint az esztétikai érzés magasabb rendű, mint az etikai, mivel minden esetben, tudatosan vagy öntudatlanul megjelenik az erkölcsi ítélet, az ember pedig az érzékelt tárgyat már kezdettől fogva magára vonatkoztatja, tehát értékeli. Kiemeli: „az erkölcsi és az esztétikai értékelés szorosan egymás mellett állnak [...] mindkettő a szellem önértéke [...] Köztük nem lehet szó alá- és fölérendeltségről, csupán mellérendeltségről”.²²⁹ Egyetemi tanulmányai során, mint korábban említettük, nagy hatással volt rá Böhm Károly filozófiája, értelmezésében az

²²⁷ SZABÓ Tibor, *Életutak és életelvek Dantától Derridáig, Alkalmazott filozófiai tanulmányok*, Bp., Eötvös József Kiadó, 2005, 107.

²²⁸ KAPOSI Márton, *A rejtőzködő egyén arca és álarcái*, Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2004, 51. A szerző könyvének olvasása, Reményik attitűdjének feltárási szándékával - eszünke juttatja Montaigne egy gondolatát. „Tartsunk fenn (lelkünkben) egy hátsó zugolyt, amely egészen a mienk, és mentes mindentől, ebben hozzuk létre valódi szabadságunkat, elvontságunk és magányunk teljességét”. (M. MONTAIGNE, *Esszék*, első könyv, ford.: BAJCSA András és CSORDÁS Gábor, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2001, 308.

²²⁹ REMÉNYIK Sándor, *Etikai és esztétikai érték (Válasz Csiki Endrének)*, id. *Kézszorítás*, i.m., 404.

erkölcsi és etikai értékelés szorosan egymás mellett állnak, hiszen mindkettő a szellem önértéke.

A Pásztortűz²³⁰, mint irodalmi, művészeti és képes folyóirat 1921. január 9-én indult. A lap indulása előtt a Minerva részvénytársaság az Erdélyi Szemlét megvásárolta, s újraindította. Reményik neve főmunkatársként már akkor is fémjelezte a lap működését.

A *Kézszerítés* címen összegyűjtött publicisztikai cikkek, tanulmányok közül 24 írás jelent meg 1921 február 21. és 1941 április 15. között a Pásztortűzben.

A cikkek, tanulmányok egyik vezérgondolata az irodalompolitika kérdése. Már az Erdélyi Szemle 1920-as évfolyamának egyik számába is kiemeli, hogy a művészet annyira világnézet és életfelfogás kérdése, mint amennyire formai probléma. Ehhez kapcsolódik a kérdésre adott válasza, mely szerint „az irodalompolitikától mentes irodalom az irodalmi bolsevizmus melegágya. A mi irodalompolitikánk pedig az eszményekre tekintő, öntudatos, szenvedéseiben megújuló magyarságé”.²³¹

És ahogy később, a Pásztortűzben a nemzeti öntudat jellegével foglalkozik, úgy említi nemzeti harckészségét, mint ami nem szükségképpen offenzív jellegű, hiszen Erdélyben, az adott helyzetben, ahol alárendelt körülmények között nem kívánt asszimilációra próbálják őket kényszeríteni, az erdélyi magyarság öntudata csak defenzív, védekező lehet.

Az 1920-30 közötti időszakban sokan foglalkoztak az erdélyi magyarság kérdésével, hiszen a különböző népek békés egymás mellett élésére csak úgy volt lehetőség, hogy elválasztották az államot a nemzetiségtől. Schiemann Pál lettországi német képviselő véleménye szerint „a nemzetiségi államból nem válhat nemzeti állam. Ha ezt nem választjuk el, elismerjük a kultúra nemzeti közösségét.[...] A jogtudomány nem ismer olyan államkonstrukciót, amely az etnikai népen épülne fel, a politikai nép helyett”.²³²

A lehetőségek Trianon után egy sajátos világnézetet alakítottak ki. Tavasz Sándor öntudatos állásfoglalása alapján „amikor tehát a kisebbségi élet etikájáról beszélünk, nem teszünk egyebet, mint hogy az egyetemes erkölcsi normákat a nemzeti kisebbségi élet adott helyzetének megfelelően élezzük”.²³³

²³⁰ Reményik a lapnál 1923 augusztus 1-ig főszerkesztő, 1927 és 30 között a szerkesztőbizottság tagja és főmunkatárs, 1938-tól laptulajdonos, halála után a lap alapítójaként jelölik.

²³¹ REMÉNYIK Sándor, *Van-e szükség irodalompolitikára?*, i.m., 409. Az Ellenzék 1922-es évfolyamának egyik számában ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik, amikor Sipos Domonkos *Irodalom és politika* című cikkére reflektál. Fontosnak tartja az irodalompolitika által kitűzött célok és ideálok öntudatos irányítását, mérték megállapítását az irodalom értékmérésére. „Nekünk nem mindegy, hogy mit írunk és az sem mindegy, hogy mások mit írnak, mert itt nem kisebb dologról, mint a mi erdélyi magyar népünk lelkéről, jövőjéről, életéről vagy haláláról van szó”- vallja. (*Irodalom, Irodalompolitika és politika*), Ellenzék, 1922. 132.sz.

²³² SCHIEMANN Pál lettországi német képviselő előadásából, Ellenzék, 1929, szept.29, 9.

²³³ TAVASZY Sándor, *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése*, Erdélyi Szemle, 1928/1-4, 14.

A *Gondolatok a költészetéről* bizonyítéka annak, hogy Reményik figyelemmel kísérte a formalizmus és a strukturalizmus értelmezés változatait, bár távol tartotta magát ettől a megközelítéstől. A műalkotást miniatűr világteremtésnek minősítette, ahol „a tartalom a szabadság, a korlátlan lehetőség. A forma a tekintély, a lehetőségek korlátja.” A formalizmus lényegét szavakkal való üres játéknak tekinti. Az eredetiség, a közérthetőség, különösség és általánosság, valamint a művésziesség és népiség kettőségében megtalálja az életben hiába keresett egyensúlyhelyzetet, s azonosul az egyetemes emberi lélekkel. „Diszharmónikus elemekből harmóniát teremteni: ez a költő feladata tulajdonképpen”.²³⁴

Tanulmányában Reményik a költészet nemzeti jellegét hangsúlyozza. Az igazi költő nemzeti lélekkel rendelkezik, hiszen a nemzet magasabb rendű faji öntudat. „Ha faj öntudatos faji életet él: nemzeti életet él, még ha nem is alkot államot, ha nincs is politikai szervezete”.²³⁵

Reményik véleménye szerint nincs esztétikai ember, az esztétikai ítéletalkotás is maga az egyéniség egésze, s az esztétikai ítélet egyidejűleg világnézeti állásfoglalás is. A nagy művész nem feltétlenül fejlett erkölcsi értékítélettel rendelkező személy, a művek nagysága mögött sokszor ott rejtezik az alkotó kicsinysége. Világlátásában azonban létezik az abszolút morál, mely a lelkeség és a szellem cselekedetekben, érzésekben és alkotásokban történő kivetítése. Így fogalmazza meg a művészet hivatását: „közvetve hatni az életre, s belesugározatni a saját nemességét az élet gyakori alacsonyosságába”.²³⁶

A *Gondolatok a költészetéről* fejezetében olvasható Reményik véleménye az olvasás művészetéről egy Benedek Marcel kötetről írt recenziójában, melynek vezérgondolata alapján „jobb művészi olvasónak lenni, mint dilettáns írónak”.²³⁷ Túlzónak tarja azonban azt az irodalmi liberalizmust, mely az irodalompolitika-nélküliséget hangsúlyozva egyforma világnézeti értékelést tételez olyan módon, hogy „minden világnézet egyforma megértéséből alkossuk meg a sajátunkat”.²³⁸

Reményik *A magyar irodalom egységéről* című tanulmányában idézi Ravasz László püspök elmarasztaló véleményét, mely szerint Erdély az „ősi kötőerő” hiányában nem tud beleinteg-

²³⁴ REMÉNYIK Sándor, *Gondolatok a költészetéről = Forma, Egység, Egyéniség. Az „örök ember”*, Kézszerítés, i. m., 454.

²³⁵ i. m., 459. Reményik feltehetőleg ismerte Joó Tibor nemzeteszméről írt munkáját, melynek lényegével egyetérthetett. „Az állam külsődleges, intézményszerű alakulat, parancson és erőhatalmon alapul; a nemzet merőben érzelmi közösség, a hozzátartozás és iránta való hűség nem külső szabályok betartásában nyilvánul meg, s léte nem függ attól, rendelkezik-e jogi értelemben vett szuverenitással” (JOÓ Tibor, *A magyar nemzeteszmé*, Bp., Franklin Társulat, 1935, 14. A szerző azt is kiemeli, hogy a közös kultúra és sorközösség elve teljesen megtévesztő, a nemzet meglétére van szükség ahhoz, hogy közösnek érezzünk egy kultúrát.

²³⁶ REMÉNYIK Sándor, *Aktivitás*, Páosztortúz, 1921/1, 383.

²³⁷ REMÉNYIK Sándor, *Bevezetés az olvasás művészetébe*, Páosztortúz, 1923/16, 508.

²³⁸ *Uo.*, 509.

rálódni Magyarország ezeréves fejlődésébe. Ravasz gondolatait idézi Reményik a *Biológiai tényben* is, ugyanis a püspök szerint „magyarnak lenni se nem szégyen, se nem dicsőség, hanem feladat. Csoportba beleszületni, nem pótolja az egyéni értékeket”.²³⁹

Reményik a transzszilvanizmus partikularitását a nemzeti érzés ősi misztikumában keresi, erre a különösségre az ad magyarázatot, hogy hozta magával a gondolat szabadságát, a hagyomány erejét, az eredetiség tiszteletét, az Igét, mint biblikus és magyar egységet, meggyőződést, hogy a magyarságuk nem politikum, az erdélyi táj varázsát és fenségét.²⁴⁰

Publicisztikai munkái kezdetektől fogva azt a transzszilván magatartásformát tükrözik, melyben egy elkötelezett alkotó az irodalom által törekszik minden erejével a magyarság megtartására. Kováts József a *Jelszó és mítosz* vitához kapcsolódva, levelében két, egymással ellentmondásban lévő gondolattal összegzi a róla kimondott lényegét. „Reményik transylvánizmusa valóban menedék [...] álomvilágot csinált az elveszített tartományból.[...] Egyébként ő a legbátrabb tollforgató. Az összmagyarságnak írja minden sorát.”

²³⁹ REMÉNYIK Sándor, *Bioplógiai tény*, Páosztortúz, 1922/ 1, 225- 227.

²⁴⁰ Vö. REMÉNYIK Sándor, *Politikán felül*, Páosztortúz, 1939/12, 582-583.

VI. A lírai szövegszobjektum pozíciója Reményik költészetében

Az ember éppen a nyelvben és a
Nyelvnek köszönhetően
konstituálódik
mint szobjektum...
(Émile Benveniste)²⁴¹

Sötét anyag: ím lebirkóztalak
Belőled lettem: ám urad vagyok,
A ködbeszédült völgyfenék fölött
Az ormokon – az én fényem
ragyog.
(*Forma*)²⁴²

Ki vagy, te félelmetes idegen,
Akit költőnek nevez a világ...
(*Az a félelmetes másik*)²⁴³

Felépítettem tornyomat
Magamnál magasabbra:
Ember vagyok, gyarló vagyok,
Leszédülök zuhanva.
De a torony, mit építettem,
Talán-talán állni fog itten,
Habár ledőltem én...
(*Solness*)²⁴⁴

A szövegértelmezést meghatározza Reményik költészetében a művészi cselekvést megvalósító alany, ami gyakran magának a szövegalkotó költőnek a pozíciója (de természetesen lehet a fiktív lírai én is); az első esetben egyrésztől minősíti a dolgokat, másrésztől feltárja az alkotó viszonyát dolgokhoz. Ez elsősorban önmaga és a természethez való viszonyrendszer, amelyben a 'dolgok lelke' – esetében a fák, sziklák, vizek és virágok, természeti élőlények antropomorfizált megjelenítése – olyan egzisztenciális szférába emelkedik, ahol a rendületlen kitartás, a feladatvállalás szükségességének metaforájává válik. Másrésztől versbeszédének alkotóját jellemzi az eleve elrendelésbe vetett hite, mely szerint minden elkerülhetetlen

²⁴¹ id. HORVÁTH Kornélia, *Tűhegyen, Versértelmezések a későmodernség magyar lírája köréből*, Bp., Krónika Nova Kiadó, 1999. 3.

²⁴² REMÉNYIK Sándor, *Forma = R.S., Összes versei*, i. m., I, 22.

²⁴³ *Uo.*, *Az a félelmetes másik = R.S., Összes versei*, I. i. m., I.218.

²⁴⁴ *Uo.*, *Solness = R.S., Összes versei*, i. m., I. 395.

sorsszerűségben történik, erkölcsiségének meghatározója az örök törvény, ez minden cselekedetének mozgatórugója. „Nem az enyém a fény, csak bennem jár / Istennek köszönjétek ne nekem” – hangsúlyozza *Azt mondják...* című versében, s érezzük, hogy a deszakralizálódó, dehumanizálódó világban, önként vállalt alkalmazkodáskényszere tudatában eljátssza a kiválasztott szerepét, s az alkotói folyamatban „etikai értékrendszere következetes és ellentmondásmentes, erkölcsi-formai mélyszerkezete szilárd és egyértelmű”.²⁴⁵

Az egyén szubjektív érzéseit hálás 'anyagnak' tartja Reményik a kor feltérképezéséhez. S mivel egy irodalmi szöveg létrehozása mindig és szükségképpen történeti aktusnak minősül, érthetővé válik számunkra az a heideggeri kijelentés, melynek értelmében, „amikor a művészet történik – azaz ha jelen van a kezdet – lökés támad a történelemben, a történelem először vagy éppen újra kezdődik”²⁴⁶ Szembe kell tehát néznie saját történeti pozíciójával, s szubjektumként kell fogadni az objektumot, mely a poétikai diszkurzusban a nyelv segítségével feloldódik, s megszünteti az ellenállást.

Reményik úgy véli, hogy a különböző világnézetek harca, a felbukkanó társadalmi problémák, a vallásbölcseleti eszmék a poézis kiteljesedéséhez vezettek, ugyanakkor elmarasztalja az alacsony világfelfogást és a 'túltengő szimbolizmust', ezek ugyanis értelmetlenné teszik a gondolatok, érzések világosságát, felismerhetetlenné teszik a kommunikációs szándékot. Ez a vélemény utal arra az alkotói felismerésre, mely szerint „a költő azonban köteles gondoskodni legalább halvány lehetőségéről annak, hogy verseit rajta kívül más is megértse”.²⁴⁷ A szöveg és befogadó közötti interszubjektív viszony megvalósulását fémjelzi ez a megállapítás, ugyanis az 'interszubjektivitás feltételezi, hogy a szöveg is valamiféle szubjektum lényegjellegzetességeivel kell, hogy bírjon”.²⁴⁸

A biografikus szubjektum stratégiáját nyilvánvalóan módosítja az alkotói folyamat meghatározó tapasztalatok sokasága, így válik a lírai szubjektum szerves részévé.

Reményik művészetértelmezésének középpontjában áll a konkrét és absztrakt elemek sikeres összeegyeztetésére törekvése. A műalkotásban egyéni vonásokat kell összekapcsolni az általánossal, az egyénin túlemelkedve hordoznia kell az „igazság szimbólumát”. „Az érzés, pedig – írta maga a költő – , mit versemben kifejezek, kell, hogy közösséget tartson valamivel,

²⁴⁵ KÖDÖBÖCZ Gábor *Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében, A poétikai módosulások természete a daloktól a „szövegekig”, szerk. BITSKEY István, GÖRÖMBEI András Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 23.*

²⁴⁶ HEIDEGGER, Martin, *A műalkotás eredete*, ford. VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, Bp., Európa, 1988, 117.

²⁴⁷ REMÉNYIK Sándor, *Kézszorítás*, i. m., 391.

²⁴⁸ HORVÁTH Kornélia, *Tühegyen, Versértelmezések a későmodernség magyar lírája köréből*, i. m., 19. Vö, 29-30.

ami már nem *csak* az enyém”.²⁴⁹ A konkrét és elvont elemek keveredési arányán túl ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az esztétikai princípium milyen módon van jelen (jelen van-e egyáltalán) az erkölcsi ítéletben, ezért Reményik számára a költészet nem lírai intuíció, nem érzelmek és képek összekapcsolása elsősorban. „Az erkölcsi és az esztétikai értékelés szorosan egymás mellett állnak, rokonságuk közös gyökere az, hogy mindkettő a szellem önértéke. *Nemességük foka ugyanaz. Közöttük nem lehet szó alá-és fölérendeltségről, csupán mellérendeltségről*”.²⁵⁰

Valójában a versben a költő valóságához való viszonyának sajátos módon történő megrajzolásáról van szó, amit nyilvánvalóan bigorafikus tények és képzelőerő módosítanak, mégis üzenetének referenciája, az igazság kifejezésének igénye. Az 'in der Welt – Sein' igénye, a világban 'benne-lét' állapota az önmegértés lehetősége mellett a valóságot nem pusztán empirikus tapasztalatok útján kívánja megragadni.

A versszövegekből kiemelkedő költő a létezés háttérében saját értelmével a körülötte lévő viszonyrendszereket egységben kezeli, s úgy marad sajátos jelentésvilágában, hogy a valóságot újraírja metaforikus beszéd alkalmazásával, ami számára csak a megvilágosodás segítségével történhet. Ez a megvilágosodás csak Istennel folytatott párbeszéd esetén lehetséges, mely transzcendentális szférában valósulhat meg. „Az embert és a sorsát meghatározó történelmet az Istennel való találkozás lehetősége biztosítja”²⁵¹, ami a szubjektum szellemi szférába emelését teszi lehetővé, hiszen számára a *lélek* az ember maga. A testet el kell viselnie, de megbékélni sohasem tud ezzel a testtel, melyet, mint lélek egyszerűen használatba vett földi élete során. Így kerül az általa létrehozott szöveg fölé, így írja ujjá a valóságot a maga privilegizált módján.

A kuszaságban én vagyok a rend,
A zord márványban angyaloknak képe.
Lettem. Vagyok királyi üzenet [...]

Belőlem nyernek új világosságot...²⁵²

²⁴⁹ REMÉNYIK Sándor, *Kézszerítés*, i. m., 394.

²⁵⁰ *Kézszerítés, Etikai és esztétikai érték = Válasz Csiki Endrének*, i. m., 404.

²⁵¹ NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, negyedik. bőv. kiad., Bp., Szt István Társulat, 126-129.

²⁵² REMÉNYIK Sándor, *Forma = R. S., Összes Versei* i. m., I, 22. A szellemtudományos lélektan eszméjének felvetése során, Dilthey, *Über vergleichende Psychologie, Beiträge zum Studium der Individualität* című munkájában összehasonlító lélektan keretében kidolgozta azokat a típusokat, melyek például a költőt, a vallásos embert vagy a gyakorlatias dolgokban jártas személyt jellemzik. Az interpretáció véleménye szerint szellemtudományi, filozófiai, ismertelméleti tényezőket is igényel. A világnézettípusok kialakulása során ember-típusok alakulnak ki. Ezzel a vizsgálódással Dilthey már a karakterológia felé mutat. Nyilvánvaló, hogy a kultúrjavak segítségével, azoknak birtokában juthatunk el a lelki tevékenységek mélyebb megértéséhez. Dilthey hermeneutikájában Reményik életformája nem a küzdelem, sokkal inkább sorolható a kontemplatív típusok közé emberi alapmegnyilvánulásaiban. Mégis, ha lehetne pontosabban körülírni, főként a Dilthey halála után három

Reményik vállalt szerepében, „melyet meg nem ingat semmi csáb” a szubjektum megtartó ereje emeli magaslatokra, a szubjektum és az általa létrehozott szöveg között azonban folytonos az idegenségérzés, ezért folyamatosan az elfogadás és taszítás dichotómiájában mozog.

Ki vagy, te félelmetes idegen,
Akit költőnek nevez a világ...²⁵³

Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás kapcsolatát vizsgálva Jung az alkotót „második személyként” kezeli, a költőnek „engedelmeskednie kell, és követni a látszólag idegen impulzusokat, érezve, hogy műve erősebb, mint ő, és ezért olyan hatalma van fölötte, aminek nem írhat elő semmit. Ő nem azonos az alkotó formálódás folyamatával; tudatában van annak, hogy műve alatt áll, vagy legfeljebb mellette, mint egy második személy, aki egy idegen erő bűvkörébe került”.²⁵⁴

A kettőség kínzó érzésének feszültségteremtő ereje vonul végig egy másik vers sorain.

Hát én, a teremtés elfeledettje,
A hivatások nagy számkivetettje?...
Számomra hol legyen a hely, a pont,
Mit végórámra a végzet kioszt?...²⁵⁵

Reményik személyiségének kiteljesedéséhez, kontemplatív szerepvállaláshoz az „Isten-kép archetípusa”²⁵⁶ felé fordul, s ezzel egyidejűleg „önidegenségét azonosság provokációjával”²⁵⁷ kívánja feloldani.

Egy istenarc van eltemetve bennem,
S most ásót, kapát, csákányt ragadok,

évvel később színre lépő Spranger 'életformáinak' ismeretében, a személyiség etikája lelki struktúrákat alkot, melyek hozzájárulnak a karakter megítéléséhez. Ezek ismeretében Reményik kontemplatív- passzív heroikus alkat, mivel a cselekvőképességre való hajlandóság ott van a sorok között, csak fizikai állapota és életfelfogása nem teszi lehetővé a heroikus attitűd felerősödését. Vö. LÉNÁRD Ferenc, *A lélektan útjai*, Bp., Franklin-Társulat 1989, 167-170,

²⁵³ REMÉNYIK Sándor, *Az a félelmetes másik = R.S., Összes versei*, i. m., I, 218.

²⁵⁴ JUNG, Carl Gustav, *Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás = Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, ford. BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc, Bp., Filum, 1998. 99.

²⁵⁵ REMÉNYIK Sándor, *Hivatus közben = R.S., Összes versei*, i. m., I, 254.

²⁵⁶ JUNG Carl, G, *Gondolatok a vallásról és a kereszténységről*, ford. BOROS Miklós, Bp., Kossuth Kiadó, 1966,30.

²⁵⁷ BALÁZS Tibor, *A romániai magyar létköltészet története 1919-1989*, Bp.,2006, 121.

Testvéreim, jertek, segítsetek,
Egy kapavágást ti is tegyetek,
Mert az az arc igazán én vagyok...²⁵⁸

A jó és a rossz ágostoni megközelítése, a szabad akaratból történő választás lehetősége központi probléma Reményik költészetében. Mindez magában foglalja a változtatás képességét is, hiszen ez a kulcs a jó és a rossz megkülönböztetésére. Csak az isteni kegyelemben részesülők képesek arra, hogy a jóra való szabadság birtokosai legyenek, ez pedig abban a predesztinációban nyilvánul meg, mely elfogadja, hogy Isten figyelemmel kíséri az egyes emberek számára kijelölt életutat. Ennek elfogadása közelít Kirkegaard álláspontjához, mely Isten iránti szenvedélyes elkötelezettségről tesz tanúbizonyságot. Ezért a lényegi megismerést az egzisztenciára, a szubjektivitás igazságára vonatkoztatja. „Létező személy számára csak a szubjektív igazság lehet vezérlő, melyet objektív bizonytalanság és szenvedélyes bensőség jellemez. Miközben soha nem rendelkezhetünk objektív bizonyossággal Isten létezéséről, az egyén saját életében igazzá teheti Isten létezését azzal, hogy elkötelezi magát, és úgy él, mintha Isten valóban létezne”.²⁵⁹ S a morális személy, miként a fenti vers is mutatja, Istennel való önzonosságát hangsúlyozza.

A reményiki szubjektum pozícióját nagymértékben meghatározza az a tény, hogy olyan egymás mellett élő kultúrkörökkel kereste a párbeszédet, melyek egy közös hagyományban gyökereztek, ez az interkulturális pozíció teremtette meg az elfogadást, a befogadást, a visszautasítást, az előítéleteket. (Lucian Blaganak ajánlott versében tetten érhető az a beszédpozíció, mely a közös történelmiség elfogadása mellett a kialakult helyzetben mégis egyfajta visszautasítást, távolságtartást fogalmaz meg). „A történelem utal a valóságra, még akkor is, ha a történelem a múlté”.²⁶⁰

A megváltozott politikai viszonyok keltette 'világfájdalom-közvetítés' kivonja Reményiket a történelmi objektivitásból, saját szubjektumának kudarcélményét vetíti elének távlatnélküliséget sugárzó önelidegenítési szándékával.

Még élek és még mindig dalolok,
De már a szívemet

²⁵⁸ REMÉNYIK Sándor, *Istenarc = R.S., Összes versei*, i. m., I, 386.

²⁵⁹ *Bevezetés a filozófia történetébe, A preszokratikusoktól Derridáig*, szerk. BOROS János, LENDVAI L. Ferenc, Bp., Osiris, 2009, 169-170.

²⁶⁰ RICOEUR Paul, *Az interpretációról = A diszkurzus hermeneutikája, Paul Riceour válogatott tanulmányai*, ford. és szerk., KOVÁCS Gábor, Bp., Argumentum Könyvkiadó, 2010, 9.

Kitépték keblemből a viharok,
S úgy zengetik: tőlem idegenül.
Rajtam át
Dalolnak régelhantolt istenek,
S önnön beszédemre nem ismerek –
És rajtam át a Végzet teljesül.²⁶¹

A szövegsubjektum pozíciója tehát szorongástudatának világbavettségét interpretálja a létezés háttérében, alkotói folyamata újrajátszásában, egy örökké elérhetetlen horizonton, intellektuális tisztánlátással vállalja az önelrejtettséget, amelyben kívülről, kikezdhetlen elkötelezettségét tudatállapotának szkepticizmusa gyengíti. Éppen ez a kettőség teszi szükségessé a viszonyokat feltáró ellenpólusok alkalmazását, a jelentések interakcióját, az erkölcsi-formai mélyszerkezet összefonódását.

Mert én vagyok a foglalat,
Mely minden arcra egybegyűjti
Az ős testvér-vonásokat.
És én vagyok az ötvözet,
Amelyben tűz a vízzel összefér,
S a híd vagyok, mely átvezet,
S a sarkoktól a trópusokig ér.²⁶²

A szövegvizsgálatból azonnal egyértelműen kiderül, hogy 'ötvözet' volta okozza megfeszítettségi állapotát, hiszen az „ellentmondások minden dárdáját szívébe mártva” adja teljes önmagát, mely hol erősíti, hol gyengíti karizmáját.

„Diszharmonikus elemekből harmóniát teremteni: ez a költő feladata tulajdonképpen”²⁶³ – vallja Reményik a *Gondolatok a költészetéről* című írásában, melynek fő vonalvezetésében a költő magánya és az alkotó egyénisége rokon fogalomnak tekinthetők, mindezt szükségesnek tartja az egyetemes emberi feltárásához. Ebben a kettőségben a küzdés fontossága az egyéni lelkiismeretről a közösség életének területére fókuszál. „Az életküzdelem, melyet sorsvállalásként és kötelességként ismernek el, majdnem kizárólagosan úgy látszik [...] mint

²⁶¹ REMÉNYIK Sándor, *Még élek...* = R.S., *Összes versei*, i. m., I. 239.

²⁶² *Uo.*, *Ötvösmunka* = R.S., *Összes versei*, i. m., I 263.

²⁶³ *Uo.*, *Gondolatok a költészetéről* = *Kézszerítés*, i. m., 455.

bizonyos közösség küzdelme [...] Ezt kultúrfeladatnak tekintik. Nem más tehát, mint küzdelem bizonyos nyilvános bajokkal szemben. Ezeknek a bajoknak az elítélésében felcsendülhet őszinte erkölcsi meggyőződés is [...]. Minél inkább érinti azonban ez a baj a közösség jólétét, annál jobban redukálódik a baj fogalma belső gyengeség fogalmára, melyet le kell küzdeni és külső ellenállására, melyet le kell győzni”.²⁶⁴

A reményiki szövegszubjektum pozíciója tehát nyilvánvaló; egyrésztől önmagához való viszonyában lesz teljességgel önmaga, igazi énje pedig Istenhez való viszonyában új minőségben jelenik meg. Sajátos paradoxon ez, amikor önmagát állítja Istennel szemben, mint a „teremtés elfeledettje”, fél azonban önmaga megsemmisülésétől, hiszen kétségbeesésében is mindenekelőtt önmaga próbál lenni, ezért (akárcsak Balassi Bálint tette) feltételeket szab Istennek. „Ha azt akarod, hogy dícsérjelek/ Szárnyaló énekkel, én Istenem: / Adj enyhülést, ne próbálj engemet!”²⁶⁵

Kirkegaard gondolatait érezzük a sorok közül kicsengeni, aki így tárja fel az énjéről való tudat fokozatait: „[...] új minőséget és minősítést kap az énem azáltal, hogy, hogy ő az Istennel szemközt énem. Ez az énem többé már nem a pusztán emberi énem, hanem az, amit abban a reményben, hogy nem értenek félre, teológiai énemnek, az Istennel szemközti énemnek neveznék. Micsoda végtelen valóságot kap az énem azáltal, hogy annak a tudatára jut, hogy Istenért van itt, azáltal, hogy olyan emberi énné lesz, melynek mértéke Isten!”²⁶⁶

Az Istennel szemközti én önreflexiójában Reményik saját bizonytalanságának csapdájába esik, önmaga számára is megközelíthetlenné válik, „az értelmező és az értelmezés tárgya azért nem tud elkülönülni egymástól, mert a tárgyat imagináriusan maga az interpretáció hozza létre a saját maga számára.”²⁶⁷ Saját biografikus énjével és történeti pozíciójával szembenézve Reményik nem igazán tudja a számára végleges megoldást kínáló stratégiát felállítani, így önmaga számára is megfejthetetlen marad.

Akinek lénye nem rokon velem

Annak a pillantása fennakad

Egy fénytelen, vak, konok üvegen.

²⁶⁴ HUIZINGA, Johan, *A holnap árnyékában, (Korunk kulturális bajainak diagnózisa)*, ford. D. GRAZULY Mária, Bp., Windsor Kiadó, 1996, 95-96. A szerző az *Élet és küzdelem* fejezetében hangsúlyozza, hogy az ember egész lelki életének terminológiája a küzdés birodalmában mozog, ugyanakkor az etikában követelmény, hogy a cselekvést az „egyéni lelkiismeret mélyén nyugvó kritériumnak kell jóváhagynia

²⁶⁵ REMÉNYIK Sándor, *Ne próbálj* = R. S., *Összes versei*, i. m., I, 388.

²⁶⁶ KIRKEGAARD, Sören, *Az énemről való tudat fokozatai, A határozmány: szemközt Istennel* = id. *A filozófa* (TURAY Alfréd, NYÍRI Tamás, BOLBERITZ Pál), ford. TURAY Alfréd, Bp., Szent István Társulat, 1992, 164.

²⁶⁷ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Történetiség- Megértés- Irodalom*, Bp., Universitas, 1995, 68.

Az nem látja meg bennem önmagát,
Az engem magának százszor felád
S én százszor megoldatlan maradok,
Hieroglif, hieroglif vagyok.

Isten előtt így állok én is,
Az Ős-hieroglif előtt,
S oldozgatom, oldozgatom,
De annyit értek csak belőle,
Amennyi lényemmel rokon.²⁶⁸

A szövegszobjektum rekonstruálása nem könnyű feladat a nyelv interszobjektív voltának következtében, a szerző jelenléte azonban szobjektumának jellegzetes vonásait kell, hogy mutassa. „A szöveg, mint az egyedi beszédaktus megvalósulása nemcsak mindenkor individuális, hanem kiküszöbölhetetlenül személyes is lesz; amennyiben tehát az irodalmi – s főként a lírai szöveget beszédaktusként tekintjük, nem tagadhatjuk meg tőle a szobjektumra valló természetet.”²⁶⁹ A versszöveget elrendező szobjektum, jelen esetben Reményik, érezhetően írás közben alkotja meg a szövegszobjektumot, mely számtalan esetben bizonyítja, hogy önismerete hiányos, önmaga elrejtettségében nem képes igazi valóját egyértelműen feltárni.

Az élet-erdőn eltévedtem,
Elvesztettem magam,
Önnönmagamot veszítettem el...²⁷⁰

Ne nyúlj hozzám...
A Hangulat vagyok.
Isten szívéből most szakadtam le...²⁷¹

Az egzisztenciális megértés valósága számtalan Reményik versben mutatkozik meg, ezek közül egyet tanulmányozunk részleteiben, a *Lobogódász* címűt, ahol Reményik testi, érzékelő

²⁶⁸ REMÉNYIK Sándor, *Hieroglif = R.S., Összes versei*, i. m., I, 204.

²⁶⁹ HORVÁTH Kornélia, *Tűhegyen*, i.m. 24.

²⁷⁰ REMÉNYIK Sándor, *Az igazi = Összes versei*, i. m., I, 377.

²⁷¹ *Uo.*, *A megfoghatatlan szól a poétához*, i. m., 415.

lényként számontartható mivolta fölött uralkodóvá válik a szellemi szubjektum, vagyis eljut önnön szellemi meghatározásához azáltal, hogy kilépve önmagából, transzcendentális szférákba emelkedve jusson el ismét önmagához, s ez az önmagán kívüli lét meghatározza történetiségét, tér-idő relációit. „A szellem szabadságnak tekinthető szubjektivitás, és a transzcendentális differencia viszonyában áll minden objektivitással”.²⁷²

A szövegsubjektum pozícióját igazán meggyőző módon illusztrálja a fent említett Reményik-vers.

Fekete fenyőlobogók közt
Lobog egy hófehér:
Én vagyok az, - fehér ruhámba
Belemarkolt a szél.

Az Isten ezt a szirttetőt
Lobogódíszbe vonta,
Fennen lobognak zászlai:
Fekete-fehér pompa.

Zászlótestvérek, bús fenyők,
Rivalljon most az ének:
Egy roppant kéz utánam nyúlt
És kitűzött közétek.

Zászló vagyok, zászlók között,
És feszülök a szélbe,
És nőni érzem magamat
Az időbe s a térbe.

S az időn túl s a teren túl
Az örökkévalóba,

²⁷² ANZENBACHER, Arno, *Bevezetés a filozófiába*, i. m., 286, A transzcendentális differencia arra utal, – Kant transzcendentális reflexiójára építve – hogy az empirikus módon megszerezhető tapasztalatoktól távol tartsuk a transzcendentális én-szerű, szubjektum-szerű megnyilatkozásait, vagyis, ami transzcendentális, nem lehet olyan módon objektív, mint egy tapasztalati tárgy. Nyelvileg megragadható módon azonban meggyőzően beszélhetünk arról, ami kívül esik az empirikus megtapasztalás tartományán.

Én, lélek, egyetlen való:
Az Isten lobogója.²⁷³

A zászló metafora nem véletlenül jelenik meg ebben a versben. Az 'Én' metamorfózisa alakváltozásban nyilvánul meg, s az egzisztenciális történés egész folyamatát végigkíséri. Az 1917-ben írt *Zászló a szélben* ugyanazt a sajátos pozíciót teremti Reményik számára, mint a Radnabereken írt *Lobogódísz*, de az előzőben a zászló alakváltozatban megjelenő költő önértékvesztését is megfogalmazza saját történetiségének valóságában. „A játszi szél a szövetembe kap: /Ma zászló – holnap rongydarab” versszakokat indító sorai egyrésről az érzelmi-hangulati hatás erősítését szolgálják, másrésről hozzájárulnak a mondanivaló megerősítéséhez is. Figyelemfelkeltő hatásuk sem mellőzhető. A 'játszi szél' kedves, évődő hangulatával erősen paradoxon a 'rongydarabbá változó zászló' képével, a ma-holnap kettősége fokozza a bizonytalanságot, ezért az elrejtőzés szándékával zárja le a verset, hogy kényszerhelyzetében ne tudjon mást tenni, mint „Az eszmék, álmok, harcok, hiúságok / Sírján kacagni az egész világot”.²⁷⁴

Érzéki-szemléletes formában, a poliszémia eszközeivel alkotja meg sajátos jelentésvilágát. A művészi szöveg teremtő eszközei közvetett módon járulnak hozzá a transzcendentális magasságokba nyúló világ hiteles ábrázolásához.

Már az első versszakban is ellenpólusokra épít Reményik, a „fekete fenyőlobogók” és a hófehér ruhás ”Én” ellentétpárja analóg a fény-sötét kettőséssel. Ilyen módon sajátos jelentéskondenzációt valósít meg, utal eszmékre, tökéletességre, rejtett módon a gonosz erők munkájára, a halhatatlanságra; de szoláris, szakrális és theophanikus töltettel is rendelkezik. Mindemellet a keresztény értékek megerősítését is szolgálja.

A kezdés szokatlan képi kapcsolódásában a 'fenyőlobogók' mellérendelő szerepet kapnak az 'Én' 'fehér ruhás' alakjával, kiemelve az együttlét fontosságát, de ugyanilyen szokatlan a harmadik, 'zászlótestvérek' metaforája is, hiszen a fenyők antropomorfizációjával az ember, a dolgok és a jelenségek viszonya kap sajátos töltetet. A természetben együtt élő fák, mint 'zászlótestvérek' és a magányos költő ember világban való létét az emberiség történetiségében tárja fel. A 'fehér ruhás', egyes szám első személyben megjelenített 'én' könnyű lebegését megzavarja a szél mozgalmasságot sugalló, dinamikus 'cselekedete', a cselekvőképességet felerősítő 'belemarkol' ige a költőt is kimozdítja kontemplatív szerepéből. A vizualitás

²⁷³ REMÉNYIK Sándor, *Lobogódísz* = R.S. *Összes versei.*, i. m., I, 351-352.

²⁷⁴ *Uo.*, *Zászló a szélben*, i. m., 44.

fokozásának szolgálatába állított szokatlan képi kapcsolódásokat Zalabai Zsigmond „kettősképi gondolkodás-nak nevezi.”²⁷⁵

Reményik Isten munkáját dicséri a fekete-fehér pompában. A teremtés mesterműveként jelenik meg a táj, az ember nélküli állapot méltóságába és megbonthatatlan szépségébe azonban belép az ember, megvalósul a világgal való együttlét. Az összekapcsolódás mégsem problémamentes, erre utal a 'bús fenyők' jelenléte, és a 'rivalljon' ige, mely nem pozitív töltésű, hangulatában éppenséggel sértő, mintha a nagy, békés összetartozást valami erőszakosan megzavarná.

A fekete-fehér ellentétpár ismétlése az első két versszakban érzelmileg is indokolt, a szubjektum pozíciójának kiemelését teszi lehetővé. A 'zászlótestvérek' és 'fenyőlobogók' kettős képei az összetartozás mellett helyhezkötttséget, cselekvőképtelenséget is sugallnak. Mindezt Reményik magára is vonatkoztatja, ez az állapot passzív-heroizmusának megtestesítője. 'Kitűzték' a magaslatra, a figyelem középpontjába kerül, de a valós cselekedetek helyett útmutató lélekként emelkedik a számára elérhető örökkévalóságba. A fenyő és az 'én' az összekapcsolódás, önazonosulás, a szél a megpróbáltatás, a fekete a sötétség misztériuma.

A teremtéstörténetet idézi a harmadik versszak: „Egy roppant kéz utánam nyúlt” mondja, majd ez a kéz, kitűzte, megjelölte a helyét. Az egyén sorsában itt mégis megjelenik az általános, az emberi sors elkerülhetetlensége, mely a korábban írt *Predestinatioban* is központi gondolat. A „Zászló vagyok a zászlók között” kijelentésben érezhető, kiválasztottnak érzi magát a kiválasztottak között. Pozícióját dinamikus igékkal jelöli ki. (feszülök a szélbe, nőni érzem magamat). Az embert térben és időben jeleníti meg, így helyezi bele önmagát a történetiség folyamatába, így érti meg a teremtett ember világrajöttének értelmét, a világhoz való tartozásának szükségességét. Az ember léte időhöz kötött, az idő végeessége határt szab ittlétének, az ittlét történetiségének vége pedig a halhatatlanságba, az örökkévalóságba vezető út.

A lírai szövegszubjektum – itt összegzett formájában - Reményik életművére általánosan jellemző. A legelső és a legutolsó verseskötete között természetesen tapasztalható egyes esetekben bizonytalanság, tisztázatlanság. És – természetesen – neki is vannak kevésbé sikerült

²⁷⁵ ZALABAI Zsigmond, *Tűnődés a trópusokon*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1998, 25. A szerző úgy véli, hogy a 'szókép' kifejezés nem túl szerencsés, mert a „megnevezés [...] azt sugallja, hogy a *kép* az egyes szóban van (ám ilyen módon a szótól jelölt valóságdarab "tárgyképe" értendő rajta), a lényeges vonást viszont, ti. hogy a képszerűség szavak (jelentések) kombinációja által jön létre, nem hangsúlyozza. Márpedig éppen a kombinatorikus jellegben kell keresnünk a kettősképek megkülönböztető vonását". i.m., 39-40.

versei, melyekben az általánosan jellemzőnek gondolható karakter mellett más, eltérő pozícióban jelenik meg a lírai én.

VII. Költői beszédmód és Szereptudat alakulásának első stációja: *Fagyöngyök*

Reményik Sándor *Fagyöngyök* című első kötete 1918-ban jelent meg. A könyvről készített első recenziót S. Nagy László tollából az Erdélyi Szemle közölte.²⁷⁶ Olosz Lajos maga így vélekedett 1918. június 26-án kelt levelében: „Verseid közül sok tetszik nekem. Úgy gondolatokban, mint kifejezőeszközökben sok rendkívüli finomságot találtam, sokat fejlődöttél életfelfogásodban, elhatározottságodban is, keményedtél Istennel és az emberekkel szemben, szempontjaid általában magasak, lírád lélektanilag a ma színvonalán áll és értékesen elmélyedő, ezért bizonyára kis körű érdeklődéssel fog találkozni”.²⁷⁷ Schöpflin Aladár jelzésértékűnek tartotta a versek füzet formátumban történő megjelentetését. Úgy gondolta, hogy a versekben Reményik tárgyköre „az életbe való beletörődés szenvedése”²⁷⁸, a kellő aktivitással nem rendelkező ember összeütközése az őt körülvevő akadályokkal. A kötetből Jancsó Elemér a természet és az istenhit kettőségét emeli ki, melyet „az örökös lázadás és alázatos megnyugvás” tesz mélyen emberivé”.²⁷⁹ Jancsó az ellentétek sajátos harcát, majd kiegyenlítődségét tartja korai lírája jellemzőjének. Verseit a megoldható és megoldhatatlan problémák között vergődő lélek művészi kifejeződésének tekinti. Hangoztatja ugyanakkor, hogy a természet és az Istenkeresés mellett a magyar sorsprobléma már az első kötetben is megjelenik. A *Hogy is volt, a Zászló a szélben*, a *Forradalom* című versekben az 1916-os, Erdélyt megrohanó román támadásokra reflektál.

Reményik költői attitűdje a *Fagyöngyök*ben még csak kialakulóban van, bizonytalanságot tükröz, mintha „szellemóriások fényében” érezné magát biztonságban.

Én csak kis fatornyú templom vagyok.
Nem csúcsíves dóm, égbeszökkenő,
A szellemóriások fénye rámragyog.
De szikra szunnyad bennem is: Erő.²⁸⁰

²⁷⁶ S. NAGY László, *Kritika*, Erdélyi Szemle, 1918 július 21, 13. „És jöttél te és verseid elé írtad a minden bánatot, az örököt, a Természetet, az erdő, a szellő drága bánatát...” Az Erdélyi Szemle ugyanezen számában olvasható az első kötetbe bekerült *Pilátus* és az *Egy melódia*. Érdekes módon Reményik Sándor *Összes verseiben* ez utóbbi kettő nem található.

²⁷⁷ *Félig élt élet (Reményik Sándor emlékezete)*, Polis Könyvkiadó, 2003, 126.

²⁷⁸ *Lehet, mert kell = Reményik Sándor emlékezete*, Kolozsvár, Nap Kiadó, 30, SCHÖPFLIN Aladár, *Fagyöngyök*, „Nincs [...] sem a formájuknak sem a tartalmuknak személyes kerete...[...] A szavai és rímei gonddal válogatottak, de nincs egyéni csengésük”. Kemény szavakkal így zárja értékelését: „[...] a versekből nem alakul ki a költőnek pontosan felismerhető profilja, mely elkülönítené a dilettánsok tömegétől”.

²⁷⁹ JANCSÓ Elemér, *Reményik Sándor élete és költészete*, Kolozsvár, Erdélyi Füzetek 1., 1942, 15.

²⁸⁰ REMÉNYIK Sándor, *Templomok = R.S., Összes versei*, i. m., I. 23.

Reményik Babits Mihálynak is elküldte verseskötetét. Babits röviden válaszolt:

Igen Tisztelt Uram!

Nagyon köszönöm a verseskönyvet. Igazán van benne egynéhány igen szép vers!

Főleg a gondolatokban való gazdagsága oly tulajdonság, mely mai poézisünkben nem mindennapos.

Maradok kész híve és igaz tisztelője

Babits Mihály²⁸¹

Reményik 1918 szeptember 19-én küldi Babitsnak válaszlevelét:

Mélyen Tisztelt Uram!

Írántam tanusított szíves és engem nagyon megtisztelő jóindulatára hivatkozva, vagyok bátor Nagyságodat ismét egy kéréssel zaklatni. Mint a „Nyugat” szerkesztőjéhez is, fordulok ezúttal Nagyságodhoz mellékelt verseimmel, nagyon kérve, szíveskedjék azokat átnézve, ha Nagyságod bár ezek közül egyet is érdemesnek ítélne, a „Nyugat”-ban elhelyezni. Nagyon jólesnék, ha Nagyságod döntéséről azután valamiképpen értesülhetnék. Nagyon kérem, ne vegye szerénytelenségnek ezt a lépésemet, nehezen szántam rá magam. Azonban az érvényesülés útjai fiatal, kezdő íróknak ma oly kegyetlenül nehezek. Ha egyszerűen a „Nyugat” szerkesztőségéhez fordulok, már ismeretlen nevemnél fogva, az elutasítás egészen bizonyos. Míg Nagyságod akármilyen ítélete biztosít arról, hogy ügyem legalább megvizsgáltatott valaki által, akihez irodalmi dolgokban a legteljesebb bizalommal vagyok. Ismételten kérem, ne nehezteljen őszinteségemért, s fogadja nagybecsülésem és teljes tiszteletem kifejezését.

Igaz híve

Reményik Sándor²⁸²

Reményik versei azonban 22 éves pályafutása során egyetlen alkalommal sem kerülhettek a Nyugat hasábjaira.

A Reményik-életmű méltatói nagyon szűkszavúan emlékeznek meg az első kötetről, jóllehet, a sajátos Reményik-attitűd már ezekben a versekben is nyomon követhető; a sorsvállaló,

²⁸¹ Babits Mihály levelezése 1918-1919, s.a.r. SIPOS Lajos, Bp., Argumentum Kiadó, 2011, 154-155.

²⁸² Uo., 154-155. Az erdélyi irodalom értékeit kiemelve Babits egy 1926-os interjúból, melyet az Ellenzék közölt január 13-án ismételten idézi Reményikkel kapcsolatos véleményét. „Reményiket jól ismerem és sokra becsülöm, ő még a *Fagyöngyök* megjelenése előtt felkeresett verseivel. [...] Ahogy én az erdélyi helyzetet látom, az íróknak javára vált az elszigeteltség és az önmaguk erejére utaltság”. „*Engem nem látott senki még*” = Babits olvasókönyv szerk. SIPOS Lajos, Bp., Historia Litteraria Alapítvány, Korona Kiadó, 1999, II, 14.

küldetéstudatot megfogalmazó költő szubjektumanalízise során eljuthatunk a versbeszéd értelmezéséhez, nevezetesen ahhoz, hogyan tudja a költő a benne rejlő szkepticizmust feladatvállalásának szolgálatába állítani. A bizonytalanság és bizonyosság ellenpólusai között a „költészet nagy erdejébe” tévedő költőnek vállalnia kell, hogy az „élet ketrec, füledt, fojtó”²⁸³, az erkölcsi parancs ereje azonban győz, s a tettvégyat megsokszorozza.

A kuszaságban én vagyok a rend,
A zord márványokban angyaloknak képe.
Lettem. Vagyok királyi üzenet
A Földnek. Kínok, keresztthordozások,
Torz, szürke árnyak, hitvány törpeségek
Belőlem nyernek új világosságot.²⁸⁴

Babits 1940-ben újból hangot ad véleményének a *Fagyöngyökről*. „Régi olvasója vagyok Reményiknek, sőt Magyarországon alighanem én vagyok a legrégebb olvasója. Hogy úgy mondjam, már „történelemelőtti” időkben ismertem, amikor még könyve sem volt, s külön erdélyi irodalom sem volt. 1918-ban volt ez. A Kolozsvárról érkezett versek szerény és magányos költőre vallottak. Külső formájuk semmivel sem vonta magára a figyelmet, holott azidőtájt a magyar líra ép javában tombolt a lázadóformák vajudásaiban és csillogásaiban. A költő ma, visszatekintve, ’fésületlennek’ mondja ezeket a régi verseit”.²⁸⁵

A *Fagyöngyök* kötetének a kiadás évében nem volt túlságosan nagy visszhangja, azonban néhány évvel később, a kortársak utalást tesznek az első kötet verseire.

Makkai Sándor *A költő prófétasága* című tanulmányában „régén várt gondolati lírának”²⁸⁶ tekinti a pályakezdő verseket, Reményiket, a magyar lélek sajátos, meditatív megszólaltatójaként Csokonai, Petőfi, Arany, Vajda János költészete folytatójának tekinti.

Molter Károly a Pásztortűz egy 1927-es számában a *Fagyöngyök*, a *Csak így*, a *Vadvizek zúgása* és Reményik Rilke fordításai alapján próbál a költőről portrét rajzolni. A három kötet összehasonlításával a költőt a „technikátlanság mesterként” említi, aki elsősorban „a belső pátoz adta lélekkonfliktusokra fordítja a figyelmet”.²⁸⁷ Alszeghy Zsolt a Debreceni Szemle

²⁸³ REMÉNYIK Sándor, *Vajda János Szelleméhez* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 18

²⁸⁴ *Uo.*, 22.

²⁸⁵ BABITS Mihály, *Az erdélyi költő*, Nyugat, 1940/7, 389.

²⁸⁶ MAKKAI Sándor, *Erdélyi szemmel = A költő prófétasága*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2009, 37.

²⁸⁷ Vö. MOLTER Károly, *Fagyöngyök-Csak így- Vadvizek zúgása-Rilke fordítások = Lehet, mert kell*, Kolozsvár, Nap Kiadó, 2117, 98.

egy 1928-as számában „finom művű üvegharangot” vél kicsengeni a *Fagyöngyök* verseiből. „Nincs az a látási, hallási benyomás, mely Reményiknél a felszínen maradna; az érzési emlékezés mindet beárnyalja. Mintha minden benyomást csak egyképpen tudna befogadni: az érzéselemlek hangulati fátylán keresztül”.²⁸⁸

Szentimrei Jenő szerint Reményik történelmi szerep eljátszására érezte magát elhivatottnak.²⁸⁹ Németh László a Protestáns Szemlében a *Fagyöngyök*re visszautalva úgy gondolja, hogy Reményik versei elsősorban szolgálattevő voltak miatt teszik őt „igazi erdélyi költővé”, s hangsúlyozza, „a kötelesség tartja össze ezt az életet, s a művészetbe vetett hit”.²⁹⁰ Láng Gusztáv a korai versek értékelésében Reményik „önkisebbítő” szándékát látja kirajzolódni, a „szereppé stilizált szerénységet”, mintha nem tartaná magát alkalmasnak arra, hogy a „kanonizált” költők mellé szegődjön.²⁹¹

Valóban, reális külső szituáció nélkül, szimbolikus reprezentáció formájában utal önmagára, s a tényeket sajátos szövegszerveződéssel alakítva létrehoz egy imaginárius világot, ahol a fogalmak többértelműsége alapján a szellemi lét megragadható, értelmezést elősegítő, önmaga igazságértékét megfogalmazó.

Engem a mélybe késztet egy balga vágy,
A mélybe vonz egy örült akarat,
Kutatni az őshínár rémeit,
Gyöngyöt, korallt, elsüllyedt aranyat,
Nézni föl a víz sötét oszlopára,
Melynek mélyét szél be nem lengi,
Hallgatni önnön szívem halk verését
S állni, hol nem állott még senki.²⁹²

²⁸⁸ ALSZEGHY Zsolt, *Eltávolodás a szereplírikustól (Lehet, mert kell)*, i. m., 110.

²⁸⁹ Vö. SZENTIMERI Jenő, *Reményik Sándor = Lehet, mert kell*, Híd, 1928, I. 307. Szentimrei Jenő felveti a kérdést, nem elsősorban hatásadászatra törekszik-e a költő, mert mindig a helyzet passzív szemlélőjeként jelenik meg. Néhány évvel később, *Erdély tízéves irodalma* című cikkében, melyet a Nyugat 1930. áprilisi számában tett közzé, Szentimrei visszautal Reményik indulására, summázva: „Verset kétségtelenül Petőfitől tanult írni, de kevesebb népi frissességet és jóval több gondolati elemet magában hordozó egyénisége kirajzolta rég előtte saját útját”.

²⁹⁰ NÉMETH László, „*Mégis ő az erdélyi költő*” = *Lehet, mert kell*, i. m., 100. Németh László a *Fagyöngyök* verseit „gondolatokba öltöztetett megdagadt epigrammáknak” nevezte. Később, a Társadalomtudomány 1926-os évfolyamának ötödik számában, pályakezdő kritikusként írt az új erdélyi irodalomról, s kiemelte a régió irodalmában jelentkező dilettantizmus veszélyeit. Három nevet említett, akikkel érdemesnek látja foglalkozni: Reményik Sándort, Áprily Lajost, Tompa Lászlót. Reményikről alkotott véleménye szerint versei” nem életet tékozló versek, inkább az élet helyett valók...[...] Ember mindenek ellen, s talán nem is ember, csak pánccélfal. S ez a pánccélfal ott Kolozsváron mégiscsak jelent valamit. Még akkor is, ha csak gondolatokból készült”

²⁹¹ Vö. LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp... (tanulmányok)*, Bp., Parnasszus Könyvek, X, 2015, 43.

²⁹² REMÉNYIK Sándor, *Búvár = R.S., Összes versei*, i. m., I, 26.

Nem tudjuk, Reményik milyen természettudományos ismeretekkel rendelkezett, s hogy a kötet címéül miért éppen egy olyan növény nevét választotta, mely parazita életmódjától ismert. A kötetnyitó *Fagyöngyök*²⁹³ című vers gondolatmenete alapján azonban érzékelhető, hogy önmagát tekinti „büszke fának”, a fagyöngy pedig a ráneheződő bánat versekben manifesztálódó megjelenítője. Az indító versben a két növény együttélése önmaga és a kényszerítő életkörülmények szimbiózisban élésének sajátos diskripciója.

Reményik teremtett világában átéli azokat az érzéseket, melyeket egy gyakorlati szituációban ugyanúgy megtapasztalna, s hagyja, hogy az olvasó a szövegvilágból levonhassa a konzekvenciákat a maga számára.

A pályakezdő Reményik versvilágát nyilvánvalóan motiválták olvasmányélményei; elsősorban Vajda János és Juhász Gyula. Vajda Jánost a rokonának tartja, életútját saját sorsával analógnak tekinti, ugyanakkor Vajda költészetét a maga költői értékei fölé emeli. „Költő voltál, és én is az vagyok, / A mi sorsunkon egy átok ragyog,/ Te nagy hajó vagy bár, én csak pici csolnak: / A habok egy örvény felé sodornak”²⁹⁴

A sorokban, nem az igazságérték megjelenítése a lényeg, hanem a közös feladatvállalás, a lehetséges világ és a valós világ értelmezési horizontjának összeolvadása.

A századvégi költők mély nyomot hagytak a költői beszéd alakításában. Képi világa egyszerre hordoz feszültséget és feloldozást: képei hol dinamikusak, hol statikusak, melyek az elszántság, a tettekézség vagy a kilátástalanság-érzés passzivitásának energiáiból táplálkoznak.

Az életednek van egy titkos csúcsa,
Körös-körül őserdő, őszbozót –
Keresztül-kasul vágató csapások,
A sok hamistól nem látni a jót...²⁹⁵

A kilátástalanság-érzés, a háborús helyzet feszültséget hordozó látszat-mozdulatlansága a cél- és értékvesztett emberi élet veszélyeire figyelmeztet.

²⁹³ A legendák alapján a fagyöngy örökzöldje a tavasz visszatérésébe helyezett reményt fogalmazza meg. A kelta druidák külön tisztelettel övezték a növényt, mely a téli álomba merülő növényvilágban az életerő, a megmaradás szimbóluma lett. A német néphit is az új élet zálogának tekinti. (Vö. Dr. OLÁH Andor, *A természet patikája*, Kossuth Kiadó, 1989, 65.

²⁹⁴ REMÉNYIK Sándor, *Vajda János szelleméhez* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 18.

²⁹⁵ Uo., „Tündérfok”, 27.

Lidérccel álmodik a nagyhavas,
A füledt éj a hegy nyakába ül,
Közel-távol egy lélek, annyi se,
Csupán a fenyők állnak őrszemül.²⁹⁶

A befogadás horizontján a természetbe zárt, elfojtott feszültség csak az olvasói értelmezés előzményeként szolgál, az értelmezés második szakaszában a valóság teljes nyitottságában, mozgalmasságot erősítő nyelvi elemek kíséretében jelenik meg.

A *Hogy is volt* éppen akkor keletkezett, amikor 1916 nyarán Tisza István miniszterelnök, a román veszélyt érezve, memorandumban kérte a katonai erők összpontosítását az erdélyi határra. Az 1916-os hadműveletben Romániát komoly veszteség érte, ennek ellenére, a háborút, területi vonatkozásban, nyereséggel zárta. Erdély megnyugtató látványos intézkedések történtek, megindult a Bethlen István által szorgalmazott „pro Transilvania” akció. A Tisza-kormány leváltását követően kulturzónákat állítottak fel Apponyi Albert gróf vezetésével.²⁹⁷

Vadul muzsikál hegy-völgyön a szél,
Zenélve masíroz be a Halál.[...]

Haragtól, gögtől rezzen most a táj.[...]
A föld most mintha megvonaglana?
Most gázol át a szent határon
Az első ellenséges katona.²⁹⁸

Ebben a versben és a *Fagyöngyök* több darabjában is megtalálható az a csend, mely a (Arany János *Szellemidézés* című műve szerint) magyar költészet „sajátságosan visszatérő misztikus motívuma”²⁹⁹, amely utal arra, hogy az ember zavaros lélekmélységeiből a csend ősfomáiba vágyakozik. Ez a vágyakozás egyfajta transzcendentális áhítatot jelenít meg Reményiknél, összekapcsolódva, azzal a szakrális harmónia-igénnyel, mely valamilyen szinten az édeni állapotokat idézi, s a kompenzációra való törekvés igényét fogalmazza meg a teljesség iránt. „Örökké való csend simogasson”, kéri a *Reinkarnációban*; „Legyek a csend, mely mindig

²⁹⁶ REMÉNYIK Sándor, *Hogy is volt?*, R.S., *Összes versei*, i. m., I, 37.

²⁹⁷ Vö. KÖPECZI Béla, *Erdély története*, Bp., Akadémiai Kiadó, 19, I, 347.

²⁹⁸ *Uo.*, *Hogy is volt?* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 37-38.

²⁹⁹ REMÉNYIK Sándor, *Kézszerítés*, i. m., 64.

enyhet ad”, vallja az *Akarom*³⁰⁰ című vers soraiban, ahol a költő a képszerűség illúziókeltő hatásával a nem jelenlévő látszat-lehetőségeket is jelenlévőnek éli át, így tud mélyebb értelmet kölcsönözni kijelentésének. A *Holt-tenger* felé ciklusában a csendbe vágyódást többször felcseréli az élet realitásában megjelenő vészhelyzettel. Az „őshinár” mélységeiből fel kell jönnie, mert a felszínen nem „táncát járó sugarak” vannak, a valóságos embervilág szörnyűségeivel kell szembenéznie; a háború borzalmaival.

Mert a *mi* kertünk rózsáit tépik,
S száz átokba szakad a csendünk szét,
Most sisakot öltön a halk bánat,
S ki-ki fogja a maga fegyverét.³⁰¹

A Reményik életmű és a Reményik-líra formálódását motiváló szerzők műveiben egy valami közös, ami Reményik verseire is jellemző. Nincs ezekben a versekben semmi játékosság, csak önmaga ambivalens egyéniségéből, valamint a körülmények teremtette kényszerhelyzetből kialakult küzdelem súlya érzékelhető a maga folyamatában.

Reményik már a *Fagyöngyök* verseiben is önmagát sorsvállaló, szolgálattelvő szubjektumnak tekinti, egyfajta öröklétben kiteljesedő felmagasztosulást fogalmaz meg, ezért már a húszas éveiben is úgy tud a halálról írni, mint aki átfutott már az élet valamennyi stációján, s tapasztalatai birtokában vállalja az elmúlást kellő bátorsággal. „Pár évet adj csak/Akkor én Uram,/Kezedbe adom vissza minden vágyam,/Mert mind betelt. És nem éltem hiában”.³⁰² Ugyanezt az önérték-tudatosságot, a megőrződésből fakadó magasabbrendűséget olvashatjuk a *Végrendelet*ben: „Holtom után ne keressetek,/ Leszek sehol – és mindenütt leszek”.³⁰³

Reményik versvilága már a kezdetekben is egyéni szenvedéstörténetének és a kollektív trauma megtapasztalásnak a kettősségét tükrözi. Művészi-emberi habitusa önreflexív jellemzés; cselekedni akarásának lendületét és az ezzel összefonódó cselekvőképtelenség visszahúzó erejét ötvözi. Egyrészt emberi jelentéktelenségét vetíti ki az univerzumba, ahol „A Tér behavazott pusztaság...[...] Mit szennyez egy-egy percig ember-lábnym”. Az emberi lét

³⁰⁰ A csend életteret nyit a harmóniának, ennek megfogalmazása a *Fagyöngyök* kötet több versében is nyomon követhető. „Csendes tengeren, csendes álom” (*Búzafölde*), „Közelgünk a nagy csend felé” (*Idővel*), „[...] mily jó a fákkal együtt lenni/A csendes fákkal, együtt, egyedül” (*A karám előtt*), „S Az én tavam most tükörsíma/ Oly csendes, mintha halat hína” (*Tavon*). REMÉNYIK Sándor, *Összes versei*, i. m., I, 23, 24, 27, 22.

³⁰¹ REMÉNYIK Sándor, *Erdély határán*, i. m., I, 38.

³⁰² *Uo.*, 29.

³⁰³ *Uo.*, 31.

parányisága teremti a sorok között a feszültséget, hiszen a tapasztalati világban az érzékelés nem igazán körüljárható. Az idő eltünteti az álmokat, az ember, a dolgok és a világ közötti viszony fokozatos távolodást mutat. „És hajnalra nincs se nyom, se kereszt”.³⁰⁴ Tér és idő kontinuitásában az ember csak egy „lábnyom”, mégis, léthelyzetének és küldetéses feladatvállalásának tudatában maradandó értéket teremthet.

A természettel való együttélés, és az Istenkeresés mellett a magyar sorsprobléma Reményik központi gondolata. Az 1916-1918 közötti erdélyi viszonyok a nemzetiségi csoportok politikai ellehetetlenülését sejtetik. Az adott helyzetben elkerülhetetlen bibliai és mítosztörténeti alakokhoz való fordulása, hogy létrejöhessen a költői példabeszéd. A *Művészet*, a *Tanács*, A *hammelni patkányfogó*, valamint a *Pilatus* klasszikus példák ennek az életérzésnek a megszólaltatásához. Így lesz a versek szövegvilága szimbolikus reprezentáció, melyben elsősorban önmagára utal, s mind önmaga mind az olvasó számára imaginárius világot hoz létre.

Kövess és lássa bámuló szemed,
Hogy úr vagyok én millió halálon! [...]

Én megérintem hűvös szürkeséged,
Én új Midás – s e bűvös kéz alatt
Izzó aranyá lesz, amihez érek.³⁰⁵

A kettős dilemma, létezésének értelme és értelmetlensége rezignált hangvételt hordoz, s csendes sztoicizmussal reflektál az élethelyzetre az *Azután* soraiban. „A porba vegyül könnyünk, vérünk,/Jajunk a végtelen felissza,/Mi nem jövünk ide vissza”. A lét hiábavalóságának gondolatát azonban valamelyest feloldja a kérdő formulában feltett jövő-

³⁰⁴ REMÉNYIK Sándor, *Tér és idő* = R. S., *Összes versei*, i. m., I, 9.

³⁰⁵ *Uo.*, 11. Így nevezi magát Reményik a *Művészet*ben új Midász királynak, remélve, hogy szavaival mindent bearanyozhat, maradandó értékeket teremthet, a *Tanács*ban Isten kegyelmének megjelenítésére utal Lót alakjának felidézésével, hiszen Lót lányait Sodoma fiaihoz adta, nem kötött az Úrral szövetséget, a pusztulástól egyedül csak Ábrahám hite menthette meg. A *hammelni patkányfogó* hangulatában teljes szkepticizmust áraszt a szöveg hermeneutikájában. „Szívem üres, szívem kihálva/ Dalomban a pokol hatalma”. A motiváció ebben a versben egy jól ismert történetnek az a változata lehetett, mely szerint a 130 gyereket magával csalogató, vadász képében megjelenő patkányfogó a gyerekekkel Erdélyben telepedett le. A legenda szerint belőlük lettek a szászok. Nem véletlenül záró vers a *Pilatus* című, melyben a méltatlanul szenvedő Krisztus sorsot valamilyen formában saját népe sorsához hasonlítja, hiszen Pilatus nem meggyőződésből, hanem politikai szándékból ítélte Jézust halálra, hogy majd kijelenthesse: „Ártatlan vagyok ez igaz ember véréből: ti lássátok”.(Mt. 27.24.)

tudat, megerősítve a lírai szubjektum pozícióját. „Vagy visszatérünk? holnap? jövődre? / Leszünk árboctetőkön Elmo-tűz,/ Titoklánc, mely szíveket összefűz?”³⁰⁶

A *Fagyöngyök Holt-tenger felé* ciklusának versei is 1916-1917-re datálhatók. Az utolsó, dátummal ellátott vers a *Levél Romanov Miklós polgártárshoz Tobolszkba*, 1917 decemberében keletkezett. A vers már reflektál Reményik személyes érintettségére is. A mérvadó politikai változásokat, a beszédmódot jelentősen befolyásolja ugyanis annak az antihumánus erőternek a megtapasztalása, melynek nyomán „Jöhet immáron hullám-völgy-hegy,/ Neked már minden, minden mindegy,/ Neked már minden, minden jól van”³⁰⁷

Reményik megbékélésre hajló attitűdje sokszor tükrözi a kilátástalanság érzését, de nagy kataklizmák idején is bízik a józan döntésekben, s hol kéréssel, hol pedig számonkérő elkeseredettséggel fordul az emberi értelmet meghaladó intelligenciához. Az erőszakos megoldások hiábavalóságára figyelmeztet a *Forradalom* soraiban, eredendően pacifista állásfoglalásával értelmetlennek tartja a fegyveres beavatkozásokat.

Hogy láncot törve kovácsolsz új láncot:
Ne tudd, és legyen hős az akarásod,
Lesz minden újra egyforma kiholt,
De Te ne tudd, hogy mindhiába volt.³⁰⁸

Az eszkatologikus helyzetben haraggal fordul Isten felé is, vádló sorai a cselekvőképtelen ember felfokozott indulatait tükrözik a beszédhelyzetben.

Uram, én békén hagylak az imámmal,
De Te se kívánj a szívemtől semmit,
Vagyok kopott kőtábla, jaj sok zápor
Mosta le rólam a Te törvényeid.³⁰⁹

Az Istennel folytatott párbeszéd, mely Reményik egész költészetében meghatározó, a *Fagyöngyök* tizenegy versében direkt módon is jelentkezik, hiszen Istennel való kapcsolata

³⁰⁶ REMÉNYIK Sándor, *Azután = R.S., Összes versei*, i. m., I, 12. Nem véletlenül van nagyobb jelentősége ennek a kérdésfeltevésnek, pontosabban az elmo-tűz, mint meteorológiai fogalom megemlítésének, mely valójában egy különleges fényeffektus viharos időszakokban, villámlás követő úgynevezett koronakisülés, mely fénycsóvákat varázsol a tengerjáró hajók árbocaira, messzire bevilágítva a vizet.

³⁰⁷ *Uo.*, 45.

³⁰⁸ *Uo.*, 43.

³⁰⁹ *Uo.*, 12.

meghatározza küldetéses sorsvállalásának alakulását, „az isteni elrendelés végső törvényeibe”³¹⁰ való kapaszkodást.,

Istenkeresése belső harc, kísérlet az önbecsülésre, 'felfelé' kiáltás és segítségkérés, örökös harc önmagával és a körülményekkel; ez a „magasba mutató küzdelem, az erkölcsi ember küzdelme önmagával”.³¹¹

Az istenkép egészen sajátos módon jelentkezik már a *Fagyöngyök* verseiben is. Reményik képes Istent egyenrangú félként kezelni, még akkor is, ha magától végtelenül magasabb rendűnek tekinti. Az Istennel folytatott párbeszédben a Teremtőtől várja az elveszett állapot helyreállítását. Ezt a magatartást revelálja az *Isten* című vers.

Uram, teremtők vagyunk mind a ketten.
Amily igaz, hogy lelkem Te adtad,

Olyan igaz, hogy én formállak Téged
És nincs Uram, én rajtam más hatalmad.³¹²

Reményik istenhitében panteisztikus elemek is megjelennek. A természet számára sokszor istenazonosság, ezért valamiféle alázatos tiszteletet érez az őt körülvevő organikus és nem organikus létezők iránt. Sokszor a természetből építkezik, a természet szabályos, jól megszerkesztett körforgásába kíván integrálódni. A költői hangulat megteremtéséhez a természet, mint kelléktár szükséges, így válik lehetővé a sorokba ötvözött gondolat szakralitása. „Sötét anyag: ím lebirkóztalak/ Belőled lettem: ám urad vagyok,[...] A ködbeszédült völgyfenék fölött,/Az ormokon – az én fényem ragyog”.³¹³ A természet szakrális helyeit kiemelve erősíti a szövegvilágot meghatározó jelentéstartalmat, a gondolatot színező hangulati hatás erejét. „Csendes fákkal” járkal az erdőben, megpihen „lágymenyőalmon” *A karám előtt* idilli környezetében, máskor az elmúlás rezignált hangján szólal meg természeti képekkel gazdagítva a versszöveget. Ilyen módon teszi közvetetté a műbeli világ és az objektív világ kapcsolatát.

³¹⁰ BERTHA Zoltán, *Isten közelében = Sorsbeszéd*, Pomáz, Kráter-Teleszkóp sorozat 22, 2003, 120.

³¹¹ SÍK Sándor, *Romon virág*, Páztortűz, 1936, 189-190.

³¹² REMÉNYIK Sándor, *Isten* = R.S., *Őszes versei*, i. m., I, 12.

³¹³ *Uo.*, 21-22.

Valahol egy világnak fény fogy,
Minden betelt és nem lesz már sehogy,
A tűz hamu, a rózsák jégvirágok,
A róna hómező, holló se károg,
Csonttádermedve bú, öröm, dalok.
Egy szó röpül az utolsó sugáron:
Testvér, én meghalok.³¹⁴

A „*Tündérfok*”-ban azután a természet megalkotója, Isten is megjelenik, s egy sziklacsúcson várja a költőt, ahol a táj „körös-körül őserdő, őszobót”, az embernek azonban tisztának kell lenni, „mint a kristálypataknak”, s arra is emlékeznie kell, hogy egyszer fenn volt a csúcson”, ami elégtétel ugyan, de csak egy empirikus képzet maradt, hiába vágyódik az eredeti állapotok visszaállítására. Az elmélet és a gyakorlat között áthidalhatatlan szakadék van. „Tudatunkban két különböző világ van: a természeté, melynek törvényeit az értelem szabja meg, s amely nem szabad, és a cselekvésé, amely szabad”³¹⁵. Az ember eredendően bűnös volta a kanti értelemben vett morális tökéletességet képtelen megvalósítani.

Reményik a *Ha számbavetted* soraiban megfogalmazza az erkölcsi tökéletességre való képtelenséget, utal az eredendő bűn problémájára is. „Az ismeretlen sok-sok bűnödért / Még mondj el egy pár miatyánkot”, az ember számára azonban önerőből mégsincs olyan megoldás, amit a feljebbvaló segítsége nélkül meg tudna valósítani. Ismételten kiemeli a bűnös állapotot a vers utolsó előtt versszakában, az ember eredendő képtelenségét a helyes viselkedésre. „Oh végtelen a vétkeinknek száma, / Mi álomroncsba, tört reménybe járunk”.³¹⁶

Arno Anzenbacher *Bevezetés a filozófiába* című könyvében hangsúlyozza, hogy pusztán moralitásból jónak lenni képtelenség, mert a „megigazulást és megváltást nem annak alapján reméljük, hogy mi magunk morálisan méltók vagyunk-e rá, hanem az üdvözítő Isten kegyelmétől reméljük”.³¹⁷ Valójában Reményik, akkor is felnéz Istenre, mikor replikázik, nem bízik a maga erejében, hiába támaszt követelményeket önmagával szemben, a végső megoldást feljebbvalójától várja.

³¹⁴ Uo., 30. Ugyanezt a hangulatot árasztja a kötet utolsó darabja, az *Egy repkénylevélre*, mely kísértetiesen hasonlít a *Vércsöppek a hóban* lírai rövidprózáira, s amelyben a természet megjelenítésével az elmúlás fölött is a megmaradást hirdeti, s a repkénylevéllel, mint „örökzöld levélhintaival” próbál felemelkedni az isteni szubsztancia rendjébe. *Egy repkénylevélre* = R.S., *Összes versei*, i. m., I.47.

³¹⁵ Kant fenti gondolatát idézi: NYÍRI Tamás, 1993. *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, negyedik kiadás, Bp., Szent István Társulat, 286-287.

³¹⁶ REMÉNYIK Sándor, *Ha számbavetted...* = *Összes versei*, i. m., I, 31.

³¹⁷ ANZENBACHER, Arno, *Bevezetés a filozófiába*, ford. CSIKÓS Ella, BENDL Júlia, Bp., Carthapilus Kiadó, 2001, 339.

Az örökös vívódás és párbeszéd Istennel központi téma marad Reményik egész életművében, amit nemcsak verseiben, levelezésében is nyomon követhetünk. Egy Kolozsváron, 1917. május 4-én keltezett levelében így írt Makkai Sándornak Istennel való kapcsolatáról. „Mert nem lehet Istennel „elbánni”. Bizony, leghősiesebb harc talán az Istennel való harc, mert a legteljesebben reménytelen”.³¹⁸

„Akarom, fontos ne legyek magamnak”, vallja Reményik a *Fagyöngyök* kötet egyik meghatározó versében. Ez az askétizmusra való hajlandóság azonban nem a feladatra való alkalmatlanság szavakba foglalása. Ellenkezőleg, olyan szerepet kíván magára vállalni, mellyel elsősorban másoknak lehet hasznára. Szó sincs itt identitásvesztésről. Ezekben a sorokban jelenik meg igazán önbecsülése, önértékeinek hangoztatása. A paradoxon mégis mindig ott van a hangulatokba rejtett gondolatok örvénylésében; tisztában van a vállalt feladat nagyságával, tisztában van törekeny emberi mivoltával. Önértéke a természettel és Istennel kötött szövetségben teljeseedik ki, vállalván a feladatot egy olyan nemzedékért, amelyiknek nagyon is bőségesen mérték a disszonanciát. „[...] a tragikusan értéksorvasztó realitás földi gyötrelmei közül kiált fel a szó, száll fel a sóhajos vallomás, az öntudat és az önbecsülés hangja”.³¹⁹ „Tudjam: mögöttem százak, ezrek állnak,/ Némák, akinek én vagyok a nyelve”.³²⁰

A *Holt-tenger felé* tizenkilenc versében Reményik lírai szubjektivitása természeti képek élményszerű megjelenítésében teljeseedik ki. Ezek a képek a hangulati élményt fokozzák olyan módon, hogy érezzük, csak háttér-élményt szolgáltatnak, mindig hozzájárulnak valami mély, gondolati tartalom felerősödéséhez. A *Holt-tenger felé* címválasztás sem lehet véletlen, különösen, ha arra gondolunk, hogy sivár környezete miatt a Biblia a Holt-tengert a 'puszta tengerének' tekintette, egyidejűleg felidézve Szodoma és Gomora nagy kataklizmáját a pusztulás képeiben, még ha nincs is konkrétan a versekben ez a bibliai történet megemlítve.

Az első vers, a *Pompeji*, a kivédhetetlen pusztítás következményeit tárja elénk szuggesztív képsorokban. „Láva elé roskadjatok, kertek [...] Málló kövek közt megfagyott dalok”, [...] Mint éji pillék, szital a hamu,”.³²¹ A háború, a katonasors, az öldöklés hangulatában az első verssel analóg módon jelenik meg a *Holt-tenger felé* soraiban.

A Holt-tengernek tükre fekete,

A felhő áll és áll a szél felette,

³¹⁸ MAKKAI Sándor levelezése Reményik Sándorral, *Folyóiratokban a transzszilvanizmusról és Reményik Sándorról*, Erdélyi Helikon, 1941, 772.

³¹⁹ BERTHA Zoltán, *Sorsbeszéd*, i. m., 122.

³²⁰ REMÉNYIK Sándor, *Imádság = R.S., Összes versei*, i. m., I, 29.

³²¹ UŐ, *Pompeji*, i. m., I, 35.

A Holt-tengerbe ma új folyam áradt.

Megindult szívvel én ma, halaványan,
Holt utcapartok között folyani láttam:
Masírozott egy menetszázad.³²²

A fenyő motívum már itt is megjelenik, betöltve sajátos 'örszem' szerepét. A hazavesztés félelme és fájdalma, a szomorú merengés, a kétségbeesés, az elmarasztalás és figyelmeztetés érzését soraiba töltve pánikhangulat, kilátástalanság jellemző a ciklus darabjaira. A minden borzalomra készen álló szemlélőnek „riadt csend a virágok kelyhe”, „ezer átkot mormol a patak”.³²³ A kétségbeesést mozgalmasságot kifejező igék fokozzák. Ebben az állapotban Reményik Istennel is perlekedik, fájdalmas keserűségében vádbeszédet intéz teremtőjéhez. A versben Isten transzcendens, személyes Isten, aki az ember számára megismerhető teremtő, antropomorf módon megközelíthető. „Isten arra vágyik, hogy megismerjék, mivel ő transzcendens teremtő; s mivel személy, tudja, hogy megismerhető. Ez a fajta párbeszéd felvet problémákat, melyek azzal foglalkoznak, miként egyeztethető össze az emberi sors, az isteni tökéletesség és a gonosz uralta világ”.³²⁴

Szeretnék visszadobni minden áldást,
Csak vissza, vissza mind, akár az átkot,
És perelni az Istennel vég nélkül,
Hogy így alkotta meg ezt a világot.³²⁵

Reményik az alkonyba merülő hegyek, a tépett rózsák, a 'szétszakadt csend' képeivel jeleníti meg érzelmi megrendülését.

Most a *mi* kertünk rózsáit tépik
S száz átkba szalad a csendünk szét,
Most sisakot öltön a halk bánat,
S ki-ki fogja a maga fegyverét.

³²² REMÉNYIK Sándor, *Holt –tenger felé* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 36.

³²³ *Uo.*, *Hogy is volt?*, i. m., 37.

³²⁴ MOLNÁR Tamás, *Filozófusok istene*, ford. MEZEI Balázs, Bp., Európa, 1996, 120.

³²⁵ REMÉNYIK Sándor, *Én most...*, = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 36.

Hadd tudja meg, orvul ki tör reánk,
Hadd érezze meg, akármily kevély,
Hogy vasban kísért itt most minden álom
És minden lélek egy-egy szuronyél.³²⁶

A *menekülő* soraiban egyéni fájdalomán keresztül azt a nagy közösségi fájdalmat is ki akarja fejezni, melyet csak a költészet eszközeivel lehet elmondani. „Szeretnék mindent, mindent magammal vinni – / És mindent itt hagyni”.³²⁷

Reményik azonban csak súlyos szavak kardforgatója. A nemzet sorsát önnön sorsával kívánja azonosítani. Az 1920 június 4-én aláírt trianoni békeszerződés után azonban „Petőfi”-helyzetben érzi magát. Beszédmódot és hangnemet vált, s a romantikus „szószóló”, „kinyilatkoztató”, „megfogalmazó” szerep lesz a lírai én státusza az ezt követően írt verseknek. Megszületnek a *Végvári versek*.

Hogy láncot törve kovácsolsz új láncot:
Ne tudd, és legyen hős az akarásod,
Lesz minden újra egyforma kiholt,
De Te ne tudd, hogy mindhiába volt.³²⁸

VII.1 A költői beszédmód és szereptudat új formája: a *Végvári Versek*

Az I. világháború végére kialakult politikai helyzetben a Partiumban és az Erdélyi medencében élő őshonos magyarok nem tudtak hozzájárulni az általuk lakott területek elcsatolásához. A románok 1916. augusztus 17-én titkos szerződést kötöttek az antant hatalmakkal, cserébe megígérték, hogy az „Órománia”-nak nevezett ország hadserege megtámadja a Monarchiát. 1918 őszén sorra alakultak a valamikori királyi Magyarország területén élő nemzetiségi nemzeti tanácsai.

Apáthy István egyetemi tanár vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Tanács erdélyi bizottsága, amit a Székely Nemzeti Tanács megalakulása követett. A Károlyi-kormány delegációja, Jászi Oszkár a nemzetiségi ügyek igazságos és méltányos elrendezéséért felelős

³²⁶ *Erdély határán*, i. m., I, 38.

³²⁷ *Uo.*, 39.

³²⁸ *Uő, Forradalom*, i. m., 43.

miniszter vezetésével Aradra utazott, hogy tárgyalásokat folytasson az október 31-én megalakult Román Nemzeti Tanáccsal annak érdekében, hogy nem önálló nemzetállamokban, hanem egy föderatív, demokratikus, kantonális politikai rendszerű Magyarország keretében oldják meg a nemzetiségi kérdést. A román politikusok azonban nem kívánataak tárgyalni. A román hadsereg október végéig bevonult Gyulafehérvárra, ahol az egybegyűlt románok kikiáltották Nagy-Románia megalakulását, azt remélve, hogy az új állam határa a Tiszánál lesz.

A párizsi békekonferencia felkínálta a Tanácsköztársaságnak, hogy az időközben a magyarok lakta területeken előnyomuló román csapatok egy részét kivonják a Tiszántúlról. Román részről azonban nem történt meg a visszavonulás, sőt augusztus 4-én a román hadsereg bevonult Budapestre, a gazdasági, politikai és társadalmi összeomlás okán a Tanácsköztársaság vezetői augusztus 1-jével Bécsbe emigráltak. 1920. június 4-én a győztes hatalmak és Magyarország képviselői aláírták a trianoni békediktátumot. Ez az aktus új korszakot nyitott az erdélyi magyarság számára, a nemzeti kisebbségi jogokért folytatott küzdelem korszakát.³²⁹

1918 és 1924 között, a kialakult politikai helyzet hatására 197 035 fő települt át Magyarországra, 1,6 millió magyar anyanyelvű lakos pedig román fennhatóság alá került.³³⁰ A romániai magyar kisebbség közjogi helyzetét részben a románok által írásban rögzített Gyulafehérvári Határozatok, részben a párizsi békeszerződés határozatai³³¹ szabták volna meg, de a román kormány nem vette figyelembe a Gyulafehérvári Határozatban foglaltakat, a párizsi diktátumot is csak vonakodva, a nagyhatalmak nyomására írták alá, kisebbségvédő rendelkezéseit pedig fokozatosan nem létezőnek tekintették.

Mindenesetre, az 1920-as trianoni döntést követően megszűnt a magyarok politikai passzivitása. 1920-ban Bernády György, marosvásárhelyi polgármester, majd főispán tárgyalásokat kezdeményezett a korábban Adyval is kapcsolatban lévő Octavian Goga román nacionalista politikussal. Bernády *Nyílt levél* című röpirata nyomán megerősödtek a törekvések az új államjogi helyzet elfogadására.

Olyan napilapok indultak, mint a Keleti Újság, a Napkelet, a Zord Idők, majd 1921 januárjában megjelent Kós Károly *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához* című röpirata.

³²⁹ BALOGH László, *Románia története*, Aulis Kiadó, 2001, 116-121.

³³⁰ Vö. POMOGÁTS Béla, *A szellem köztársasága*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004, 27, JAKABFY Elemér, *Erdély statisztikája*, Magyar Kisebbség, Lugos, 1923, 11. KOCISIS Károly, *Elcsatoltak = Magyarok a szomszéd államokban*, Bp., TIT Budapesti Szervezete, 1990, 35-37.

³³¹ 1919. márciusában Gyárfás Elemér, korábbi megyei főispán, *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei* címmel memorandumot fogalmazott meg a magyar, román és szász nemzet érdekeit képviselve, s jelentkezett a román állam keretein belül autonómiát élvező Erdély gondolatával.

Ebben a krízishelyzetben, a magyar etnikum képtelen volt fellépni politikai közösségként, félt az idegen állam soknemzetiségű közösségében identitása elvesztésétől, vagy egy számára kedvezőtlen átalakulástól.³³²

A Reményik Sándor ebben a helyzetben adta ki két vékony füzetben a *Végyári verseket*, melyeknek javarésze 1918-ban és 1919-ben keletkezett, a román hadsereg támadását követő időszakban.³³³ A versek nem váratlan hangnemváltás, hanem a lírai én új szerepvállalása, mely a megváltozott élettérben és politikai körülmények között egy új lírai beszédmód formálódása. „[...] Nyugodt vagyok, / Jöhet akármi sors: készen talál, / *S nem egyedül* talál./ Mögöttem egy megbántott nemzet áll!”³³⁴

A visszaemlékező írások szerint a kétségbeesett, talajukat veszített, maradásra vagy Magyarországra költözésre készülő emberek között kézzől kézre jártak a *Végyári versek*. A kisebbségi sorshelyzet sok embert arra kényszerített, hogy Erdélyt elhagyva Magyarországra költözzön, vagy más országban próbáljon szerencsét.

A feljegyzések alapján Reményik a Végyári álnevet Imre Sándortól kaphatta.³³⁵ Imre Sándor gyűjtötte össze a verseket, a kötetet Raffay Sándor evangélikus lelkész adta ki. Az Erdélyben először kéziratos formában terjedő versek Budapesten is megjelentek. 1919-ben a *Segítsetek (Hangok a végekről)* című füzet, majd 1920-ban a *Mindhalálig* versfüzet. A két kötetből áll össze a 75 verset tartalmazó *Végyári versek* anyaga, melyek közül 54 vers 1919-ben, 20 vers 1920-ban készült, s csak egyetlenegy, a *Nyugatmagyarország népe* datált 1921-re. Az első füzet versei 1920-ban, Peter Jekel fordításában, *Zu Hilfe* címmel német nyelven is megjelentek.³³⁶

A kötet Raffay Sándor olvasóhoz írt ajánlásával kezdődik. „Petőfi óta kevés költő ajkán szólt tüzebben a szó, izgatóbban az indulat – írta -, [...] Meggyőződésünk, hogy ezek a versek fel fogják rázni a közönyösöket, kitartásra fogják buzdítani a lelkeseket, s megerősítik az

³³² „[...] A problémák jelentős része nem a nemzetiségi elvből magából, hanem a nemzetiségi elv elvszerűtlen, hipokrata alkalmazásából következett” ROMSICS Ignác, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében = Nemzeti traumánk: Trianon*, Bp., Osiris Kiadó, 2005, 329.

³³³ Erre Láng Gusztáv hívta fel a figyelmemet.

³³⁴ REMÉNYIK Sándor, *Nyugodt vagyok* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 81-82.

³³⁵ BICZÓ János, „Titokban terjed... mint valamikor egy-egy Tompa vers” című írása szerint a kolozsvári papírfoszlányokat a menekültek zsebeikben vagy csomagokban vitték magukkal, így kerültek a versek Pestre is. Biczó szerint a versek kiadója adta Reményiknek a Végyári nevet a zaklatások elkerülése céljából. (*Lehet, mert kell*, i.m., 57). Más feljegyzések szerint a költő barátai: Fogarasi Vilmos, Imre Kálmán és Schneller Károly vitték Magyarországra a verseket, de eljutottak a Délvidékre és a Felvidékre is, sőt a versailles-i konferencián is ezek a versek váltak a magyar nemzeti gondolat szolgálatának részeseivé. (Vö. <http://gulyslazar.freeblog/categories/Eletrajz-Remenyik-Sandor>

³³⁶ Vö. POMOGÁTS Béla, *Egy eszme indul = Reményik Sándor arcképehez*, i. m., I, 35.

üldözötteket és a csüggedőket. Ezeknek a verseknek egyetlen igaz magyar ember asztaláról sem szabad hiányozniok.³³⁷

A kötet méltatását érdemes Schöpflin Aladár a *Szózat* című lapban 1925. január 1-én megjelent értékelő szavaival kezdeni.

A *Végvári verseket*, az elszakított magyarság vészkiáltásait és panaszait a késő utókor elsősorban kortörténeti dokumentumként értékeli, hangsúlyozva, hogy költőjük, a versek esztétikai értéküket meghaladó hatással rendelkeznek. Értékük elsősorban abban rejlik, hogy nem a frázisok bűvöletében él, „hanem érezhetően szuggesztív őszinteséggel azt az indulatot éneklí mely, az akkor élt magyarok lelkében forr és kavarg”.³³⁸ „Nem tudjuk, ki lappang az álnév alatt, – írta Kosztolányi Dezső a Nyugatban,– de bizonyos, hogy annak előtte nem olvastunk tőle verseket”.³³⁹

Az erdélyi lírikusoknak szükségessé vált olyan szerepváltozatok létrehozása, melyekben az alkotók igyekeztek önállóságukat és eredetiségüket megőrizni. Ezért nem véletlen az álnév megjelenése sem és az új szereptudat, ez is a szerephez tartozott, elfedve a személyes ént. Maga a szó azonban utal a hangnembváltás és a végvárok élet-halál küzdelmeire.³⁴⁰

A *Végvári versek* 75 darabja a szülőföldhöz való kötődés és a nemzeti közösség iránti kötelességvállalás reprezentációi.

Ezt az élet-halál küzdelmet éneklí meg abban az *Erdély magyarjaihoz* című kötetnyitó versében, mely nem a nemzethalál vízióját vetíti elének, hanem a minden körülmények között túlélésre alkalmas magyarság erejét jeleníti meg a közös trauma feldolgozására.

Hadd jöjjön hát, aminek jönni kell,
Idők lavináját ernyedte karok
Ha többé fel nem tartják!
De mi símuljunk össze, magyarok!
Kiáltó szó ha nem lehattünk már:
Egy titkos társaság legyünk!

³³⁷ REMÉNYIK SÁNDOR, *Végvári versek*, A „*Segítsetek*” címmel megjelent versekhez, *Összes versei*, i. m., I, 51.

³³⁸ SCHÖPFLIN Aladár, *Végvári versek = Lehet, mert kell*, i. m., 72.

³³⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Végvári versei*, Nyugat, 5-6, 322-323. Kosztolányi Reményik indulását, a költészetbe való berobbanását Gyóni Gézához, a Przemysl, *Csak egy éjszakára...* szerzőjéhez hasonlítja. Nem kimondottan programversekként értékeli ezt a költészetet, annak ellenére, hogy a legtöbb verset alkalmi versként éli meg, s úgy gondolja, legnagyobb erények közé sorolható a „regényes fokozás”, a szónoklat hiánya, az „ál-szenvedélyesség”-től való mentesség.

³⁴⁰ Vö. LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp...*(*tanulmányok*),i. m., 41-49. Reményik azt a történelmi pillanatot remélte eljönni ilyen módon, melyben költészeteszményében hitelessé válik.

Kivándorolni, elbujdosni? Nem!

Mi innen nem megyünk![...]

Virrasztottunk mi tetszhalottat már!

Álltunk sok vihart, nekünk ez sem új,

Ha kiszaggattak: új gyökeret vertünk.

Mi tudjuk mit jelent: balszél ha fúj.

Nem tagadom: jöhet még zord idő,

Sok mindent nem lehet majd merni,

Talán szavunk se lesz, jajunk se lesz,

Csak a szívünk fog verni

De magyarul fog verni!³⁴¹

A *Végvári versek* jelentősen hozzájárultak az erdélyiség-eszme körüli viták kialakulásához. A cél az volt, hogy az összmagyarorságon belül megszólaljanak a kisebbség félelmei, ugyanakkor lehetőséget fogalmazznak meg az 'erdélyi gondolat', az 'erdélyi lélek' ideológiájának megteremtésével.

Végső soron az „összmagyarország” fogalom kiterjesztése az 'összmagyar irodalom' elnevezés a nemzeti irodalom vagy egyetemes magyar irodalom elnevezésekkel szemben tűnik igazán pontosnak. Ez a fogalom a különböző országokban létező magyar irodalmak összetartozásának alapvető és vitathatatlan kritériumára helyezi a hangsúlyt: magyarnyelvűségükre”.³⁴²

Így válik egyértelművé, hogy az identitások jelentős részben nyelvi produktumok. Reményik életterében többféle identitás jelentkezett, s ebben az atipikus környezetben a minden körülmények között való megmaradás a nemzetféltség gondolatát erősíti költészetében. Ezt foglalja szavakba *1919. január 24.* című versében.

Egy zászlót vittek fegyvertelenül,

Komolyan, búsan –

És énekeltek rendületlenül.

És jött a sortűz, jött a puskatus,

Villant a szurony éle

³⁴¹ REMÉNYIK Sándor, REMÉNYIK Sándor, *Erdély magyarjaihoz* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 53-54.

³⁴² *Uo.*, 167.

És hullt a vér, a drága honfi vér
Az utca holt kövére.
A zászlót megragadták vad kezek.
Azután csend lőn, temetői csend,
Csak az órán a homokszem pereg.

A tépett zászló szent foszlányait,
Ha vihar volnék, most ragadnám innen,
S oh, be jól esnék zúgva, bőgve vinnem.
Nyargalnék velök a négy égi tájnak;
Mint terhes fölleget
Vinném, melyből villámok cikáznak;
Mint vulkán pernyéjét, hamuesőt,
Mint halálfejű lepkék seregét,
Úgy vinném és hinteném szerteszt!
E pillangók vésztojásló serege
Ahol leszállna:
A mező üszkös lenne s fekete,
Akire hullana: égetné mint láva
Mint jég dermesztené,
S többé nem lenne tőle nyugovása.
Lehullatnám az oltár küszöbén,
Hogy felborzadjon rá
A boldog menyasszony és a vőlegény!
Lehullatnám a bölcső közelébe,
Hogy álmaiból a békés kisdéd is
Riadjon fel a rettentő rengésre!

Lehullatnám a lezárt koporsóra,
Hogy koporsója fedelét a holt
Tépje fel e sikoltó riadóra!
Nem élne békén egy madárfiók,
Míg nem nőnének a megbántott földből

Új, bosszúszomjas magyar légiók.

Ha vihar volnék...de nem vagyok vihar,
Csak könnyem csordul
A néma csendben és fogam csikordul.
A zászlót összetépték vad kezek –
Azóta csend van, temetői csend,
Csak az órán a homokszem pereg.³⁴³

Az 1919 január 24 című alkalmi vers a Kolozsvárra látogató francia tábournok érkezésére szerveződött tiltakozó megmozdulásra íródott. „A tömeg első sorában haladt. Z. Marcinkiewicz Zoltán hadapród őrmester, ismert kolozsvári sportember, Beke Gyula rendőrtiszt, Stenczel volt brassói plébános stb. A kereskedelmi iskola előtt az öreg iskolaszolga egy magyar zászlót nyújtott a tömeg felé, amit Marcinkiewicz Zoltán vett a kezébe. Most már a zászlóval haladtak előre. Mikor az Osztrák-Magyar Bank palotája elé értek, az egyik „hős” román gárdista hadnagy vezetésével egy század gárdista rontott rájuk. Az utcákon gépfegyvereket helyeztek el, s ugyanakkor egy másik század a Malom utcánál tört előre, hogy bekerítse a felvonulókat. [...] Marcinkiewicz a zászlót letépte a rúdról és a kabátja alá rejtette. Néhány perc múlva azonban őt is lefogták társaival együtt, és állandó ütlegetés között vitték be a katonai parancsnokságra. A zászló kibontásáért tíz év börtön büntetést kapott.”³⁴⁴

A vers az erdélyi magyarság traumatapaszttalát szólaltatja meg egy retorikailag autentikusan felépített szövegvilágban.

Már az indító sorok is sejtetik a kolozsvári főtéren összegyűlt demonstrálók megidézésével a felvonulás következményeit. A zászlóvivő alakja a tiltakozás szimbólumává magasodik, a sorok között vibráló feszültség – a „temető csendet” megtörő kiáltás – Petőfi *Föltámadott a tenger* című versének sodró erejével hat.

A vers második részében a lírai én a magára vállalt szerepben fogalmazza meg tettekkészségét, eltántoríthatatlan akarását. A feladatvállalás megfogalmazásában azonban mindvégig ott marad a bizonytalanság, hiszen minden állítás feltételes módban van, így marad minden a költői képzeletben imaginárius. Összesen tizenyolc feltételes módú igealak van a versben (ha vihar volnék, most ragadnám, vinném és hinteném, lehullatnám...).

³⁴³ REMÉNYIK Sándor, 1919. január 24, = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 68-69.

³⁴⁴ TÓTH Sándor, *Erdély 22 éves rabsága*, Bp., Magyar Génius Kiadó, 1941, 62-64.

A „zászlótépés” és a „temetői csend” visszatér a záró sorokban, ezzel a parabolisztikus ívvel valósítja meg poétikai stratégiáját. A végkicsengésben azonban nyilvánvaló, hogy az önmagával szembeni elvárások ’listázását’ követően harcos elszántsága egy kissé a perifériára szorul. A bosszú pedig várta magára. A megoldást – metafizikai síkon – a bibliai feltámadás képének felidézésével önnön teremtő erejére bízta, ahol Isten küldötteként keltheti életre a „bosszúszomjas magyar légiókat”.

Csak kellő fanatizmussal lehet a román támadást követően konok helytállással cselekvésre ösztönözni, lemenni erkölcsi-eszmei mélyrétegekbe, nem venni tudomást az emocionális-egzisztenciális kisémmizettségről. A szereptudat birtokában ezért tudja megénekelni a magyarság elpusztíthatatlanságát.

Fájdalmam szörnyű, kiáltó szavát
Az éjnek adom át, a hangtalannak:
Nemzetem nincs már...!

De magyarok még vannak.

Ország nincs már, a haza elveszett,
De egymást átölelő lelkek vannak,
És egymás felé kinyújtott kezek.

Erő nincs már és nincs már hatalom,
Sem a föld felett, sem a föld alatt,
De él és velünk van a gondolat.

Egymásra gondolunk
És arra, ami magyarrá tesz minket,
Megértjük egymás szeme-villanását
S hogy „nem” – et gondolt, aki „igen”-t intett.

Ha szétvetették hű, védő karámunk,
Ha porig égették a szentegyházat:
Nincs más remény és nincs más feladat,
Mint összeszedni ott, ahol, a nyáját.

Csak ketten legyünk együtt, ketten-hárman:

Már kivirul a lelkek tavasza,

Csak néhányan, egy kicsike kis zugban,

És az a kis zug – az lesz a *Haza*.

S aki egyedül, magára marad,

És alkot, elhagyottan, egyedül:

Idők vásznára, örök jel gyanánt

A lelkéből a nemzet kivetül.

Leszállunk önnön lelkünk mélyire,

Van ott még sok arany!

Tüzet-táplálni: fekete gyémántok,

És talán – vas is van !

Ha kell, hát eltemetjük minden holtunk,

Csendes lesz a mező;

De aztán: szemzünk...oltunk;

Jönnek a gyermekek, az unokák...

Valamit mindenkibe beleoltunk...

Fájdalmam szörnyű kiáltó szavát

Az éjnek adom át, a hangtalannak:

Ország nincs már...!

De magyarok még vannak.³⁴⁵

A személyes jellegű trauma és a katasztrófális történelmi trauma összefüggéseiben kell ezeket a verseket vizsgálni. A traumák olyan emocionális töltettel rendelkeznek, melyek sokkolni képesek nemcsak azokat, akik részesei voltak, hanem azokat is, akik távolmaradtak az eseményektől.³⁴⁶

³⁴⁵ REMÉNYIK Sándor, *Új szövetség* = R.S., *Összes versei*, i. m. I, 111-112.

³⁴⁶ Vö. BÉNYI Péter, *A közösségi trauma irodalmi reprezentációja*, Létünk, Újvidék, Fórum Könyvkiadó, 2009, 3,7.

Mégis, ezek a versek, bármennyire is a háború okozta borzalmakra, s annak következményeire reagálnak, nem buzdítanak harcra, sokkal inkább összetartásra, az összetartozás szükségességére, melyben a költő vezér szerepet szeretne betölteni. „Ami viasz volt bennem: most acél”, vallja meggyőződéssel a *Nyugodt vagyok* bevezető soraiban, a „korábbi költő-tudatot egy messianisztikus öntudat váltja fel, ami kifejezést követel, s ily módon megváltoztatja a költők formanyelvét”.³⁴⁷ Mindez a kiemelkedés lehetőségét biztosítja Reményik számára. A szerepet a közösségi veszteségek feltérképezését követően vállalja, célja a szövetség megerősítése útján megteremthető újrakezdés. A feladatvállalásban Petőfi nyomdokaiba más módon kíván lépni, nem tud mozgósítani, fegyveres harcra buzdítani, hiszen nem a nemzek kialakításában vagy védelmében kíván közreműködni. A Gyóni Gézának ajánlott *Zenith és Nadír* soraiban is megfogalmazza feladatvállalását, de a feladatot nem „a meztelen kardvassal” kívánja megoldani. „Nekem küzdeni hulló népemért/ Meztelenül – csak a lelkem maradt”.³⁴⁸ A szülőföldhöz való hűségét és megmaradását az identitástudat megőrzésével látja megoldhatónak, ebben van segítségére a sokszor említett transzszilvanizmus ideológia.³⁴⁹

Az identitás megőrzés problémája központi kérdés Babits *A magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében is, melyben a költő a nemzetet a kultúrában megélhető közös tudattal azonosította. Ez a gondolat egyetlen lehetőségként merült fel a Romániába került magyarok számára is, akiknek identitásválsága éppen abból következett, hogy életükből kiüresedtek azok az intézmények (adminisztratív) és politikai tényezők, melyeket korábban nemzethez tartozásuk elsődleges alapjának tartottak”.³⁵⁰

A békés, fegyveres harc nélküli küldetésvállalás egyik legszebb példája a *Mene Tekel*, mely látszólagos paradoxon. A versben a biztatás, elmarasztalás, fenyegetés és bosszúállás hol erősíti, hol gyengíti a költői éntudatot, a végső kicsengés azonban az 'önkisebbítés' visszaszorításával, az „eszményi én” megjelenítése, mely folyamatosan törekszik, arra, hogy „biografikus énjét legyőzze”³⁵¹. Ezt a győzelmet érzelmek fokozásával teszi vallomásossá a versben.

³⁴⁷ LÁNG Gusztáv, *Kérdez másképp...*, i. m., 173-174.

³⁴⁸ i. m., 79. Reményik a két véglet – lángot gyújtani és lángot oltani- lehetősége között vergődve adja versének a *Zenith és Nadír* címet, választva a két földrajzi fogalmat, mely egy földfelszíni pontba emelt függőleges és horizontális égbolttal való dőléspontja.

³⁴⁹ Az identitás megőrzés problémájára Láng Gusztáv is kitér tanulmányában visszautalva Babits *A magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében, mely a *nemzet=kultúra* gondolatot hirdette. Csak közös érdekek vállalása tehet valakit magyarrá. „Ezért ne csodálkozzunk, ha a kisebbségek (mindenekelőtt a transzszilvanizmus) elfogadták a babitsi nemzetfelfogást, hiszen identitásválságuk éppen abból következett, hogy életükből kiüresedtek azok az intézményes (adminisztratív) és politikai tényezők, melyeket korábban nemzethez tartozásuk elsődleges alapjának tartottak”.(LÁNG Gusztáv, *Kérdez másképp...*, i. m., 175.)

³⁵⁰ *Uo.*, 175.

³⁵¹ *Uo.*, 54.

A kéz vagyok, a láthatatlan kéz,
S valamit mindenkinek írok én,
A csüggedőnek azt írom: Remény!
A kétkedőnek azt írom: Kitartás!
A könnyelműnek azt írom: Vigyázat!
Az árulónak én, hogy arca égjen,
Azt írom: Szégyen! [...] ³⁵²

„Nem tett mást, mint megszólaltatta az erdélyi tömeglelket, ösztönös művészi formába öntötte a kibeszélhetetlent, melyet nemcsak azért volt nehéz elmondani, mert a román erőszak döbbenetes némaságra kényszerített bennünket,— írta Ligeti Ernő –, de mert misem szövevényesebb, mint megtalálni az érzelmek hang-zűrzavarából azt az egyetlen hangot, melynek ki kell robbannia, mert különben elpusztulunk” ³⁵³

A *Végvári verseken* végigvonuló katasztrófa-hangulat visszaidézi a nemzeti múlt eseményeit. A történelmi lét eddig nem tapasztalt mélypontján érzi magát a kuruc versek hangulatát idéző *Bújdosó vitézek*: „Egész Magyarország / Egy roppant Világos!” ³⁵⁴ A *Gyűrűt készítetek*... ugyanúgy idézi a történelem legnagyobb traumáit, csak azért, hogy tudatosuljon benne, van lehetőség kiemelkedni a válságból, a példaéretékű események ehhez erőt adnak.

A társtalanság komoly bélyege
A megalázott, széttépett hazán,
Mohács, Majtény és Világos után:[...]

Eszembe jutnak elnyomóink *itt* !
És árva testvéreink odakint;
Június 4. 1920.;
E dátum lázít, fenyeget és int. ³⁵⁵

³⁵² REMÉNYIK Sándor, *Mene Tekel = R.S., Összes versei* i. m.I, 94.

³⁵³ LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma*, Fraternitas, 1941, 47. Harckészségre buzdító aktivitással nem is állhatott elő olyan személy, mint Reményik, aki katonai szolgálatra alkalmatlan volt.(REMÉNYIK Sándor személyes dokumentumai, PIM, Kolozsvár 1911.III.27- 1943.VII. 31, V.4557/1-14. A Reményik-hagyatékban található az a népfelkelési igazolványi lap, mely Reményiket katonai szolgálatra alkalmatlannak tartotta. Az 1918. III.24-i dátummal ellátott dokumentum alapján beosztása jegyzőkönyvvezető.

³⁵⁴ REMÉNYIK Sándor, *Bújdosó vitézek = R.S., Összes versei*, i. m. I. 58.

³⁵⁵ *Uo.*, 120.

A nemzethalál is megjelenik a világ sorsát kézben tartó Isten elkerülhetetlen döntése nyomán.³⁵⁶
A felfokozott életérzés az utolsó sorokban vádbeszéddé alakul, amely a szereptudattól való eltávolodás is egyidejűleg, Isten egyedüli döntési joga ismételten önértékelésének gyengülését jeleníti meg.

Tudom, hogy Tőled nincs föllebbezés.
Uram, és Igéd, mint kőszirt, kemény,
Te magad vagy a zordon Végezés...[...]

Világok sorsát tartó tenyered
Nem hullathatja el most a magyart!!³⁵⁷

A *Végvári versek* között személyhez szóló alkalmi költeményeket is találunk. 1918. november 1-én írta a *Magányos cipruságot*. A Tisza István halálára írt emlékverset a két nappal később keletkezett *A geszti sírboltra* követte, mely szintén a miniszterelnök ellen elkövetett halálos kimenetelű merényletre reflektált.³⁵⁸ Egy évvel később, 1919. október 31-én, a gyilkosság évfordulójára is írt megemlékező költeményt a politikai összeesküvés áldozatáról: „[...] csak Te miattad ünnep, / Gyászünnepe az az októberi nap!³⁵⁹ A kötetben még egyszer említi Reményik Tiszta Istvánt Arany Jánossal együtt, mint akik „átlépték” a társadalmi, gazdasági és politikai határt, ami elválaszthatta volna őket. „A szelíd költő és a kemény vezér, / A messzi rónán elbolyognak / S ahogy mennek, a vállok összeér”.³⁶⁰

Amikor a párizsi békekonferencia sürgetésére november közepén a román hadsereg kivonult Budapestről, átengedve helyét a Horthy-Miklós által vezetett „fehér nemzeti hadseregnek”, Reményik is reagált a helyzetre. Ennek az eseménynek a hatására írta meg H.M.-nek ajánlva *Segítsetek!* című versét.³⁶¹ A vers lírai énje emberfeletti és pozitív tulajdonságokkal felruházott hősként tekint Horthyra, aki az élet megjobbítását megvalósítani képes alakká válik a sorok között. „Legenda vagy itt, mese, fogalom, / Aranyvitéz és Máltai lovag. / Sereged: a Csaba vezér serege, / Bosszús titánok és táltos lovak!”³⁶²

³⁵⁶ Uo., *Keserű kérdés ahhoz, akitől nincs hova föllebbezni*, i. m., I, 104.

³⁵⁷ Uo., 105.

³⁵⁸ Tisza István két ciklusban tevékenykedett miniszterelnökként; 1903-1905 között, valamint 1913-1917 között.

³⁵⁹ REMÉNYIK Sándor, *Évfordulóra* = R.S. *Összes versei*, i. m., I, 100.

³⁶⁰ i. m., *Nagyszalonta és Geszt között* = R.S. *Összes versei*, I, 121.

³⁶¹ i. m., *Segítsetek!*, 103.

³⁶² Uo., 104.

A történelmi múlt idézése mellett a *Végvári versek* motívumanyagát számos bibliai hivatkozás szövi át. Az ószövetségi zsidó történetek jól ismert alakjai jelennek meg olykor a költeményekben, akár címként is, főként olyankor, amikor Reményik a bizonytalan jövőkép birtokában saját szerepvállalásában is bizonytalanná válik. „S én mi legyek most: Új Jeremiás?! [...]Tán Cassandra legyek, ki haját tépi?! [...]Szóljatok hozzám népem, Jób feleségével?! [...]Vagy érjek csöndben a fák gyümölcsével / S gyümölcs-érlelni hagyjam az Időt,/S a bosszút, átkot bízam Terád/ Isten...”³⁶³A vers zárlatában, az evangéliumi hit sziklaszilárd talaján állva, metafizikai távlatokba emelkedve a gondviselésre hagyja a végső megoldást. Ahogy *A szuronyerdőben* vallomásos beszédmódjában bízott abban, hogy „Hit, Eszme, Álom győz minden halálon”, úgy az isteni bölcsesség erejére támaszkodik itt is, Istenre hagyja a bosszúállás feladatát. „S a bosszút, átkot, bízam Terád/ Isten, ki ha majd egyszer üt az óra,/ Szólsz: „Kelj fel népem, elég volt a próba...”³⁶⁴ A *Némely pesti poétáknak* hatodik versszakában a tragikus sorsú ősanya, Rachel megidézésével fokozza az érzelmeket. „Öletekbe tenném holt gyermekünk,/ Ráchel siralmát: megfojtott dalunk!”³⁶⁵

Megjelenik a rab hazában élni képtelen Mikes Kelemen az *Eredj, ha tudsz* című versben, s a lírai én legteljesebb érintettségével vallja, „[...] a hontalanság odakünn /Nem keserűbb mint idebenn”.³⁶⁶ A sorokba öntött 'akarás' megfogalmazása a vallomásos én-felmutatás legszebb példája. Máskor saját hangját Roland kürtjeként szólaltatja meg, de hiába vár a felmentő seregek érkezésére. „A lelkem, mint Roland kürtje bűg,/ Oly rémesen és oly reménytelen,[...] Hogy körös-körül megremegnek/A sziklák, mint nyárfalevelek.../ De csak nem jött a felmentő sereg”.³⁶⁷

Reményik versuniverzumában az én-portré kiragyogtatásával személyiségéből fakadó dilemmáit is le akarja győzni, így tud hozzájárulni önértéke kiteljesedéséhez. Önmaga minőségét megerősítő pozícióba kíván emelkedni a *Phönix madárban*, hogy megoldhassa a nagy rejtélyt, „A hamuból hogyan lesz élet”, s ezzel a záró sorral saját cselekvőképességét kívánja hangsúlyozni. Ugyanezt a feladatvállalást és állhatatosságot olvashatjuk ki örökméces szerepéből az *Öröktűzben*. „Egy lángot adok, – én is kaptam azt/ Messziről, mint egy mennyei vigaszt”.³⁶⁸ A szerepvállalás szép példája az *Anteus*. Nem véletlenül választja a mitológiai

³⁶³ REMÉNYIK Sándor, *Mint Jób = R.S., Összes versei*, i. m., I, 89-90.

³⁶⁴ *Uo.*, 90.

³⁶⁵ *Uo.*, *Némely pesti poétáknak*, i. m., I, 95

³⁶⁶ *Uo.*, *Eredj, ha tudsz*, i. m., I, 61.

³⁶⁷ *Uo.*, *Roland kürtje*, i. m., I, 75.

³⁶⁸ *Uo.*, *Öröktűz*, i. m. 110.

alakot, ugyanis Anteus, a tenger és föld istenének fiaként, észlelve ereje csökkenését, a földet megérintve visszakapja erejét.

És szemem-szám földdel lett tele,
S megéreztem, hogy Anteus vagyok,
Akinek csak itthon van ereje!

És most mindegy, jöjjön rám akármi,
Csak itthon hulljon rám a szemfedő,
Amint a tájra hullt a hólepel –
A sorsa elől nem fut senki el.³⁶⁹

A *Hadak útja* az erdélyi székelyek mitológiájában ma is megjelenő Csaba királyfit idézi, s a dicső múlt legendás alakját erkölcsi önazonosságként képzei el, csak azért, hogy a végén majd rezignáltan megállapíthassa: „Nekünk mesére, álmra se futja,/ Hitre se már, / Olyan szegények lettünk. - / Csaba királyfi... régi a mese.”³⁷⁰

Máskor a felháborodás és a keserűség Róma romlásának képét idézi, ahonnan már eltűntek a hősök, a férfiak és a babérkoszorús költők. Ismétlődő kérdésfeltevésekkel fokozza a helyzet érzelmi, intellektuális paradoxonjait, melyekbe újra meg újra berajzolódik az önportré, felnagyítva a kilátástalanság okozta diszharmóniát. „Hol vannak a Catók és a Senecák / S a szenátus és a filozófusok? / Ezekre – egy ványadtabb ég alatt / Csak a magukat kendőzés erénye / S a régi Róma romlása maradt!”³⁷¹

Reményiket eredendően keresztény-vallásos világképe, személyes adottságai nem harcos közéleti szereplésre teremtették. A megbékélést, a megmaradást kereste mindenáron. A *Végvári versekben* a gondviselő Isten képe a *Fagyöngyök* teremtőjéhez hasonlítva kissé elhomályosul, legtöbbször távolságtartó Istenként jelenik meg, inkább közömbös résztvevője, szemlélője az eseményeknek.

A *Végvári versek* három éves termését maga Reményik is sajátos módon kezelte. Élete végéig egyetlen válogatásba sem kerültek bele ezek a versek, sőt az 1941-ben közreadott összkiadásban sem szerepeltek.³⁷²

³⁶⁹ *Uo.*, *Anteus*, I, 111-112.

³⁷⁰ *Uo.*, *Hadak útja*, I, 88.

³⁷¹ *Uo.*, I, 91.

³⁷² „Az a Reményik Sándor, aki élete végéig a természet és a lélek szilenciumát élvezve irtózott mindentől, ami távol van a metafizikumtól és – élete végén – a kegyelemtől, azt valóban nem tudta volna elviselni, hogy ebben a

Olvasói levélre reagálva írta meg 1933 márciusában a „*Mért hallgatott el Végvári?*” című versét.

Elhallgatott: elmúlt a pillanat
Melyben – a mélyből – hangja felszakadt.

A nagy Perc hulláma továbbfutott,
Akkor az Idővel találkozott.

Kihúnyt a máglya. És jól tudta ő:
Az a tűz újból nem törhet elő.

Elhallgatott, – mert visszás valami:
Daltalan szívvel tovább dallani.

Elhallgatott, mert új parancsok jöttek,
Új rendelése az otthoni rögnek.

Elhallgatott s a röghöz visszatért,
Mint földműves, – a harc ha véget ért.

A sors kiáltott: válasszatok hát:
A szülőföldet-e, vagy a hazát?

Ő túl régi s mai határokon:
Zászlót bontott egy magyar csillagon.

Hisz abban, ami örökkévaló,
Fegyverrel, csellel ki nem irtható.

Abban, mi bennünk oly magyar s oly mély.

kozmosz egységben az *Eredj, ha tudsz* világa is szerephez jusson. Nem azért, mert nem vallotta sajátjának 1920-ban, hanem azért, mert más gyökérből fakadt.”(BARLAY Ö. Szabolcs, *Magunka le = Reményik Sándor*, Világnézeti Figyelő 7, Székesfehérvár, a Prohászka Baráti Kör Kiadvány, 2009, 15.)

Hogy idegen kéz odáig nem ér.

Nem a mi dolgunk igazságot tenni,
A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni*.

Elhallgatott, – mert vad tusák közül
Immáron Istenéhez menekül.

Vele köt este-reggel új kötést.
És rábízta az igazságtevést.³⁷³

A *Végyári versek* legfőbb értéke tehát a kisebbségi kánonban az esztétikán túl mutató identitásmegőrzés felmutatása. A reményiki szerepkánon paradigmateremtő ereje abban rejlik, hogy a transzszilván értékek hagyományteremtő erejével kollektív lírai beszédmódot valósít meg. A kisebbség nemzettudata értékképző szerepet tölt be kisebbségi sorsba kerülése miatt. Mivel Erdély a történelmi Magyarországhoz tartozott, így az erdélyi irodalom össznemzeti funkciót tölt be. Az identitás tehát tekinthető „olyan tradíciók vállalásának, melyek közösek az egész magyarság számára”.³⁷⁴

³⁷³ REMÉNYIK Sándor, „Miért hallgatott el Végyári?” = R. S., *Összes versei*, i. m., II, 235-236.

³⁷⁴ LÁNG Gusztáv, *Séta egy definíció körül I = Száz év kaland Erdély irodalmából 1918-2017*, i. m., 19.

VIII.A kötelességvállalás, mint a küldetéstudat attribútuma Reményik Sándor *A Műhelyből* című kötetében

Reményik első kötetében, a *Fagyöngyökben* (1918) az erdélyi gondolat elsősorban még a természet esztétikumában jelenik meg. A Petőfi-sátust idéző *Végvári versek* (1918-1921) néhány évvel később elemi erővel szólalnak meg. *A műhelyből* (1924) című kötetben már a determináltságát, sorsát vállaló ember hangja követhető nyomon.

A kötelességvállalás, mint a küldetéstudat attribútuma Reményik Sándor életművében legtisztábban *A műhelyből* című kötetben szólal meg.

Kötelesség: Te mázsás Kanti szó!
Élőnek élet-elixirje vagy,
A haldoklónak is – injekció.
Kötelesség, Te mázsás Kanti szó
Csak Te ne hagyj el, Te maradj velem,
Áltass, hogy tennem *kell*, amit teszek.³⁷⁵

A kötetben „a saját lelkét rendeli egy kínokban és gyönyörökben égő, önmagát tépő és vádoló, saját sebeiben elmélyedő és maga-magát felszakító, szemléltető áldozattá”.³⁷⁶

Reményik a *Pásztortűzben* megjelent cikkében hangsúlyozza, hogy „a célok által világosan meghatározott szellemi tevékenység már politikai tevékenység”.³⁷⁷ A művészi alkotásnak pozitív erőforrásból kell táplálkoznia, megfelelő rendező elvek alapján: ez a teremtő elv tud formát adni a gondolatok megjelenítésének. Az igazi erőforrás a művészet, mely mindig „egészséges”, és amelyben a költő megtalálja önmagát, még akkor is ha „a sors erőtlén játékszerré tette őt”.³⁷⁸

A műhelyből című kötetben számos vers ad hangot a szolgálat és a szerepvállalás fontosságának. A *Mindennapi kenyér* című versben például ezt olvashatjuk:

Kenyér vagyok, mindennapi kenyér
Ha tollat fogok: kenyeret szelek.

³⁷⁵ REMÉNYIK Sándor, *Kötelesség = R.S., Összes versei*, i. m., I, 198.

³⁷⁶ MAKKAI Sándor, *A költő próféatasága*, Pásztortűz, 1932/11, 320.

³⁷⁷ REMÉNYIK Sándor, *Politika és irodalompolitika*, Pásztortűz/1, 565.

³⁷⁸ UŐ, *Kézszerítések (Gondolatok a költészetéről)*, Bp., –Kolozsvár, Polis–Luther, 2007, 456. Reményik hangsúlyozza a kötet *Mindenki költő* című fejezetében, hogy magány és egyéniség a költészetben rokon fogalmak, s hogy az egyéniség mindig úgy alkothat valami eredetűt, ha az analóg az egyetemes emberi lélekkel.

*Kellek, tudom. Kellek nap-nap után.*³⁷⁹

Reményik Sándor romantikus pátoszú küldetésvállalása igazán akkor érthető, ha ezt párhuzamosan vizsgáljuk az újonnan szerveződő erdélyi irodalomban betöltött szerepével. Reményik a "jobbik énje tiszta lángja" akart lenni, ami „ott ég mindenki asztalán”. Az elkötelezettség intenciója jelenik meg többek között a *Gát* című versében, mely erkölcsi céllal rajzol parabolikus ívet.

Állok – és meg nem ingat semmi csáb.
Se gúny, se gyűlölet, se szeretet.
Én végigjátszom ezt a szerepet.³⁸⁰

Reményik magára nézve kötelezőnek érezte Kant filozófiájának azt a megállapítását, mely szerint az erkölcsi törvény jelentősége éppen abban rejlik, hogy vágyainkon és hajlamainkon felülkerekedve képesek vagyunk tisztán morális ösztönzésre cselekedni. Ez a kategorikus imperatívusz olyan erkölcsi parancs, melyet az emberi akarattól független erő határoz meg. Reményik a szabadságot kanti értelemben, e felelősség törvényének jegyében képzelte el.

A törpeségem csupán az enyém
S velem hanyatlik el,
De ezreket emel
A végtelenbe zengő költemény.³⁸¹

Reményik Sándor Somló Bódog jogbölcseleti óráin az újkantiánus Böhm Károly fejtegetéseiben ismerte meg a szabadság eszmetörténeti megalapozhatóságát.³⁸² Böhm és Reményik egyetértettek abban, hogy a küldetést teljesítő költőnek – akárcsak a filozófusnak, – nem családja és barátai sorsáért kell aggódnia, hanem az igazságért kell küzdenie. Nem újkeletű ez az álláspont. Már Epiktétosz is hangsúlyozta, hogy az olyan ember, akinek küldetése van, éljen nőtlenül, hivatásának.³⁸³

³⁷⁹ REMÉNYIK Sándor, *Mindennapi kenyér* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 199.

³⁸⁰ *Uo.*, *Gát*, i. m., I, 212.

³⁸¹ *Uo.*, *Igaz*, i. m., I, 214.

³⁸² Vö. REMÉNYIK Sándor, *Etikai és esztétikai érték (Válasz Csiki Endrének)* = *Kézszerítések*, i. m., 403.

³⁸³ EPIKTÉTOSZ, *A szabadságról (Szoikus etikai analógia)*, Bp., Gondolat, 1983, 73.

Bölcseleti érvekkel könnyebb megérteni, miért képes Reményik mellőzni az egyéni boldogságot, miért tudja szenvedélyesen hangsúlyozni, hogy kötelességét csak annak a szabadságnak a birtokában teljesítheti, mely mentes a személyekhez köthető elkötelezettségektől, s nincs szüksége a magánélet mikrovilágára, melyben nem tudja lényét a közösség érdekeiért mozgósítani.

További mérlegelést igényel, hogy a költő életében keletkezett hiátus betöltésére miként tudta a tiszta ész az akaratot úgy motiválni, hogy prófétai küldetését tekintse élete primordális vezérelvének. Az önszeretet is lehet önzés nélküli kötelesség, mely úgy motivál a feladatok teljesítésében, hogy egyidejűleg alkalmasak legyünk mások szolgálatára is, tehát páratlan szeretetre szólít fel minden ember iránt.³⁸⁴

Elkötelezettséget vállaló, vallomások sorai költői állásfoglalását tükrözik *Mi marad meg?* című versében.

A hivatottak sokan vannak,
A választottak kevesen.[...]

Egy ügyet védtem az utolsó csepp vérig,
Mit érdekelnek korok, emberek.
S hogy meddig emlegetik nevemet,
És meddig élek énekesek ajkán.³⁸⁵

Reményik Sándor küldetését olyan kötelességnek tekinti, mely az erkölcsiség imperatívusza³⁸⁶, és úgy vállalja ezt a küldetést, mint Krisztus a keresztet, melyet az Atya akaratából vitt. Az önként vállalt szenvedés még hitelesebbé teszi a küldetéses elkötelezettséget:

Én nem rettegek kegyetlen kezétől
A megtermékenyítő fájdalomnak.³⁸⁷

A kanti megállapítás afficiálja Reményik egész gondolatmenetét: a küldetés teljesítésének útja vezet el Istenhez, aki a legfőbb jó megtestesítője, aki a priori létezik, és nem más okok idézték

³⁸⁴ Vö. NYÍRI Tamás, *Alapvető etika*, Bp., Szent István Társulat, 2003, 54.

³⁸⁵ REMÉNYIK Sándor, *Mi marad meg?* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 219.

³⁸⁶ KANT, Immanuel, *Az erkölcsök metafizikájának alappillérei: A gyakorlati ész kritikája*, ford. BERÉNYI Zoltán, Bp., Gondolat, 1991, 205.

³⁸⁷ REMÉNYIK Sándor, *Kétféle fájdalom* = R.S., *Összes versei*, i. m. I, 205.

elő. Ez a felfogás is bizonyítéka annak, hogy Reményik transzcendencia iránti belső szükséglete és nemzetföltő küldetéstudata egyazon szellemi és lelki térből ered.

A költő introspektív, lelki ember, aki önvizsgálattal folyamatos analízist, önértékelést végez, ám eszközei csak a szellemi szférában vannak a birtokában: lelki-spirituális adottságai ugyanis nem esnek egybe a külső feltételekkel.³⁸⁸ Reményik alapvető egzisztenciális élményei – elhivatottság-tudatának kiemelésével – alárendelt szerepet kapnak az önteremtésben, sorsának, életútjának követésében. „Várom, hadd jöjjön ihlet és erő,/Emeljen föl a vihar vállain”, hangoztatja a *Fák alatt szélzúgásban* című versének sodró lendületű soraiban. A haza iránti elkötelezettségének olyan formája ez, mely a meggyőződés, a helyes döntés boldogító érzését percipiálja

„Az erdélyi költő erkölcsi megigazulását és keresztény testvériséget hirdető költészete nagyjából olyan ívet jár be, melynek az *Evangélium* és az *Apokalipszis* jelöli ki a vonalat”.³⁸⁹ Mindezeket összegezve elmondható, hogy Reményik Sándor úgy szól a traumatizált magyarsághoz, hogy egyértelműen konstituálja szellemi önazonosságát. Alkotása egyidejűleg önalkotás is, melyben „magányos gyertyaszálként” is képes arra, hogy világosságot vigyen a világba.

³⁸⁸ A *Félig élt élet* című, Reményik Sándor és a kortárs Olosz Lajos levelezését összegyűjtő kötetben megtalálhatjuk Reményik azon sorait, melyekben hangsúlyozza, hogy testi-lelki adottságai révén folyamatosan „turkál a maga szemétdombján” azért, hogy megtalálja azokat az értékeket, melyek elviselhetővé teszik számára a világot. A költő önmaga számára is megerősíti itt, hogy „boldogságunk fő akadálya nem a világban, hanem a magunk lelki szervezetében rejlik”. (*Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912-1940*, szerk. KIS OLOSZ Klára, Kolozsvár, Polis, 2003, 84.)

³⁸⁹ POMOGÁTS Béla, *Egy eszme indul = Reményik Sándor Arcképe*, Bp., Kairosz, 2011, 54.

IX. Vándormotívumok Reményik Sándor költészetében

A műalkotás megközelítése a lírai én értelmi és érzelmi tevékenységének műalkotáson belüli értelmezésével lehetséges. A versbeszédben a lírikus én performatív ereje nyilvánul meg, s aki beszél, egyéni életeseményeit és lelkiállapot-változásait olyan módon tárja fel, hogy „konstruktívan részt vesz az irodalmi szövegek nyilvános beszédként való megjelenítésében”.³⁹⁰

A lét összefonódik a külvilággal, s a lírai én az általa teremtett külvilágot szubjektív folyamatként éli át. Megszólalásával új valóságot teremt, mely a beszélő által megtapasztalt élethelyzetek értelmezésével és leírásával jön létre. Az új valóság megteremtésével érvényesül az a József Attila-i gondolat, mely szerint a „műalkotás megszűnik valósággelembé viselkedni”³⁹¹, így megszűnik a biográfiai én és a lírai én közvetlen azonosíthatósága.

Reményik lírai közléshelyzeteiben az írói élmény olyan formában tartalmazza a lehetséges olvasói élményt, hogy megvalósulhasson a szereplíra és a bölceleti líra sajátos ötvözete. Életérzéseket fejez ki a környezet és a természet ábrázolásával, de ezzel egyidejűleg a mű létrejöttét meghatározó társadalmi, történelmi és művészettörténeti háttérben kijelölt pozíciójában „a versben beszélő hang két személyre bomlik”.³⁹²

Reményik a benne lévő biografikus és lírai én egyensúlyának megvalósíthatatlanságát hangoztatja *Egyensúly* című versében. Teremtett énjét kívánja költészetével megerősíteni verseiben megfogalmazott szerepvállalásával, ahol lírai énje valós énje elválaszthatatlan tartozékként van jelen, s ezt a megerősítést a költészetén végigvonuló motívumokkal valósítja meg.

Nem, nem versem, te nem vagy szuverén
Oszlop vagy? – Dóm vagy? – Hegycsúcs vagy? –
Lehet.[...]
Hiába mondd: magamért vagyok.
Hiába mondd: magamnak vagyok
Mosolyog a rejtelmes messzeség:

³⁹⁰ SÁRI B. László, *Bevezető, avagy irodalomról és politikáról = A hattyú és a görény*, Pozsony, Kalligram, 2006, 18.

³⁹¹ id., HORVÁTH Kornélia, *Az én költői alakváltozatai: versbeszéd és textualitás = Irodalom, retorika, poétika*, Bp., Editio Princeps Kiadó, 2009, 138.

³⁹² KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „te” lírai alakzatának kérdéséhez = Az olvasás lehetőségei*, Bp., Kijarat, 1997, 41.

„Nem igaz”, – mondja – és ragyog, ragyog.

Nem, nem, versem, te nem vagy szuverén,

Te másokért, mások számára vagy.

Örömszerző vagyok általad én.[...] ³⁹³

A motívum, – mint struktúra-alkotó poétikai építőelem – szerepe az irodalmi szövegek értelmezésében az egyik legtöbbet vitatott kérdés, mely elsősorban arra irányul, hogy a kontextusban mit tartanak motívumnak, és mit nem. Általában hat alapjelentést különböztetünk meg a motívumok vonatkozásában, melyek jelentése a mű értelmezése szempontjából lényeges, főként a kontextusban történő ismétlődés révén.³⁹⁴ A motívum definiálása figyelemre méltó az angol és német irodalomtudomány értelmezésében is. A *Concise Oxford Dictionary* meghatározásában a motívum „situation, incident, image or character-type”.³⁹⁵ Hasonló elgondolást olvashatunk a *The German Quarterly* soraiban, ahol a „motif is a textual element that can crystallize schematic patterns of typical, even archetypical traits and situations. They recur because they have merged into the collective substance of human activity and thought”.³⁹⁶ Egy egész mű értelmezéséhez, magyarázatához szükséges jelentés meghatározó és megerősítő szegmensnek tekinthető a kontextusban. „A motif is generally symbolic – that is, it can be seen to carry a meaning beyond the *literal* or immediately apparent; it represents on the verbal level

³⁹³ REMÉNYIK Sándor, *Az örömszerzés programja* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 190.

³⁹⁴ Az értelmezés során a magyarázat bővül azáltal, hogy a művön belüli szegmentumok azonos kontextusban és stiláris pozícióban találhatók. Bernáth Árpád szerint a motívumok szimbolikus tartalmat létrehozó funkciójára kell támaszkodni. Bernáth elsősorban a *lexéma-szinten* történő ismétlődéseket emeli ki, olvasatában a struktúrát a motívum építi fel. Vö. BERNÁTH Árpád, *Építőkövek (A lehetséges világok poétikájához) = A motívum- struktúra és az embléma struktúra kérdéseiről*, szerk. ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus Könyvkiadó, JATE, Irodalomelméleti csoport, 1998, 79-107. Solomon Marcus álláspontja szerint a szavak jelentésének végtelen lehetőségével állunk szemben egy adott kontextusban, Büky László a rendszeresen ismétlődő metaforákat tekinti motívumoknak Füst Milán költészeti motívumainak vizsgálatában. „Motívumnak kezel minden olyan ismétlődést, mely egy adott művön belül a szavak vagy szinonimikus szócsoportok szintjén jelenik meg, s mely számszága miatt, vagy az ismételt elem feltűnő helyzete miatt a figyelmes olvasás (close reading) során kitűnik”. Motívumként kezeli a szótári alapjelentésű szavakat is, ezért nem kép, hanem szó-természetű olvasatában a motívum. Úgy véli, az ismétlés szerkezetformáló akkor is, ha nincs többjelentés, hanem a nyelvi elem ismétlődik. A szóelőfordulás-jellegű isméssel a szerző saját világot hoz létre. Vö, [http://magyar-irodalom, elte.hu/gepesk/fust/mg/002html](http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/fust/mg/002html).

³⁹⁵ *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, ed. BALDICK Chris, Oxford, University Press, 1991, 142. A fogalomtár értelmezésében a motívum „szituáció, incidens, idea, kép vagy karakertípus”, mely egy nagyobb, általános téma ismétlődő eleme. A szerző visszautal a Viktoriánus korszakban és az európai lírikus költészetben megjelenő „*ubi sunt*” (where-are formula) és a *carpe diem* motívumokra. Ahol egy kép, egy esemény vagy más elem ismétlődően megjelenik egy műalkotásban azt lehet vezérmotívumnak (leitmotif) tekinteni.

³⁹⁶ DAEMRICH, S, Horst, *Themes, Motifs in Literature = Approaches, Trends, Definitions*, The German Quarterly, vol., 58. no.4, 1985, 568. A szerző olvasatában a motívum textuális elem, mely megmarad a hagyományban, s szisztematikusan mintákká kristályosodik, megőrizve az archetipikus jellegzetességeket és helyzeteket. Az ismétlődés során beleolvadnak az emberi tevékenység és gondolat kollektív szubsztanciájába. A szerző álláspontja szerint a „motívumokat tulajdonságok hasonlóságai alapján csoportosítják (pld. tükör, romok, hajóroncs, ablak), azonosítható a szerzővel és a szöveggel, domináns vagy alárendelt, de olykor ’vak’ motívum formájában létezik”. *Uo.*, 566.

something characteristic of the structure of the work, the events, the emotional effects, or the moral or cognitive content”³⁹⁷. A Metzler lexikon 2001-es kiadásában hasonló megközelítés található a motívum meghatározásához. „Im weitesten Sinne kleinste strukturbildende und bedeutungsvolle Einheit innerhalb eines Textganzen; im engeren Sinne eine durch die kulturelle Tradition ausgeprägte und fest umrissene thematische Konstellation”.³⁹⁸

Reményiknél kiemelt fontossága van az életművön végigvonuló vándormotívumoknak. A vándormotívumok viszonyokat, magatartásformákat közvetítenek. Az alkotói folyamat mikrovizsgálatához fel kell tárni azokat a motívumokat, melyeknek visszatérő megjelenése nyomon követhető; környezeti létfeltételekkel, szerzett szokásokkal magyarázható. Így jelenik meg „a diszkurzus és a diszkurzív alkotás kategóriája, mint az *önmegértés közvetítője*”.³⁹⁹

Reményik nyelvi fordulatai, szóhasználata, eszmetörténeti háttere egész költészetét mélyen áthatja, istenkeresése meghatározza karakterisztikus vonásait. Tisztában van önnön lehetőségeivel és adottságaival, sorsvállalása életre szóló érvényű. Motívumaiban megmutatkozik a költő lelki hajlama, ismétlései a „szavak energiával való feltöltését”⁴⁰⁰ valósítják meg. Fikción és költészetben keresztül, az adott létlehetőség keretei között a hétköznapi valóságának lényegiségét ragadja meg.

A külvilág és a belső világ személyiségjegyeinek trauma-tapasztalataiból származó nyelvi-pszichológiai képzettársítások hívják életre azokat a vándormotívumokat, melyek végigvonulnak a költők életművén. Reményik Sándor életművét így minősíti, szervezi és konstituálja, a „fenyő”, a „szikla”, a „hajó”, a „lepke”, a „vonat”, és a „templom” motívum.

³⁹⁷ FREEDMAN, William, *The Literary Motif: A Definition and Evaluation = Essentials of the Theory of Fiction*, Ed., M.J. HOFFMANN, P.D. Murphy, DUKE, University Press, 1996, 89. „A motívum általában szimbolikus, mely konkrét jelentés mögötti tartalmat hordoz vagy nyilvánvaló szó szerinti jelentést közvetít, a strukturát meghatározó érzelmi, erkölcsi vagy kognitív töltettel”.

³⁹⁸ *Metzler Lexikon, Literatur- und Kulturtheorie = Ansätze- personen- Grundbegriffe*, szerk. NÜNNIG, Ansgar, Stuttgart- Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2001, 455. „A motívum tágabb értelemben a legkisebb szerkezet-alkotó egység egy szöveg-egész belsejében, szűkebb értelemben egy adott kultúrán végigvonuló sajátosság, egy jól körvonalazható tematikus konstelláció”. Ebben a meghatározásban a motívum különböző funkciókat tölt be; hozzájárul a szerkezeti tagoláshoz, a szemantika szervezéséhez, a téma-kohézió megvalósításához. A motívumnak jelentős szerepe van még a tartalmi elemek összekapcsolásában, erősíti a jelentés-potenciált, hozzájárul a szemléletesség tételéhez. A terminológia különbséget tesz anyag, téma és motívum között, miközben a motívumot a legkisebb szemantikai egységnek tekinti. Összegezve, a modern irodalomtudomány szerint a vándortéma (toposz) az irodalmi művekben fellépő azonos vagy hasonló jelentésű szövegrész, visszatérő kifejezés, séma.

³⁹⁹ RICOEUR, Paul, *A diszkurzus hermeneutikája = Paul Ricoeur válogatott tanulmányai*, szerk. KOVÁCS Gábor, ford. ANGYALOSI Gergely, BOGÁRDI SZABÓ István, JENEY Éva, LŐRINSZKY Ildikó, MISS Zoltán, VAJDA András, Bp., 2010,42. Ricoeur állásfoglalása alapján a műfaj és egyedi stílus kompozíciója hívja életre az alkotást, mely magában foglalja az alkotásfolyamat és a kidolgozás kategóriáit. A nyelvi realizáció ezáltal egy olyan eseményként jelentkezik, mely jelentésként válik érthetővé az alkotásfolyamatban. A folyamatban a szerző a nyelvi alkotás „megmunkálója” lesz, s ennek során az interpretációban érvényesül a szerző egyedülállósága, mely következőképpen létrehozza az alkotás egyedülállóságát is, a valóság „újírásának” privilegizált módját. (Vö. idézett kötetben *A metafora és a hermeneutika központi problémája*,55-61.

⁴⁰⁰ HANKISS Elemér, *Az irodalmi kifejezésformák lélektana (Modern filológiai füzetek)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970,131.

IX.1 Fenyő motívum

A fenyő⁴⁰¹ toposz visszanyúlik bibliai utalásokhoz. A hagyomány szerint a kereszt fája három paradicsomi magból sarjadt. A három magot (cédrus, ciprus és fenyő) Ádám fia Sét helyezte halott apja nyelve alá. A történetírás a lépten-nyomon felbukkanó fákkal Jézus királyságát, a feltámadást, a fenyő megjelenítésével pedig a halhatatlanságot szimbolizálták.

Reményik, Tompa és kortársai minden bizonnyal ismerték a történetet, így jelentek meg a fák, elsősorban fenyő, élet, a halál és a tudás konglomerátumaként, a világ tengelyeként, melyek soha nem hagyják el a helyüket.⁴⁰²

A fák jelenléte valami örök, megfejthetetlen titok hordozója is. Mózes első könyvében az Úr utasította Noét, hogy mit mentsen meg az özönvíztől, hogy az élet a bolygón továbbfolytatható legyen.⁴⁰³ A növényekről nem esik szó, feltehetően a szent könyvek a növényekkel nem számoltak, nem tekinthették őket egyenrangúnak az állatokkal. A galamb visszatérése csőrében az olajággal, s az a tény, hogy Noé első cselekedete szőlőültetés volt, nyilvánvalóan arra utal, hogy a keresztény vallás nem sorolta a növényeket az élőlények közé. Mégis az *Ószövetségben* az olajfa és a szőlő váltak az újjászületés jelképévé, s az irodalomtörténet folyamatában a növények, főként a fák különleges szerepet kaptak az alkotó, mint szubjektum valóságához való viszonyának meghatározásában.

A fa, mint világtengely a mitikus világképek leggyakoribb szimbólumaként jelenik meg, gyökereivel a földre hatol, de égbenyúló koronájával az alvilág és a földi világ közötti összeköttetést kommunikálja.

Petőfi fa akart lenni „melyen villám fut keresztül”, Ady az idő világába belenőtt, szoláris szférákba emelkedő fát az emberi élet gyarlóságával állítja kontrasztba.

Lentről néztem ősterebélyed,

Piros csodákkal rakott Élet.

⁴⁰¹A fenyő a halhatatlanság, a vegetáció termékenységének jelképe, a barátság, a kitartó jellem megtestesítőjeként is ismert. Templomok anyagaként is használt (japán sintoisták), s mivel a vihar támadásait is kiállja, akaraterőt sugall. A haiku-költészetben a hosszú élet és a tisztaság jelképe. Pán és Pitüsz történetében Pitüsz az isten szerelme elől menekülve fenyővé változik. Az európai hagyományokban a kút vagy kapu mellé helyezett fenyőág az egészséget és termékenységet szimbolizálta, Keresztény fényszimbolikaként is ismert. Vö. www.balassikiado.hu/BB/Net-szimbolum/szimbolumszotar.htm. *Szimbólumtár, jelképek, motívumok, témák az egyetemes magyar kultúrából*, PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Készült az Oktatási Minisztérium támogatásával, Felsőoktatási Tankönyv- és Szakkönyv támogatási pályázat.

⁴⁰² Vö. JANKOVICS Marcell, *Jelkép-kalendárium*, Csokonai Kiadó, 1997, 144-145.

⁴⁰³ Mózes első könyve a teremtésről, 6. fejezet, 19.

Ó jaj,

Te hitvány, te hitvány, te hitvány [...] ⁴⁰⁴

Reményik a fák közül különösen a fenyőket szerette, melyikből néhány az udvarán is volt. „[...] sokszor átnézett arra a kis fenyőcsoportra, – írta Karácsony Benő *Reményik Sándor fenyői* című cikkében –, amely a költő udvarán szorongott, némán, magasan, a házak tűzfalai közé börtönözve. Mozdulatlanok voltak, s úgy látszott, szenvednek börtönükben. De időnként viharok jöttek. S a hallgatag fenyők elkezdtek zongorázni, verdestek lázadó szárnyaikkal, szilajul és megrendítően daloltak. – Most ír – gondolta e sorok írója a költőre gondolva, mert fenyőfái is olyanok voltak, mint ő. – Lázong. Istenhez és a Nemzetéhez orgonázik. Nem tévedett. A költő írt, s a tetők felett háborogva szállt a rab fenyők éneke”. ⁴⁰⁵

Mikro-és makrokozmosz összekapcsolódása teremti meg Nemes Nagy Ágnesnél azt az irodalmi szövegvilágot, ahol a sokrétűen strukturált szöveg fikatív, lehetséges világokra utal.

Egy eltévedt vörösfenyő

Valami zümmögés. Hideg.

Valami zümmögés: a kérge foszlott,

pikkelyes gyökerű faoszlop

roppant törzsében most halad

egy paleolit távirat.[...] ⁴⁰⁶

Tájelemekből építkező motívumrendszer tárul fel a Reményik kortárs Tompa László költészetében is, versvilágában „úgy építkezik jellegzetes erdélyi tájból, hogy a versekben a táj elemei egyetemes képekké lényegülnek”. ⁴⁰⁷ Tompa László versei elégikus hangvételen sugalmazzák a természet, mint szakrális tér megjelenítését. Helyzettudatában, a valóság ismeretének birtokában a bezárkózás és a kirekesztés mellett a körülmények közötti kitartást és helytállást fogalmazza meg legtöbbször rezignált hangú soraiban. A feladatvállalás és az állhatatosság szimbóluma a *Magányos fenyő* című vers, a „bús, székely fenyő”, mely daccal, társ nélkül, egyedül is kitart. A fenyő az időtlenség megtettesítőjeként önérték hordozójává

⁴⁰⁴ ADY Endre, *Sírás az Élet-fa alatt = Összes versei*, Bp., Osiris Klasszikusok, Osiris Kiadó, 2004, 109.

⁴⁰⁵ KARÁCSONY Benő, *Reményik Sándor fenyői*, Erdélyi Helikon, 1941, 812.

⁴⁰⁶ NEMES Nagy Ágnes, *Fenyő = N.N.Á., Összegyűjtött versei*, Bp., Osiris-Századvég, 1995, 75.

⁴⁰⁷ TOMPA Zsófia, *Tisztuló(torz)kép, (Meg)újuló olvasati lehetőségek Tompa László életművében*, (PhD értekezés, PPKE, 2016)

magasztosul, ami az „erdélyi lélek” gondolatának hordozója, valami másság-tudat kiteljesedése, mely ha résnyire is, de utat nyit a távlatok felé.

Minden csupa gyász, por, pernye, romok.
A végét várja minden e zord vidéken –
Csak én nem ! [...]

Kibírtam én már sok telet,
Míg jöttek jégtörő szelek,
S gallyaimon, mint húrokon,
Új fuvalmak zenéltek!
Így múlnak, újulnak évek,
Én az időkkel bátran szembenézek!⁴⁰⁸

A tájképek zordsága ellenére mégis ez marad az örök otthon.⁴⁰⁹ A természet Reményik számára a szabadság játéktere, ahol Isten végtelen megvalósulását érzékelve jut el az önismerethez, megtapasztalva önnön korlátait.

Az Áprily Lajosnak és Mannsberg Arvédnek ajánlott *Vadvizek zúgása* 30 versében, melyeket a *Karácsonyfapiac* három darabjával egészített ki, 23 versben jelenik meg a fenyő motívum, nem egyszer halmozottan ugyanazon a versen belül, fokozva annak szimbolikus szerepét. Az ismétlődő motívumok a magány és kitartás jelképei, a fenyők helyhez kötöttségükkel az ottmaradás, a minden körülmények között való helytállás jelképévé magasodnak. A fenyőkhöz kötődően Isten közelsége, a természetet meghatározó és uraló lélek ereje ötvöződik a lenti sorokban, ahol az égbe nyúló fenyő az Isten-közelség méltóságát, a teremetés misztériumát, transzcendenciáját jeleníti meg.

Fenn Isten jár a csúcsokon,
Amerre fényben elhalad:
Testőrei dárdás fenyők.[...]

⁴⁰⁸ TOMPA László, *Magányos fenyő = Erdélyi végzet alatt*, Szeged, Lazi Kiadó 2007, 37.

⁴⁰⁹ Vö. CS. GYIMESI Éva, *Helyzettudat és esztétikum=Kritikai mozaik*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 1999. „Kitűnik, hogy a tragikum alapja itt a helyzetet modelláló jelképek, metaforák és a magatartás sugalló eszközök jelentése közötti feszültség. A két világháború között különösen Tompa verseiben tűnik ilyen felfokozottnak a helyzet tudat érzékenysége”, BALÁZS Tibor, *A romániai magyar lítköltészet története 1919-1989*, Bp., Accordia Kiadó, 2006, 137.

Fenn az Úr lépked hallgatag.
A fenyők némán szalutálnak.[...] ⁴¹⁰

A vers úgy magasztalja a „magasságok Istenét”, hogy az érintetlen természet a maga szépségeivel és erejével, mint egy nagy, nyitott szakrális tér jelenjen meg. Az ének „belül félve szól”, mert az emberi lelkiismeret kiterjed a teljes életre, nehéz leküzdeni a válságot, melyet az ember magára hagyott moralitásában érez. „A hívő ember a lelkiismeret kategorikus igényét úgy tekinti, mint *Isten legközvetlenebb igényét* teljes életre, aminek tökéletességét és beteljesítését maga Isten akarja, egyrészt a moralitás talaján, másrészt az üdvösség, mint a kegyelem talaján, miközben mindkettő szüntelenül egymásra vonatkozik”. ⁴¹¹

Az állhatatosság, a kitartás és a sorsvállalás jelenik meg *A holt fenyő*ben is, mely itt nemcsak a magány, az elmúlás jelképe, de felidézi a háborúban elesett katonák emlékét.

Nem a lomberdők szelíd, őszi dísze,
Amelyre új élet következik.
Ez a pirosban ünneplő halál,
Ez a dacos halál,
Ez tudja már, hogy nincs feltámadás,
És mégis áll,
Halott bajnok az élő katonák közt.
Mivel másutt nincsen számára hely. ⁴¹²

A fenyők gyökerei különlegesen törik át a sziklát és találják meg a föld-eret. A hegyi magaslatokon nyíló virág a magasságperspektívát jelképezi, míg a fenyők föld alatti gyökerei a mélységek titkát rejtik.

Halványpiros hegyi virág
Öleli lábát a keresztnek.
Távolról a sötét fenyők:

⁴¹⁰ REMÉNYIK Sándor, *A kis templom a nagy dómban* = R. S., *Összes versei*, i. m., I, 162.

⁴¹¹ ANZENBACHER, Arno, *Bevezetés a filozófiába* = *A lelkiismeret kategorikus igénye*, ford., CSIKÓS Ella, BENDL Júlia, Bp., Cartaphilus Kiadó, 2001, 273.

⁴¹² REMÉNYIK Sándor, *A holt fenyő* = R.S., *Összes versei*, i. m., I. 163.

Titoktudó konok erők
Feléje gyökeret eresztenek.
És ölelik a *föld alatt*.
Így rejtik el imádatuk.⁴¹³

A motívumok mélységeket és magasságokat szólaltatnak meg, feltárják és elrejtik az igazságot, felemelkednek egy érzékfölötti, transzcendentális világba, így nyílik lehetőség az érzékfölötti szféra létezés szintjén történő megjelenítésének. Az „*Idill*” a *magasban* két fenyőóriása is a zuhanás és az emelkedés ellenpólusát jeleníti meg. Reményik saját és nemzete sorsának megmozdulását a fenyő kiszakadó gyökérzetével szimbolizálja, az isteni segítség azonban itt is, mintegy *in medias res*, az igazságos teremtőbe vetett hittel zárul. „Vihar ment végig a hegyeken.--/A gyökerei megmozdultak,[...] A másik meghajlott bele,/De felfogta és megtartotta őt./ Egyikük a másikukra támaszkodva:/Most így állnak a teremtő előtt”.⁴¹⁴

A versekben a fenyők apotropaikus, bajelhárító szerepe is egyértelmű. A *Lovas favágó*ban a halál, a megsemmisülés előtt a fenyő még összezúzza az az ellenséget, a *Már járt* soraiban villámhárítóként működik.

A fenyők sötét gyűlölettel nézik.
És zúgnak, mint az összeesküvők.
És megszólal egy: Én holnap meghalok, -
De zuhanva még összezúzom őt! [...]⁴¹⁵

Már járt a villám a fejem felett,
S bújtam előle vén fenyő alá,[...]⁴¹⁶

A Trianont követő években a vigasztalás, a buzdítás, az elfogadás olyan jelképrendszerek segítségével történhetett, „melyek költészet általi felemelkedés utópikus távlatát sugallják”.⁴¹⁷

⁴¹³ REMÉNYIK Sándor, *Havasi fészület* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 164.

⁴¹⁴ *Uo.*, 165.

⁴¹⁵ *Uo.*, *Lovas favágó*, 177.

⁴¹⁶ *Uo.*, *Már járt...*, 178.

⁴¹⁷ CS, GYIMESI Éva, *Gyöngy és homok, Ideológiai értékek az erdélyi magyar irodalomban*, Bukarest, 1992, 32. A szerző értelmezésében szükség volt a fájdalom elfogadására, úgy gondolja, hogy Reményik „magányos fenyő” és „romon virág” jelképe mellett helyet kaphat a ’gyöngyragyogó’ is éppen a fájdalom demonstrálására, mert a szenvedés során keletkezett igazgyöngy válik igaz értéké.

A *magány szobrában* a lírai én azonosul a valóságos tájjal, teljesen alárendeli magát a természeti erők parancsainak, s ott áll a nagy játéktéren, ahol „zálogul a lelkét adta”. A játékosságnak azonban itt nincs helye, a sorokat uralja az egyedüllét diszharmóniájából áradó feszültség. A fenyők szinte démoni erővel tartják fogságukban, s a titokzatos, transzcendentális csendben ott marad, mint a „magány szobra”. Magára maradottsága nem viszi előre, csak „csonka törzsre” léphet. A ’csonka törzs’ pedig csak torzó a nagy egészben, melyet önnön magára hagyottságában, a teljes kilátástalanság csapdájába kerül.

A *Vadvizek zúgását* kiegészítő *Karácsonyfapiac* három darabjával sötétíti az alkotó az ünnepvárás hangulatát, melyből indirekt módon a megosztottság keserősége árad, a fenyő egyidejűleg „ünnepre felszenteltnek ” és „halálraszáttnak”⁴¹⁸ érzi magát, s Reményik, ezt a helyzetet saját sorsára vetítve önnön hontalanságát is kiemeli. Így válik a fenyő tipikus, transzszilván tájmotívummá.

El-elnézlek, ti hontalan fenyők,
Ti erdő-testből kitépett tagok.
Hányan mondhatják el ma veletek:
Ó én is, én is hontalan vagyok.[...] ⁴¹⁹

A harmadik vers, *A karácsonyfa énekel*, mégis hittel és bizakodással tölti meg a sorokat. A szövegalkotó sorsvállalását, elhivatottságát a fenyősors vállalása teszi igazán emelkedetté. Reményik általuk önmagát fejezi ki, így a belső tartalom indirekt módon a világra kivetített kifejezőmódja. A fa ebben az alkotásban is lehetőség az éggel való összeköttetésre, kapcsolat-teremtő szerepe van a létezőmódok megjelenítésében, hiszen itt is „[...] a Földből nő ki, s az Égig ér. Halhatatlan fa, az Ég és a Föld középpontjában: ő tartja a Mindenséget, összeköt minden létezőt, az emberlakta vidékeket és a Kozmoszt egybekapcsolja, benne lakik az emberi nem tarka sokadalma”.⁴²⁰ A szubjektív élményvilág transzcendenciája válik ember-és valóságközelivé, az esztétikailag érzékelő olvasás horizontja nem választható el egy retrospektív, értelmező olvasásától, amelyhez nyilvánvalóan kapcsolódik a történeti olvasás.⁴²¹

A fák Reményiknél is mitikus erővel bírnak, s nemcsak a megingathatatlanság hordozói, örökzöld, égbenyúló koronáikkal transzcendentális szférák lakói, ahol a háttér a hegyek

⁴¹⁸ REMÉNYIK Sándor, *A karácsonyfa megérkezik* = R S., *Összes versei*, I, i. m., 182.

⁴¹⁹ *Uo.*, 182.

⁴²⁰ ELIADE, Mircea, *Képek és jelképek*, Bp., Európa Kiadó, 1997, 207.

⁴²¹ Vö. JAUSS, Hans Robert, *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika*, szerk. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, Bp., Osiris Kiadó, 1997, 121-124.

biztosítják. A *Szemeimet a hegyekre emelem* soraiban zsoltáros áhítattal fogalmazza meg szabadságképzeteit a havasok zord magányában, ilyen módon spiritualizálódik a verselő szorongó énje, így szövi át az alkotást, az én szituáltságát, hogy a teremtéstörténeten és a történelmi múltton keresztül feljuthasson a csúcsra, mely detraumatizációt, elfogadást tesz számára lehetővé. „A Nagykőhavason mentem én által,/És találkoztam fent a Szabadsággal,[...] Ment, az embertől egyre távolodva,/Ment csúcsról-csúcsra, csillagtávolokba”.⁴²² Lelki szükségletből fakadó transzcendentális megtapasztalás árad soraiból, mely nyilvánvalóan a tudatalatti inspirációjának terméke, amitől nem is tud elszakadni, mert „minden tudatossága ellenére annyira elragadja az alkotói impulzus, hogy más nem is tud alkotni,[...] így ama érzése, hogy szabadon alkot, tudatának illúziója: úgy érzi, úszik, pedig láthatatlan ár viszi előre”.⁴²³

A fenyőmotívum a későbbiek során is megjelenik Reményik verseiben, bár gyakorisága csökken. Egy Lám Bélának dedikált versében, a *Pacsirtában* a fenyők birodalma számára a menekülés és elrejtőzés biztonsága az anagogikus jelentés szintjén. A fenyőkkel szimbolizálható kitartás és elkötelezettség birtokában, az ellentétek hatásmenővelő, fekete-fehér kontrasztjában mégis kiléphet a biztos védelemből, s önmagát a fenyőkkel azonosítható szerepvállalással hegytetőn kimagasló zászlódísznek tekinti, a lélek tér és idő fölött győzni tudó örökkévalóságban.

Fekete fenyőlobogók közt
Lobog egy hófehér:
Én vagyok az, – fehér ruhámba
Belemarkolt a szél.

Az Isten ezt a szirttetőt
Lobogódíszbe vonta,
Fennen lobognak zászlai:
Fekete-fehér pompa.

Zászlótestvérek, bús fenyők,

⁴²² REMÉNYIK Sándor, *Szemeimet a hegyekre emelem* = R.S., *összes versei*, i. m., I, 215-216.

⁴²³ JUNG, Carl Gustav, *Pszichoanalízis és irodalomtudomány, Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás*, i.m.,100.

Rivalljon most az ének:
Egy roppant kéz utánam nyúlt
És kitűzött közétek.[...] ⁴²⁴

1939-ben Reményik költészetében a Szebeni-havasok fenyvesei ismét megjelennek. Feloldódik szinte patofobikus szorongása, a felszabadultság euforikus érzése tölti meg a sorokat. A természeti kellékekkel való azonosulás során szenvedélyeit szabadjára engedi, így örömteli módon tud megkönnyebbülni, s katarktikus élményhez juttatja önmagát éppúgy, mint az olvasót a recepcióban.

Sötét a fenyves, sötét a világ
De fenn a fenyőn vidám mókus ül.
Fény-mókus. Én futtattam fel a fára.
Ül és füttyül a fekete világra.

Sötét a fenyves, sötét a világ
És háború van, s ó, annyian félnek!
Uram, bűnömül ne vedd – én nem félek.
Bízom, hiszek, s fényemet táncoltatom –

Ó visszanyert Fény – Ó Lámpa – Ó Lélek! ⁴²⁵

Az elkerülhetetlen és elfogadott sors az ítélet napját is felvillantja, „misztikus, mohos óriások” felvonultatásával indul a kép. „Minden roham őrült és ostoba”, mégis élteti a majdani, romlatlan léttérbe való beilleszkedés képessége. „Amerre megyek – csak *áldanak*” ⁴²⁶, emeli ki önértékét. Az ítélet napja pedig már a minden büntudatot nélkülöző transzcendentális tér és idő, ahol az isteni szubsztancia rendjébe illeszkedik bele.

Az elválasztottság és odatarozás szép példája a telefonpózna, mely jelképként is magasba emelkedik, kiválik a többiek közül, hiszen hírhozó szerepet tölt be, s „még ott az ősi kéreg rajta,

⁴²⁴ REMÉNYIK Sándor, *Lobogódész* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 351.

⁴²⁵ UŐ, *Visszanyert fény* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 286.

⁴²⁶ Uo., *Csak ítéletnapján*, i. m., II, 287.

ott áll a megalkuvók között, akik már csak „legyalult,, kinyalt sima” fák, „olyanok mint az udvaroncok”.⁴²⁷

A *Karszt* című vers a *Két fény között* kötetében az önérték-vesztés és önérték-megerősítés dilemmájában vergődve ismét transzcendentális magasságokba emeli, ahol a fenyő mellett további, költészetében ismétlődő motívumok (szikla, tenger, szél) jelennek meg szakrális elemekként, majd a *Romon virág* kötetében, Jékely Zoltánnak dedikált soraiban a jégzajlás szörnyű éjszakáját felidézve a destruktív erők szembeállítására felidézi a fenyőket, mint amegállíthatatlan erő megtestesítőit. „Nagy ős-fenyők – mint faltörő kosok – / Százával – hajrá – zúdulnak a gátnak”.⁴²⁸ Az erdélyi tájban a fenyőt, s a következő versekben megjelenő sziklát Reményik „erkölcstani értékjelképként használja”.⁴²⁹

IX.2 Szikla motívum

A 'szikla'⁴³⁰ jelentésének vizsgálata során a görög 'págosz' szó jelentéséhez kell visszanyúlni, mely az az 'Areiszpogosz' névben jelenik meg, s eredetében feltehetően az Akropolisztól elhelyezkedő dombra utal, ahol Árészt hadisten ülésezett. A keresztény tipológiai szimbolizmus szerint az ószövetségi kövek Krisztus előképét jelenthették. A kőkultusz szakrális szerepe nyilvánvaló, gondoljunk a vizet fakasztó Mózesre, vagy az *Újszövetségben* Péter megjelenésére a keresztény egyház megteremtésének jelképeként. A név kapcsolódik a latin 'petrus' (görög 'petra') szóhoz. Krisztus a *Bibiliában* „eleven kő”⁴³¹ aki így szól Péter apostolhoz: „Te Péter vagy, és én erre a sziklára fogom építeni egyházamat”.⁴³² Az alkímiában is rejtett kő az őszanyag (prima materia), de a szabadkőműves szimbolikában is a kockakő a stabilitás jelképe.

Az erdélyi táj szépsége minden esetben szubjektív kötődést jelent, elég ha Reményik természetjáró élményeire gondolunk. A hagyományos kert, hegyek, virágok, fák motívumai

⁴²⁷ Uő, *Telefonpózna*, i. m. II, 177.

⁴²⁸ Uő, *Őrült telekre, őrült tavaszok* = *Összes versei* i. m. II, 252.

⁴²⁹ Vő. LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp... (tanulmányok)*, Bp., Parnasszus Könyvek, i. m., 155.

⁴³⁰ A szikla költészetteremtő szerepe nem véletlen. A kő a legősibb eszköz, a stabilitás, a tartósság és a megbízhatóság szimbólumává vált; szakrális építmények, a mozdulatlanág, a maradandóág megjelenítője. A makrokozmosz és az ember, mint mikrokozmosz közti analógia szerint a csontoknak felel meg. A magasba emelt kövek (Stonehenge, Húsvét-szigetek) szakrális rítus megtettesítői, a barlang az anyaméh biztonsága. A szikláját görgető Sziszüphosz a reménytelenségre utaló küzdelem szimbóluma. Egy legenda szerint Deukalion és Pürrha maguk mögé dobált köveiből teremtődött az emberiség, de gondolhatunk a sziklához láncolt Prométeusz alakjára is, vagy Orpheuszra, aki lantjával megszelídíti az ellen induló köveket. Vő, *Szimbólumtár- jelképek, motívumok témák az egyetemes magyar kultúrában*, www.balassikiado.hu/BB-Net-szimbolum/Szimbolumszotár.htm.

⁴³¹ LK,22,32

⁴³² Mt,16,18.

mellett a szikla motívum is új tartalommal telítődik, ilyen módon az asszociatív jelentés válik hangsúlyossá.⁴³³

A szikla számos Reményik-versben jelenik meg motívumként. Egyrészt a keresztény szimbolika fontos eleme a kő, mint a templom építőanyaga, sokszor, akár csak Adynál, a halhatatlanság és örökkévalóság jelképe, másrészt a gyász és a pusztulás megjelenítője éppúgy, mint a megmaradásé. Nyilvánvaló, hogy a fenyő mellett a szikla, mint vándormotívum a toposzrendszerben kiemelt szerepet kap a Trianon után kialakult költői helyzet értelmezésére, a szerepvállalás megfogalmazására a megváltozott hatalmi viszonyok között. „Szükségessé vált az önazonosságot olyan tényezőhöz kötni, amelyek több stabilitással bíztak, melyek hosszabb távon is megerősítő funkcióval bírtak: a szűkebb régió földrajzi-tájspecifikus elemeihez, illetve a történelmi múlt adott helyzetben hasznosítható hagyományaihoz.[...] egy időre rendkívül megnövekedett a „közeli kontextus” fontossága: az, ahogyan a másik, hasonló helyzetben lévő alkotó saját eszközeivel leereagálta a felmerült, közösségileg is érvényes egzisztenciális problémát”.⁴³⁴

A sziklák Reményik verseiben rejtett erő hordozói, s valamilyen módon szimbiózisban vannak a fenyőkkel, s ez a kettőség elég arra, hogy az isteni tökéletesség, az emberi gyarlóság és esendőség képzete felépüljön az olvasóban.

A sziklák itten oly szemérmesek,
Úgy rejtik a bennük lakó erőt,
A lappangó hatalmat.
Nem kiabálnak, nem fenyegetőznek,
Vad meztelenségük’,
Feszülő izmaik’ nem mutogatják.
Nem üvöltik alá
A magasságból a vándor fejére:
Mindjárt reád szakadunk, nyomorult! [...] ⁴³⁵

⁴³³ Istenhez tartozó közegnek tekinti a természetet, jelzők sokaságával teremt feszültséget, így fokozza a sejtelmességet, felerősíti a hangulatot, a titokzatosságot, vagy éppenséggel a félelmetességet. Ismert és ismeretlen, várható és váratlan kettőségében fogalmazza meg azokat az üzeneteket, melyeket továbbítani akar hite eltántoríthatatlanságával, a végsőkig kitartás szándékával. Vö, FÁBIÁN Márton, *A táj szerepe és jellegzetességei Ady Endre költészetében*, Irodalomismeret, 2003., 89.

⁴³⁴ BALÁZS Imre József, *Az erdélyi magyar költészet az 1920-as években*, Nyelv-és Irodalomtudományi közlemények, I.évf.,2007/ 1,2,3. epa.oszk.hu/00400/00458/00047/folyo_d.htm

⁴³⁵ REMÉNYIK Sándor, *A szemérmes sziklák* = R.S., *Ősszes versei*, i. m., I, 171.

A *Vadvizek zúgásában* a sziklák legtöbbször a fenyőkkel együtt jelennek meg, mint például az „*Ördögszoros*” „kemény gránitfogai” és a katlanban fekvő évszázados fenyő. Ugyanezt a teherbírást, az őserővel szembeni kiszolgáltatottságot fogalmazza meg Reményik, s önreflexív módon a saját személye megosztottságát sugalló *Az a félelmetes másik* című versében is költői énjét egyfajta ’ellenfélnek’ tekinti, de ugyanakkor inspiráló erőnek is, mellyel folyamatosan farkasszemet kell néznie.

És éjjeleim álmát elveszed,
És ha ölembe nyugtatnám kezem,
Sziklákat hengeríteni kényszerítség [...] ⁴³⁶

A fákból és sziklákból lakozó ősi erő másutt felszabadításra váró, rabsorsából kiemelkedni vágyó, a teremtett világ kínjait az emberekkel megosztani kívánó ’lélek’. „Rab volt a fák, a sziklák lelke, rab volt,/S nem tudta senki, egyedül mi tudtuk[...] Az erdő lelkét felszabadítottuk”. ⁴³⁷

A ’szikla’ motívum többször is felbukkan az *Egy eszme indul* kötetében is, csak azért, hogy Reményik szerepvállalását erősítse, elfojtsa a bizonytalanságokat. Reményik a kötethez írt előszóban is hangsúlyozza, hogy szándéka szerint minden, a világon élő magyarhoz szól, hogy „lelket, szeretetet, szépségben feloldott szomorúságot” ⁴³⁸ vigyenek mindenkinek. Reményik a költészet filozófiai hangvételét természetesnek tartja, a poézisben teret kíván adni a társadalmi problémák megjelenésének, azonban a túltengő szimbolizmust és az alacsony világfelfogást elítéli. Úgy véli, hogy szükség van irodalompolitikára, mely az „eszményekre tekintő, öntudatos, szenvedéseiben megújuló magyarság” ⁴³⁹ Ennek alapján az esztétikai, formai és diszkurzív sajátosságok lehetővé teszik az „irodalmi szövegek nyilvános beszédként való megjelenését”. ⁴⁴⁰ A ’szikla’ motívum itt is a reményiki állásfoglalás megjelenítője, melyet minduntalan feltölt az egyedülmaradás és a kiszolgáltatottság érzése.

A Sors: a sziklák zord szigetje áll.
Körülte zúg az emberáradat:

⁴³⁶ REMÉNYIK Sándor, *Az a félelmetes másik*, = R.S., *Összes versei*, i. m. I, 218.

⁴³⁷ *Kísérőlevél borbereki verseimhez*, Uo, 221.

⁴³⁸ UŐ, *Előszó* = *Egy eszme indul*, i. m., I, 235.

⁴³⁹ REMÉNYIK SÁNDOR, *Van-e szükség irodalompolitikára?* Erdélyi Szemle, 1920/3, 135.

⁴⁴⁰ SÁRI B. László, *Bevezető, avagy irodalomról és politikáról* = *A hattyú és a görény*, Pozsony, Kalligram, 2006.18.

Millió élet, millió halál.[...]

Egy hullámparány vagyok én is ott,
A sziklára egy percre fölcsapok,[...]

Nincsen számomra más vigasztalás,
Mint hogy ezekkel együtt jajgatok...⁴⁴¹

A „hullámparány” állapot sziklához csapódó képe erőtlenséget, gyengeséget sugall, azonban ellenpólusként megjelenik a szabad akaratból történő sorsvállalás erkölcsi imperatívusza; kiszolgáltatottságát ismét szembeállítja azzal az önérték-tudattal, mely megingathatatlanságot, állhatatosságot és halhatatlanságot is biztosít számára, mégpedig a természeti kelléktár egyik leghatásosabb elemével, a tengerrel, mely nem a „népek tengerének” sodró ereje, mégis örök. „Csak hab vagyok, – és mégis örök, ős,/És mint az óceán, oly tehetetlen,/ és mint az óceán, olyan erős”.⁴⁴²Az ellenpólusok közötti érzelmi labilitás végül mégis visszaviszi a Sors-allegóriához, hogy ismét átélhesse közössége test-lelki borzalmait, s ezzel egyidejűleg hangsúlyozza a beletörődésre, és ezáltal a detraumatizációra való képtelenséget is. Az idővel dacoló természeti jelenségek nem formai megoldások elsősorban, a „jelképekkel értékszimbólumokat”⁴⁴³ kíván teremteni, s a paradigmaváltás alapja az értékváltás.

A *Sóvárgás bizonyosság után* a gyógyíthatatlan lélek vergődése, a teljes magáramaradottság sokadszorra megfogalmazott szenvedéstörténete.

Mit tettél velem, nyomorult világ?
Lúggal megmartad isteneimet,
Hamuvá szürkült aranycsillogásuk,
Elpárologtak szentség, becsület.
A dogma sziklájától eloldottál, -
Rideg, kietelen volt, de szikla volt:
Aztán – kezemben a lét szertefolyt.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ REMÉNYIK Sándor, *Helgoland* = R.S., *Összes versei*, i. m., II. 247-248.

⁴⁴² *Uo.*, 248.

⁴⁴³ Vö. LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp...*, i. m., 174. A szerző Áprily hegycsúcsai és az irisórai szarvas jelképekkel példázza, hogyan lehet alkotni egy olyan korban, amikor az addig, rendíthetetlennek tartott értékek érvénytelenné válásával kell szembenézni.

⁴⁴⁴ REMÉNYIK Sándor, *Sóvárgás bizonyosság után* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 252.

A vers sorai között ott bujkál, kimondatlanul is, az 'erdélyi gondolattal' kapcsolatos kétsége, egy eszme elvesztésének, életképtelenségének kínzó érzése.

Ugyanez az „erdélyi beszédmód”, költői szereputat jelentkezik Tompa László *Havasi tájékon II.* című versében, ahol a költő menedéket talált, sziklák kövéből épített kunyhót; „kivert magamnak” védelmére,” – hangoztatja, „itt mélyül el magányom”, vállalja az egyedülmaradottságot. Egy másik versben azonban, éppenséggel a szikla motívum segítségével eltántoríthatatlanságát, értékmegőrző szerepét hangsúlyozza.

Álmaim alkonyán
Meredek úton önmagamhoz értem,
E magam: sziklavár...[...]⁴⁴⁵

A trauma reprezentációban Reményik tovább viszi a motívumokat, létrehozva egy olyan hermeneutikai szituációt, „amely az odatartozás és elválasztottság kölcsönösségét”⁴⁴⁶ tárja fel. A *Két fény között* záró soraiban Reményik megfogalmazza ezt a kettőséget, melyben individuumcentrikusságán keresztül egy egész korszak megértését teszi lehetővé. „Se fárosz nem lettem, se fénybogár./ A parton állok két fény között sötétben”⁴⁴⁷. Ebből a dichotómiából fakadó kiszolgáltatottság érzés jelenik meg az *Elsüllyedt költeményben* is, a fény-sötét, magasság-mélység ellenpólusaival. „Most lent vagyunk a tenger fenekén./ Én meg a csillag, a csillag meg én.”⁴⁴⁸. A természeti kellékek megerősítésével kapaszkodik transzcendentális magasságokba, az isteni elrendelés törvényének elfogadása most is ott van a háttérben, ahol a tenger és a parti sziklák együttélése útján jut el az abszolút más lét és az önmegismerés összefüggéseinek felismeréséhez, érzi a maradéktalan egybeolvadás szükségességét. A kényszerű és önkéntes szenvedésvállalás kettőségében történik a katarktikus feloldódás.

A tenger és a sziklák ezekben a versekben az alkalmazkodás, a próba-helyzet, a létre törekvés metaforái. A lírai én így válik képessé arra, hogy önmagán keresztül magáról a történelemtől beszéljen. Nemcsak az egyén, hanem az egész emberiség fájdalmát jeleníti meg. Látszólag a „nem voltam kezdetben és nem leszek végül”⁴⁴⁹ keserűségét szólaltatja meg, azonban győz az

⁴⁴⁵ TOMPA László, *Sziklavár = Erdélyi végzet alatt*, i. m., 97.

⁴⁴⁶ KULCSÁR-Szabó Ernő, *A különbözőség megértése, avagy olvashatók-e az irodalom kulturális kódjai, (Identitás és kulturális idegenség)* szerk. BEDNANICS Gábor, KÉKESI Zoltán, KULCSÁR Szabó Ernő, Osiris, 2003, 38.

⁴⁴⁷ REMÉNYIK Sándor, *Két fény között* = R.S. *Összes versei*, II,7.

⁴⁴⁸ *Uo.*, *Elsüllyedt költemény* i. m., II,10.

⁴⁴⁹ NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, 5. jav.kiad., Bp., Szent István Társulat, 1998, 91.

identitás kétarcúságában az elfogadás, a szintézist pedig a küldetésvállalás, a ki nem mondott halhatatlanság tudata erősíti, hogy eljusson az önvállalás katarktikus élményéhez.

Vallom veled, hogy nem hiába élek
Vallom, hogy irgalom a kegyetlenség
És áldás az átok,[...]

Vallom veled, hogy minden, minden jól van,
Bár gályapadhoz láncolt rab vagyok
A végtelenbe lendülő hajóban,[...]
És rab-voltomban van a szabadságom,
Erőm az erőtlenségben...⁴⁵⁰

IX.3 Hajó motívum

A hajó az életen való biztonságos átjutás jelképe, női principiumként a védelem megtestesítője, az angol nyelvben is nőnemű jelenséggént kezelik. Formája alapján jelképezheti az anyaméh biztonságát, valójában a bölcső is a hajó változata. Bronzkori sziklarajzok koporsóként is ábrázolják. Az élet eleje és vége is a hajóhoz kötődik, a bölcső és a koporsó is hajó alakú, Jézus bölcsőjének neve *navicula* (bölcső). A görög mitológiában Kháron, a révész az elhunytak lelkét szállítja ladikján, de a hajó politikai államközösséget is szimbolizál Alkaiosz *Az állam hajója* című munkájában. Jézus is bárkából tanította a népet, Noé bárkáján megmenti a hívőket a bűnök özönétől. A hajó a templommal is összekapcsolódik, amennyiben „főhajó”-t és „mellékajók”-at alkotnak építészei.⁴⁵¹

Alkaiosz verse óta a hajó toposzá vált az irodalomban.

Immár a szél járása sem ismerős,
mert erre is hullám hegye hömpölyög
amarra is, mi meg középen
csak vitetünk a sötét hajóval.⁴⁵²

⁴⁵⁰ REMÉNYIK Sándor, *Minden jól van = R.S., Összes versei*, i. m, I, 15-16.

⁴⁵¹Vö. www.balassi szimbolumszótár, BOGA Bálint, *A (hajó, bárka) mint szimbólum és metafora*, www.barkaonline.hu/kritika/785-a-haj-mint-szim.

⁴⁵² Vö. *Száz nagyon fontos vers, versek és versmagyarázatok*, szerk. ALEXA Károly, Bp., Lord Könyvkiadó, 1995,14.

A végeláthatatlan tengerhez érve az ember akadályoztatva látta továbbjutást, mindaddig, míg meg nem építette az első vízi járműveket. A víz legyőzése azonban nem volt könnyű, ezért félelmetes urak, Poszeidon és Neptun, igyekeztek megfélemlíteni az embert, akadályozni a továbbjutást.

Nyilvánvaló, hogy a hajó az akadályokon, viszontagságokon való túljutás, az élet viharaival szembeni küzdelmek szimbóluma.⁴⁵³ A magyar költészetben számtalan vers szervező ereje a hajó motívum. Petőfinél a hajó a nemesség, a víz a néptömegek szimbóluma. Ady a szabadság, az új megismerése utáni vágyát fogalmazza meg az *Új vizeken járokban*. József Attila *Az örült Hajótöröttben* – teljes mélységében – ugyanezre épít.

„Hahó, te gálya,
Rohanj mint égő üstökös az éjbe...
Dagadj vitorla, mint dagad a lelkem !
Hát hulljon szét a föld, ha ráfutunk,..[...]”⁴⁵⁴

Dsida Jenő *A süllyedő hajó* című versében az élményhangulatot a „nincs mentőcsónak” rettenete határozza meg, ez lesz „közéretté állandósult szorongásának hordozója”⁴⁵⁵.

Tobzódó vágyak óceánján
vigasztalan, nagy gyilkosság az éjjel
és habzik, merül, süllyed a hajó.[...]

Nincs mentőcsónak, üvölt a vihar
Csontlábú halál vigyorogva jár itt
és égi fárosz sehol sem világít -
jaj, táncol, merül, süllyed a hajó.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Arthur Rimbaud *A részeg hajó* (ford. Tóth Árpád) című versében a hajót antropomorfizálva önmagát jeleníti meg. „Imé, ez vagyok én! züllött hajó, hináros/ kit elvitt a vihar élőtlen éterig”.

⁴⁵⁴JÓZSEF Attila, *Az örült hajótörött = Összes versei*, Bp., Osiris, 2005, 125.

⁴⁵⁵LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő,(költészetbevezető tanulmány)* = Dsida Jenő, *Összegyűjtött versek és műfordítások*, Bp., 1983,11.

⁴⁵⁶ DSIDA Jenő, *A süllyedő hajó = Összegyűjtött versei*, szerk. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Szombathely, Savaria University Press, 2011, 513.

A német és angol lírikusok alkotásaiban is megtalálható a hajó motívum, s a viszontagságokon áttevő költő, még ha Hádész birodalma felé sodródik is, megtalálja végül a helyes irányt, s megnyugvásra lel Istennél. Ilyen a módon a hajó a helyes útra térés szimbolikus eszközévé válik.

Arion schifft auf Meerswogen
Nach seiner teuren Heimat zu,
Er wird vom Winde fortgezogen,
Die See in stiller, sanfter Ruh

Die Schiffer steht von fern und flüstern,
Der Dichter sieht ins Morgenrot.
Nach seinem golden Schätzen lüsteren,
Beschießen sie des Sängers Tod.[...]

Am Ufer kniet er, dankt den Göttern,
Daß er ertrann dem nassen Tod...⁴⁵⁷

A hajó motívum Goethe soraiban is jelen van. A *Seefahrt* címűben a költő magára vállalt szerepében dinamikus motívumként jeleníti meg a hajót, ezáltal valósul meg a szavak energiával való feltöltése.

Doch er stehet männlich and dem Steuer.
Mit dem Schiffe spielen Wind und Welleen,
Wind und Wellen nicht mit seinem Hezen.
Herrschend blickt er auf die grimme Tiefe
Und vertrauet, scheiternd oder landend,
Seinen Göttern.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷TIECK, Johann Ludwig, *Arion = Phantasien über die Kunst, (Deutsche Gedichte, Eine anthologie von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Band III, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, III, 296. (Arion hajózik a hullámokon/ szeretetett hazájába utazik,/ hajóját hajtja szél a tenger nyugodtsbb, csendesebb tájára/ A hajós a távolba réved, a költő a vöröslő hajnali eget kémleli, de míg kincseket keres, a halál mindennek véget vet [...] Mégis, ha partra ér, letérdel, s Istenének mond hálát, hogy megmentette a haláltól. (ford. Csontos Márta)

⁴⁵⁸GOETHE, Johann Wolfgang, *Seefahrt = Deutsche Gedichte*, Berlin, Cornelsen Verlag, 2000,197.(Ott áll szilárdan a kormánynál/ a szél és a hullámok játszanak a hajóval/ De a szívével nem tudnak játszani, elszántan lenéz a haragvó mélybe, s ha olykor kudarcot vall is/ bizakodik s eljut Istenéhez), ford. Csontos Márta

William Copwer a klasszicizmus és romantika közötti átmenet jellegzetes alakja az angol irodalomban. Az általa érzékelt és leírt valóság folyamatában dominál az emberi szenvedés megjelenítése. A *The Castaway* (*A hajótörött*) című versében egész életét végigkísérő depressziójából adódóan valamiféle látomást vagy víziót követhet nyomon az olvasó, melyen tükröződik a művész személyisége, lelkiállapota. A hajó motívum nála egyéni sorsán keresztül, élményfolyamatában az egyéni sorsot általános, emberi szenvedéstörténetként rajzolja meg.

Obscurest night involv'd the sky,
Th' Atlantic billows roar'd,
When such a destin'd wretch as I,
Wash'd headlong from on board,
Of friends, of hope, of all bereft,
His floating home for ever left..⁴⁵⁹

Reményik verseiben is újra meg újra megjelenik a hajó motívum. Az *Egyensúly* című versben, a hajó antropomorfizálva a költő sorsát jeleníti meg, a tenger pedig életvitelének, feladatvállalásának minden veszélyét foglalta szavakba. Nem tud nyugodt vizekre evezni, a víz legyőzése számára nagyon nehéz, ami nemcsak költősorsának küzdés-története, fizikai állapotán való felülkerekedésének képtelenségét is sugallja.

Ó jaj, ezek a szörnyű kilengések!
Hogy roppan, csikordul minden ereszték!...
Hullámhegy-hullámvölgy. A hajó vesztét
Érzi, –s be távol öböl és egyensúly[...]⁴⁶⁰

Az egyensúlyi állapot elérése mégsem igazán cél Reményik számára, meggyőződése szerint: „Az egyensúly tán a költő halála”.

A hajó, mint elmúlás, koporsó jelenik meg a *Ha a halál is ilyen volna csak...*soraiban, a belenyugvást rezignációja nem a fájdalom és az elmúlás keserűségét vetítik elének, sokkal

⁴⁵⁹ COWPER, William, *A hajótörött = Angol költők antológiája*, ford.HÁRS Ernő, Magyar Könyvklub, 2000, 194.
<https://www.poets.org/poetsorg/poem/castway>

⁴⁶⁰ REMÉNYIK Sándor, *Egyensúly*,= R.S., *Összes versei*,i. m., I, 202.

inkább a megnyugvás, az emlékezet szépségének a reprezentációja. „Az utolsó vers úgy se lesz már jó./Tülköl a ködkürt, indul a hajó!”⁴⁶¹

A víz és a hajó együttesében a felszínen maradás fontosságát vizualizálja Reményik. Ennek az az üzenete, hogy a boldogságnak az a titka, ha kellő távolságból szemléljük a szépséget, így rejtve maradnak azok a dolgok, amik beszenyezik az esztétikai szépet és az etikai jót. Hajósként adja életre szóló tanácsát; a dolgok igazi lényegére csak kellő távolságból lehet rálátni. „A távolságteremtés aktusa az esztétikai tapasztalatban a képzelő tudat alakteremtő aktusa is egyben”⁴⁶², ezért a befogadó a jelenségeket imaginárius objektumként alkotja meg.

Ha akarsz lenni kicsit boldogabb:
Tartsd kicsit távolabb a dolgokat
Magadtól – s nem fognak gyötörni.
Nem fogsz a percek rejtett zátonyán
Boldogtalan hajó Te, összetörni...[...]⁴⁶³

Az 1930-ban írt *Törött hajók* soraiban az adott helyzetben létrejött kisebbségrendűség-tudatot erősíti, ahol a hajó ugyancsak antropomorfizált formában jelenik meg. A zátonyra futás, a kilátástalanság, a megoldás-képtelenség erősítője. És itt a hajó kísézője, olykor veszedelembé sodrója, a szél is megjelenik az életenergia, a változékonyság férfias principumának jelképeként. A szél minden változás forrása, értelmezhető a föld kozmikus lélegzéseként is, az átalakulás ősforrásaként is. A hajós népek a szelet istenségnek tartották, s várták a jó szelet, ami a vers beszélőjének képzeletében elérhetetlen, csak álom marad az élet, heverészás a zátonyon, ahova olyakor odasüt a nap.

Úzött a szél, a hab, az átok,
A félelem, s a fájdalom.
Testvér-hajók: törött hajók,
Most itt feküszünk a zátonyon [...]

⁴⁶¹ Uo., *Ha a halál is ilyen volna csak...*, i. m., I, 255.

⁴⁶² JAUSS, Hans Robert, *Az esztétikai élvezet és a poieszisz, aisztheszisz és katharszisz alaptapasztalatai = Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika*, ford.BERNÁTH Csilla, BONYHAI Gábor, KATONA Gergely, KIRÁLY Edit, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MOLNÁR Gábor Tamás, Bp., Osiris Kiadó, 1997, 170. Jauss az imaginárius satre-i fenomenológia analízisire hivatkozik, tisztázva a valóságként való észlelés és az elképzelés közötti különbségeket.

⁴⁶³ REMÉNYIK Sándor, *Fecske a víz tükrén* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 261-262.

Tudnánk-e jó széllel repülni,
S kikötni áldott partokon?-
Itt heverünk és álmodunk,
Csak álmodunk a zátonyon.

Lehet, hogy túlsó part nincsen is,
Lehet, hogy minden így marad.
Mindegy. – Halvány sugárral néha
A zátonyra is süt a nap.⁴⁶⁴

Öt évvel később a *Májusi biztatás* soraiban a „nagy Mindenható” közreműködésével „megépített a törött hajó”, mégis új utakban és lehetőségekben reménykedik, a végtelen tér és tenger nem lehet akadály a továbbhaladásban, s a jó döntés lehetősége is adott, ha megfogadjuk, a tanácsot: „Az iránytűdet vedd, / Az iránytűd: szíved,/ Egy kicsit reszket még,/ De nemsokára nyugodtan mutat”.⁴⁶⁵

A hajó motívum több Reményik versben sokszor valami gonosz erőt is hivatott megjeleníteni. Az élet viharával való küzdelem, a viszontagságokon való túljutás Reményik hajójában csak akkor lehetséges, ha sikerül a túlsó partra átjutnia abba a transzcendentális-szagrális szférába, ahol Isten várja az utazót. Ennek lehetünk tanúi a *Heten* című versben is, mely a Trianont követő repatriálás-élményt dolgozza fel. A ’csillag-hajó’ motívum kapcsolattal nyilvánvalóvá válik, hogy nincs lehetőség az együtt maradásra, sorsuk különválik. „Hét csillag-hajó összehangolódhat/ezüsthéjű örök béke-útra, – /De más az útja hét magyar hajónak”.⁴⁶⁶ Ez a vers, éppúgy, mint *A rakéta-hajó*, szoláris-szagrális szférába emeli a költőt. Vizen nem juthat el az áhított messzeségbe, a hajó égi járműként való megjelenítése szükséges az Isten-közelséget áhító életérzés megerősítése. Reményik hajója védelmi funkciót csak akkor képes ellátni, ha nem a vizen jár, hanem égi magasságokban, így szimbolizálja a viszontagságokon való biztonságos átjutást.

Áldottam gyöngyházfényű ég alatt

⁴⁶⁴ *Uo.*, *Törött hajók, Összes versei*, i. m., II, 183. www.balassikiadó.hu/BB/Netszimbolumtar.htm A szél Janus Pannonius *A szelek versenye* című hosszú lélegzetű költeményének is témája, soraiban a négy szél versengése során analógiába kerül az égtájakkal és az évszakokkal. Petőfi *A szél című verse* érzelmek és életerő kettősségében jelenik meg. Destruktív erő jelképe Ady „kacagó szele” *A magyar Ugaronban*. Kosztolányi *Szellők zenéje* című versében a szél a természet lelkeként jelenik meg.

⁴⁶⁵ *Uo.*, *Májusi biztatás*, i. m., II, 187.

⁴⁶⁶ *Uo.*, *Heten*, i. m., I, 311.

Az ismeretlen rakéta-hajót,
Mely értem Isten trónjáig haladt.⁴⁶⁷

Már az 1923-ban írt *Közelebb hozzád* mottójában (Nearer to Thee, my God...) is az istenközelség feszültségfeloldó hatása érvényesül. Így tudja tiszta katarzisba oldani az elsüllyedt hajó tragédiáját. Az esemény leírásában kezdetben nincs semmi drámai feszültség, dominál a tényszerű eseményközlés. A középső részben azután a tragédia kommentálását mozgalmas sorok törnek meg, szókapcsolatai nagyon is élővé, feszültséggel telítetté teszik a sorokat. (vijjogó hegedűszó, zuhogva tör be a vad elem, hömpölyög hullám, hullám után) A hajó sorsának megjelenítése analóg az emberi élet kiszámíthatatlan, végzetszerűen bekövetkező eseményeivel. Az Isten-közelség azonban a záró sorokban lecsendesíti a költőt. „Csak fenn a csillagokban mondja valaki:/ Szörnyű volt, szép volt/ Elvégeztetett”.⁴⁶⁸ Az elfogadás csendessége oldja a feszültséget, jelentősen kisebbitve a megelőző versrészletek traumátólöttségét.

A hajó motívummal az emberi sors megváltoztathatlanságát szimbolizálja Reményik akkor is, amikor *Az árnyék-kapitányban*, küldetése tudatában, feladatvállalásának nehézségeit fogalmazza meg. Hiába áll a „kötelesség hídján”, a hullámok sodorják a hajót. A végső kicsengésben itt is a víz az úr, a gonosz erő, a hajó pedig nem tud bajelhárító lenni, vállalnia kell elkerülhetetlen sorsát.

Lovaggá ütött a sors kő-keze,
Rangot adott – de nem adott erőt.
Erő nélkül, haj, mit kezdjek vele?

Ráforrasztott a parancsnoki hídra, -
S én hídkorlátnak dűlve kémlelem:
Vajjon mi van a csillagokba írva?[...] ⁴⁶⁹

Pomogáts Béla olvasatában Reményik úgy merül el a varázslatos táj szépségébe, elfogadva sorsának elkerülhetetlenségét, hogy közben „önlelke és a nagy-lét rettenetes meredélyeinek

⁴⁶⁷ *Uo.*, *Rakéta hajó*, i. m., II, 71.

⁴⁶⁸ *Uo.*, *Közelebb hozzád*, i. m., I, 324.

⁴⁶⁹ *Uo.*, *Az árnyék kapitány*, i. m., I, 208.

szélén vívja küzdelmeit”⁴⁷⁰, de valahol mindig ott van a végső győzelem ígérete, hiszen a lírai én „megtanulta”: „[...] soká bír fennmaradni / a hajótörött is egy deszkaszálon”.⁴⁷¹

IX.4 Lepke motívum

A pillangó a szépség és az átváltozás jelképe, fény felé vonzódása egyidejűleg az önpusztítás veszélyeit is rejtegeti. Bibliai vonatkozásban a szárny szóval analóg, hiszen a lélek is szárnyakon, madár vagy lepkeszárnyakon jut a túlvilágra. Mindemellett a lélek szimbóluma is, a görög 'pszükhe' szóból származtatott. A pillangó, aki a testi lét mozdulatlanságából, bábmerevségéből kitörő lélek. A lepke a múlékony szépség alakjában a rövid emberi élet megtestesítője is. Csokonai *A pillangóhoz* című versében a „selyem-madár”-nak nevezett pompás szépségű rovar a tavasz követének tekinti, de benne van vágyódása a halhatatlanság felé, „hernyó-életének” értelmetlensége miatt panaszkodva⁴⁷².

A lepke motívum Reményik verseiben nagyobb gyakorisággal az *Egy eszme indul* kötetétől kezdve fordul elő. A *Hiúság* soraiban a lepke a múlékony, rövid ideig tartó szépség megjelenítője, mindazoknak az álmoknak a hordozója, melyektől könnyedén megszabadulhatunk, ha érett fejjel átértékeljük az életben történt eseményeket, s meglátjuk a fény felé vonzódás veszélyeit is.

Mikor a lélek már higgadni tud,
És azt hiszi, hogy kiforrt és megért,
S véli, hogy most már letörülheti
Békén a kapott seb száján a vért,
S véli, hogy most már békén elbocsáthat
Sok úzótt lepkét, tarka semmiséget...[...]”⁴⁷³

A rövid földi élet jelképe a „fekete pille”, a lélek mint 'szárny' megjelenítője, mely a fent és lent között, a szent és a profán világ közötti közvetítő szerepét tölti be. „Lelkünk szárny, mely ég felé viszen” vallja Vörösmarty a *Gondolatok a könyvtárban* című versében, Reményiknél

⁴⁷⁰ POMOGÁTS Béla, *Egy eszme indul, Reményik Sándor arcképéhez*, Kairosz Kiadó, 2011, 6.

⁴⁷¹ REMÉNYIK Sándor, *Törött hajók* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 183.

⁴⁷² „Mikor lesz, hogy lelkem letévén / A testnek gyarló kérgeit, / S angyali pillán a lévén / Lássa Olympus kertjeit”. CSOKONAI Vitéz Mihály, *A pillangóhoz, Csokonai Vitéz Mihály összes versei*, Osiris Klasszikusok, szerk. DOMOKOS Mátyás, 2003, 620.

⁴⁷³ REMÉNYIK Sándor, *Hiúság* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 250.

azonban nem védelmet és oltalmat kereső szárnyak emelkednek a magasba, a hiábavalóság nyugtatalnító érzése szövi át a sorokat, a szóhasználatában is „negatív fényerő”⁴⁷⁴ visz a sötétbe, az ’örökálomba’, a halálba. Negatív értékjelentésű szavakkal teszi mondandóját különösen súlyossá.(leküzdhetetlenül, súlytalan, megfoghatatlanul, komor, vaskeményen) „Rítus, álomszerűség és vágyjelleg mitikus összefonódásában egymástól elválaszthatatlanná egységesülnek az antropológiai és kozmikus, földi és égi lényegszerűségek, létvonalakozások”⁴⁷⁵

Mint gyermek, lepkét-kergető:
A bölcs utánad úgy szalad
S te szállsz *megfoghatatlanul*,
És viszed komor titkodat.[...] ⁴⁷⁶

A sötétség, mint ’negatív fényerő’ József Attila soraiban is megjelenik, ahol a lámpában az „éjnek pilléje repdes, gyász vergődik a falon”⁴⁷⁷. Ugyanígy önpusztítás-jelkép Reményik „aranypiros pillangója”, mely színeveszetté válik a „feketezöld” éjszakában, ahol minden mozdulatlan, élettelen merevedik. A lepke mellett, a komorságot megerősítő fenyő motívum is jelen van. Az ’örökzöld’ ebben a versben nem a maradandóságot, hanem az elmúlás megmásíthatatlanságát jeleníti meg.

Aranypiros pillangó száll le
Sötét, örökzöld éjszakába:
Egy idetévedt lombos fának
Tépett, hervadt, beteg-szép álma.
Szakállas vén torony-fenyők
Heverőt feszítenek alája.

⁴⁷⁴Vö.SPANNRAFT Marcellina, *A Szárny szó jelentése a köznyelvben a Biblia nyelvében és a magyar költészetben*, Studia Caroliensia, 2008/2, 140-147. A szerző tanulmányában a ’szárny’ asszociációjaként jelenik meg a ’lepke’, következtetései alapján egyértelművé válik, hogy a szárnnyal azonos értékű lepke, mint jelkép szimbolikus tartalommal rendelkezik: a *Bibliában*, a népköltészetben és műköltészetben markáns jelenléte nyilvánvaló.

⁴⁷⁵ BERTHA Zoltán, *A mitikus folklórhagyomány architextualitása, Sorsbeszéd*, Pomáz, Kráter Kiadó, 2003, 124.

⁴⁷⁶ REMÉNYIK Sándor, *Fekete pille = R.S., Összes versei*, I, i. m., 253. A lepke motívum a költészetben sokszor a rövid emberi élet jelképeként van jelen. Szabó Lőrinc *Lepkék tánca* című versében az emberélet „féreg-volta” egy fajta minősítés, a szárnyalást követi a vég, mely megásíthatatlan. „Jönnek a lepkék...Lent a fűben/ rab hernyó mászik s fal bután./ de féreg-élete után/ – már látom – felszáll üdvözülten, / indul a tündér égbe, fel – / s eszembe jut a nagy hernyó, az ember./ s a vég, melyre jutnia kell”. SZABÓ Lőrinc *Összes versei*, Osiris Kiadó, 2003, I, 381.

⁴⁷⁷ JÓZSEF Attila, *Miben hisztek...*, = *Összes versei*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Osiris 2005, 515.

E függő - ágyban elpihenhet,
Míg eljő csendes elmúlása.
Aranypiros pillangó száll le
Nagy, feketezőld éjszakába.⁴⁷⁸

Jellemző, hogy a 'lepke' és a 'szárny' Reményik versvilágában nem ugyanazt az üzenetet közvetíti. A 'szárny' mint bibliai jelkép van jelen, a kegyelem révén biztonságot, menedéket, védelmet jelent. „[...] szárny kell munkához s imához is! Szárny mely röpít, s forrás mely enyhet ad”⁴⁷⁹, megerősítve a zsoltárban a gondoskodó szeretet jelenlétét. („Szárnyaid árnyékába menekülök, míg elvonulnak a veszedelmek”, Zsolt.57.2) A lepke és a szitakötő jelkép pedig; csak hangulat, s a szépség jelenléte inkább lefelé irányuló mozgásokat fejez ki, s mikor fel akarjuk tárni ezt a csodát, csak annyi az igazság, hogy „a kör közepén nem volt semmi sem”.

Mert itt is úgy van, mint a szerelemben:
Libeg, libeg a kék szitakötő,
Csillog a szárnyán az aranyzománc.
S mikor a lepke hálóba kerül,
Már eltűnt a varázs.⁴⁸⁰

A pillangó motívum Ady költészetében is nyomon követhető, az elérhetetlen vágyak szorításában az ölés, a pusztítás „szent kéjét” jeleníti meg; a tehetetlenség így tölti fel destruktív erővel az embert. „Megöltem egy pillangót,/ Óh, áldott isteni perc, / Szent kéje az ölésnek:/ Minden gyűlöletemért / Hal meg e színes féreg,[...] Szárnyad van, csapkodsz, örülsz? / Hát ezért öllek meg én/ S boldog vagyok, mert öltem”.⁴⁸¹

Reményiknél halmozottan jelennek meg felzaklató léttapasztalatai természet, lélek és táj összeolvadásában. A személyes-vallomások sorsérzést a lepke motívum jeleníti meg, mivel a rövid életű szépség jelképeként az elmúlás kikerülhetetlenségét fejez ki akkor is, amikor Piroska alakját felidézve „Gombostűre szúr drága lepke-lélek”⁴⁸²-ként idézi fel a festőművész kedves alakját.

⁴⁷⁸ REMÉNYIK Sándor, *Lepke-halál* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 391-392.

⁴⁷⁹ UÖ., *Erdélyi március*, *Összes versei*, i. m., II, 234.

⁴⁸⁰ Uo., *A megfoghatatlan szól a poétához*, i. m., II, 416.

⁴⁸¹ ADY Endre, *Összes versei*, *Osiris Klasszikusok*, szerk. DOMOKS Mátyás, Bp., Osiris Kiadó, 2004, 62.

⁴⁸² REMÉNYIK Sándor, *Új Szt. János kórház* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 127.

Az önértékvesztés válságélménye szólal meg a *Méltatlanul* című versben, ahol önnön lényegét „pillangó-lélekként”⁴⁸³ értékeli, szembeállítva Istennel, minden csoda létrehozójával, aki „égig-érő kék virág”-ként van jelen a versben. És a hajó motívum is megjelenik, a „lélek rongy-hajója” képében. Jellemző az „önkisebbítés”, hiszen semmiképpen nem akar többnek látszani, mint ami valójában, gondolhatja az olvasó, mégis költő voltának ’leértékelése’ mögött is ott van, hogy „a jelképben a személyiség alanyi tulajdonsága tárgyiasul külsővé, mintegy isteni megnyilatkoztatássá”.⁴⁸⁴ Ez a tudatos szerepvállalás ellentétpólusok segítségével valósul meg.

És mert csodának láttam és akartam,
Ki áll a parton fénylőn, mozdulatlan,
Ő tisztaságban – én a szennyes árban,
Ő teljességben – én az ürességben [...] ⁴⁸⁵

Az 1939-ben írt *Ne ítéld*ben ismét megjelenik a lepke motívum, ahol a lírai én szereptudata birtokában legfontosabbnak tartja a közös eszmények fölötti örökösödést, de elkötelezett feladatvállalásában egész személyiségével a megőrzött identitás jelképe kíván maradni. Ennek megjelenítését szolgálja természetszimbolikája. A vers utolsó soraiban, számot vetve emberi gyarlóságaival, engedelmes szolgaként kíván beilleszkedni az isteni rendbe.

S végül ne legyek más, mint egy szelíd igen vagy
nem,
De egyre inkább csak *igen*.
Mindenre ámen és igen.
Szelíd lepke, mely a szívek kelyhére ül.
Ámen. Igen. És a gonosztól van
Minden azonfelül. ⁴⁸⁶

IX.5 Vonat motívum

⁴⁸³ Uo., *Méltatlanul*, i. m., II, 308.

⁴⁸⁴ LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp...*, i. m., 56.

⁴⁸⁵ REMÉNYIK Sándor, *Méltatlanul* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 309.

⁴⁸⁶ UŐ, *Ne ítéld*, i. m. II, 326.

A vonat motívumot tizenkilencedik századnak tekintik. Megjelenése utalhat helyzetváltoztatásra, távolságtartásra, valahonnan valahová érkezésre, sebességre, valamint a tér kitágításával az egész emberiséget utaztató lehetőségre. A vonat Auschwitz kapcsán az átmenetiség, a lakhatatlanság, a rabság és a szörny jelképévé is válik.⁴⁸⁷

Verset teremtő irodalmi élményként a vonat 1847 decemberében vonult be a magyar költészet történetébe. A vonatot idéző vers költője Petőfi Sándor, aki a távolság legyőzését, a világ egymástól távoli részeinek összekötését a műveltség szabad áramlásának lehetőségét, az emberi tudás határlebontó erejét ünnepli benne.⁴⁸⁸

Az amerikai költő, Walt Whitman számára hosszú soros szabadversében a vonat a lendületes, dinamikus életvitel megjelenítője. Az erő, a győzni tudás, a hatalom birtoklásának lehetősége egyidejűleg az ember nagyszerűségét, bátorságát, teremtő képességét is dicséri. Mozgalmasságot kifejezők igék sokasága, sodró lendülete teszi lehetővé a valóságélmény befogadását, a tárgyjal való azonosulást. A gépi erő azonban már az emberi erő fölé kerekedés félelemét is vizualizálja.

Roll through my chant with all thy lawless music, thy swinging lamps at night,
Thy madly-whistled laughter, echoing, rumbling like an earthquake, rousing all,
Law of thyself complete, thine own track firmly holding,
(No sweetness debonair of tearful harp or glib piano thine,)
Thy trills of shrieks by rocks and hills return'd,
Launch'd o'er the prairies wide, across the lakes, To the free skies unpent and glad
and strong.⁴⁸⁹

Dsida Jenő a *Vonat alatt* című versben veszélyeztetettség hangulattal jeleníti meg azt a kényszeres életpályát, melyet végig kell rohannia azon a vonaton, ahol nincs módosítás, nincs az irányításba való beleszólás lehetősége, az üldözöttséget el kell viselni minden körülmények között.

Azt hinnéd ugyebár,
meghal, aki pöfögő, dohogó
mozdony alá hajtja a sínre a nyakát.

⁴⁸⁷ BENCE Erika, *A vonat jelentése a közép-kelet európai kultúrában*, www.forrasfolyoirat.hu/0602/bence.pdf.

⁴⁸⁸ PETŐFI Sándor, *Vasúton = Petőfi költeményei*, Bp., Helikon Kiadó, 1989, 905.

⁴⁸⁹ WHITMAN, Walt, *Téli Mozdony (To a Locomotive in Winter)=Angol költők antológiája*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, i. m., 323., www.whitmanarchive.org/published/LG/1881/poems/269

Jaj, látod a sínre feküdtem,
szikrát szítál és robbanva robog
fekete, szörnyű korunk.
S az én testem olyan erőtlen,
az én nyakam olyan fehér,
az én vérem olyan piros.
És meg tudod-e érteni,
mit jelent
meg nem halni, kínlódni csak,
égő szikrát fogadni vérbefutott
szemedbe
s minden ébernél-éberebb öntudattal
számolni a csattogó kerekeket.[...] ⁴⁹⁰

Reményik költészetében a 'vonat' az *Egy eszme indul* azonos című indító versében jelenik meg, melyben, a transzszilvanizmus térhódítását, akadályokon való áttörését jeleníti meg. Az eszme, mint önérték-megtartó, hagyományőrző, megmaradásra képes magatartásforma, mint menekülési útvonal jelenik meg számos alkotásban. „Ennek lesz adekvát kifejezési formája a büntudat, az áldozatvállalás, a vezeklés, a messianisztikus ön-és embermegváltás megannyi közismert paradigmája”. ⁴⁹¹

Az erdélyi irodalmat meghatározó transzszilvanizmus eszméjének érkezését szimbolizálja Reményik az említett versben, mely a kultúra megmentésének lehetősége, s kánon teremtő szerepe még akkor sem kisebbíthető, ha valójában illúziórikus, s valóság alapja ingatag. Az *Egy eszme indul* kötetébe tette Reményik az 1921 szeptember végén Dobsinán írt *Végállomás* című verset, ahol kontemplatív pozícióból, egyfajta rezignált beletörődéssel kommentálja a helyzetet a csak egyetlen irányból érkező és egyetlen irányba haladó vonat képével. Az én részesévé válik a természeti folyamatoknak, a 'fenyőillat' és a 'kőszénfüst' keverékében a tárgyak, jelenségek identifikálódnak. A vonat térben mozgó buborék a maga zárt világával, odakint azonban ott vannak a történések, az eseményeket azonosítható viszonyok.

⁴⁹⁰ DSIDA Jenő, *Vonat alatt = Összegyűjtött versek és műfordítások*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1983, 385-386.

⁴⁹¹LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai = Kivándorló irodalom*, Komp-Pressz, 1998, 7. Hasonlóan vélekedik Cs. Gyimesi Éva is. „Minden ideológia egy adott történelmi-társadalmi helyzetben élő osztály, réteg, csoport válasza az adott helyzet kihívására, öneszmélés, mely a helyzetbe foglalt adottságok és lehetőségek, a helyzet meghatározta érdekek tudatosítását és az utóbbiakból adódó célok programszerű megfogalmazását, valamint a cselekvés irányelveit tartalmazza”. CS. GYIMESI ÉVA, *Gyöngy és homok, (ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban)*, Bukarest, Kriterion, 1992, 52.

A vonat csak egy irányból érkezik,
S csak egy irányba megy,
A sínek útját más világ felé
Elállta itt a hegy.
A váltó és a szemafor
Zöld fénye csupán egy felé mutat,
Mély hegyi utak kis gyalogcsapások
Váltották fel a büszke vas-utat.

Jelző harang csak egy irányban kondul,
S csak egy irányból jelez vonatot;
Más oldalról csupán a szél izenget
S hozza szárnyán a fenyőillatot.
Legott fanyar édesség támad,
Ha fenyőillat s kőszénfüst vegyül,
Ez a végállomások illata,
És én itt álmodozom egyedül. [...] ⁴⁹²

Szinte a pályánkízüliség, az átmenetiség jelképévé válik a szerelvény, megállíthatatlan s „mint egy vassá vált, örült gondolat” szalad végig az éjszakán. A ’vonat’ motívum nemcsak az eszme reprezentációja Reményik költészetében. Ismételt megjelenése egyrészt jelképezi a megváltozott életterben cselekvőképességét veszítő, tanácstalanná váló, a problémákkal a valóságban csak nehezen megbirkózó lírai én megmaradásküzdelmét, másrészt a körülötte lévő dolgokat teljesen soha feldolgozni nem tudó szubjektum tehetetlenségét. „Mint a mozdony a szikrák záporát, /A lelkem is úgy ontja álmait,/ Ugarra, éjbe, tar erdők fölé [...]... Megállásom csak percnyi van nekem”.⁴⁹³ A sorsot eleve elrendelésnek tartó Reményik azonban ezt az állapotot méltósággal vállalja és elfogadja: „Nekem rohannom kell így, átkozottan...[...] Tovább, – – a végállomásig. –⁴⁹⁴”

A vonatot szállító sínek azonban közös cél felé is vihetik az együtt utazókat, így a lírai beszédmód sokkal nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb a *Sínek az utolsó kocsi ablakából nézve*

⁴⁹² REMÉNYIK Sándor, *Végállomás* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 257.

⁴⁹³ *Uo.*, *Gyorsvonaton*, i. m., I, 271.

⁴⁹⁴ *Uo.*, 272.

soraiban, még akkor is, ha a magányt vállalni kell. „Olyankor vonat jár a síneken: / Fensőbb gondolat, fensőbb szeretet, / s a sínek benne összezsengenek”.⁴⁹⁵

Az *Üzenet egy repatriáló vonat után* fájdalmas hangvétellű, rövid kérdésfeltevésekkel fokozza a bizonytalanságot és a veszteséget, amit Imre Ilonka repatriálása jelent számára. Az együvé tartozás mégis a közös sorsvállalást jelenti számára, feloldódik a megtartó-megerősítő kettősség magasztosságában. „Akárhol leszünk: / Mi együtt leszünk. / S egymás felé fut szíveinknek álma”.⁴⁹⁶

A megérkezés, a cél elérésének öröme szólal meg tér és táj artikulációjában a Várad-Velence útvonalon, mikor a vonat befut „A fejedelmi Transsylvániából” a *Napkelte a várad-velencei állomáson* soraiban, a *Gyorsvonati mozdonyban* pedig a „vas-kengyelfutó” alakjában megláttatja a lehetőséget a tér kitágítására, a világ megismerésére, hiszen a gép az ember zsoldosává válik. Az ’emeberfelettire nőtt’ ’ vad lovag’ mint antropomorfizált, barátságos szörnyeteg jelenik meg a versben.

Az új lehetőségének kihasználása arra inspirálja a költőt, hogy világ vándoraként kergesse a csodákat, melyeknek bűvöletét nem élvezheti sokáig, mert hiába keresi az újat, a csodák meghalnak körülötte.

Ha menni tudnék, menni idejében,
Idejekorán szállni új vonatra:
A csodák talán csodák maradnának,
Nem halnának meg harmadnapra!⁴⁹⁷

IX.6 Templom motívum⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Uo., *Sínek az utolsó kocsi ablakából nézve*, i. m., II, 274.

⁴⁹⁶ Uo., *Üzenet egy repatriáló vonat után*, i. m., I, 310.

⁴⁹⁷ Uo., *Háromnapos csodák*, i. m., I, 395. Erdély szépsége magasfeszültséggel tölti meg a költő lelkét, még akkor is, ha vonatfülké zárt mikrovilágából csak csodálni tudja a kívüllevők szépségét az *Egeres körül* című versben, melyet 1937-ben írt. Az *Egészen* kötetbe, melyet 1942-ben állított össze, belekerül az 1922-ben keletkezett *Kisasszony napja március havában*, ahol a „sok nehéz vonat” felidézésével villantja fel ismét a repatriálók búcsúztatását. Ugyanebben a kötetben szerepel az 1941-ben írt *Százkilométerrel*, ahol elégikus hangulatban ismét az önérték-vesztés kerül fókuszba a sorokban, „És mégis olyan kétséges vigasz:/ Az alkotás.”[...] Mellettem már dolgok és emberek,/Mint óránként százkilométeres /Sebességgel száguldó gyorsvonat / Két-oldalán a tűnő fellegek/ Hová rohan ez a vonat?”

⁴⁹⁸ Az *Ószövegetben* népét megtartó, tudatalakító jelkép volt a Templom. A göröknél, az építmény azonban nem elsősorban volt a hívek gyülekezőhelye. A kereszténység lapvetően újat hozott a templom értelmezésében, ezt bizonyítja az *Újszöveget*, Jézus és az apostolok számos gondolata. „Az oltár a láthatatlan világot, a templom többi része pedig a láthatót szimbolizálja. Ha a templomot az Istenember, Krisztus ikon-képének tekintjük, akkor az

A 'templom' szent épület, szerepe a költészetben is közvetítő a transzcendens és az evilági szféra között, szakrális központ, a mikrokozmoszban tükröződő makrokozmosz, *imago mundi*, a mindenség képe. Vertikalitásánál fogva világtengely, *axis mundi*, s ilyen módon összekapcsolódik a hegy szimbolikájával, s minden olyan motívummal (kő, szikla, arany, lépcső, csillag, oszlop torony), mely a végtelenséget, a transzcendenciát, az égbe emelkedést szimbolizálja. „A mindenség modellje, [...] a templom”.⁴⁹⁹

A 'templom' motívum a hegyhez hasonlóan pozitív jelentéstartalommal telített, hiszen vertikális, felfelé törekvő pozíciójában a legfőbb jó, a transzcendens valóság felé halad. Northrop Fry a felemelkedés gyakori képei között említi a hegyet, a tornyot, a létrát és a fát.⁵⁰⁰ A templom, mint szent hegy, mint az isteni kinyilatkoztatás jelképe, ugyanezt a tartalmat hordozza.

A felfelé vágódás szólal meg Balassi ismert soraiban is.

Befed a kék ég, ha nem fed koporsó,
Órák tisztességes csak légyen utolsó,
Akár farkas, akár emésszen meg holló,
Mindenütt fellyül ég, a föld lészen az alsó⁵⁰¹

A magyar tudatban nagyon elevenen él a templom, Adynál a nemzethalál, a szétszóródás miatti félelem is a templom motívumhoz kötődik, bár a magyarok elmulasztották felépíteni azt a Templomot, mely az összetartozás, a nemzettudat jelképe lehetett volna.

Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
Volt útonállók új útban állóknak
S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte
S még a Templomot se építettük föl.⁵⁰²

oltár „ikonikusan „jelképezi Krisztus isteni természetét, a többi része pedig az emberi”. CS. VARGA István, *Mindenség modellje, áll a templom, A templom-motívum költésztünkben* www.arssacra.hu/ArsSacral/ArsSacralI-C11.htm.

⁴⁹⁹ PILINSZKY János, *Gótika = P.J., Összegyűjtött és új versek*), Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 194.

⁵⁰⁰ Vö. FRY, Northrop, *Első változat: a hegy = Az Ige hatalma*, Európa Könyvkiadó, 1997.196.

⁵⁰¹ BALASSI Bálint, *Adj már csendességet = Balassi Bálint összes művei*, Osiris Kiadó, 2003, 78.

⁵⁰² ADY Endre, *A szétszóródás előtt = Ady összes versei*, Osiris Klasszikusok, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Osiris Kiadó, 2004.780.

A templom motívum súlyos gondolatok hordozójaként jelenik meg Babits verseiben is.⁵⁰³ A 'templom' mint az építészet remekműve már egy 1918-ban írt versben, a *Strófák egy templomhoz* címűben is megjelenik.⁵⁰⁴ A költői építkezés szép példája a *Nyugtalanság völgyében* olvasható *Reggeli templom*, melyben a templom, mint az univerzum kicsinyített mása jelenik meg, de az univerzumot is egy hatalmas templomhoz hasonlítja, ahol ő Isten költeményét írja. „Mint a versem, e templom olyan: / int a lecke komolyan [...] Ez a templom példázhatja még / az életet..”⁵⁰⁵

A *Szentkirály városa* Babits *Sziget és tenger* című kötetében jelent meg, a verset az esztergomi bazilika látványa ihlette.

Templom kellene
magasság, mint e Dóm, mélyen a közös égbe
emelni vak fejét a bolond, vert magyarnak!⁵⁰⁶

A kisebbség terhét hordozó, erdélyi magyarság sorsát küldetésesen vállaló Reményik számára is fontos vándormotívum a 'templom', a nagy tér, az univerzum része, maga is hasonlít a templomhoz, ahol a szakrális térben minden dolog és élőlény a nagy istentisztelet részeként jelenik meg.

Az *Egy eszme indul* kötetében olvasható *Vérfolt* a háború kegyetlenségét a templomrombolás képével olvasztja egybe, egyidejűleg az egész emberiségtörténet destruktív magatartását is beépíti a sorok közé. Kimondatlanul ott van saját nemzete problémája, az eszmékért folytatott harc, az ember örök elégedetlenségéből fakadó örök romboló, örök újjáépítő attitűdje.

„A templomot újból fölépíték,
Hozsannát zengtek: Sion Újrédelt!
A pusztulás, a jaj feledve rég... [...]

⁵⁰³ Mikor felteszi a kérdést, mikor jön el az az idő, amikor „kinyúlhat égit a / lélek, mint dómjával ott a bazilika?” BABITS Mihály, *Dal az esztergomi bazilikáról* = B.M., *Összegyűjtött versei*, szerk., DOMOKOS Mátyás, Osiris Klasszikusok, 295. Babits szuggesztív módon, költői építkezéssel fogalmazza meg templomépítési szándékát a *Reggeli templom* című versben, a *Sziget és tenger* 1925-ben megjelent kötetében pedig csodás álmokról beszél a *Szent király városában*, a „fő Magyar Templom” megalkotásáról, mert a „Sötét kor” templomrombolóvá lett. „Templomokat romboltunk, s rá nem értünk /építeni; jó, ha még saját ledölt falunkat/ fölrakhatjuk, hogy elbújhassunk szégyenünkkel!”, Uo., 299.

⁵⁰⁴ Csodálattal tekint a „régén megálmodott s régén remélt vágyakból megalkotott architektúrára. *Strófák egy templomhoz*, Uo., I, 234.

⁵⁰⁵ Uo., *Reggeli templom*, i. m., I, 262.

⁵⁰⁶ Uo., *Szent király városa*, i. m., I., 298.

Fényben úszott az új templom hajója,
Ünnepi zsongás a boltívek alatt,
De, hogy a pap misét kezdett volna,
Rémült torkán az ige elakadt:

Az oltárterítőn egy vérfolt ott maradt.⁵⁰⁷

A nemzet sorsa Ady 'ember az embertelenségben' vízióját idézi a *Míg állt a vár...* soraiban, s míg az „ősök építette templom” szilárdan állt, addig” könnyű volt beszélni”. Cassandra alakja a kilátástalanság, a hiábavalóság érzését erősíti a versben, majd direkt módon, az utolsó sorokban hitvallását fejezi ki, mely nemzete, új temploma megőrzését vetíti elének.

Állok a fű közt, a romok felett,
A nefelejtsek kicsi, kék fejét
Simogatja kezem.
Míg álltál: értetlenül néztelek,
Most rádismerve nézlek, réveteg
S imádlak romjaidban, – nemzetem!⁵⁰⁸

Reményik szereptudata meginogni látszik a *Jóakarát* című versben, ahol a templom architektúráját változtatni szándékozó, önmagát építő-átalakító mesternek tekinti, aki világot..., megmozgatja, s a dolgok rendjét képes megváltoztatni erkölcsi értékrendje tudatában, azonban önértékvesztése egyre inkább kételkedővé teszi, s önmaga szerepének jelentősége is gyengül. „Egy téglá nem tetszett a templomfalban,/Megmozgattam, – s a templom összedőlt./ Én jót akartam”.⁵⁰⁹ Szeretett volna feljutni a 'Világmindenség' csúcsát jelképező magaslatokra, szeretett volna összekötő kapocs lenni 'Ég és Föld' között, a feladat megvalósításához azonban

Reményik nem marad meg a szent építmény csodálatánál, értékmegőrzésben vállalt szerepe nem engedi, hogy 'szívét' mindenkivel megosztva „dómmá táguljon lelke temploma”.

Dómmá tágítani lelkem templomát,
És bebocsátni minden tarka népet?...

⁵⁰⁷ REMÉNYIK Sándor, *Vérfolt* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 242.

⁵⁰⁸ *Uo.*, *Míg állt a vár*, i. m., I, 244.

⁵⁰⁹ *Uo.*, *Jóakarát*, i. m., I, 248.

Inkább falusi templom maradok,
Hol egy lélek, ha nem is ragyog,
S vallomás úgy tesz az ő Istenének.[...] ⁵¹⁰

A *Kenyér helyett* kötetében újra megjelenik a templom motívum, Isten-keresését pedig a maga szenvedő élete határozza meg. „Harc, melyben a legfinomabb idegrendszerhez kötött legmakacsabb emberi idealizmus szembekerül a kor eszményírtó durvaságával”.⁵¹¹ Egy másik versében a templom, mint menedék, mint az időtlenség jelképe jelenik meg, ahol a történelem embertelen folyamatában jelen van a szenvedéstörténet képe. A „Történelembe lépő Isten” , vagyis az *Időben zajló* kinyilatkoztatás végül is „időtlen állapotot” hoz vissza és erősít fel”⁵¹² a *Magyar prédikátor Szt. Gallenben* című versben.

Az emblemikus jelentőségű *Templom és iskola* az ember templomhoz és iskolához való jogát fogalmazza meg, mint a nemzeti kultúra megőrzésének lehetséges fellegvárait. A refrén imperatívusza: „Ne hagyjátok a templomot,/ A templomot s az iskolát!” azt sugallja, hogy ez a két hely teszi lehetővé magyarságunk, identitásunk megőrzését. Az iskola mellett kitüntetett szerepe van Isten házának egy költői alkotás eszmei-lelki struktúrájának kialakításában, a kereszténység ilyen módon gondolati, érzelmi minőséget határoz meg.⁵¹³

Ti nem akartok semmi rosszat.
Isten a tanútok reá.
De nincsen, aki köztetek
E szent harcot nem állaná.
Ehhez Isten mindannyitoknak
Vitathatatlan jogot ad:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!⁵¹⁴

Reményik lírájában, a vándormotívumok végigkísérése során egyértelműen megállapítható: a „fenyő”, a „szikla”, a „hajó”, de még a „lepke”, a „vonat” és a „templom” motívum is azoknak az értékeknek a reprezentációja, melyek azt bizonyítják, hogy a szubjektum nem csak

⁵¹⁰ *Uo.*, *Mit akartok?*, i.m., I, 322.

⁵¹¹ ÁPRILY Lajos bevezetője a *Kenyér helyett* kötet bevezetője elé. Reményik Sándor, *Összes versei*, i. m. II, 91.

⁵¹² ELIADE, Mircea, *Képek és jelképek*, i. m., 216.

⁵¹³ Vö, POMOGÁTS Béla, *Egy eszme indul, Reményik Sándor arcképéhez*, i. m., 51.

⁵¹⁴ REMÉNYIK Sándor, *Templom és iskola* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 236.

önmegértés közvetítője, hanem önmaga révén egy világ teremtője is. „Az idővel dacoló természeti jelenségek ezért alkalmasak [...] az értéktudat kifejezésére”.⁵¹⁵

⁵¹⁵ LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp...*, i. m.,174. A szerző záró soraiban kiemeli; a babitsi kultúrnemzet-felfogásban ezeknek a közös értékeknek a vállalása tehetett valaki magyarrá, s az identitás-vállalás egyidejűleg erkölcsi kategóriává nemesedett.

X. Ellenpólusok Reményik Sándor versbeszédében

Hát így is kell mindig lennie:
Fölül az egyik, s a másik alul?
Hatalmi kérdés emberek között,
S a hatalomban az egyik elvadul?
(*Korszerűtlen versek, 7 Egymás
mellett soha?*)

Valami furcsa összehangolódás,
Valami ritka rend –
Széthúzó erők erős egyensúlya,
Mély belső bizonyosság idebent –
Bizonyosság arról, hogy élni jó,
Szenvedni elkerülhetetlen, [...]
(*Korszerűtlen versek, 10 Béke*)

A vándormotívumok hálójában az ellenpólusok alkalmazása a traumafeldolgozás fontos eszköze Reményik költészetében, hiszen az élet alaptörvénye az ellenpólusok állandó, kölcsönös egymásra hatása. Főként a *Két fény között*, a *Romon virág*, a *Magasfeszültség* és az *Egészen* című kötetekben jellemző sorozatos megjelenésük a bennük lévő revelálódó biografikus én és lírai én megvalósíthatatlanságának szemléltetésére. Reményik attitűdjében ez a magatartás a külső és belső szabadság kettőségében jelenik meg. A külső kényszer, az adott társadalmi-politikai helyzetben kialakult hatalmi pozíció miatt azt jelentette számára, hogy az egyén nem teheti szabadon azt, amit akar, a belső szabadság azonban mint, felelős önrendelkezés van jelen, a transzcendentális reflexió elvezet bennünket az énhez, az ész eredendő szintéziséhez, a morális elkötelezettség a priori megnyilvánulásához.⁵¹⁶

Valójában a személy és a magára vállalt szerep között antagonisztikusnak látszó ellentétek között keresi az egyensúlyt, azonban ez a törekvése mindvégig utópia marad. Az ön-traumatizáció során „az ember megszokja a szenvedést, még ha tiltakozik is ellene. Egyesek sajátos depressziós hangulatba esnek [...], mintha nem tudnák nélkülözni a szenvedést, vagy mintha eltűnne belőlük a cselekvő erő, melyet a szenvedés hívott elő belőlük”.⁵¹⁷

Bináris párok sokasága található a reményiki versszövegben a trianoni eseményeket követően született alkotásokban; elsősorban a fény és sötét ellenpólusában, ami analóg a fent

⁵¹⁶ Vö, KANT, Immanuel, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*, ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Gondolat, 1991, 530-534.

⁵¹⁷ TOURNIER, Paul, *Személy és szerep*, ford. HAVASI Tibor, Bp., Harmat Kiadó, 1998, 44.

és lent ellentéppárral, valamint a vár és a rom, a mennyország és a pokol, a tűz és a víz egymást feltételező oppozícióiban.

A feszültségteremtés és feloldódás, az elbukás és a felemelkedés dichotómiája meghatározza Reményik egész versvilágát.

Azt akarom, hogy a lelkembe láss,
Mélyen, egészen, úgy, mint soha még,[...]

Ó, mert én minden percben elbukom,
És minden percben fölemelkedem.
Azt akarom, hogy a lelkembe láss,
És lásd, hogy az a fölemelkedés
Sokszor keserűbb, mint az elbukás.[...] ⁵¹⁸

A vonzás és a taszítás kettősségében, az erdélyi magyarság nehéz sorsát átélve, a pusztulás a reménytelenség, a száműzetés érzését mindannyiszor szembeállítja a végső elszántság moráljával, ezt tudja mindannyiszor kiemelni az „atlantiszi” mélyből. A világ teljességét azonban csak transzcendentális szférában tudja megérteni, ugyanis az emberi psziché struktúrái a tudattalanban archetipusok, szimbólumok, álmok formájában jelentkeznek. Ezek pedig, Reményik küldetéstudatának ismeretében, mint motívum-rendszerek, kinyilatkoztatás jellegűek, a tehetetlenség érzésén túl a távlatok megnyílásának lehetőségét is tükrözik, s a kettősség szorításában pozitív és negatív értékhozzárendeléssel a versbeszélő önmagát egyidejűleg bűnösneként is, mintegy eleve elrendeléseként elfogadja.

És ne lehessen enyém senki se.
És legyek mégis a mindenkié,
És legyen enyém az egész világ.

Ó árvasággá szűkült végtelen!
Ó végtelenné tágult árvaság! ⁵¹⁹

⁵¹⁸ REMÉNYIK Sándor, *Vallomás és előljáró beszéd* = R. S., *Összes versei*, i. m., I, 189.

⁵¹⁹ Uo., *Predestináció*, i. m., I, 269.

A kortárs lírában jelenlévő motívumrendszerek összehasonlító elemzése tárhatja csak fel azon karakterisztikus jegyek összességét, „melyek révén egy irodalomszegmens egyértelműen felismerhetővé, könnyen behatárolhatóvá válik”⁵²⁰, ugyanis „az irodalmi beszédmódok recepcióban eltérő volta olyan jegyekkel párosult, melyek akaratlanul is a földrajzi térszerkezetek felőli homogén elgondolások és poétikai jegyek felőli *irodalmi egység* heterogén álláspontját ütköztették”.⁵²¹

A versekben megjelenő ellenpólusok a fény és a sötétség, a Lét és a Semmi metafizikai összefüggéseiben nyerik el a lírai én versbeli szituációját meghatározó jelentését. A fent és lent kettőssége ugyanazt reprezentálja, mint a fény-sötét „párkapcsolata”. A sötét és a lent, a káosz, a tudatlanság, a halál, s az ezzel analóg mozdulatlanság és tehetetlenség tükrözője, míg a fény és a fent apotropaikus (fény és víz felé törő), reménykedő, távlatokat nyitó jelenléte válik egyértelművé a sorok között. A *Két fény között* soraiban Reményik ellenpólusai az önérték megerősítés és az önértékvesztés megosztottságának csapdájába kényszerítik a költőt, s ez a versben a bizonytalanság felé billenti a mérleg serpenyőjét. „Hát én, hát én világítok vajjon? – [...] Se fárosz nem lettem, se fénybogár./ A parton állok két fény közt, sötéten”.⁵²²

Reményik világban való létét egyrészt meghatározza a történetiség „motivációs horizontja”, a világ számára, befogadhatóságának következményeként folyamatosan változik, amit predestinál „saját-időiségű végessége”⁵²³

Mint az előző versből is kiolvasható, Reményik minden, egymást feltételező oppozíció megjelenítésében egyidejűleg kutatásának alanya és tárgya is, önmagát vizsgálja úgy, mint egyes ember és úgy, mint egy történelmi közösség tagja, hogy eljusson a kirkegaardi bizonytalansáig, mely számára az önértéktudat és önértékvesztés kettőssége.

Vagy egy nagy mű, - vagy egy nagy szenvedély.

Vagy égő nyár, - vagy gyémántfényű tél.

Vagy az Úristen, - vagy az emberek.

Vagy a kolostor, - vagy fészek-meleg.

⁵²⁰ BOKA László, *Egyszólamú kánon, Tanulmányok és kritikák*, Bp., Gondolat, 2012, 62.

⁵²¹ *Uo.*, 63.

⁵²² REMÉNYIK Sándor, *Két fény között* = R.S., *Összes versei*, i. m. II, 7.

⁵²³ HEIDEGGER Martin, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, 2. jav. kiad., Bp., Osiris, 2004, 266. A heideggeri szorongás és végesség tudata nyilvánvalóan örökös aggodalommal tölti el az embert, ezért az aggodalom lehet romboló, de teremtő erőként is működhet, és a léttől soha el nem válaszható, mert egyenes arányosságban van az egzisztencia alapvető bizonytalanságával.

Vagy a csúcsok nagy, edző hidege,
Vagy egy asszony simogató keze.

Vagy fent, vagy lent, élön, halálra-váltan,
Jaj, csak ne felemásan, felemásan!⁵²⁴

Az ellenpólusok végig kísérik Reményik egész költészetét. Már az *Egy eszme indul* verseiben is megjelennek a bináris oppozíciók, s mindannyiszor a fény és sötét kontrasztjának szinonimájaként a teremtés és a pusztítás, a remény és reménytelenség, az építés és a rombolás kettősségének gyötrelmét szólaltatják meg. A *Míg állt a várban* ezzel a versépítéssel nemzetének erejét szuperlatívuszokban jeleníti meg, mert „míg állt a vár: ó könnyű volt beszélni”. A második versszak külső és belső körülmények okozta tragikumát nemzethalál hangulatot áraszt, fájdalmas katasztrófizmussal szemléli a romot, mely „A földdel egyenlővé tétetett”.⁵²⁵

Nem véletlenül utal itt Cassandra alakjára a görög mitológiából, hiszen személyében a cselekvőképtelenség, a tehetetlenség alakja rajzolódik ki, melyet az ellenpólusok csak fokoznak. A vers lezárása a veszteség ellenére sem közvetíti a reménytelenség érzését, mert valahol győzni fog majd a létjobbító humanitás, mely kimondatlanul is hordozza a megmaradás képességét.

Míg álltál: értetlenül néztelek,
Most rádismerve nézlek, réveteg
S imádlak romjaidban, – nemzetem!⁵²⁶

Az idézett sorok egyértelműen bizonyítják, hogy „az ember történelmi termék, de nem azért, mert ilyen vagy olyan ruhát hord, ilyen vagy olyan szokásának hódol, hanem azért, mert mindez annak a sokkal mélyebb ténynek a következménye, hogy az ember történelmileg érti meg saját létét”.⁵²⁷

A neurotikusan szorongó költő ellenpólusai igazolják, hogy nem képes felülről, kellő objektivitással szemlélni a tényeket, énjét átszővi a misztikum, szüksége van a szakrális térre,

⁵²⁴ REMÉNYIK Sándor, *Vagy-vagy* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 148.

⁵²⁵ *Míg állt a vár*, i. m., I, 244.

⁵²⁶ *Uo.*, 245.

⁵²⁷ NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése = Az idő és a történelmiség*, Bp., Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, az 1973-as kötet negyedik bővített kiadása, 429.

Isten segítő szerepére, hogy cselekvőképessége hiányában legyen honnan a megoldást várni, legyen, aki tudja „egyensúlyozni bűnök tonnasúlyát”.[...] Én jót akartam – s minden rosszra vált...”⁵²⁸

Ezt az alapvető kettősséget értelmezi Isten és a nehézségekkel megbírkózni kívánó költő „együttműködésé”-nek lehetőségét taglalva Rónay László egy mondatában. „Reményik – hangoztatta, – Krisztus szenvedő arcába belelátatja az erdélyi magyarság szenvedéseit”.⁵²⁹

Több versben halmozottan jelennek meg az ellenpólusok, mintegy erősítve a lírai én helyzetének bizonytalanságát, a tehetetlenségből fakadó elfogadást. Sokszor már a cím sem véletlen, hiszen *Charon* az alvilág hajósa, vele már csak egyfelé vezet az út. Itt azonban az ellenpólusok nem állnak opozícióban, inkább egymást erősítik a megmásíthatatlan elfogadásában. A versben „Barátságban él az ég a tengerrel”, az előre-hátra mozgások szelíd szimbiózisba lendülnek, a metafizikai összefüggésében „összefolyik élet és halál”.⁵³⁰

A lehetőség elmulasztásának megfogalmazásához a fény-éjszaka kettőse az étellel való nagy találkozás elmulasztását szimbolizálja. A sorokban a hangulatot negatív értékhozzárendelés egészíti ki, a fényt itt uralja a sötét, a világosságot csak „kis-ablaknyi fény” vagy „haldokló lámpavilág” szemlélteti.

Lehajtom a fejem.
Ez már nem félelem.
Ez már az Ámen halk mozdulata:
Az irgalmatlan léptű idegen
Hadd jöjjön hát. –
Oltson el minden kis-ablaknyi fényt,
Csalóka fényt, –
Tegye teljessé ezt az éjszakát.[...] ⁵³¹

A vele együtt élő harmónia és diszharmónia örök paradoxonját Reményik is érzi, önnön töredék voltát ezért úgy állítja be a nagy egészbe, hogy Isten, mint segítőtárs, lehetővé tegye végigjátszani szerepét.

⁵²⁸ REMÉNYIK Sándor, *Jóakarát*, = R. S., *Összes versei*, i. m., I, 248.

⁵²⁹ Vö, RÓNAY László, *Isten nem halt meg = A huszadik századi magyar spirituális líra*, Bp., Szent István Társulat, 2002, 51.

⁵³⁰ REMÉNYIK Sándor, *Charon* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 13.

⁵³¹ *Uo.*, *Jön...* i. m., II, 59.

Nekem úgy fáj a sok-sok szakadék,
Az ellentétek iszonyú világa...[...]

Feloldanám egy nagy harmóniába:
Ami itt disszonáns hang, s töredék,
Feloldanám egy nagy, nyugodt Egészsébe.⁵³²

Reményik önnön magasságai és mélységei között vergődve ritkán érezheti az egyensúlyi állapotot, ezért folyamatosan szembesül saját felelősségre vonásának problémájával. Ő az a költő, aki személyiségének és az atipikus korban vállalt szerepének minden anomáliáját a legmélyebben átéli. Az ellenpólusok között kiegyenlítődésre törekedve szorongása és elkeseredettsége halmozza benne az indulatokat. Léte örök harc bizonyosság és bizonytalanság között, helytállás-allegóriáiban nem tud amorális dimenzióba helyezkedni, nem tudja önmagát könnyedén feloldozni, de nem akar istenfélelmével sem igazán azonosulni, így minden esetben egyedül marad önmaga szorongáshatalmának foglyaként. „Adj hát egy szalmaszálat legalább/ Világ, – s hitesd el, hogy acélból van! [...] S a szépség nemcsak torz arcon álca”.⁵³³

Értékhozó szenvedés jellemzi Reményik verseit a *Két fény között* kötetében. A természeti képek ismét fokozott jelentőséget kapnak. A fény-sötét, magas-mély, élet- halál dichotómiája mozdulatlanba szintetizálódik.

Most lent vagyunk a tenger fenekén,
Én meg a csillag, a csillag meg én:
Ketten együtt, egy halva született,
Elsüllyedt költemény.⁵³⁴

⁵³² Uo., *Szkepszis*, i. m., I, 252.

⁵³³ REMÉNYIK Sándor, *Sóvárgás bizonyosság után* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 252. Nagyon igaz Láng Gusztáv megállapítása Kuncz Aladár *Fekete kolostorjának* méltatásában, mely szerint a szerző a lét abszurditását megjelenítve, azzal egyidőben annak feltárására is kísérletet tesz, hogy „benne van a többség „jobbjaival” létesített emberi kapcsolat igénye”.[...] benne van a jóságkultuszban az úgynevezett kisebbségi humánus társadalmi kérdésektől elszakadó általánosság és a transzszilvanizmus osztályfölöttség elve”. LÁNG Gusztáv, *Élet és utópia, A Kuncz-életmű kérdései* = L.G., *Kivándorló irodalom*, i.m., 69.

⁵³⁴ REMÉNYIK Sándor, *Elsüllyedt költemény* = R.S., *Összes versei*, i. m., II,10. Az ellenpólusok szerepe dominál az „*Elefántcsonttorony*” 1931-ben című versben is, ahol észak és dél együttélése fejezi ki az összetartozás utáni vágyat, de utal önnön szerepére is, nem találva alkalmasnak személyét minden könny felszárítására. A felsorolás rendje a záró sorokban egyértelműen ennek bizonyítéka. „Kie vagyok?! – Hiába nekem szegzett fegyverek –; /Először Istené./ Aztán önmagamé, / Aztán a tietek”. Reznált belenyugvással vall a *Minden jól van* című versben, ahol elfogadja az ellenpólusok szükségességét, úgy mint a teremő erőhöz szükséges eszközöket. „Vallom veled, hogy nem hiába élek./ Vallom, hogy irgalom és kegyetlenség / És áldás és átok „(i.m. 15.) Az 1936-ban írt *Szeretnélek mellenragadni* soraiban az emberiség szenvedéstörténete jelenik meg az Ábel-Káin ellenpólusok szembeállításával, ahol a halál lesz az egyedüli úr, mikor „Az utolsó Ábel és az utolsó Kain /egyetlen utolsó

A fény, mint a mindenhatóság szimbóluma majd mégis felülkerekedik a *Visszanyert fényben*. Nem véletlen, hiszen élete egyik mértékadó barátjának, Járosi Andor lelkésznek ajánlja ezt a verset, s az a keresztény tradícióhoz legerősebben kötődő motívum, amikor a fény, a transzcendencia megjelenésének, a teofániának a kísérőjelensége. A versben a már jól ismert fenyő és szikla motívum is jelen van. A 'sötét fenyves' a háború borzalmaira utal, a megjelenő fény azonban mégis erőt ad, ez jelenti a versben a pozitív értékhozzárendelést.

Sötét a fenyves, sötét a világ
És háború van s ó, annyian félnek!
Uram, bűnömül ne vedd – én nem félek.
Bízom, hiszek, s fényem táncoltatom –

Ó visszanyert Fény- Ó Lámpa – Ó Lélek!⁵³⁵

A fény, mint negatív környezetben megjelenő tisztaság jelentkezik Ady *Költözés Átok-városból* című versében, ahol a költő a „fény-ember”, akit kézen fog a halál, s más vidékre költözteti, mert „Itt nem lehet szépet álmodni, – mondja Ady – Itt nincs könnyes, nagy szerelem”.⁵³⁶ Pilinszky az édeni állapotot felidézve a 'világ világosságának' jelenlétét kíséri végig, ahol a sötét fák között vágyódik arra, hogy „visszafogadja az ősi rend”, a szépség olyan módon, ahogy „az igazság el-nem rejtettségeként van jelen”.⁵³⁷

Látja Isten, hogy állok a napon,
Látja árnyam kövön és kerítésen
Lélekzet nélkül látja állani
árnyékomat a levegőtlen présben.⁵³⁸

rettenetes baltacszembeállításával, ahol a halál lesz az egyedüli úr, mikor „Az utolsó Ábel és az rettenetes baltacsapással/ egymást ütik agyon”. i. m., II, 286.

⁵³⁵ Uo., *Visszanyert fény*, i. m., II, 286.

⁵³⁶ ADY Endre, *Költözés Átok-városból = Ady Endre összes versei*, i.m., 28. Ugyanez a fény motívum megjelenik még a *Vízió a lápon* című versben is, ahol a „szürke, silány, szegény világ „föle emelkedve reménykedik a fényes reggel eljövételében, melynek ő a teremtője: „Vagyok fény-ember ködbe bújva,/ Vagyok veszteglő akarat, / Vagyok a láplakók csodája, / Ki fényre teremt s itt marad...” (i.m. 50.)

⁵³⁷ HEIDEGGER, Martin, *A műalkotás eredete*, ford. BACSÓ Béla, Bp., Európa, 1988, 89.

⁵³⁸ PILINSZKY János, *Apokrif,(Összegyűjtött és új versek)*, i. m., 66.

A fény, mint a transzcendencia megjelenítője, a *Magasfeszültség* verseiben is domináns, s az ellenpólusok között a már jól ismert vándormotívumokkal is találkozhatunk. A „verspillangó” fény felé, kék egekbe emelkedése újra meg újra szembeállítja emberi mivoltának jelentéktelenségével. Ilyen módon úgy tekint verseire, mint idegenekre, s ez az attitűd az idegenség hatalmi képzeiben a Reményik-líra kettőségének hordozója.⁵³⁹

Ez a magatartás az idézett versben a költőnek, mint teremtőnek a leértékelését, teremtményétől való távolságát jelképezi; a távolságtartás mögöttében azonban ott van továbbra is az az erő, mely küldetéstudatát teremtményein keresztül szituálja. „Össze ne tévesszettek véle:/ Ő immáron a napsugáré.[...] Én maradok a föld poráé. [...] És mégis jó, hogy háza voltam, / Egy darabig eszköze, őre –”⁵⁴⁰

Az alkotás szépségét és az alkotás teremtő erejét a Károli Gáspárnak szentelt *A fordító* című versben is racionalizálja. Az alkotás erejét adománynak tekinti, melynek birtokában az emberi lény a magára vállalt létforma abszolút értékhozójává válik. Az ellenpólusoknak itt is szerepet ad; a „felhők üstöke” és a „tenger feneké” között tágítja a teret. Meghódíthat eget-földet, de ebben a szétválasztásban ott rejtőzik az egység megteremtésének lehetősége, miként Heidegger írja: „A lét eszméje egyaránt átfogja az „ontikust” és a „történetit”. Ez az *eszme* az, aminek generikusan differenciálhatónak kell lennie”.⁵⁴¹

Az ellenpólusokra építkező verstechnika lebilincselően expresszív a *Korszerűtlen versek* elégikus hangvételű darabjaiban, melyek egyértelműen és visszavonhatatlanul a „költészet és a nemzet szakrális dokumentumai”.⁵⁴²

A *korszerűtlen versek* összegző-visszatekintő, értéktartó és értékvesztő, 10 részből álló versfüzére magatartás és életstratégia felvonultatása, tapasztalatokból és élményekből kikristályosodott életbölcesség, melyben a költő a keresztény szellemiség égisze alatt a magyar és román nép közötti megbékélést, az együttműködés megvalósítását sürgette.

Önmagához, a világhoz és Erdélyhez fűződő kapcsolatának megéneklése vonul végig a sorokon, melyeket egy egész nemzedék közérzete hat át. E sorokat olvasva Kosztolányi Reményiket az ’utolsó walesi énekesként’ jellemzi, aki valóban, népe egész sorsát megéneкли ebben a végső számvetésben, melyet minden részletében átítat a transzszilván ideológia, hiszen az „erdélyi gondolatban” látta megvalósulni a hagyomány és korszerűség kettőségében megteremthető életminőséget.

⁵³⁹ Vö, BALÁZS Tibor, *A romániai magyar lírköltészet története 1919-1989*, i. m., 119.

⁵⁴⁰ REMÉNYIK Sándor, *Össze ne tévesszettek véle* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 263.

⁵⁴¹ HEIDEGGER Martin, *Lét és idő*, i. m. 462.

⁵⁴² POMOGÁTS Béla, *Korszerű versek*, Helikon, 2012/1, 10.

Az *Üres kardhüvely szól* a versfüzér előfutáraként azt a lemondó szomorúságot sűríti, mely önmaga átadásának és elvesztésének reprezentációja. A kard önértékének, versei hatalmának jelképeként jelentkezik, a hüvely egyrészt a test gyengesége, másrészt a cselekvőképtelenség kelléke. A kard magaslatok felé visz minden embert és magyart, ő azonban hátramarad a „beteg test törvényei szerint”.

Mert íme megüresítettem megint–
Hogy ne legyek egyéb,
Mint hüvely, melyből kiröppent a kard – [...]

Körülhordoztassék a kard,
S része legyen,
Parányi része minden diadalban,
Mely égfelé visz embert és magyart.⁵⁴³

A *Korszerűtlen versek* első része még tele van önváddal, kiszolgáltatott személyként készít számadást lírai monológ formájában, hiszen maradt „Lobogni nem tudó /Magyar zászlódarab”.⁵⁴⁴ Már nincs itt az a pozitív értékhozzárendelés, amit egy 1919-ben írt versben a világoosság „tűszúrásnyi Lángjával” és a „Végtelen remény” képzetével foglalt szavakba.⁵⁴⁵

A *Korszerűtlen versek* második részében a háború „milliófejű szörnyetege” építette meg az új rendet, ahol a Spártát idéző új világban minden érték „Odakerül a szikla tetejére, / S letaszítják a szikla tetejéről”. A külső és belső erők ellenpólusai között vergődve folyamatosan önmagáról is alkot ítéletet, elmarasztalja magát narrátori pozíciója miatt, megkérdőjelezi önnön helyének létjogosultságát.

Nincs helyem itt
Ki hallgatja
Egy korszerűtlen és beteg,
Hanyatló költő végső rímeit?
Aki se munkás, se nem katona.[...]

⁵⁴³ REMÉNYIK Sándor, *Üres kardhüvely szól* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 406-408.

⁵⁴⁴ *Uo.*, *Nagy áron*, i. m. II, 408.

⁵⁴⁵ *Uo.*, *A tárnában*, i. m., II, 334. Érdekes, hogy ez a vers az 1942-ben megjelent *Egészen* kötetében olvasható a *Himnusz a csúcson* című ciklusban. A ciklusba javarészt az 1918-1922 között írt versek kerültek be, majd a *Hírt viszek* és az *Egészen* ciklusban főként az 1938-1941 közötti versek olvashatók. A kötet rendezésében szerepet játszott lehetőség és lehetetlen, remény és reménytelenség szenvedéstörténete kronológiájának végigvezetése.

S csupán az árva rímmel
Néha még ma is
Furcsa, bolondos varázslatot mível.⁵⁴⁶

Ellenpontoszó bipolaritással, a külső és belső erők együttállásával fokozza a bizonytalanságot, a kilátástalanságot, miközben tiltakozását is kifejezi egy emberségesebb jövőt megteremteni képtelensége miatt. A lírai én vádbeszéd, Erdély sorsának dilemmájával szinte Ady hangját idézi. „Mert Istent is hadúrrá tette / Az örült emberi képzelet”, s a nemzetek közötti véres játékban már nem lehet emberként megmaradni az embertelenségben. Reményik a „háborús évek újbarbársága, a humánumtól idegen korszellem ellenében vallotta magát korszerűtlennek, korából kimaradónak. [...] soraiban „nem a pózzá merevedett honfibu vagy a nemzeti elfogultság szólal meg. [...] a világ értékvesztése, maga az embertelenség fáj neki”.⁵⁴⁷

A veszteség 'listázása' rövid szóismétlésekkel fokozza a kettősségre épített egyéni és kollektív szenvedéstörténet motívumait. A lírai ének szüksége van önigazolásra is. „Látták, hogy gyöngé, s gyáva vagyok én. / De gyávaságból, s gyöngeségből / Csodára, erő lesz és költemény. [...] Én is, én is hősi halott vagyok.[...] Másképp nem bírtam volna ki / Az évtizedes tehetetlenséget”.⁵⁴⁸

A beszélő a hatodik részben ismét gyermekkorát idézi, édesanyja szavait, melyek szintén ellenpólusokra építve teremtenek feszültséget. (jó hazafi, rossz katona, nagy bűn, kis erény). A büntudat az utolsó sorban mégis feloldódik, hiszen költészete a maga számára nemcsak önkifejezés, hanem feladat és szerep, versei az adott helyzetben a bátorítás, a túlélés eszközei egy új életstratégia megteremtéséhez. „Engem külön szolgálatra hívtak be / Az, aki poétának alkotott”.⁵⁴⁹

Ellenpólusok sokasága fokozza a feszültséget az *Egyén mellett soha?* részében is. A lendületes, mozgalmassorokban Petőfi „föltámadott tengere” jelenik meg a fölül-alul hatalmi harcában, amit még tovább erősít az elnyomó-elnyomott, ölni-halni antagonisztikus ellentéte. A *Mi a magyar?* a transzszilván ideológiában megformált magatartásforma megerősítése, költői szabadságába integrált identitástudata. Mert, „Magyarok lesznek Magyarország nélkül, / Mert

⁵⁴⁶ *Uo.*, 411.

⁵⁴⁷ GRÓTH Gáspár, *Reményik Sándor 110 éve*, Magyar Szemle, 20. évf.,9-10.

⁵⁴⁸ REMÉNYIK Sándor, *Korszerűtlen versek*,= R.S.,*Összes versei*, i. m., II, 414.

⁵⁴⁹ *Uo.*, 416.

az országnál mélyebb a magyarság, / Mert test az ország és lélek a nép – [...] Országokat lehet szétदारabolni:/ Nem lehet legyilkolni lelkeket!”⁵⁵⁰

A kilencedik rész idilli életképpel indít. Már visszavonultak a nagy indulatok, Isten házában fel lehet emelkedni a mélypontról, a templom a megmaradás jelképeként nyugalmat áraszt, így az ellenpólusok itt nem feszültségfokozók, inkább a kínokból kikristályosodó enyhülés, a megmaradás megerősítőiként vannak jelen. Reményik megjelenített Isten-élménye közelít a *Magunkba le* befejező sorainak mélypszichológiájához. Személyiség és szerep vizsgálatában valósul meg egy sajátos magatartásforma. „[...] a lírai ének a megszólított közösséghez való viszonya sajátos önmeghatározást tesz lehetővé: egyrészt fennáll közöttük egyfajta ellentét, ami egyrészt a népből kiemelkedő, istenek szavát és akaratát hirdető vátesz retorikailag kimunkált, egyszerre zord, kíméletlen és ünnepélyes tónusú beszédében nyilvánul meg, másrészt monológjában tetten érhető a közösséggel való együttérzés és az összetartozás megteremtésének gesztusa is”.⁵⁵¹

A kollektív traumatapasztalat és a személyes fájdalom együttérző ragaszkodássá magasodik az utolsó részben. Vörösmarty „itt élned, halnod kell” elkötelezett figyelmeztetését halljuk ki a sorok között. El kell fogadnia az elkerülhetetlen szenvedést, a megnyugvás titka pedig a belső csend, melyből egyenes út vezet a békéhez.

Valami furcsa összehangolódás,
Valami ritka rend –
Széthúzó erők erős egyensúlya,
Mély, belső bizonyosság idebent –
Bizonyosság, hogy élni jó,
Szenvedni elkerülhetetlen, [...].⁵⁵²

A megőrzött értékekhez pedig hozzá kell adni azt a többletet, amit összmagyarnak nevezünk, mert a különbözőségek összessége is hozzájárul a magyarság arcélének kialakításához, nemcsak a hasonlóságok.⁵⁵³

⁵⁵⁰ *Uo.*, 418.

⁵⁵¹ BARANYI Norbert, „Én csak széthulló önmagamtól félek”, *Személyiség és szerep Reményik Sándor költői önértelmezésében = "Szirt a habok közt" – Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk., GÖRÖMBEI András, Unikornis, 2014, 457.

⁵⁵² *Uo.*, *Korszerűtlen versek*, i. m., II, 420.

⁵⁵³ Vö. LÁNG Gusztáv, *Tiltakozó szomorúság, Esszék, tanulmányok*, Szombathely, Savaria University Press, 2015, 258.

XI. Arcképcsarnok – versdedikációk szerepe a költői életmű értelmezéséhez

XI.1 Dedikáció

A dedikáció vagy ajánlás mecénásnak, pályatársnak vagy személyesen ismert olvasónak szóló gesztus, mely különös jelentőséggel rendelkezik egy életmű minden fontos részletének megértésében, hozzájárul a korszak és az életmű közé tartozó háló megalkotásában. Az irodalmi élet rituáléjának tekinthető. A meghatározott személynek dedikált vers az életrajz láncszeme, mint életrajzi forrás van jelen. Nemcsak személyes kapcsolatokat tár fel, hanem történelmi vagy irodalmi eseményekről is informál, azok időpontját is megerősíti.

Az ajánlással ellátott írások fontos szerepet játszanak az énfőmódosulás alakulásában, az önreceptióban. A dedikáció lehet köszönetnyilvánítás, baráti támogatás megerősítése vagy akár személyes üzenet is küldhető az ajánlásban megnevezett személynek. Ady Endre *Hunn, új legenda* című versét a következő ajánlással látja el: „Hatvany Lajosnak küldöm szereteettel és hálával, azért, mert szeret, bánt és félt”. Kosztolányi Dezső *Mágia* című verseskötetében így fogalmaz: „Juhász Gyulának, magyar testvéremnek, a költőnek: K.D./Bpest 1912.november”⁵⁵⁴ Illyés Gyula is számos verset dedikált, melyek mind filológiai adalékot jelentenek az életmű értelmezéséhez.⁵⁵⁵

Reményik Sándor teljes költői életművében több mint száz verset dedikált családtagoknak, kortárs íróknak, politikusoknak, teológusoknak, de számos emlékverset is találunk az összesben éppúgy, mint a hátrahagyott verseket tartalmazó kötetben. A dedikált versek különösen fontosak az életmű értelmezéséhez, mert ezekhez a személyekhez való kötődése világnézeti, eszmetörténeti jelentőségű, segíti értelmezni a szubjektum mélyrétegeit. Ezen kívül nem csak egy-egy irodalmi műről vagy személyről adnak képet, hanem egy egész irodalomtörténeti folyamatban kijelölik az alkotó helyét, hozzájárulnak a kor értelmezéséhez, kiemelik a múltbeli értékek megőrzésének fontosságát, fontos ismeretanyagot szolgáltatnak az egyén, mint felelős alkotó személyiség közösséghez való viszonyáról.

Reményik életműve „mögött ott áll a hagyomány, mely akkor is meghatározó tényező, ha az írónak az a legfőbb ambíciója, hogy szakítson vele, és az irodalomtörténet-írás (az

⁵⁵⁴ Vö. LENGYEL András, *A dedikációkutatás lehetőségei*, www.c3.hu/iris/01-1/lengyel.htm.

⁵⁵⁵ A kortárs alkotói kapcsolatok feltárására néhány példa Illyés dedikált verseiből: *Szomorú béres* –Füst Milánnak, *Szegénylegények* –Böloni Györgynek, *Szülőföldem* –Vágó Józsefnek, *Szállás a békének* –Szabó Lőrincnek, *Doleo, ergo sum*– József Attila emlékének, *Jel* – Osvát Ernőnek, *Szerelem* –Déry Tibornak, *Elégia* – Rubin Lászlónak.

irodalomkritika) mögött is ott áll a befogadás, az értelmezés és a megítélés közösségi tradíciója”.⁵⁵⁶

A személyeknek dedikált versek végigkísérek Reményik életének legfontosabb mozzanatait, személyes problémáit, vívódásait, örömeit és sikereit. Vagy családtagoknak, barátoknak és azok gyermekeinek ajánlja sorait, vagy orvosoknak és nővéreknek, akikre hálával gondol, de megszólít kortárs költőket, köztük a román Lucian Blagat is. Ajánlja sorait politikusoknak, filozófusoknak és teológusoknak, akik hozzájárultak világnézete formálásához, vagy egyszerűen segítettek az egyéni és a nemzetre vetített szorongástörténetben keletkező traumák feldolgozásában. Szüksége volt a megszólított emberekre ahhoz, hogy a benne sokasodó disszonanciát harmóniává alakíthassa. A dedikált versek legtöbbször vagy szubjektív, élményszerű tapasztalatok és hangulatok megszólaltatói, vagy tragikus történelmi események segítségével megszólaltatott vívódásai, melyek mondanivalójukban sokszor Ady *S ha Erdélyt elveszik?* című írását idézik; az erdélyi lélek veszélybe kerülésének tragikumát.

Feltehető, hogy Reményik szorongásra való hajlamát egyfajta önszuggeszció is előidézte. Félénksége, törekenysége ellenére mindig vágyott a közösségre, belső magánya ellen igyekezett társaságban menekülni, embereket megszólítani, vagy versek, vagy levelezés formájában.

XI.2 Dedikált versek családtagoknak, gyermekeknek, barátoknak

A személyeknek dedikált versek között sajátos helyet foglalnak el a családtagoknak, a családtagok és barátok gyermekeinek dedikált versek. Nyilvánvaló, hogy sokszor alkalmi baráti vagy rokoni gesztus az ajánlás, s ezeknek az ajánlásoknak nincs irodalomtörténeti vonatkozásuk, nem járulnak hozzá a költői intenció pontosabb megértéséhez.⁵⁵⁷ Mégis megtartottam ezeket is, mivel ezek a személyek is szerepet játszanak a felelős alkotó személyiség közösséghez való viszonyában, segítenek értelmezni a szubjektum mélyrétegeit, s Reményik emberi kvalitásáról is sokat elmondanak. Reményik nem alapított családot, de testvérének és barátainak gyermekei fokozott figyelmet és szeretetet kaptak tőle. Testvére, Sára gyermekei: Imre Gyuri és Mária (Maróka), Olosz Lajos fiai: Iván (Buncsi), Egon (Öcsi), Járosi Andor lánya: Margit (Buba),

⁵⁵⁶ POMOGÁTS Béla, *A magyar irodalom köztársasága, Irodalomtörténeti tanulmányok*, Nap Kiadó, 2014,5.

⁵⁵⁷ Erre Láng Gusztáv hívta fel a figyelmemet.

Jékely Zoltán (Zsolci) és Márta, valamint Lám Béla fia: Leo ((Jofka) és Szőcsné Szilágyi Piroska fia, Ádám (Webb) szerepelnek a dedikált versek között.⁵⁵⁸

Reményik a nyolc éves kisfiú, Webb, élményei révén világra nyíló elmével szemléli a környezetet, s a kis „álom-ember” beszélgetései „Poétasándorral” feltárják az igazságot. „Egy kisfiú megjegyzéseiből rendre teljes világkép és harmónia teremődik”.⁵⁵⁹ Ezt a harmóniát idézi az *Ádám és a kis ezüstcsillag* néhány sora is.

Költőtársam, kis álom-ember,
Lásd, ellopom az álmodat,
Tied a látás ősalapja,
Bennem csak formát váltogat. [...] ⁵⁶⁰

Az intim családi együttlét harmóniája szólal meg a *Diogenesz lampionjában*, ahol „Az anyán annyi titokzatos báj van / És oly különös, *testvéri lélek*:/Most csak idősebb nénje gyermekének”⁵⁶¹ A Látó hasábjain olvashatunk még Vita Zsigmond jóvoltából két másik verset, melyeknek címe, *Az a hatalmas harmadik* és a *Rendelet*, de ugyanilyen könnyed, játékos a *Húsvétkor* is, mely a nyesett bottal „feltámadásra induló gyermek határtalan jókedvét, gondolatainak tisztaságát, humorát példázza.

A kiadatlan versek és levélszemelvények között jó néhány található, mely a gyermek élményvilágának felfedezésével egyidejűleg a költői személyiségjegyeket is feltárja. Az *A per az Akadémiával*, az egyik olyan játékos vers, amelyben a gyermeki hangulatvilágba jól beilleszkedő költő szinte az apai szerepvállalás hangján szólal meg.

⁵⁵⁸ Vö. HANTZ Lám Irén, *A lámpagyújtogató Reményik Sándor élete képekben és versekben*, összeáll., HANTZ LÁM Irén, Stúdium Könyvkiadó, 2014, i. m., 21. A gyermeknek ajánlott versek közül ki kell emelni Szőcs Ádámnak, Webbnek írt verseit. Ennek az eredeti gondolkodású kisfiúnak – aki a festőművész Szilágyi Szőcs Piroska gyermeke – Reményik egy egész ciklust szánt neki *Versek egy furcsak kisfiúról, aki nagyon jó barátom lett* címmel. Nem volt véletlen a gyermekhez való bizalmas közeledése, hiszen Piroska egy személyben volt testvér, múzsa és művészbárát. Ezt a nem hétköznapi kapcsolatot számtalan levél is őrzi, s ennek a barátságának az életét megszépítő valósága Ádámhoz írt verseiben is tükröződik. A versek Imre Mária és Szőcs Ádám jóvoltából kerülhettek a köztudatba. Az Ádámhoz írt versek nagyobb részét az *Álmodsz-e róla című*, kiadatlan verseket és levélszemelvényeket tartalmazó kötetben találhatjuk, valamint a Dávid Gyula szerkesztésében megjelentetett *Hátrahagyott versekben*. Lám Bélához fűződő barátsága is ihletett dedikált verset. A *Jofka* címűt a kisfiú kilencedik születésnapjára írta, de az apának dedikálta Oroszországban szerzett élményeit magyarázva, hisz ott született „A vörös csillag hullása közepén./ Oroszba oltott halk magyar remény”. (R.S., *Jofka = Összes versei*, i. m., II, 246.)

⁵⁵⁹ VITA Zsigmond, *Reményik Sándor Webb-versei*, Látó, 1990, I/ 8.

⁵⁶⁰ REMÉNYIK Sándor, *Ádám és a kis ezüstcsillag* = R.S., *Erdélyi március, Álmodsz-e róla, kiadatlan versek és levélszemelvények*, Orpheusz Könyvek, 1990, 448.

⁵⁶¹ Uo., 439.

És áll a per, a furcsa per:
A *forradalmár* Akadémia
S Szócs Ádám Webb, a kis *konzervatív*
A Szócs Jenő fia.
Figyeljétek csak, furcsa, furcsa per,

Még elveszíti az Akadémia.[...] ⁵⁶²

A másik nagy alkotótárs és igaz barát, Áprily Lajos Kolozsvárra költözését követően kerül kapcsolatba Reményik a Jékely családdal. A 10 éves Mártinak két verset dedikál, a *Katonaköpönyeget* 1930-ban, melyben a háború borzalmaira utaló képek idillivé szelídülnek, s kedves életkép rajzolódik ki a köpönyeg alatt rejtőzködő kislány alakjával. Így válik a köpönyeg mégis az élet jelképévé.

Termetükre hiába illet
A zordon kényszer-köpönyeg:
Meg volt írva, alatta egykor
Az Idill édesen piheg.

A köpönyeg, melyért ők hiába
Hullattak sárba drága vért:
A bújdosó, bús hadiposztó
Egyetlen ős-céljához ért.[...] ⁵⁶³

Az Imre-családdal való kapcsolat is meghatározó volt Reményik életében, nemcsak osztályfőnöke, Imre Sándor kapcsán, akihez a későbbiekben emlékverset is írt. Imre Sándor édesapja szemészprofesszor volt, hat gyermeke közül József maga is szemész lett, s a pécsi klinikán kezelte Reményiket szembántalmaival. Egyik testvére, Imre Kálmán, Reményik húgának, Sáríkáknak volt férje, a másik Imre Ilona volt (később Judik Józsefné, akivel szoros, testvéri kapcsolatot tartott fenn, Szilágyiné Szócs Piroskához hasonlóan, a későbbi Ilonka-

⁵⁶²*Álmodsz-e róla?*, i. m., 446. A gyermek egy megcímezett csomagon az 'ucca' szót olvasta, s komolyan vett magyarságából kilépő felháborodottsággal tiltakozik, hivatkozva az akadémiai helyesírás szabályira.

⁵⁶³ *Uo.*, 247. Egy másik verset, *A Betlehemest* a Szebeni-havasokban írta 1939 szeptemberében. Ez az a hely, ahol megtestesülhetett a maga méltóságában. „Oly óriásnak érzem magam,/ Oly vidám óriásnak,/ Úgy megmeltek engem a Hegyek”. *Uo.*, i. m., II, 288.

versek ihletője). Ebbe a körbe tartoztak a Melitskó lányok, akik közül később az egyik Bárd Oszkár felesége lett.⁵⁶⁴

A *örömszerzés programja*, melyet Imre Kálmánnak ajánlott, folyamatosan visszatérő problémát tematizál. Saját verseinek szerepét elemzi, ismételten az önérték megkérdőjelezéséről elmélkedik, azonban érezhető, hogy szerepjátszásról van szó.

Nem, nem, versem, te nem vagy szuverén,
Te másokért, mások számára vagy,
Örömszerző vagyok általad én.
Én, aki más örömet úgyse szerzek,
Ki az életnek rossz cselédje voltam,
S kinek egyebe sincsen, mint a versek. [...] ⁵⁶⁵

Imre Lajosnak, a Kolozsváron 1921-1948 között teológiát oktató professzornak ajánlotta a *Magunkba le* című verset. Ez a vers a metafizika költőjeként mutatja Reményiket, aki a mindent látható, érzékelhető valóságon túl, a felszíni hívságok csábításától menekülni kívánó költő a mögöttes, a fizikai világon túli valóság megismerésére, törekszik. A transzcendentális dialektika kanti értelmezésében, a természet, a külvilág szellemmé fejlődik, a szellemi világ azonban csak a romlott valóságon keresztül közelíthető meg. A külvilág és szellem azonosulását követően létrejön a differenciálódás, melynek során önmagába leszállva töri át a rétegeket.

Vedd a lámpát, magunkba szállunk –
Nincs ezen kívül más szállásunk.

Magunkba szállunk: ez most minden,
A külvilágban semmi sincsen. [...] ⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ i. m., 403. Az idézett verset Reményik Kolozsváron írta néhány hónappal a halála előtt. Unokahúgának, Imre Máriának ajánlja az *Egészen* sorait. A lírai alany a 13 éves lánykához fordul az irgalmas szamaritánus történetét felidézve, melyben a 'felebarát' bibliai szó zavarát csak anyja reakciója oldja fel, örökvényű meghatározást adva a fogalomnak. „Aki neked barátod lesz,/ Barátod bármiféleképpen:/ Az legyen nagyon, igazán, egészen !”

⁵⁶⁵ *Uo.*, *Összes versei*, i. m., I, 190.

⁵⁶⁶ *Uo.*, *Magunkba le*, i. m., II, 376.

Schelling⁵⁶⁷ filozófiájának hatása tükröződik ebben a metafizikában, ahol a Szellem, a Természet és az Abszolútum hármassága fonódik össze. Azonosságfilozófiai álláspont ez, melyben a külvilág láthatatlan szellemként jelenik meg, ott rejtőzik azonban a szellem is, mint láthatatlan külvilág.

A feltárás során egyre közelebb jut a végső igazsághoz, nemzettudatának, magyarságtudatának mindenáron való megőrzéséhez.

Magunkba még mélyebbe szállunk:

Nagy a bűnünk: a magyarságunk.

Nyáj-néppé nem akarunk lenni.

Iszonyú mélyre kell hát menni.

Sztoikus erények nyomán bátorság és igazságosság szükséges ennek a megismerésnek a folyamatához, így tud a szellem az anyagban objektiválódva Istenhez, a végső igazsághoz eljutni. „Ahol már csak a lélek lelkesít – / Megyünk, meg nem állunk az Istenig”.⁵⁶⁸

Reményik több verset dedikált barátoknak, tanároknak, akik a felolvasó esteken is részt vettek, vagy gyógykezelése során kapcsolatba kerültek vele. Hajós Ivánnának, akivel 1926 nyarán az Adriára utazott, három verset dedikált Reményik⁵⁶⁹.

A szépség próbája az első, mely érzelmileg túlfűtött, euforikusan áradó, a költészet szépségének az önkifejezés eszközeként megfogalmazott demonstrálása. „A dal kérdezett: *igaz dal vagyok?!/ A könnycsepp igazolt és ragyogott.*”⁵⁷⁰ Ugyanezt az életérzést még fokozottabban szólaltatja meg az *Omnia mea mecum portoban*, megjelenítve a lélek szabadságát, mely az egész univerzumot betölti, ehhez azonban szükséges felvonultatnia a természet egész kelléktárát. Így jut el végső szerep-igenléséhez Isten küldötteként, hogy ég és föld között bolyongva rátaláljon lelki egyensúlyára.

⁵⁶⁷ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, a természetet nem a szellemproduktumaként kezeli, hanem önálló, reális létezőként, mely még nem ébredt öntudatra. A természet és a szellem transzcendentális egysége az Abszolútum.

⁵⁶⁸ REMÉNYIK Sándor, *Magunkba le*, = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 377.

⁵⁶⁹ Hajós Ivánné Lám Béla baráti köréhez tartozott, a *Két fény között* című kötet *Özvegy* című ciklusának ihletője. Hajós Ivánnal kötött házassága rövid életű volt, mivel a férj rövidesen meghalt spanyolnáthában, s mikor Lám Béla visszatért a hadifogságból, próbált Margitkához közelíteni. Erre a közeledésre, s Margitka részéről való visszautasításra reflektál Reményik *Madonna del mare* című versében, melyet Hantz Lám Irén közöl könyvében, ugyanitt olvasható Reményik Lám Bélának írt tréfás levélrészlete. „[...] jaj Mumás, Mumás, súlyos kótyagságaid vannak rováson. Gyakori védőbeszédeket kellett tartanom melletted, míg némiképp engesztelékeny hangulatot teremtettem. Sőt, még egy verset is írtam – rólatok, kettőtökről, szintén hasonló céllal. Megfenyegettem Madonnát, hogy kettőtöknek fogom ajánlani nyomtatva...” (idézi HANTZ Lám Irén, *Lámpagyújtogató*, i.m. 59-60.)

⁵⁷⁰ REMÉNYIK Sándor, *A szépség próbája* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 230.

Bennem van mindennek a mennyországa,
Aminek temetője lett az élet,
Bennem jár az angyal harsonával,
És hirdeti az örök üdvösséget.
Mindenemet magammal hordozom,
És ami enyém volt, enyém marad
Innen és túl a csillagokon.[...] ⁵⁷¹

A 20-as években, nagyváradi gyógykezelése során került kapcsolatba Némethy Gyula ⁵⁷² családjával, akinek otthonában sűrűn megfordult. Némethy Gyula jelentős alakja volt a korabeli Nagyvárad kulturális életének, az ő lányának, Titinek dedikálta a *Szivárvány* című verset 1922 nyarán. A versben a természet múló szépségeinek felsorolását követően rácsodálkozik a szivárványra, mely testetlenül lebeg, mint egy álom, de ez a szivárvány ott van a lélekben is, s rajta keresztül vezet az út Istenhez.” Minden lélekben van egy kis szivárvány, / Kis csapóhíd, amelyet lebocsát, Hogy egy másik lélek átjöhessen rajta [...] Ezt a hidacska csak az Isten tartja./ Az Isten, aki a szívekbe lát.” ⁵⁷³

Több verset dedikált Reményik Árkossy Lajosnének ⁵⁷⁴, Irén néniének, aki édesanyja legjobb barátnője volt. A *Vérszerződés* című verset ajánlotta Reményik először Árkossynének, ahol visszalép a hősi múltba, hogy megidézzék az Etelközből itt maradottakat, az igaz magyarokat, hogy vérszerződést kössenek. A dedikáció Makkai Sándornak is szól, így a későbbiekben még

⁵⁷¹ i. m., 321. A *Hátrahagyott versekben* még egy neki ajánlott költemény olvasható, mely 1923-ban keletkezett, a *Vihar*. A messze néző lélek megszólalása ez a vers, elmúlt már belőle „vágy, akarat, élet”, így képes a szépség szférájában félelem nélkül lebegni.

⁵⁷² Dr.Némethy Gyula, római katolikus egyházi író, a Római Katolikus Papnevelő Intézet tanára, majd rektora.1921-ben Szigligeti Társaság elnökévé választották, tevékenységével hozzájárult Nagyvárad kulturális életének gazdagításához.

⁵⁷³ REMÉNYIK Sándor, *Szivárvány* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 353.

⁵⁷⁴ Árkossy Lajosné Wagner Irén (1871-1938), tagja volt a Katolikus Szociális Nővérek Társaságának, mely bérbe vette Kolozsváron a Fő tér és a Magyar utca sarkán a Központi Szállót. Az épület a romániai műemlékek jegyzékében is szerepel, jellegzetesen klasszicista stílusú épület Felújítása során egybeépítették a Bánffy palota földszintjén található kávéházzal és étteremmel. Árkossy Lajosné vezetésével az épület rendezvényeknek és híres embereknek biztosított helyet. Korábban Jókai is itt szállt meg, kolozsvári koncertje során Johannes Brahms is itt lakott A felújítás során Reményik többször megfordult itt.(Vö, ASZTALOS István, *Kolozsvár építészeti kincsei*, Súdium, 2008.) Árkossyné Reményik baráti köréhez tartozott, gyakran segítségére volt előfizetők gyűjtésében. Ő ismertette össze Reményikkal a szociális nővéreket, s gyakran hívta a Központi Szálló rendezvényeire. A *Nők virága* című írásában az önbizalom erejére és a becsület tiszteletére hivatkozva folyamatos cselekvésre buzdított. (Vö. ÁRKOSSY Lajosné, *Nők virága*, Unitárius Közlöny, 1910/5, 106.). 1921-ben a Minerva deficit miatt át akarta alakítani a Pásztortüzet, Reményik ekkor lemondott főszerkesztői pozíciójáról, Árkossy Lajosné sikeres gyűjtőakciója következtében a lap azonban a csődtől megmenekült, s Reményik folytatni tudta a lapot két hetenkénti megjelenéssel.(Vö. *Rokon álmok álmódója*, jegyzetek Reményik Áprilynak írt leveléhez 1921. nov 21-én, i .m, 441.)

visszatérünk rá. Az 1921-ben keletkezett *Emmaus felé* szintén neki ajánlja. Reményik a Lukács evangéliumban szereplő városra utal, ahol a feltámadás estéjén Kleofás és társa egy idegent a házukba hívott, akiben Jézust ismerték fel, miután megáldotta a kenyeret. Az emmausi út a hit és a felismerés szimbóluma, ahol a Jézus neve helyett használt, nagy betűvel írt egyes szám harmadik személyt jelölő névmás fokozza a megváltó mindent egy személyben megtestesítő tökéletességét, azonosulását a környező univerzummal.

Indultam a városból kifelé.
S hogy egyre tisztább, kékebb lett az ég:
Gondoltam, hogy ez már az Ő ege.[...]

Kis virágokat láttam állani.
Kis ibolyákat vándor-utam szélén:
Gondoltam: ím, az Ő virágai![...]

Tudtam: e percben Ő beszélt a fákkal.[...]

De én úgy álltam ott künn boldogan,
Mint aki látta Őt – és célhoz ért.⁵⁷⁵

Az *Akác-sor ősz utóján* szóismétlésekkel, a pusztulás nyomait idéző, kísérteties természeti képekkel ragadja meg a hangulatot. A feszületséget azonban feloldja Jézus közeledése, aki fehéren és csendesen érkezik. Az utolsó sorban a lírai én Jézus társául szegődik, megfogalmazva a Megváltóval való sorsazonosságát, hiszen neki is viselnie kell a fejére láthatatlan kezek által helyezett koronát, mely önnön szenvedésének jelképe.

A ritkuló sor túlsó végiről
Valaki lassan szembejő velem,
De ő fehéren jó és csendesen...[...]

Az ő fején is ott a korona,
Tövisből, tövisből a korona.

⁵⁷⁵REMÉNYIK Sándor, *Emmaus felé* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 343-344.

Ketten megyünk egy akác-soron át,
Csak – másképp hordozzuk a koronát⁵⁷⁶

A *Hátrahagyott versek* kötetében is találunk még egy Árkossynénak dedikált, húsvéti köszöntőt, melynek címe *In hoc signo*. A jel győzelme egyértelműen a helytállás szükségességét fogalmazza meg a transzcendentális igazság erejét hirdető, szárnyaló ihletettséggel.

In hoc signo: e jelben győzni fogsz,
In hoc signo: a kereszt ez a jel,
In hoc signo: a kereszt, mely lesújt
És a kereszt, mely mindig fölemel.⁵⁷⁷

Adorjánné Weress Margit⁵⁷⁸ sokszor megfordult Reményik baráti körében, eredetileg magyar-német szakos tanárnő volt, Áprily tanítványa, később kolléganője lett. Reményik neki dedikálta az *Azt mondják* című verset, mely a *Műhelyben* kötetben olvasható. A versben felidézi az azokkal való találkozást, akik elismeréssel szólnak róla, akik fontosnak tartják jelenlétét a világban, s ezáltal verseivel hozzájárul az emberek jóérzésének kialakulásához, az utolsó sorokban azonban az isteni elrendelés szerepére hivatkozik, mert számára ez a helytállás, a másokért nyújtott áldozatvállalás lehetősége. Így válik az önbecsülés, önmegőrzés szerepében minden megnyilatkozása a „helytállás ideálképzetévé”.⁵⁷⁹

Azt mondják, dalom ír és enyhülés.
És több, mint szépség: jócselekedet.[...]

Nem enyém ez a fény, csak bennem jár.
Istennek köszönjétek, – ne nekem!⁵⁸⁰

⁵⁷⁶REMÉNYIK Sándor, *Akác-sor ősz utóján* = R.S., *Összes versei*, i. m., II 21-22.

⁵⁷⁷*In hoc signo* = *Hátrahagyott versek*, i. m., 61. Az *in hoc signo vinces* (e jelben győzni fogsz) felirat a legendák szerint megjelent az égen, mikor Nagy Konstantin Maxentius ellen vonult, s győzelme után megadta az Egyház szabadságát. Ő volt az első római császár, aki felvette a kereszténységet.

⁵⁷⁸Adorjánné Weress Margit (1894-1975), Reményik baráti körében többször vett részt versmondóként rendezvényeken, a nagyenyedi kirándulásokon is szívesen részt vett. Nevével sokszor lehet találkozni Reményik és Áprily levelezésében. Két írása megjelent a *Páosztortúz*ben Fehér Magda néven, majd 1955-ben Áprily biztatására megkezdte önéletrajzi visszaemlékezéseinek megírását, *Magyar Szó Erdélyben* címmel. (Vö. *Rokon álmok álmodója, jegyzetek*, 421.)

⁵⁷⁹BERTHA Zoltán, *Sorsbeszéd*, i. m., 119.

⁵⁸⁰REMÉNYIK Sándor, *Azt Mondják...*, R.S., *Összes versei*, i. m., I, 207.

XI.3 Emlékversek

Több versét dedikálta Reményik kora mértékadó politikusainak éppúgy, mint a történelmi múltat idéző jeles alakoknak, teológusoknak, költőknek. Különös figyelmet szentelt a Végvári korszakban háborús költőknek, politikusoknak. Önmaga számára keres példa értékű hősöket, akikből erőt meríthet, akik a közélet hiteles alakjai, elkötelezett államférfiak, Erdély sorsának megoldását, a feldarabolás megakadályozását várja tőlük.

Alkalmi versnek tekinthető a H.M.-nek dedikált *Segítsetek!*. A kezdőbetűk alapján is egyértelmű, hogy a vers Horthy Miklósnak szól. Túlfűtött hangvétellű, kellő pátozzal formált sorokban kiált segítségért a nemzeti katasztrófa megelőzésére. A folyamatos repatriálás keserűségében a terület magyarságát féltve is panaszkodik. „Nap-nap után új vándorcsoport kél, [...] És elfogyunk, mint az olvadó hó/ Népünk elpárolog és szertehull”⁵⁸¹ Így válik Horthy Miklós Csaba vezér legendás alakjához hasonlóan mitikus alakká, akihez ő, „Erdély földjén az utolsó bárd” szinte templomi áhítattal fohászkodik, olyan módon, hogy egyidejűleg a rá annyira jellemző öngyöttrődés érzését is fokozza.⁵⁸²

Ugyanígy alkalmi versnek tekinthető a *Magányos cipruság*, melyben Tisza István emlékét idézi. Nyilvánvaló, hogy példaértékű hősöket keres Reményik, s a merénylet áldozataként felmagasztalt politikus „Kálvin kemény magyarjaként” jelenik meg a sorokban. S miközben Ady éppen Tisza Istvánt tette felelőssé az országot ért kudarcokért, Reményik a politikust a közélet hiteles alakjának tekintette. Benne is azt az elkötelezett államférfit látta, aki felelősséggel tud majd intézkedni Erdély sorsát illetően.⁵⁸³

Hitted, hogy nem ábránd, mi kötelesség

Arany-Szent-György-lovag,

⁵⁸¹ *Uo.*, *Összes versei*, i. m., I. 103.

⁵⁸² Kosztolányi Dezső a Nyugat egyik 1920-as számában a *Segítsetek!* hazafias verseiből hiányolja azt a tüzes lendületet és indulatot, mellyel Raffay Sándor jellemzi az útjára bocsátott verseket, a verselés gyöngeségét emeli ki. A rímmel és mértékkel való „küszködés” bemutatására idéz néhány sort a versből. Kosztolányi hangsúlyozza, hogy „Végvári érdeme tárgyában van s érzése igazságában és erejében, habár ritkán tudja ezt kifejezni”. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Segítsetek!*, Budapesti Szemle, 1920, 181. kötet, 77.

⁵⁸³ A Tisza István ellen indított négy merénylet kapcsán sokféle feltételezést terjesztettek a merénylő személyét illetően. A kortárs Tormay Cecile a merénylet kulcsemberének Károlyi Mihályt tartotta a *Bújdosó könyv* című művében. *Reményik Sándor és Ady Endre* című tanulmányában Pomogáts Béla is kiemeli, hogy a vesztes háború után könnyedén kialakult az államférfi kultusza. „[...] igen sokan Tiszában látták azt a vezetőt, aki hatékonyan fel tudott volna lépni a kommunista hatalomátvétellel és az ország feldarabolásával szemben, Erdélyben is - ilyen módon lett a miniszterelnök Reményik Sándor Végvári-verseinek talán legtöbbször megszólított történelmi hőse”. POMOGÁTS Béla, *Reményik Sándor és Ady*, Kortárs, 2011/7, 53.

Köveden rövid lesz a felirat:

Egy igaz férfi, sok hitvány miatt! [...] ⁵⁸⁴

A Végvári-versek között található a przemysl versek költőjének Gyóni Gézának dedikált, *Zenith és Nadir*, aki a háború költőjeként indult lengyel mezőkre, s 1917-ben tengernyi szenvedést követően meghalt a fogolytáborban. ⁵⁸⁵

Reményik emlékkversben idézi fel a magyarságot harcba szólító Gyóni alakját, s a Zenit-Nadir oppozícióval lelkesítő és elsirató attitűdöt fejez ki egyidejűleg. Végül nincs már igenlés a küzdésre, nincs harc, a költőnek csak a lélek küzdelme marad.

Csak azt tudom,
Hogy Te még szorítád
Markodban a mezítlén kardvasat,
Nekem, küzdeni hulló népemért
Mezítllenül – csak a lelkem maradt.[...] ⁵⁸⁶

1920-ban írta *Tűzijáték* című versét, mely a háború egy hősi halottjára emlékezik. A Dávid Ferenc Egylet által kiadott Unitárius Közlöny *A mi katonáink* című írásából ismerhetjük meg a fiatalon hősi halált halt Májay Ervin történetét. ⁵⁸⁷ Ugyanígy állít emléket Stein Gusztáv népfelkelő gyalogosnak a *Báthori László barlangja előtt* című versben. A vers a Hárshegyen, a budai hegyeken készült 1924-ben, az Emmaus felé ciklus darabja, melyben Reményik felidézi

⁵⁸⁴REMÉNYIK Sándor, *Magányos cipruság* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 56.

⁵⁸⁵Gyóni Géza, Petőfi és Vajda-hatásokat mutató verseit Kiss József közölte A Hétben, de kapott helyet az Új Időkben és a Pesti Naplóban is. Katonaként írta hatásos antimilitarista költeményét, a *Caesar, én nem megyek* címűt. Gyóni 1914-ben a harcba hívók élére állt. Amikor Krasznajorszkban hadifogságba került, naplószerűen beszámolt életéről, kiemelve a forradalomvárás igenlését. 1915-ben az Országos Hadsegélyező Bizottság a Budapesti Hírlap nyomdájában kiadta Gyóni (Áchim) Géza *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* című, az akkor már orosz hadifogságban lévő költő verseit, azzal a meggondolással, hogy a przemysli várórság magyar csapatainak hónapokon keresztül lelkesítő olvasmánya volt. Mindehhez hozzájárultak Rákosi Jenő lelkesítő sorai a kötet előszavában: „Az örökkévalóságban, ha oda vinné őt egy tragikus sors, íme versei megelőzték őt. Ha a szomorú fogságba, akkor azt a reményt verjék fel a költemények az olvasók százezreinek a szívében, hogy a fogság után jön a szabadulás, a hontalanság után a haza...[...] a dicsőség és az életen való új öröm”. *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*, GYÓNI (Áchim) Géza, przemysl verseinek második itthoni (Újból meg bővített) kiadása, Országos Hadsegélyező Bizottság, Budapesti Hírlap Nyomdája, 1915, 4.

⁵⁸⁶REMÉNYIK Sándor, *Zenith és Nadir* = R.S., *Összes versei*, i. m., I 79.

⁵⁸⁷Májay Ervin Májay Béla császári és királyi tábornok egyetlen fia volt. 1914-ben kötelességének tartotta székely hazája védelmét, önkéntesként kezdte a katonai szolgálatot. 150 főből álló százada kiképzéséért volt felelős. A galíciai harcok alatt zászlóaljsegédtiszt. 8 évi szolgálat után hadnagy, majd a 23. század parancsnoka. Minden rohamnál elsőként érkezett az ellenség sáncaiba. Egy ilyen alkalommal egy gránát megölte. Májay Ervin Reményik gyermekkori játszótársa iskolatársa lehetett. (Unitárius közlöny, Kolozsvár, Dávid Ferenc Egylet, szerk. Dr Boros Györy, 1916, januarius, 1.sz, 11-13.

a pálosrendi bibliafordító barát alakját, aki „Csillaghulláson tán tűnődött néha,/ De nem bántotta kétség, vak remény./ Mellette volt és vele volt az Isten– / És boldogabb volt biztosan, mint én”.⁵⁸⁸

A *Csak Így* kötet *Mi mindig búcsúzunk* ciklusának első versét, *A kagylót* Jékey Aladárnak dedikálta. Pontosan nem tudható, hogy Jékey halálát követően írta-e, mert dátum a vers alatt nem található, valószínű, hogy emlékvers, mivel Jékey 1919 októberében meghalt. A lírai én itt háttérbe szorul, Reményik a mellőzött költő sorsával azonosulva választja értékeinek megőrzéséhez a kagyló metaforát. A dedikált versekben – akárcsak itt is – Reményik mindig önnön sorsából indul ki és oda is tér vissza.

Én itt vagyok, akarva-nem-akarva,
A végtelen vetett a véges partra. [...]

Nekem nem hazám e kietlen part,
De aki titkon a füléhez tart,

Magányban, éjben emberektől távol:

Annak mesélek egy más, szebb világról.⁵⁸⁹

Reményik három, tanárának dedikált verse olyan személyekhez szól, kik jelentős szerepet játszottak személyisége alakításában és példaértékű emberséget tanúsítottak tanítványaikkal és környezetükkel szemben. A *Tragédia* címűt két nappal Somló Bódog halála után írta. A neves jogfilozófus, néprajzkutató, szociológus és egyetemi tanár filozófia előadásait Reményik és Olosz Lajos is rendszeresen látogatta. Olosz Lajos a *Gladiátorarc* egy egész ciklusát szentelte Somló Bódog⁵⁹⁰ emlékének. Olosz úgy vélte, hogy van egy különálló szellemi világegész, a minőség világa, melynek segítségével az emberiség képes lesz magasabb színvonalú élet megvalósítására.

Reményik Oloszhoz hasonló hangnemben emlékezik tanárára, aki „épít, kristályt kristályra rak”, ahol a felépítményben megtalálható a „gondolat királyi terme”, s ebben a közegben „nincs

⁵⁸⁸REMÉNYIK Sándor *Báthori László barlangja előtt = Összes versei*, i. m., I, 350.

⁵⁸⁹*Uo.*, i. m., I, 147.

⁵⁹⁰ Az *Ellenzék* 1920. október 1-i száma közli a tragédiát, az édesanyja sírjánál öngyilkosságot elkövető egyetemi tanár halálhírét. A lap magyarázata alapján Somló Bódog nem tudta feldolgozni a trianoni tragédiát, ez a gondolat azonban csak hipotézis marad, a cselekedetnek más, nem tisztázott mozgatórugói is lehetnek.

tévedés és találgatás”, mert minden „csupa egyensúly és arány”. Erről a szintről, erről a nyugvóponton azonban letaszítja a végzet, mikor eszébe jut „Van még egy sírhant, messze valahol”.⁵⁹¹

Imre Sándornak⁵⁹² dedikált verse kiemelt figyelmet érdemel. Ő javasolta Reményiknek a Végvári álnév választást az addig főként kéziratban terjedő versek kiadásához. Három kis kötet jelent meg így; a *Segítsetek! Hangok a végekről*, Bp., 1919, *Végvári versek* Bp., 1921, *Mindhalálig* Bp., 1921. A kiadás Raffay Sándor evangélikus püspök segítségével történt. Imre Sándor pedagógiai szemléletmódja is hatással lehetett Reményikre. Ő volt az első, aki indítványozta a lélektannak, mint diszciplinának egyetemen való oktatását. Reformpolitikai elvek alapján oktatott, kiemelt fontosságot tulajdonított a nemzetnevelésnek, egész tanári habitusa mély nyomot hagyott Reményik lelkében. A *legrögösebb út* című versében, erre a tanításra emlékezve fogalmazza meg a legfontosabb eszmét a maga számára is.

*Használni a nemzetnek – bármi áron,
Munkát keresni és kötelességet,
S a lényegét, – túl minden változáson.
Ez az út,
A legrögösebb út,[...]*

De én romok és lavinák alól
Idáig hallom akkori szavad.⁵⁹³

A harmadik, tanárnak dedikált verse, *A nagyváradi püspök-kertben*, nagyrabecsült tanárát, Márki Sándort, a történetírót, egyetemi tanárt és akademikust idézi fel.⁵⁹⁴ Már a Reményik pályakezdésével foglalkozó fejezetben is utaltunk rá, hogy Reményik fokozott érdeklődést mutatott a történelem iránt, ebben a versben azonban nem Márki Sándor személye fontos igazán. A kolozsvári püspök-kert őszi képe, a környezet „levélhullató magánya” inkább az elmúlás képét erősíti fel, az épületek is lassan beleolvadnak a tájba, s az egész vers csak egy

⁵⁹¹ REMÉNYIK Sándor, *Tragédia = R.S., Összes versei*, i. m., I, 288.

⁵⁹² Imre Sándor (1877-1945), magyar pedagógus és művelődéspolitikus volt, 1919-ben (összesen kilenc napig) vallás-és közoktatásügyi miniszter. 1925-től Szegeden tanárkodott. Művelődéspolitikájának sarkalatos pontja volt a nemzetnevelés. Polgári humanizmusa szembeállította a fasizmussal.

⁵⁹³ REMÉNYIK Sándor, *A legrögösebb út = R.S., Összes versei*, i. m., I, 287.

⁵⁹⁴ MÁRKI Sándort az egyetemes történelem rendes tanárává nevezték ki 1892-ben, 1896-97-ben dékán volt, 1914-15 között rektor, s a *mensa academianak* kezdetétől fogva alelnöke. 1985-ben a kolozsvári egyetem megbízta a várostörténet megírásával, s 1896-ban lett a város tiszteletbeli tanácsosa.

impresszió lesz, emlékeztetve Reviczky Gyula a „világ csak hangulat” gyötrő valóságára. Maga a vers lezárása is a lemondás hangja. „Az élet füst, és minden mindhiába”.⁵⁹⁵

Fokozott figyelemmel kell értékelni a *Köt a rög* című verset, melyet Ady Endrének dedikált. Adyval kapcsolatos ambivalens érzelmei ebben a versben jutottak nyugvópontra. A közösségi tablón Ady szellemisége olyan nyomokat hagyott, melyek összefonódtak az erdélyi irodalommal. Ady öröksége azonban polarizált nézeteket eredményezett. Reményik nem vitatta költészetének újszerűségét, de csak erre az időre válik Ady költészetének és személyiségének elfogadjává, legyőzve korábbi ellenérzéseit.⁵⁹⁶

A korábbi idegenség-érzést nyilvánvalóan meghatározta Reményik műveltsége, családi háttere, s az a 19. századi hagyományokra épülő értékrend. Reményik mindvégig a lelkek közösségének megvalósulását hiányolta Ady költészetében, s még egy 1919-ben írt cikkben is, ahol a *Halottak élén* költőjének egyéniségkultuszát próbálja feltárni, Adyt a „művész gőg prototípusaként” említi. Rejtőzködésre hajlamos egyénisége számára bántó volt Ady „meztelensége”. Mint a cikkből kiderül, Makkai Sándor Ady-értelmezése változtatta meg benne a róla kialakított képet.⁵⁹⁷ Átértékelte és elfogadta Adyt, sőt honfitársaként, ugyanazon föld szülötteként nyújt baráti jobbot, legyőzve „naiv idealizmusát”. Ezzel az azonosulással tud hozzájárulni a nemzeti identitás megőrzéséhez.

Akinek magyarul
Muzsikál a vére,
E bús szerelemtől
Nincsen menekvése,
Sehol menekvése.

Majd ha sírodon
Friss tavaszi hajtás
Nő – Te is belátod:
Így van ez jól, pajtás,
Így van ez jól, pajtás.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ REMÉNYIK Sándor, *A nagyváradi püspök-kertben* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 372.

⁵⁹⁶ Korábban, az őszirózsás forradalom idején Reményik elítélte a radikális változást sürgető Adyt, rájátszva a költő *Rengj csak föld* című versére, s szokatlanul túlfűtött indulattal szólal meg a *Forradalom* című versben. „Csak forrj, csak rengj bús márciusi föld,/ Akit zsarnoknak vélsz, csak fojtsad, öld...” *Összes versei*, I, 43.)

⁵⁹⁷ Vö, REMÉNYIK Sándor, *Kézszerítés* = *Ez az új forrás*, Polis Könyvkiadó- Luther Kiadó, 2007,47.

⁵⁹⁸ REMÉNYIK Sándor, *Köt a rög* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 288.

„Ennek a költői vallomásnak a hitelességét éppen az igazolja, hogy Reményik Sándor nem a „megtérés”, inkább az „elfogadás” lelki történetét és indítékait világítja meg. Az Ady Endre költészetének megítélésében beállott fordulatot nyilvánvalóan az Erdély sorsában bekövetkezett történelmi fordulat [...] idézte elő: a kolozsvári költő személyes tragédiaként élte át azt a fordulatot”.⁵⁹⁹

Nemcsak hősi történelmi múltat idéző regények születtek ebben a korszakban. Reményik is több versét dedikálta jeles történelmi alakoknak. „Valójában Trianon után vált sokak általános meggyőződésévé, hogy a nemzet több mint földrajzi és állami közösség, és az ország fogalmának van egy szellemi-lelki dimenziója, amelyben nem a területnek, hanem a történelemnek, a hagyománynak, a kultúrának és a lelki közösségnek van elsődleges szerepe”⁶⁰⁰. Ennek a szellemi-lelki közösségnek a megerősítésére idéztek a dicső történelmi múltból jeles alakokat.

Az álorcás magyar már az első versszaktól kezdve idéz országformáló, a történelem menetét meghatározó személyeket. A vers Bethlen Gábor halálának háromszázadik évfordulójára készült 1929-ben Nagyváradon, Makkai Sándornak dedikálva. A hősi múlt stratégiája azonban már Bethlen korszakában is változást igényelt.

Az új multság új magyart kívánt,
Nem ledübbögő felvonó-hidat,
Nem *egy* ellenség ellen egyenest
Feltétlenül kirontó Zrínyiket...[...]
.
Messze maradtak Mátyás csúcsai
De Erdély épült az álarc alatt
S a magyar mérleg egyensúlya lón
Világ-súlyok vak zuhanása közt.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ POMOGÁTS Béla, *Reményik Sándor és Ady Endre*. i.m., 36..

⁶⁰⁰ UŐ, *A magyar irodalom köztársasága*, i. m., 16.

⁶⁰¹ REMÉNYIK Sándor, *Az álorcás magyar* = R.S., *Összes versei*, i. m., II,83- 84.

Reményik számos kortársa idézte fel Bethlen Gábor alakját: Áprily Lajos *A fejedelemhez*, Kádár Géza *Bethlen Gábor*, Maksay Albert *Bethlen Gábor*, Makkai Sándor *Ördögsekér*, *A fejedelem rózsái*, Bánffy Miklós *Ellenségek*, Gulácsy Irén *Bethlen Gábor, az ember*, Gyallay Pap Domokos *Kölönte sírja* című alkotásában

Reményik Bethlen Istvánnak dedikálta *Eötvös idézője* című versét, melyben szintén a múlt idézésére épít: „Petőfi, Arany, Deák, Széchenyi,/ Vörösmarty, Wesselényi, Kossuth –/Annyi ösvény - - annyi külön irány,/ S mégis egyazon roppant magyar út!” Ódai hangvételű alkalmi vers ez is, melyet már halála évében írt, s nem mentes a számvetés keserűségétől sem. „Magyar szabadság! Erdélyi tetőkön/ Ülsz és figyelsz kisebbségben talán,/ Kisebbségben most is, ki tudja meddig”.⁶⁰²

A Bethlen dinasztíából még az erdélyi magyar politika jelentős alakja, gróf Bethlen György neve is megjelenik. A gróf feleségének dedikálja a *Háromnapos csodák* című verset, itt azonban nem a politikus munkáját, szerepét elismerő hang szólal meg. Az egész vers hangulatát látszólag önnön tettekrekszségének hiánya uralja, mégis, a bibliai három nap folyamatos ismétlésével fokozza a csodavárás hangulatát, a lehetőséget, hogy mindenütt ott hagyja nyomát a világban, melyek maradandó értékek formájában „csodák maradnának,/ Nem halnának meg harmadnapra!”⁶⁰³

A történelmi múltból még egy jelentős személy emlékét idézi Reményik. A *fordító* című versben Károli Gáspár születésének négyszázadik évfordulójára reflektál. A fordítás olyan feladatvállalás, mely a kultúra terjesztés igazi lehetősége, a szellem szabadságának alkotó megjelenése.

A fordítás, a fordítás – alázat.
Fordítani annyit tesz, mint meghajolni,
Fordítani annyit tesz, mint kötve lenni,
Valaki mást, nagyobbát átkarolva,
Félig őt vinni, félig vele menni.[...]⁶⁰⁴

XI.4 Orvosoknak, nővéreknek dedikált versek

Reményik egész életét orvosi kezelések sora kísérte végig. A melankóliára, depresszióra való hajlam már huszonkét éves korában is megszólal egy Olosz Lajoshoz írt levelében⁶⁰⁵.

⁶⁰² Uő, *Összes versei*, i. m., II, 394.

⁶⁰³ Uo., *Háromnapos csodák*, i. m., I, 394.

A konzervatív erdélyi politika jelentős alakja volt gróf Bethlen György a két világháború között. A Magyar Nemzeti Párt egyik szervezője 1918-ban. Konzervatív politikusként többször emelt szót jogsérelem, jogfosztottság ügyében

⁶⁰⁴ *A fordító*, *Összes versei*, i. m., II, 75.

⁶⁰⁵ „Nekem sem tiszta világképem, sem gyakorlati életprogramom nincs...[...] engem megvert az Isten nyomorult, semmi voltom teljes öntudtával...[...] Én holnap leszek 22 éves. Szeretném elfelejteni a születésem dátumát.

Reményik a 20-as években került kapcsolatba Schilling Árpád⁶⁰⁶ homeopátával, akinek barátsága sok évig kísérte. Az orvossal való kapcsolat jelentőségét egy Lám Bélának 1925-ben írt leveléből olvashatjuk ki. "Voltak jobb napjaim is, különösen egy fajta szertől két ízben 3-4 napig mintha egészen más ember lettem volna. Hálákat adtam az Istennek és Schilling Árpádnak, s szinte imádkoztam, hogy csak így maradjak...[...] Még a szemem is jobb volt...[...] kitartok itt, azaz Püspökfürdőn még egy hónapot".⁶⁰⁷

Reményik két verseit is ajánl dr. Nyíró Gyulának, aki 1917-ben kapta meg az orvosi diplomáját, dolgozott elmeorvosintézeti igazgatóként, majd a budapesti orvostudományi egyetemen tanított. Főként skizofréniával foglalkozott, de híres emberek betegségei iránt is fokozott érdeklődést tanúsított. A *Hála* című, a megújuló természet csodáival indító verset Budapesten írta 1933 tavaszán. „És olyan jó,/ És olyan jó/ És mégis olyan jó./ Mert látó lettem újra./ Mert halló lettem újra./ Mert bár halottaimat hantolom:/ Húsvét felé megyek”⁶⁰⁸, köti össze állapota javulását a feltámadás megjelenítésével. Néhány nappal később megénekli a „feltámadt Lázár litániáját”, melyből árad az eufória, a hálaadás sodró lendülete elvégzendő feladatokra sarkallja.

Könyvek rohannak rám és kiabálnak:
Lapozz, lapozz,
Ezeroldalakat,
Rohanjon szemed, mint a gyorsvonat,
Pótold, pótold
Napok alatt
Az éveket, az évtizedeket,
Az ó s az új világot:
A mulasztottakat! [...] ⁶⁰⁹

Szomorú mementója annak, hogy elloptam az egész életemet”. *Félig élet élt = Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése*, i. m.,34, 37.

⁶⁰⁶Vö. HANTZ Lám Irén, *A lámpagyújtogató*, i. m.,191-192. Schilling Árpád 10 évvel volt Reményiknél fiatalabb, édesapja királyi jegyzőként tevékenykedett, ő pedig a zürichi, majd a kolozsvári egyetemeken folytatott orvosi tanulmányokat. A világháború kitörését követően Nagyváradon dolgozott, homeopata kezeléseit azonban nem jó szemmel nézte az orvosi kamara, így főorvosi állását is fel kellett adnia.

⁶⁰⁷ id. HANTZ Lám Irén, *Lámpagyújtogató*, i. m., 192.

⁶⁰⁸ REMÉNYIK Sándor, *Hála = R.S., Összes versei*, i. m.,II, 179

⁶⁰⁹ *Uo.*, *A feltámadt Lázár litániáiból*, i. m.,180.

Érzelemviharok vonulnak végig a sorok között, feltárva a pszichikum legmélyebb dimenzióit, hogy minél hitelesebben fogalmazhassa meg a helytállás szükségességét, köszönetet mondva az Úrnak, a „meggyújtott láng” erejéért.

Egy másik, Nyíró Gyulának dedikált vers hat évvel később keletkezett a Szebeni-havasokban 1939 szeptemberében, *Az Encián megkékül* címmel. A versben címadóként szereplő havasi növény kéksége egyrészt a visszakapott látást, az életet szimbolizálja, másrészt a gyermekkori karácsonyokat idézve Isten fiának eljövetele, a mindenható fény érzékelése. A szirmok felragyogása, az „alkonyi Árnyak” eltűnése himnikus ódává lényegül, melyben részesül a keresztény érzésvilág felemelő szépségében, így ebben a közegben sorai az igehirdetés erejével hatnak. „A Szent-estén – jött fényes Fát nem láttam,/Még nem – de tudtam: ott van a szobában”.⁶¹⁰

Természet, mint szentély, a természet és szellem egységének gondolatát idézi számos versben, amelyekben a környezet szépsége is Isten közelségében testesül meg. Ezt az élményt legtisztábban Lám Béla *A barátom Reményik Sándor* című írásában követhetjük nyomon. A Szebeni havasokban töltött tíz nap Lám Béla ötlete volt, ahol „szent vidámsággal” feltöltött napok vártak rá. Az élményt Eszter testvérrel is megosztja.⁶¹¹ „Ha az én számomra valahol a földön található fényes árnyéka – Abbdje van a mennyei boldogságnak, akkor itt és most. Minden velem van, akit szeretek, vagy szeretetben itt van velem ebben a csodálatos világban, ezen a **Hegyen**, ahol minden valahogy kinyilatkoztatássá válik”.⁶¹² Eszter testvérnek dedikálja *Sponsa verbi* című versét, amint a hegyen ülve körülveszik Isten szentélye, a természet csodái Isten keze munkájának a „kellékei”. Ez volt számára az igazi szabadság színhelye, ahol a „Denyásza-patak,/ Kőről-köre esett – /Egyik örökkévalóságból,/Másik örökkévalóságba/ Sietett”.⁶¹³

⁶¹⁰ *Uo.*, i. m., II, 289.

⁶¹¹ Pasztuska Eszter szociális nővér Kolozsvár lakói által „szürke nővérnek” titulált betegápoló volt. Reményik édesanyjának barátnője, Árkossy Lajosné révén került vele kapcsolatba. A művelt nő természetes derűje jó hatással volt Reményik labilis idegállapotára.

⁶¹² id. HANTZ Lám Irén, *Lámpagyújtogató*, i. m., 177.

⁶¹³ REMÉNYIK Sándor, *Sponsa verbi* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 404. A *Sponsa verbi* (A lélek jegyese) című könyvet Eszter testvértől kapja, s 1939. szeptember 10-én írt levelében erről számol be. „Olvasom a *Sponsa Verbi*. Az Eszter Testvér könyvét. És olvasom ez óriási nyitott **könyvet** itt. Melyben minden szikla és fenyő, minden magasság és szakadék, minden forrás és csörgedező ér, minden tajtékzó patak, minden csilingelő harangvirág, végtelenül tiszta örömök forrása. Úgy érzem, hogy itt egy kicsit én is „*Sponsa Verbi*” vagyok, és erősebben testvére az Ige minden igazi jegyesének” (id. HANTZ Lám Irén, *Lámpagyújtogató*, i.m. 177.) Még a hátrahagyott versek között is található a Szociális Testvérek Társaságának dedikált verse, a *Kétféle szürkeség*. Az ajánlásban így ír: „Egy kártyám volt csupán, a hangulat,/ Szó szerint vettem a Reviczky-szót, / És mindent arra tettem fel”. Igazi melankólia, öngyötörődés felnagyító szenvedéskép jelenik meg itt a sorok között, de mégis van kire támaszkodni, mert a testvérekre lehet számítani, szürke ruhájukon átdereng „Az örökkévalóság szivárványa”. *Hátrahagyott versek*, i. m., 138, 140.

Az „orvosi” versek sorába tartozik Imre József szemészprofesszornak ajánlott *A lélek él* című verse, ahol a „betűben, színben és fában”⁶¹⁴ rejtőzködő, sokféle változást megélő lélek végtelen jelenlétét és töretlen hitét hangsúlyozza az állandó végeességben. A hála hangja szólal meg a hátrahagyott művek *Legördített kő* című versében is, ahol a biográfiai énnel azonos lírai én dacos lendülettel próbál megújulni, abban a hitben, hogy képes a változásra az isteni kegyelem részeként. „És felszabadult szívvel indulok/ Új szépségek hegyormai felé”.⁶¹⁵

XI.5 Dedikált versek költőtársaknak

A dedikált versek olvasásakor fokozott figyelemmel kell értelmeznünk Reményik és Áprily Lajos barátságát. Az *Összes versei* két kötetében Reményik két verset ajánlott Áprilynak, a Dávid Gyula által szerkesztett *Hátrahagyott versekben* további két dedikált vers olvasható.

A barátság 1920-ban kezdődött, Áprily költői pályájának legelején, ekkor ajánlotta neki Reményik *A torna végén* című verset. Áprily így reflektált egy levelében: „[...] nem mondanék igazat, ha letagadnám a boldog zavart, mely kitüntető kis allegóriád után fogva tartott. Lappangó poétáskodásom során sohasem volt részem kedvező bírálatban, a kedvezőtlen megjegyzések pedig [...] évekre visszabujtatták titokzatos medrébe verselő kedvem karszt patakát”⁶¹⁶

1921-ben megjelent kötetének, a *Vadvizek zúgásának* valamennyi versét Áprilynak és természetjáró osztálytársának, Mannsberg Arvédnek ajánlja. A 30 verset tartalmazó kötetben a fenyő központi szerepet kap. A fenyőfa-motívum Reményiknél nemcsak azért jellemző, mert földrajzilag életterét uralja a fa, sokkal inkább rejt kettős szimbólumot az embernemlakta természetben: röghözkötöttségével az ott maradás, a minden körülmények között való kitartás jelképévé magasodik, másrészt Isten szentélyének őrzőiként jelennek meg.

Halványpiros hegyi virág

Öleli lábát a keresztnek,

Távolról a sötét fenyők,

Titoktudó konok erők: [...]”⁶¹⁷

⁶¹⁴ REMÉNYIK Sándor, *A lélek él* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 318.

⁶¹⁵ *Hátrahagyott versek*, szerk. DÁVID Gyula, Polis, 2002, 95.

⁶¹⁶ *Rokon álmok álmodója, Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése*, szerk. LIKTOR Katalin, Polis Könyvkiadó, PIM, 2014.29. Az idézett sorok Áprily első leveléből valók, melyet 1920. márciusában, Nagyenyeden írt.

⁶¹⁷ REMÉNYIK Sándor, *Havasi feszület* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 164.

Fenn Isten jár a csúcsokon.
Amerre fényben elhalad:
Testőrei dárdás fenyők
Állnak titáni sorfalat,[...] ⁶¹⁸

1929-ben két verset is dedikál költő-barátjának, a *Két út* címűt, melyet Áprily két sorára ír, a másik az *Elmégy*, melyben Áprily repatriálásának szándékára reagál. Az első vers két számozott, de hangulatában teljesen koherens természeti képet jelenít meg, a táj egy idilli kép minden kellékét felsorakoztatja: sziklapart, szelídgesztenyék, mirtusz, babér, piros rózsák, opálos tenger. De ezt a nyugodt idillt, melyben 'a világ csak hangulat', hirtelen megszakítja az utolsó két sor, mely saját fizikai állapotának említésével visszahozza a valóságba: „És minden mindegy, mert beteg vagyok./ És nem gyógyít meg soha, senki sem”.⁶¹⁹ A vers második részét majdnem egy évvel később csatolja hozzá, a két rész keletkezési ideje is más, ez utóbbi kolozsvári dátummal szerepel. Apró pillanatképekből összerakott impersziók sorozatát olvashatjuk itt. A versrészlet hangulatát itt is sötét képek uralják: (fagyott, szekérnyom, páncélfényű varjak, régi öngyilkosnak sírja.)

Az Áprily család repatriálásának híre mélyen lesújtja Reményiket. 1928. december 31-én reagál az eseményre. „Rám nézve ez olyan, mintha kiszakadna lelkemből egy nagy, tartó és rögzítő szikladarab...[...] Erdélyre nézve mintha valamelyik nagy havas indulna meg, amit mozdíthatatlannak hitt maga a föld”.⁶²⁰ Néhány hónappal ezután keletkezik az *Elmégy*, mely a hangulat-fokozás minden eszközével írja körül a hatalmas veszteséget.

Ha Te elmégy, ember ne búcsúztasson
Búcsúztassanak Téged a hegyek,
Ne sirassanak érzékeny dalocskák,
Csak büszke, nagy stoikus énekek.[...]

Ha Te elmégy, mi néma csendben álljunk,
Néma csendben, és lehajtva fejünk
Mert mindannyian bűnösök vagyunk,[...] ⁶²¹

⁶¹⁸ *Uo.*, *A kis templom a nagy dómban*, i. m., I,162.

⁶¹⁹ *Uo.*, *Két út*, i. m., II, 27.

⁶²⁰ *Rokon Álmodója*, i. m., 176. Reményik az idézett levelet Áprily Lajosnénak írta

⁶²¹ *Uo.*, i. m., II,79.

A *Hátrahagyott versek*ben is található még Áprilynak dedikált vers, az *Arany napokból bíbor berkenye*, melyet a Szebeni-havasokban írt 1939-ben. „Te nemcsak költő voltál, de Professor,/ S ahányszor tanítványaid szemében/ Kigyúltál: éreztem mindannyiszor, / Hogy nagy-nagy dolog Tanítónak lenni– / S tőlem nem tanult soha semmit senki”.⁶²²

Reményik Áprily fiához, Jékely Zoltánhoz is megkülönböztető figyelemmel fordult. *Őrüilt telekre őrüilt tavaszok* című versét neki dedikálta, „költő társam költő fiának” megjegyzéssel.⁶²³ Ez a vers is rezignált hangvételű, s az együtt töltött időt itt is a természet idilli megjelenítésével tölti fel. De a máskor nyugodt, szinte mozdulatlan természeti szépség most tele van feszültséggel, az igék sodró lendülete megtör minden nyugalmat. A „jégszagú, szörnyű éjszaka” természeti apokalipszisével figyelmeztet. „Őrüilt telekre őrüilt tavaszok/ A havas a Szamosban kavarog/... Valamit számon kér az emberektől”. S ezt a hullámozást hirtelen ’szordinóval’ zárja le az utolsó három sorban.

Holnap, – ha lát a világ holnapot
Meglátom a vad Szamos könyökét,
S hogy áll-e még elhagyott házatok.[...]⁶²⁴

A barátságról alkotott kép teljességéhez tartozik az a két vers, melyeket Áprily dedikált Reményiknek. Már Budapestre költözését követően írta meg a *Gyümölcsoltó* című verset.

Aztán gondoltál messze, ránk.
Két csillapító, barna szemre.
Kolostor-csendre Váradon.
Egy kézre. Tán az én kezemre.

S indultál vissza. Vert a fény.⁶²⁵

1939-ben Budapesten a János kórházban, látva Reményik szenvedését, írta meg Áprily *Az én csodám* című versét. Reményik levélben köszöni meg Áprily sorait. „[...] hozzám írt utolsó

⁶²² *Hátrahagyott versek*, i. m., 214.

⁶²³ A levelezésben Zsoli néven szólított ifjú gondolatcserét folytatott „Sándor bácsi”-val, az első egyike volt, akinek írásait megmutatta.

⁶²⁴ REMÉNYIK Sándor, *Őrüilt telekre őrüilt tavaszok = Összes versei*, i. m., II, 253. Az Áprily családdal végigélt bensőséges kapcsolatát idézi néhány családtagjának ajánlott verse is, mint az *Egy sír nem temető* Áprily Lajosnének dedikálva, valamint a Jékely Mártának ajánlott *Katonaköpanyeg* és *A Betlehemes*.

⁶²⁵ id. HANTZ Lám Irén, *Lámpagyújtogató*, i. m., Áprily Lajos, *Gyümölcsoltó*, 125.

versed, a *Te Csodád*, melyet Váradra küldtél nekem a *legnagyobb* nyomorúságom idején. „Szeretnél volna Krisztus lenni egy napig, egy pillanatig” – érettem.– Köszönöm testvérem az Igében! A Csoda megesett. Egyelőre legalább, még ezzel az örült világgal is *szembe tudok nézni egyensúlyozott lélekkel...*”⁶²⁶

Reményik és Olosz Lajos barátságát a *Félig élt élet* levelezés gyűjteményében követhetjük nyomon, a kötet – 1912 és 1940 között – összesen 298 levelet tartalmaz. Így vall Reményik erről a barátságról. „Ifjú éveimnek egyik legbensőbb barátja, férfikoromnak, belső harcaimnak, meghasonlásaimnak és győzelmeknek társa, testvérem a magányban és bajtársam az erdélyi irodalmi élet lövészárkaiban”.⁶²⁷

A költészet mellett hitet valló Olosz vidéki magányban töltötte életét, pesszimizmusra, hangulatváltozásokra éppúgy volt hajlama, mint Reményiknek. Levélváltásaikban is állandóan ott bujkál a kételkedés, öngúny, önbírálat. Eszmecsereik központi témái világnézeti kérdések, az emberi boldogság megvalósításának lehetőségei állnak. Olosz véleményének Reményik gondolatvilágával való analógiáját érezzük Olosz soraiból: „Az emberi boldogság megteremtésének legnagyobb akadályai nem a világban, hanem az emberben vannak [...] különbnek érezzük magunkat a legtöbb embernél, de sokkal szerencsétlenebbek vagyunk [...] A szomorúság melegágya a művészetnek. A szomorúság gyakran a szemlélődés magába vonultságát jelenti”.⁶²⁸

Hantz Lám Irén Kisné Olosz Klára hagyatékából közli Reményik *Olosz Lajosnak* című költeményét, melyet 1912-ben írt, s melynek fő gondolata Olosz Lajossal folytatott barátságának esszenciális volta; barátjában támaszt keres boldogulásához.

Ha mindég mellettem állnál
dúló, ádáz csatán
s a hangod biztató érces zenéjét hallanám,
ha töltött fegyveremnek
irányt és célt jelölnél

⁶²⁶ *Rokonok lelkek álmodója*, i. m., 383. Az Áprilynak írt levél idején Reményik valóban jobban érezte magát, ha Lám Bélával kirándul a Szebeni-havasokban.

⁶²⁷ *Félig élt élet, Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése, Reményik levele Olosznak 1935, ápr.17-én.*02. Olosz Lajos (1891-1977) ügyvéd, költő és közéleti ember, a Ferencz József Tudományegyetemen Reményikkal együtt látogatták Somló Bódog és Böhm Károly előadásait. Olosz Lajos 1917-ben kitüntetéssel végezte jogi tanulmányait, jogfilozófiából doktorált. Tervezett németországi továbbképzést is, ez azonban a háborús viszonyok miatt meghiúsult, s Olosz életének legnagyobb részét Kisjenőn töltötte. Kisjenőről küldte verseit Reményik felkérésére a Pásztortűznek és más irodalmi lapoknak, de tagja volt a Helikoni Íróközösségnek is. Egyik alapító tagja az Erdélyi Magyar Írók Rendjének, Berde Mária és Tabéry Géza közreműködésével.

⁶²⁸ *Félig élt élet*, i. m., 81-82.

ha újraköszörülnéd
a csorbára vert kardom
Talán még győzni tudnék.[...] ⁶²⁹

A levelezésből egyértelműen kiderül, Olosz bízta Reményiket a költészet élethivatásként való választására. „Rendezd be az életedet esztétikára és irodalomra [...] Választásod és hivatásod tusakodtak egymással. Hivatásod nem tudta elfeledni, választásod nem tudta megszeretni”. ⁶³⁰

Trianon után is dedikált egy verset Olosz Lajosnak. *Az egyetlen tett* a háború, a forradalom borzalmaira fókuszál, minden véres tettől elhatárolja magát.

Iszonyodom a meddő embervértől,
A semmitmondó, hangos, hazug szótól,
És mindenfajta népbolondítótól.[...]

Egyetlen ércnél szilárdabb valóság,
Egyetlen *tett*: a költő álma volt. ⁶³¹

A kortárs Mécs Lászlónak dedikált verse, a *Predestináció*, egy fajta nyilvános elfogadás és önérték megfogalmazásának szakrális rituáléja.

Ez így rendeltetett:
Hogy ne lehessen soha senkié,
És ne lehessen enyém senki se.
És legyek mégis a mindenkié,
És legyen enyém az egész világ.

Ó Árvassággá szűkült végtelen!
Ó végtelenné tágult árvaság. ⁶³²

⁶²⁹ id. HANTZ Lám Irén, *Lámpagyújtogató*, i. m., 113.

⁶³⁰ *Félig élt élet*, i. m., 79.

⁶³¹ REMÉNYIK Sándor, *Az egyetlen tett* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 246-247.

⁶³² *Uo.*, *Predestináció*, i. m., I, 268.

Sík Sándornak dedikálta a *Magasfeszültség* kötetének első darabját az *Össze ne tévesszettek véle* címűt. A költői individualizáció itt egy sajátos demitizálási folyamatot hajt végre. Izolálja önnön nyomorúságát és tehetetlenségét. „Össze ne tévesszettek véle: / Ő immáron a napsugáré. / Hernyóformában, báb-alakban/ Én maradok a föld poráé”⁶³³.

Sík Sándor is dedikált egy verset Reményiknek *Dalolj, ne félj!* címmel.

Eredj, én lelkem, elrendelt utadnak,
Szolgálatodra: keletről nyugatnak,
Előre, mint a nap.
A Pillérek erősen állanak.[...]

Lelkem, dalolj, ne félj,
Te napsugár, forrásvíz, enyhe szél!⁶³⁴

Komoly és mára méltánytalanul elfeledett költőtársa volt Reményiknek Berde Mária, akinek neve szintén szerepelt a dedikált írások között. Berde Mária egész életét Reményik vonzaskörzetében töltötte. 1929-ben, Kuncz Aladár felkérésére írta meg vitaindító cikkét, a *Vallani és vállalni*, mely az Erdélyi Helikonban jelent meg. Ebben az írásában a múltat idéző történelmi regények akkori divatjával szemben az időszerű, jelenkorában aktuális események feldolgozásának szükségességét hirdette. „Hol vannak a kisebbségek életét kifejező irodalmi alkotások? Jobb volna őszintén, elevenen mutatni be a márt, minden fogyatékoságaival [...] egyenesen úgy, hogy bármely nyelven dokumentumul szolgálhassanak íróinknak. Kiállni a művünk mellé – vallani és vállalni – ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt”.⁶³⁵

A *Solness* című verset Reményik Berde Máriának dedikálja. Ibsen építőmesterét, Solnesst felidézve a versben az élet, mint műalkotás fogalmazódik meg.

Felépítettem tornyomat
Magamnál magasabbra:
Ember vagyok, gyarló vagyok,
Leszédülök zuhanva.

⁶³³ Uo., *Össze ne tévesszettek véle*, i. m., II, 263.

⁶³⁴ SIK Sándor, *Összes verse 1910-1940, Dalolj, ne félj!*, 1941. <http://istenesversek.hu/sik-sandor-dalolj-ne-felj>.

⁶³⁵ BERDE Mária, *Vallani és Vállalni = Tabéry könyvének utolsó lapjára*, Erdélyi Helikon, 1929, 625.

De a torony, mit építettem,
Talán-talán állni fog itten,
Habár ledőltem én.[...] ⁶³⁶

Még egy fiatal költőnévét olvashatjuk Reményik dedikált versei között. A sorok Sándor Juditnak ⁶³⁷ szólnak. A 17 éves Juditnak dedikálta Reményik *A szépség Egy-Isten nevében* című verset, melynek első részében, a *Papszentelésben*, a költővé avatás szertartását írja le. „Én téged most megáldalak./Istenemnek méltatlanul bár,/Hivatalos szolgáljaképen,/Szolgálatára szentellek föl.” ⁶³⁸ A *Költő-katé* címet viselő második rész a világ felé tárulkozás fontosságát emeli ki. „Világ titkainak kivallói, mi: / Egy világ *helyett* tudunk vallani./ Csak: *szent* legyen a szemérmetlen szó”. ⁶³⁹

Kortárs román írók közül egyetlen költőnek, Lucian Blaganak dedikál verset. ⁶⁴⁰ *A kinyújtott és visszahúzott kéz* ajánlásában a következő olvasható: Lucian Blaga, erdélyi román költőnek abból az alkalomból, hogy „Zamolxe” ⁶⁴¹ című drámai költeményét a kolozsvári Magyar Színház magyarul bemutatta.

Kinyujtanám most feléd a kezem
És mégse nyujtom ki.
Fekete erdő van közöttünk
Keserű árok van közöttünk.[...]

⁶³⁶ REMÉNYIK Sándor, *Solness = R.S., Összes versei*, i. m., I, 396.

⁶³⁷ Sándor Judit (Sövényháziné), 1920-2003 A Kolozsváron született költőné 12 éves korában kezdet a költészet iránt érdeklődni, amikor részt vett Mécs László előadóestjén. Verseit édesapja mutatta meg Reményiknek. Hantz Lám Irén *Lámpagyújtogató* című kötetéből tudjuk, hogy Reményik írt előszót Sándor Judit *Én csak a szívemet adom* című kötetéhez 1936-ban. 1996-ban még egy kötet jelenik meg Sándor Judittól, az *Ölelés*, az Erdélyi Református egyházkerület kiadásában. (Vö, HANTZ Lám Irén, *Lámpagyújtogató*, i. m., 181-185.) Reményik szerzteágazó kapcsolataiban még egy fiatal költőné szerepelt, Váró Éva (1915-1949), az ő nevét is megőrizte egy dedikált vers a Reményik-életműben. Váró Éva Székelyudvarhelyen született, Bíró Sándor történész felesége. Verseit az Ifjú Erdély és a Pásztortűz is közölte. Tompa László előszavával jelent meg *Tavaszból nyárba* című kötet. Reményik hatást tükröző család és tájverseket tartalmaz a kis kötet, benne egy Reményiknek ajánlott verssel, a *Hallgatás országáról* cíművel. Reményik Váró Évának a *Boldog vagyok* című verset dedikálta, kellő bátorsággal megfogalmazva benne a „kikelet-ige” megtalálást, mely az értelmes emberi élet folytatásának feltétele a „világhervadásban”. (R.S., *Összes versei*, i. m., I, 189)

⁶³⁸ REMÉNYIK Sándor, *A szépség egy-Isten nevében = R.S., Összes versei*, i. m., II, 278.

⁶³⁹ *Uo.*, 279.

⁶⁴⁰ Lucian Blaga (1895-1961), román költő, drámaíró és filozófus. A bécsi egyetemen tanult filozófiát, ott is doktorált. Élete során számtalan európai nagyvárosban dolgozott, mint követségi attasé. Verseit többen fordították a kortársak közül, pld Áprily, Szemlér Ferenc, Keresztury Sándor, Franyó Zoltán. Az Áprily által fordított *Csönd* című vers az *Ellenzék* 1924. március 16-i számában jelent meg.

⁶⁴¹ A Zalmoxis görög szó, a Duna alsó folyásánál élő embercsoportot jelöli, a Gateakat (gétákat), Hérodotsz is említést tesz erről a *Historiés IV.* kötetében. Későbbi interpretációkban, Romániában Zamoloxis a Getaek(dákok) istene, legendás vallásreformer, aki a dákok halhatatlanságát hirdette.

Tudom: Te mindezekről nem tehetsz.
De hordozod a „győztes” végzetét,
Amint az elbukottét hordom én.⁶⁴²

Reményik életművében az utolsó dedikált vers Babits Mihálynak szól. A *Fény-torony* néhány hónappal a Nyugat szerkesztőjének halála előtt keletkezett.

Jaj, Költőtársam, máig legnagyobb
Utolsó Fárosz az előttem járó
Nagy nemzedék-fény-tornyai közül,
Mondd, szíved e kietlen vad világban,
A szenvedés újuló viharában
Minek örül?
Szeretném megtanulni,
Ki művészeted márványcsarnokát
Jártam és fel nem foghatónak láttam,
S meg nem tanulhatónak a csodát –
Szeretném, ki költő-művészetet
Tőled tanulni meddő harcnak véltem,
Szeretném megtanulni Művész, Tőled:
Hogyan fogsz ki a szenvedésen?
Hogyan fogsz ki rajta, ki nem ereszt?
Micsoda rózsát fakaszt a kereszt,
Mert terebélyesedik, rajtad, s nő –
Bocsásd meg ezt a bús kíváncsiságot:
Alkotni, s mosolyogni
Honnan van benned most is az erő?
S vajjon mibe kapaszkodsz?
Hallom, hozzádméltó klasszikusokkal
Társalogsz keresztfádnak éjjelén
Zárt ajakkal és néma haraggal –
S hajnalra keresztfádról rózsá hull,

⁶⁴² *Uo.*, *A kinyújtott és visszahúzott kéz*, i. m., I, 376.

S keskeny csíkban elibéd hull a fény.
A Fény – –
Ó, Fény-torony –
Utolsó Fárosz az előttem járó
Nagy nemzedék fény-tornyai közül –
Úgy örülök, ha szíved még örül.
Maradj még velünk, utolsó Orom –
A másodízben állig fegyveres
Vad világban– Roppant Fegyvertelen –
Maradj velünk sugárzó Fény-torony – –
Nagyon sötét lett künn a tengeren.⁶⁴³

⁶⁴³ *Uo.*, *Fény-torony*, II, i. m., 395-396. A vers alkalmi versnek tekinthető, ugyanis Babits Mihályt a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta 1940 április 26-án. A beteg költő helyett a székfoglalót Rédey Tivadar olvasta fel. „*Engem nem látott senki még*” *Babits olvasókönyv*, II, szerk. SIPOS Lajos, Historia Litteraria Alapítvány, Korona Kiadó, 1999, 823-824. Babits reagál Reményik versére, s neki ajánlva közé teszi a Sorsunk 1941/1-2. számában, utolsó versét.

XI.6 Dedikált versek teológusoknak és prózáíróknak

Reményik közvetlen kapcsolatot tartott teológusokkal, a Magyarországra költözött Makkai Sándorral és Ravasz Lászlóval éppúgy, mint az otthon maradottakkal.⁶⁴⁴ Makkai Sándor püspök véleménye, világlátása, az eseményekkel kapcsolatos állásfoglalása fontos volt számára. Makkai, a kolozsvári Református Teológia tanára, eleinte maga is olyan költő akart lenni, aki feltárja metafizikai érdeklődése során a dolgok végső titkait.

Az 1922-ben Árkossy Lajosnénak és Makkai Sándornak dedikált *Vérszerződés*, a megbonthatatlan barátság, sorközösség és összetartozás megfogalmazása.

Jertek, kik még itt maradtatok:

Vérszerződést kötünk.[...]

Hadd tartsa egy vércsöpp a másikat,

Egyik lélek a másikat kötözze:

Ne szállhasson el innen senki többé!⁶⁴⁵

Ravasz László⁶⁴⁶ református püspöknek két verset ajánlott Reményik. Ravasz Lászlónak dedikált első verse a *Műhelyből* kötetben olvasható. 1939-ben ismét ajánlott Ravasznak egy verset *János evangéliuma* címmel. Elsősorban a vallomások istenhit kinyilatkoztatása ez a vers, Isten szüntelen jelenlétének szavakba foglalása bibliai karácsonyokban. A háromkirályok felidézésekor azonban János elszigetelődik, egyedül marad. Reményik is eltávolodik az, Isten-arcú ember képtől, hogy hirdesse” az Ige ”testté lőn”.

János, evangelista, negyedik,

Külön áll, világvégén valahol,

⁶⁴⁴ Magyar nyelvű egyházi irodalom alkotása a jelzett időszakban 1163 volt, ennek 45 %-át képviselték, a református írások száma 531 mű.

⁶⁴⁵ REMÉNYIK Sándor, *Vérszerződés* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 314-315. Reményik *Az álarcos magyar* című, korábban írt emlékverset Makkai Bethlen-könyve kapcsán írta. Makkai könyvében Bethlen, mint erős jellem, magyar író és génusz testesül meg, egy nagyszerű, országalkotó koncepció felépítője. Reményik akkor is védelmébe veszi Makkai Sándort, amikor a *Nem lehet* című cikkében kijelenti: [...]nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi „kategóriát” tartom emberhez méltatlannak és lelkiileg lehetetlennek”.(id. HANTZ Lám Irén, *Egy feltétel nélküli barátság iratai = Lámpagyújtogató*, i.m.151) Reményik válasza a *Lehet, mert kell*, amelyben azt hangsúlyozza, hogy Makkai a világ figyelmét szeretette volna felkelteni cikkével.

⁶⁴⁶ Ravasz László (1882- 1975) 1907 és 1912 között a kolozsvári Teológiai Akadémia tanára. Budapestre költözését követően is kötődött Erdélyhez. A *Református Szemle* főszerkesztőjeként is dolgozott. Ő alapította meg az *Út* című lapot.

Vagy világ-kezdetén, vad szikla-völgyben
S a fénytelen örvény fölé hajol.
És megfeszül a lénye, mint az íj,
Feszül némán a mélységek fölé,
Míg lényéből a szikla-szó kipattan
S körülrobajlik a zord katlanokban
Visszhangosan, eget-földet verőn,
Hogy megrendül a Mindenség szíve:

*Kezdetben vala az Ige,
S az Ige testté lőn.*⁶⁴⁷

A keresztény magatartásforma megerősítése ez a vers, – s mint sok más hasonló – „a szenvedésvállalás és bizonyágtétel morálját közvetíti”.⁶⁴⁸

Járosi Andor evangélikus lelkipásztor Reményik egyik legjobb barátja volt. Az első világháborúban és a trianoni tragikus eseményt követő időszakban kezdett aktív lelkészi munkát folytatni, 1931-ben kapcsolódott be a szerveződő irodalmi életbe. A Pásztortűz állandó munkatársaként rendszeresen jelentek meg írásai az Erdélyi Helikonban is.⁶⁴⁹

Reményik rendszeres levelezést folytatott Járosi családdal, a hagyatékban 111 levél található, melyből 83 teljes. A levelek nagy részben Nagyváradon és Kolozsváron íródtak.

Reményik első, Járosinak dedikált verse a *Mezők virágai*, mely dátum nélküli, azonban szinte biztos, hogy az 1920-as években keletkezett. A bibliai Salamon tájba, természetbe vetítése az indirekt megnyilatkozás jellemző formája ebben a versben is, a transzszilvanizmus ’természtistenítésének’ megtestesítése, hiszen Reményik, finom, törekeny egyénisége ebben a megközelítésben tud igazán kibontakozni. Salamon alakja önnön lírai értelmezésének lehetősége.

A virágok közt Salamon bolyong,
Vállán bíborpalást.

⁶⁴⁷ REMÉNYIK Sándor, *János evangelista = R.S., Összes versei*, i. m., II, 323.

⁶⁴⁸ BERTHA Zoltán, *Isten közelében, Reményik vallásos lírájáról = B.Z., Sorsbeszéd*, i. m., 120.

⁶⁴⁹ Járosi Andor (1897- 1944), evangélikus lelkész, író, színikritikus. Kolozsváron és Nagyenyeden tanult, 1916-ban Eperjesen folytatott teológiai tanulmányokat, az utolsó években tanulmányait a kolozsvári Református Teológián fejezte be. Kolozsvári esperesként tiltakozott a zsidók elhurcolása ellen, s feleségével, Brandt Laurával fáradhatatlanul segített a rászorultakon. 1944-ben a szovjet csapatok Kolozsvárra érkezését követően feleségével együtt elhurcoltak, s egy magnyitogorszki táborban temették el tömegsírbán. (Vö. ANTAL Margit, *Kiegészítések Reményik Sándor portréjához*)

Fején korona, bús, nehéz arany.
Hatalma van – és tudománya van.
Mit is kívánna mást?
Mégis tünődve megy.
Ajkán egy kérdés lebeg hangtalan:
Miért nem *olyan*, mint ezek közül egy?⁶⁵⁰

Járosi Andornak ajánlott második verse *Az én lelkipásztorom* című, melyben az ítélet, az „én bűnös vagyok” feloldozása a kegyelem által megtörténik, s ez a feloldozás, a katarzis állapot elérése, Járosi segítségével valósul meg.

Általad lett a templom menedékem,
És vigasztalásom, és otthonom.
És Te tetted, hogy megértettem én,
Hogy mégis több az Evangélium,
Több, mint a leggyönyörűbb költemény.[...] ⁶⁵¹

A *Nem teljes a pohár az Újszövetség* Krisztus-történetének mitikus elemeit sorokba szöve az emberiség szenvedéstörténetének leírását adja, önmaga nyomorúságának tükréből. Az isteni elrendezés igazságaiba kapaszkodva a szenvedés élményszféráiba emeli az olvasót, s mindjárt az első sorban önértékét megkérdőjelezvén kiált fel; „Uram Jézusom, jaj, én nem tudom:/ Júdásod vagyok-e vagy Pétered?”. Az önmarcangolás keserű hangján folytatja a verset, kiemelve esendőségét, „hiszek hitetlenül” állapotából fakadó bizonytalanságait, majd kérdőre vonja a Teremtőt, mint aki felelős az emberi gyarlóságokért.

A szeretet is kár-tevő csupán,
Romlás már minden lépés, mozdulás
A bánat engesztelő kenetéből
Dühöngés lesz: a Teremtő hibás!!

⁶⁵⁰ REMÉNYIK Sándor, *Mezők virágai* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 346.

⁶⁵¹ *Uo.*, i. m., II, 103. Antal Margit Reményik-sorozatában olyan levélrészletek olvashatók, melyek bizonyítják Járosi Andor és Reményik kapcsolatának fontosságát. „Tegnap olyan jó volt megint mi kis templomunkban ülni, hangtalanul énekelni. Hallgatni Andort a Miatyánk értelméről, s általában az imádkozásról beszélni. Tegnap szinte egész nap Andorral voltam együtt, s ez nagyon jó volt...[...] Meg akarom nagyon köszönni ezt a napot Istennek és Andornak”. id. ANTAL Margit, *Járosi Andor portréja*, i. m., 5-6.

Mért így alkotott: gyenge nyomorultnak?[...] ⁶⁵²

A *Hátrahagyott versek*ben olvasható Járosinak dedikált verse, az *Ó, váltóőr*, 1936. februárjából való. Járosi 'váltóőr' szerepe a lelkipásztor útmutatásának mindenkori elfogadására utal, elfogadja őt a lelkeket helyes irányba terelő Isten-küldöttének.

Prohászka Ottokár katolikus író, székesfehérvári püspök, mint a katolikus megújulás egyik programadója, hozzájárult Reményik világnézetének alakításához. A *Szoborleplezés* című vers Prohászka gondolatával indít, kiemelve a fényt hordozó lélek nagyságát, mely örökké él, akkor is, „ha az állvány letört”, „lehullt a lepel”. Mert csak pusztá lélek mivoltunkban láthatjuk meg „Márványbavésett, örök önmagunk”. ⁶⁵³

A másik, Prohászkanak dedikált vers, a *Szószéken* című, emlékversnek tekinthető, mivel Reményik közvetlenül a püspök halál után írta, soraiba öntve az értelmes halál gondolatát. „Jól van, halál, ma ketten prédikálunk – / De harmadiknak Isten is beszél”. ⁶⁵⁴

Lám Béla ⁶⁵⁵ és Reményik barátsága, a diákévekből eredeztethető. Reményikkel szenvedélyes természetjárók. Lám Béla szakrális térnek tekinti a természetet, s mivel tisztában van Reményik fizikai és lelkiállapotával, depressziós hangulatváltozásaival, úgy véli, a természet közelsége, a vele való azonosulás hozzájárulhat Reményik gyógyulásához. Egy bükki kirándulás ihlette a *Pacsirta* című, Lám Bélának dedikált verset. A könnyed, természeti képpel nyitó verskezdés, „szárnyaló, friss emelkedés, szent mámor”, mellyel szeretne azonosulni, a madárdallal való azonosulás képtelenségét azonban váratlan felismeréssel folytatja; költő-voltának nehéz súlyát cipelve a szolgálattevő nem keresheti saját örömét.

És akkor egyszerre belém nyilalt:

Költő vagyok, – s még nem daloltam *dalt!*

Sosem fakadt a lelkem könnyedén,

Mint rügy a nyírfatündérek kezén.

Csak pusztá kézzel földet hasogattam,

Csak szobrot véstem, sírkövet faragtam,

⁶⁵² Uo., *Nem teljes a pohár*, i. m., II, 324.

⁶⁵³ Uo., *Szoborleplezés*, i. m., II, 317.

⁶⁵⁴ Uo., *Szószéken*, i. m., II, 37.

⁶⁵⁵ A már idézett Lám Béla (1892-1973) 1914-ben Boncza Berta eljegyzett vőlegénye, az első világháborúban sebesülteként orosz hadifogságba kerül, csak 1917-ben szabadul Szibériából. 1925 már írásai jelennek meg a Pásztortűzben, s közelebbi barátságot köt Reményik barátaival: Áprily Lajossal, Mannsberg Arvéddal, Olosz Lajossal és Járosi Andoral. Novellái az Erdélyi Helikonban jelentek meg. 1969-ben lát napvilágot önéletrajzi regénye, *A körön kívül* címmel, halála után Reményikkel és Áprilyval folytatott levelezését is kiadják 2005-ben. (Vö. LÁM Béla, *Lírai feljegyzések, Lám Béla életrajzi adatai*, i. m., 101-103.)

S mikor a munkában elnehezdttem,
Fekete fenyők közé menekedtem,[...]

Mindent csináltam, –csak nem *énekeltem*⁶⁵⁶

Kortárs költők mellett néhány prózaírónak, újságírónak is dedikált Reményik verseket. Szentimrei Jenővel és Tamási Áronnal együtt a román és magyar nép együttélésének feltételeit próbálta keresni.

A Kacsó Sándornak, a Brassói Lapok főszerkesztőjének dedikált vers, a *Tempósan*, idilli, hajnalközeli képpel indul. A „mámortalan hajnalok” említése azonban már a legelején megbontja ezt az eredendő harmóniát, az életét meghatározó hagyományok, a ’lelki’ értelemben meghatározható táj már nem elsősorban a szülőföld természeti szépségeit emeli ki, hanem, azt a kultúrát és emberi világot helyezi fókuszba, melybe beleszületett, s amelynek maga is folytatója.

Központi probléma a versben, miként tudott, vagy tudott-e egyáltalán a világ alakításához hozzájárulni verseivel.

Én egyetlen fát sem ültettem itt
Most legalább – későn – megbecsülöm.
S ha versre gyúlna olykor lelkem láza:
A perzselt fűre hull tekintetem:
A szénának az idén lesz-e ára?

Mámortalan szép kék hajnalokon
Én így lépegetek
Apám, Nagybátyám, Nagyapám nyomába.⁶⁵⁷

A *Végvári versek* között olvasható Reményik Tormay Cecilenek ajánlott verse, a *Nehéz homályba* című szonett. A vers címe utal Tormay novelláskötetére, emlékeztet arra, hogyan jutott el a szerző „küzdelmes homályból” ki a „diadalmas világosságra”.

Nehéz homályba kúszik a jövő,
Mint szürkületkor erdőben az út...

⁶⁵⁶ REMÉNYIK Sándor, *Pacsirta* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 227.

⁶⁵⁷ *Uo.*, *Tempósan* = R.S., *Összes versei*, i. m., II, 288.

Aki bemegy, nem tudja, merre jut
S nem tudja, ki lesz, aki szembe jő.

Tán a Balsors lesz, tán a Jószerencse,
Talán törpe lesz, talán óriás,
Talán lidérc, ki tört vet, vermet ás,
Talán angyal, hogy lelkünk égbe mentse.

Megyünk, eltévedt gyermekek: vakon,
Előttünk fel-felmordul a vadon,
A szélben száraz levél kavarog.

Legyen az erdő akármilyen setét,
Csak el ne engedjük egymás kezét,
Kitett, anyátlan árvák: magyarok.⁶⁵⁸

A versnek van Dantet idéző általános jelentése az emberi út kiszámíthatatlanságáról, az emberre általában váró végletekről („Balsors”-„Jószerencse”, törpe-óriás, lidérc-angyal), de 1919 augusztusában volt egy saját korra vonatkozatható lehetséges olvasata is, a korszakban élő magyarok közül sokaknak volt az ábrándja az átmenetinek remélt sors ellenébe vethető összefogás gondolata.

Nem születtem hódítónak címmel a vajdasági származású Molter Károly írónak, kritikusnak és irodalomtörténésznek ugyancsak dedikált verset, tovább erősítve a korábban említett költői szerepvállalás gondolatát.

Voltaképpen barbár hódítás volt.
Vagy szelíd erőszak legjobb esetben.
Vagy még inkább: meddő tusakodás,
Amit a természetnek elkövettem –,
Hogy embert, fűt, fát, folyót, felleget,
Hajnalt, alkonyt versbe kényszerítettem.
Prokrustes-ágy e szomorú nász ágya:

⁶⁵⁸ i .m., I, 88.

Nem fér el benne s fölkel józanul,
Hajadonfővel, a legyűrt világ.
Egy harsány, éles, büszke rigófüttyben
Hallom hajnaltájt lekottázhatatlan
Dallamát.

Nem, nem születtem hódítónak.
S ahogy őszülnek mindinkább az évek:
Én ki a dalra tettem sorsomat,
Érzem: az Élet nagyobb mint az Ének.

Lehetnék most keserű is nagyon.
Sorsomat föl mégsem panaszolom:
Hogy az Életbe vissza nincsen út
S hogy az Ének is hűtlen s hazug.
Nem, nem az Élet, és nem is az Ének,
Én, én vagyok egyedül a hibás –
És az, hogy lassan őszülnek az évek.

S ha ráeszmélek: minden hódítás csúf,
És minden násznak egy kis szennye van –
S csak amihez én újjal sem nyúltam:
Az hófehér s az színarany.

Oly szép minden önnön körén belül,
Míg az én mohó, sötét, salakos,
Békétlen lelkemmel nem egyesül.
Oly szép az erdő önmagában,
Hajnalában és alkonyában,
Oly szép az erdő tündér-egyedül –
Amíg a versembe nem kényszerül.

Nem, nem születtem hódítónak,
És ahogy lassan őszülnek az évek,

Urrá lesz rajtam valami szomorkás,
Mégis derült és sugaras lemondás.
A hozzámhajló Hangulatnak is
Mind gyakrabban mondom: Béke veled.
Menj ahhoz, ki hitvesévé tehet.
S ahogy mindinkább öszülnek az évek,
Mondom az egész gyönyörű világnak:
Énekem búvköréből elbocsátalak.
Mondom: te Rózsa, szírom-milliódból
Nekem már szelencényi rózsabalzsam,
Szűrt égi illat sem kell, rózsapára –
Szent Margitom ravatalára.

Ember, fű, fa felleg, folyó –
Hajnalok, alkonyok,
Maradjatok hát hódítatlanok!
Kiket le nem bírhatott énekem:
És te szűz világ légy és győzhetetlen – –

Ne érintsenek még az álmaim sem.

A lírai szubjektum textuális sokrétűségében fontos üzenetet foglal szavakba: „A művészet beszélgeti a jelzéseket, de amit művészet minőségében mond, azt semmilyen más módon nem lehet kifejezni, és az így elmondott mégis a tulajdonképpeni létet (Sein) érinti, mely körül minden bölcselkedés forog, ezért a művészet itt a *filozófia oragonjává* (Schelling) válik”⁶⁵⁹. Ebben az önminősítésnek tekinthető versben nem „a nemzeti fájdalom énekeseként lép pódiumra”⁶⁶⁰, defenzív magatartásával önnön kicsinységét próbálja reprezentálni sztoikus nyugalmat árasztva, mintegy eltávolodva a ’világ csak hangulat’ impressziójától.

A Reményik-versek dedikációiban megszólított személyek elődökként és kortársakként is hozzájárultak egy korszak mélyebb megismeréséhez, feltárták egy költői világlátás értékeit, megmutatták az ember szenvedésein keresztül a kollektív trauma apokalipsziséét, s meglátatták,

⁶⁵⁹ JASPERS, Karl, *A művészetről*, ford.SZÉKELY Andorné, szerk. KÖPECZI Béla (bev.tan. KÖPECZI Béla), Bp., Gondolat, 1984, 142-143.

⁶⁶⁰ GRÓTH Gáspár, *Reményi Sándor 110 éve*, Magyar Szemle, Új folyam, 9-10.sz.

hogyan tudta „az indulás szemérmes érzéseiből kibontakozva erkölcsi eszményét – nemzetszolgálatát – és költői hitvallását Erdély besötétedett ege alatt egyesíteni...”⁶⁶¹

⁶⁶¹ÁPRILY Lajos, *A megváltó vers = Lehet, mert kell, Reményik Sándor emlékezete*, Nap Kiadó, 2007, 9.

XII. Utóhang

Felépítettem tornyomat
Magamnál magasabbra:
Ember vagyok, gyarló vagyok,
Leszédülök zuhanva.
De a torony, mit építettem,
Talán-talán állni fog itten,
Habár ledőltem én.
(Reményik Sándor, *Solness*)⁶⁶²

Dolgozatomban a Trianon után kisebbségi sorba kényszerült, erdélyi magyar költő, Reményik Sándor, sorsát, világnézetét, gondolkodásmódját kísértem végig, azzal a szándékkal, hogy értelmezem a lírai szubjektum és a szövegszubjektum szerepét abban az atipikus környezetben, ahol a költő élt és alkotott.

Az ember mindig történeti módon nyitja meg a világot, s a múltból merít, azért, hogy a jelenben tevékenykedhessen. Ez volt Reményik küldetéses szerepvállalása, saját magát kutatta, mint egyes embert olyan módon, hogy a történelmi közösség tagjaként tevékenykedett.

Az antik jelentéstörténetben a kánon fogalma mértéket, irányvonalat, modellt vagy szabályt jelent. A korszerű irodalomtörténeti látásmód értelmében, minden szempontot figyelembe véve „a kánon a tradíció végzett munka terméke, valójában a tradíció hatástörténete és szelektív emlékezete [...]; az értelemközvetítés a kánon révén történik,[...] a kánonok a kultúra emlékezetét képviselik, [...] a kulturális örökség tárházaként identitásképzők [...]”.⁶⁶³

Reményik küldetéstudata, sorsvállalása példaértékű volt, kortársaival folytatott közös munkája, irodalomszervező tevékenysége nyomán képet kapunk az erdélyi magyar irodalom alakulásáról. A természet és a történelem együttélése számára a szabadság és szükségszerűség birodalmaként jelenik meg, biztosítja a cselekvések színterét, egyrészt megőrizve a teremtett, létrehozott dolgokat, másrészt a jövő felé nyit új lehetőségek befogadására.

Mindezek mellett szerettem volna képet adni, az adott régióban a kulturális integritásra való törekvésekről magyar-szász-román vonatkozásban.

⁶⁶² REMÉNYIK Sándor, *Solness* = R.S., *Összes versei*, i. m., I, 395.

⁶⁶³ ROHONYI Zoltán, *Előszó, Kánon, Kánonképződés*, Kanonizáció=Irodalmi Kánon és Kanonizáció, szerk. ROHONYI Zoltán, Bp., Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 2001, 11.

Reményik munkásságának jelentőségét fémjelezzék most a kortárs Dsida Jenő méltatása. „Reményik Sándor – fogalom ez a név az egyetemes magyar nyelvterületen, a tiszta művészet felületi csillogásán kívül valami mélyről előtörő fényesség is árad belőle: a hitben, böjtölésben, imádságban megtisztult ember arcának fényessége, az eszmékért lüktető szív tüze és sugárzása [...] A magyar szó katakombákba visszahúzódó szertartásainak őskeresztény értelemben vett apostola ő, a lemondásnak, a belső élet tiszta szegénységének, a nagy megtisztulásnak a prédikátora, de hangja néha túlzengi föld alatti életünk mécs világitotta sikátorait, és tömegeket ráz meg a lélek legmélyéig”.⁶⁶⁴

⁶⁶⁴ DSIDA Jenő, *Reményik Sándor és a Baumgarten-díj = Dsida Jenő Emlékkönyv*, szerk. POMOGÁTS Béla, Lucidus Kiadó, 2007, 142.

XIII. Bibliográfia

A német ideológia válsága, <http://ketezer.hu/2007/10/a-nemet-ideologia-valsaga>

ADY Endre, *Összes versei*, Osiris Klasszikusok, Bp., Osiris, 2004.

ALBRECHT Ferenc, *Erdélyi öntudat*, Pásztortűz, 1922/9.

ANTAL Margit, *Kiegészítés Reményik Sándor portréjához*,
https://dcplayer.hu/4536969/kieg-rem-san-portr_mpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter62004/nyar

ANZENBACHER, Arno, *Bevezetés a filozófiába*, ford. CSIKOS Ella, BENDL Júlia, Bp., Carthopilius, 2001,

ÁPRILY Lajos, *A megváltó vers = Lehet, mert kell, Reményik Sándor emlékezete*, szerk. DÁVID Gyula, Nap Kiadó, 2007.

ARADI Viktor, *Az „erdélyi gondolat” és az „erdélyi lélek”*, Korunk, 1929/5.

ARANY Zsuzsanna, *Stevenson rémálma*, Irodalomismeret, 2014/3.

ASSMAN Jan, *A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2004.

ASZTALOS Lajos, *Kolozsvár építészeti kincsei*, Kolozsvár, Stúdium, 2008.

BABITS Mihály, *Az erdélyi költő*, Nyugat, 1940/7.

Babits Mihály levelezése, s.a.r. SIPOS Lajos, Bp., Argumentum, 2011.

BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Osiris Klasszikusok, Osiris, 2004.

BALÁZS Imre József, *Az erdélyi magyar költészet az 1920-as években*, Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények, 2007/4.

BALÁZS Tibor, *A romániai magyar létköltészet története 1919- 1989*, BP., Accordia Kiadó, 2006.

BALOGH F. András, *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe*, Bp., Littera Nova, 1996.

BALOGH F. András, *Német-magyar együttélések a Kárpát-medencében*, Bp., Argumentum, , 1923.

BALOGH László, *Románia története*, Aulis Kiadó, 2001.

BALOTA, Nicolae, *Scriitori maghiari din Romania 1920-1980*, Bucuresti, Krielerion, 1981 apud Gavil Scridon, cited wokr p. 10., www.upm.ro/jres/JRLS-12/RLS12_72.pdf.

BARANYI Norbert, *„Szirt a habok közt”, Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. GÖRÖMBEI András, Bp., Unikornis, 2014.

BARLAY Ö. Szabolcs, *Magunkba le = Reményik Sándor*, Világnézeti Figyelő 7, Székesfehérvár, a Prohászka Parádi Kör kiadványa, PPKE, 2009.

BELSAY, Catherine, *Literature, History, Politics*, Longman, New-York-London, 1988.

- BENCE Erika, *A vonat jelentése a közép-kelet európai kultúrában*, www. forrasfolyoirat.hu 0602/bence pdf.
- BÉNYI Péter, *A közösségi trauma reprezentációja*, Létünk, Újvidék, Fórum Kiadó, 2006.
- BERDE Mária, *A Klingsor-est elé*, Pásztortűz, 1928/2.
- BERDE Mária, *Vallani és vállalni (Tabéry könyvének utolsó lapjára)*, Erdélyi Helikon, 1929/5.
- BERNÁTH Árpád, *Építőkövek (A lehetséges világok poétikájához) = A motívum- struktúra és az embléma-struktúra kérdéseiről*, szerk. ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus Könyvkiadó, 1998.
- BERTHA Zoltán, *Sorsbeszéd = Isten közelében*, Pomáz, Kráter Kiadó, Teleszkóp sorozat, 2003.
- Bevezetés a filozófia történetébe, A preszokratikusoktól Derridáig*, szerk. BOROS János, LENDVAI L. Ferenc, Bp., Osiris, 2009.
- BITAY Árpád, *A Pásztortűz 1926-os mérlege*, Pásztortűz, 1927/1.
- BOGA Bálint, *A hajó, bárka mint szimbólum és metafora*, www.barkaonline.hu/kritika/6785-a-hajo-mint-szim
- BOKA László, *Egyszólamú kánon (Tanulmányok és kritikák)*, Bp., Gondolat, 2012.
- CZEIZEL Endre, *Költők, gének titkok. A magyar költőgénuszok családfa elemzése*, Bp., Gallenus, 2000.
- COWPER, William, *A hajótörött = Angol költők antológiája*, (ford. HÁRS Ernő), Magyar Könyvklub, 2000, 194 *The castway*, <https://www.poets.org/poetsorg/poem/castway>
- CS. GYIMESI Éva, *Helyzettudat és esztétikum = Kritikai mozaik*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 1999.
- CS. VARGA István, *Mindenség modellje áll, áll a templom (A templom-motívum költészetünkben)*, www.arssacra.hu/ArsSacra/ArsSacra-C11.htm.
- Cs. GYIMESI Éva, *Ideológiai értékek az erdélyi magyar irodalomban = Gyöngy és homok*, Bukarest, 1992.
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Összes versei*, Bp., Osiris Klasszikusok, szerk. DOMOKOS Mátyás, Osiris, 2003.
- DEKON Könyvek, Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat, Szeged, 1996.
- DEUTSCHE Gedichte*, Berlin, Cornelsen Verlag, 2000.
- DSIDA Jenő, *Összegyűjtött versek*, szerk. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Szombathely, Savaria University Press, 2011.
- DSIDA Jenő, *Reményik Sándor és a Baumgarten-díj = Dsida Jenő emlékkönyv*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp. Lucidus, 2007.
- EDEL, Leon, *Literary Biography*, London, Indiana University Press, 1959.
- GÖRÖMBEI András, *Válogatott Makkai tanulmányok*, ifj. FEKETE Károly *Tudománnyal és a hit pajzsával* c. könyvének recenziója, Szeged Tiszatáj, 2009/12.
- EPIKTÉTOSZ, *A szabadságról, Sztoikus etikai analógia*, Bp., Gondolat, 1983.
- Erdély rövid története*, főszerk. KÖPECZI Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1989.

- Erdélyi március, *Álmodsz-e róla? = Kiadatlan versek és levélszemelvények*, Bp., Orpheusz Könyvek, 1990.
- FÁBIÁN Márton, *A táj szerepe és jellegzetességei Ady Endre költészetében*, Irodalomismeret, 2003/2.
- FARAGÓ Kornélia, *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Fórum Kiadó, 2009.
- FARKAS Jenő, *A roman irodalomról magyar szemmel*, Bárka, 2010/3.
- FARKAS Gyula, *Táj-és nemzedék szemlélet a magyar irodalomban*, Minerva, 1931/1-4.
- Félig élt élet, Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1918-1941*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2003.
- FLEISZ János, *Az erdélyi magyar sajtó története 1890-1940*, Pécs, Pannónia Könyvek, 2005.
- FOLBERT, Ottó, *Szász üdvözlét*, Erdélyi Helikon, 1928/1.
- FOLBERTH, Otto, *Die siebenbürgische Kosmos*, Klingsor, 1928/3.
- FOLBERTH, Otto, *Die siebenbürgisch-ungarische Literatur der Gegenwart, Eine Statistic*, Brassó, Klingsor, 1926/6.
- Folyóiratokban a transzilvanizmusról és Reményik Sándorról*, MAKKAI Sándor és REMÉNYIK Sándor levelezése, Erdélyi Helikon, 1941.
- FOUCAULT, Michael, *Nyelv a végtelenhez (Tanulmányok, előadások, beszélgetések)*, ford. ANGYALOSI Gergely, ERŐS Ferenc, KICSÁK Loránt, SUTYÁK Tibor, Debrecen, Latin Betűk, 2000.
- FREEDMAN, William, „*The Literary Motif*”. *A Definition and Evaluation = Essentials of the Theory of Fiction*, Ed, HOFFMANN, P.D. Murphey, Duke, University Press, 1996.
- FRY, Northrop, *Az ige hatalma (Második tanulmány a Biblia és az irodalom kapcsolatáról)*, ford. PÁSZTOR Péter, Bp., Európa Könyvkiadó, 1997.
- GAÁL György, *Diákkörök és Egyesületek a 20. századi Kolozsvári Unitárius Kollégiumban (1900-1958)*, Helikon, 2008/1-3.
- GAÁL György, *Egyetem a Farkas utcában, A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2012.
- GELLNER, Ernest, *A nemzetek és a nacionalizmus*, ford. BARABÁS András Bp., Napvilág Kiadó, 2009.
- GRÓTH Gáspár, *Reményik Sándor 110 éve*, Magyar Szemle, 20. évf. 9-10 sz.
- GYÖRGY Lajos, *Az erdélyi magyarság szellemi élete*, Bp., Pallas, 1926.
- GYÖRGY Lajos, *Erdélyi szász számunk*, Pásztortűz, 1926/13.
- HANKISS Eelemér, *Az irodalmi kifejezésformák lélektana (Modern Filológiai Füzetek)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970.
- HANTZ LÁM Irén, *A lámpagyújtogató (Reményik Sándor élete képekben és versekben)*, Kolozsvár, Stúdium, 2007.
- HARGITAY Emil, *A „kritikai életrajz” haszna, Történelem és elmélet néhány példával*, Irodalomismeret, 2014/3.

- Hátrahagyott versek*, s.a.r. DÁVID Gyula, Kolozsvár Polis Könyvkiadó, 2002.
- HEGEL, G.W.F, *A szellem fenomenológiája*, ford. SZEMERE Samu, Bp, Akadémiai Kiadó, 1973.
- HEIDEGGER, Martin, *A műalkotás eredete*, ford. VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, Bp., Európa, 1988.
- HEIDEGGER, Martin, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, 2.jav.kiad, Bp., Gondolat, 2012.
- HEINRICH Gábor, *Klingsor aus Ungerlant*, Egyetems Philológiai Közlöny, 1878. II. évf.
- HORVÁTH Károly, *A pozitivizmus a magyar irodalomtörténetírásban*, Itk, 1959/3-4.
- HORVÁTH Kornélia, *Az én költői alakváltozatai: versbeszéd és textualitás= Irodalom, retorika, poétika*, Bp., Editio Princeps, 2009.
- HORVÁTH Kornélia, *Tűhegyen. Verselemzések a későmodernség magyar lírája köréből*, Bp., Krónika Nova Kiadó, 1999.
- HUIZINGA, Johan, *A holnap árnyékában, Korunk kulturális bajainak diagnózisa*, ford. D.GRAZULY Mária, Bp., Windsor Kiadó, 1996.
- IMRE Sándor, *A nemzet és az iskola*, Magyar Pedagógia, 1902/2.
- IZSÁK József, *Az „Erdélyi Helikon” és a román irodalom*, Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények, 1968/2.
- JANCSÓ Béla, *Erdély szász szava*, Pásztortűz, 1928/24.
- JANCSÓ Elemér, *Reményik Sándor élete és költészete*, Kolozsvár, Erdélyi Füzetek 1, 1942.
- JANKOVICS Marcell, *Jelkép-kalendárium*, Csokonai Kiadó, 1997,
- JÁROSI Andor, *Lehet, mert kell = Reményik Sándor emlékezete*, Kolozsvár, Nap Kiadó, 2007.
- JASPERS, Karl, *A művészetről*, ford. SZÉKELY Andorné, szerk. KÖPECZI Béla, Bp., Gondolat, 1984.
- JAUSS, Hans Robert, *Recepcióelmélet- esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, szerk. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, ford. BERNÁTH Csilla, BONYHAI Gábor, KATONA Gergely, KIRÁLY Edit, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MOLNÁR Gábor tamás Bp., Osiris, 1997.
- JAUSS, Hans Robert, *Recepcióelmélet-esztétikai tapasztalat-irodalmi hermeneutika*, ford. BERNÁTH Csilla, BONYHAI Gábor, KATONA Gergely, KIRÁLY Edit, KLUCSÁR-SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, Bp., Osiris, 1999.
- JEKELIUS, Ernst, *Az ifjú szász irodalom*, Erdélyi Helikon, 1931/5,
- JORGA, Nicholas, *Az erdélyi lélek*, ford. BITAY Árpád, Pásztortűz, 1927/5.
- JÓZSEF Attila, *Összes versei*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Osiris, 2005.
- JUNG, Carl Gustav, *Gondolatok a vallásról és a kereszténységről*, ford. BOROS Miklós, Bp., Kossuth Kiadó, 1966.
- JUNG, Carl Gustav, *Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás = Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, szerk. és ford. BÓKAY Antal, ERŐS Ferenc, Bp., Filum, 1998.

- K. LENGYEL Zsolt, *A kompromisszum keresése*, Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- KÁDÁR Zoltán, *Az erdélyi gondolat és ellenfelei*, Erdélyi Helikon, 1929/3.
- KANT, Immanuel, *Az erkölcsök metafizikájának alappillérei, A gyakorlati ész kritikája*, ford. BERÉNYI Zoltán, Bp., Gondolat, 1991.
- KÁNTOR Lajos, *Konglomerát (Erdély)*, Bp., Kossuth Kiadó, 2012.
- KÁNTOR Lajos, *Magyar kultúra Erdélyben, Romániában = Száz év kaland Erdély magyar irodalmából 1918-2017*, Csíkszereda, Bookart, 2018.
- KAPOSI Márton, *A rejtőzködő egyén és álarcai*, Bp., Eötvös József Kiadó, 2004,
- KIRKEGAARD, Sören, *Az énemről való tudat fokozatai, A határozmány: szemközt Istennel*, id. TURAY Alfréd, NYÍRI Tamás BOLBERITZ Pál, *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*, Bp., Szent István Társulat, 1992.
- KISS Gabriella, *A multikulturalizmus – veszély vagy esély*, Valóság, 1972/2.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Segítsetek!*, Budapesti Szemle, 1920, 181. kötet
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Végvári versei*, Nyugat, 1922/4.
- KÖDÖBÖCZ Gábor, *Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében=A poétikai módosulások természete a daloktól a „szövegekig”*, szerk. BITSKEY István, GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.
- KRÁCSONYI Benő, *Reményik Sándor fenyői*, Erdélyi Helikon, 1941/11.
- KRISTÓF György, *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője*, Pásztortűz, 1922/2.
- KULCSÁR-SZABÓ Ernő, *A különbözőség megértése, avagy olvashatók-e az irodalom kulturális kódjai? = Identitás és kulturális idegenség*, szerk. BEDNANICS Gábor, KÉKESI Zoltán, KULCSÁR-SZABÓ Ernő, Bp., Osiris, 2003.
- KULCSÁR-SZABÓ Ernő, *Történetiség- Megértés- Irodalom*, Bp., Universitas, 1995.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „te” lírai alakzatának kérdéséhez = Az olvasás lehetőségei*, Bp., Kijárat, 1997.
- KUNCZ Aladár, *A Helikonról*, az Ellenzék melléklete, 1927. május 9.
- KUNCZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/2.
- LÁM Béla, *A barátom Reményik Sándor = Lírai feljegyzések egy kolozsvári polgárcsalád életéből*, Kolozsvár, Stúdium, 2002.
- LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete, Bevezető tanulmány = Dsida Jenő összegyűjtött versek és műfordítások*, Bp., Magvető, 1983.
- LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp...(tanulmányok)*, Bp., Parnasszus könyvek, Magasles X., 2015.
- LÁNG Gusztáv, *Kvándorló irodalom*, Kolozsvár, Kopm-Pressz, 1998.
- LÁNG Gusztáv, *Száz év kaland Erdély irodalmából = Séta egy definíció körül*, Csíkszereda, Bookart, 2018.
- LÁNG Gusztáv, *Száz év kaland Erdély magyar irodalmából 1918-2017, (Román-magyar viszony az irodalomban, Az erdélyi gondolat léte)*, Csíkszereda, Bookart, 2018.

- LÁNG Gusztáv, *Tiltakozó szomorúság, Esszék, tanulmányok*, Szombathely, Savaria University Press, 2015.
- LANGENTHAL, Fridrich Müller, *Az erdélyi lélek*, ford. RAJKA László, Pásztortűz, 1926/23.
- LÉNÁRD Ferenc, *A lélektan útjai*, Bp., Franklin társulat, 1989.
- LENGYEL András, *A dedikációkutatás lehetőségei*, [www.c.3.hu/iris/o1-1/lengyel, htm](http://www.c.3.hu/iris/o1-1/lengyel.htm).
- LEVI, Giovanni, *Az életrajz hasznáról*, ford. CZOCH Gábor, Korall/2, 2000.
- LEVI-Strauss, Calude, *Faj és történelem*, ford. BOGLÁR Lajos, Napvilág Kiadó, 1999.
- LIGETI Ernő, *Eszménykeresések az erdélyi magyar irodalomban*, Erdélyi Helikon, 1928/7.
- LIGETI Ernő, *Súly alatt a pálma*, Fraternitas, 1941.
- LORGIA, Sabina, *Történet- és életrajzírás a 19-20. században*, ford. KOVÁCS András, Korall/4, 2011.
- MAKKAI Sándor, *A költő prófétasága*, Pásztortűz, 1932/11.
- MAKKAI Sándor, *Az erdélyi magyar irodalom kérdése*, Pásztortűz, 1922/23.
- MAKKAI Sándor, *Erdélyi szemmel = A költő prófétasága*, Kolozsvár, Kriterion, 2009.
- MAURER, Robert, *Marosvécsér Helikon*, Brassó, Klingsor, 1926/9.
- MESCHENDÖRFER, Adolf, *Die ersten zwölf Hefte, Die Karpathen*, 1907/12.
- MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Bp., Osiris Kiadó, 2002.
- Metzler Lexikon, Literature- und Kulturtheorie = Ansätze- Personen- Grundbegriffe*, szerk. NANNIG, Ansgar, Suttgart-Weimar, Verlag J.B. Metzler, 2001.
- MIKÓ Imre, *Magyar-német irodalmi kapcsolatok Romániában*, Korunk, 1971/12.
- MOLNÁR Tamás, *Filozófusok Istene*, ford. MEZEI Balázs, Bp., Európa, 1996.
- NAGY György, *Erdély magyar szellemi élete 1918-1921 között (Filozófia és kultúra, Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből)*, szerk. LACZKÓ Miklós, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2001.
- NEMES NAGY Ágnes, *Összegyűjtött versei*, Bp., Osiris- Századvég, 1995.
- NIETZSCHE, Friedrich, *Bálványok alkonya, avagy hogyan filozofálunk kalapáccsal*, ford. HORVÁTH Géza, Bp., Helikon Zsebkönyvek 9, 2015,
- NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, 4. bőv. kiad., Bp., Szent István Társulat, 1993.
- NYÍRI Tamás, *Alapvető etika*, Bp., Szent István Társulat, 2003.
- OLÁH Andor, *A természet patikája*, Bp., Kossuth Kiadó, 1989.
- PAPP Endre, *Azonos önmagával (Irodalmunk: az áldozat, áldozatunk: az irodalom)*, Bp., Hítel Könyvműhely, 2013.
- PAPP Z. Attila, *Keretizmus, A romániai sajtó működtetői 1989 után*, Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005.

- PERECZ László, *Filozófiai irányzatok és viták a két világháború között*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2001.
- PILINSZKY János, *Összegyűjtött és új versei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- POMOGÁTS Béla, *A transilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983.
- POMOGÁTS Béla, *A magyar irodalom köztársasága*, Bp., Nap Kiadó, 2014,
- POMOGÁTS Béla, *A szellem stratégiája (Tanulmányok és előadások)*, Marosvásárhely, Mnetor Kiadó, 2007.
- POMOGÁTS Béla, *Egy eszme indul = Reményik Sándor arcképéhez*, Bp., Kairosz, 2011.
- POMOGÁTS Béla, *Korszerű versek*, Helikon, 2012/1.
- POMOGÁTS Béla, *Magyar Irodalom Erdélyben 1928- 1944*, Csíkszereda, Pallas Akadémia, 2009.
- POMOGÁTS Béla, *Történelmi olvasókönyv*, Kisebbségkutatás Könyvek, Bp., Lucidus Kiadó, 2009.
- POMOGÁTS Béla, *Történelmi sorsfordulók, Az I. világháború a magyar irodalomban*, Bp., Lucidus Kiadó, 2015.
- POMOGÁTS Béla, *Trianon a történelemben és a magyar irodalomban*, Irodalomismeret, 2015/3.
- PUKÁNSZKY Béla, *A szászok és az erdélyi gondolat*, a Jancsó Benedek Társaság Kiadványa, 33. sz, Bp., Különnyomat a Történelmi Erdélyből, 1936.
- RAFFAY Ernő, *Erdély 1918-19-ben*, Bp., Magvető, 1987.
- RAJKA László, *Was die Ungarn über die Siebenbürger Sachsen halten*, Klingsor, 1926/6.
- RÁKAI Orsolya, *Sztereotípiák. Műfaji töprengés egy kortárs „szerzői-monográfia” sorozaton*, Budapesti Könyvszemle, 2003/2.
- RASS Károly, *Reményik Sándor*, Erdélyi Tudományos Füzetek 178, Kolozsvár, szerk. KRISTÓF György, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1944.
- Reményik Sándor személyes dokumentumai*, Kolozsvár 1911. III.27-1943 VII.31, PIM, V 4557/309/1-14.
- REMÉNYIK Sándor, *Biológiai tény*, Pásztortűz, 1922/1.
- REMÉNYIK Sándor, *Etikai és esztétikai érték*, Erdélyi Szemle, Kolozsvár, 1919/19.
- REMÉNYIK Sándor, *Kézszerítés, Írók, művek, viták 1918-1941*, Kolozsvár, Polis Kiadó, Luther Kiadó, 2007.
- REMÉNYIK Sándor, *Kós Károly erdélyisége*, Erdélyi Helikon, 1930/3.
- REMÉNYIK Sándor, *Kritika és kritikusok*, Erdélyi Szemle, 1919/42,
- REMÉNYIK SÁNDOR, *Összes versei I-II*, Bp., Auktor Kiadó, 2000.
- REMÉNYIK Sándor, *Politikán felül*, Pásztortűz, 1939/12.
- REMÉNYIK Sándor, *Rönk a Tiszán*, Pásztortűz, 1934/6.

- REMÉNYIK Sándor, *Semleges lélek*, Kolozsvár, Dobsina és vidéke, 1916/4.
- REMÉNYIK Sándor, *Számvetés*, Pásztortűz, 1922/1.
- REMÉNYIK Sándor, *Újévi köszöntő*, Pásztortűz, 1923/1.
- REMÉNYIK Sándor, *Van-e erkölcstelenség a művészetben?* Erdélyi Szemle, 1918/14.
- REMÉNYIK Sándor, *Vércsöppek a hóban*, bev. ÁPRILY Lajos, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2009.
- RICOEUR, Paul, *A diszkurzus hermeneutikája=P.R.válogatott tanulmányai*, szerk. KOVÁCS Gábor, ford. ANGYALOSI Gergely, BOGÁRDI SZABÓ István, JENEY Éva, LÓRINSZKY Ildikó, MISS Zoltán, VAJDA András, Bp., Osiris, 2010.
- RITÓÓK János, *Kettős tükrök, A magyar-szász együttélés múltjából a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből (Levelek, dokumentumok)*, Bukarest, Kriterion, 1980.
- ROHONYI Zoltán, *Előszó, Kánon, Kánonképződés, Kanonizáció = Irodalmi kánon és kanonizációja*, szerk. ROHONYI Zoltán, Bp., Osiris, 2001.
- Rokon álmok álmodója, Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése*, szerk. LIKTOR Katalin, Bp.-Kolozsvár, Polis-PIM, 2014.
- ROMSICS Ignác, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében (Nemzeti traumánk: Trianon)*, Bp., Osiris, 2005.
- RÓNAY László, *A huszadik századi magyar spirituális líra = Isten nem halt meg*, Bp., Szent István Társulat, 2002.
- ROTBURG, Robert, *Biography and Histography*, Journal of Interdisciplinary History, IXL, 3.
- SÁRI B. László, *Bevezető, avagy irodalomról és politikáról = A hattyú és a görény*, Pozsony, Kalligram, 2006.
- SCHEIN Gábor, *Az életrajzok visszatérése*, Jelenkor, 2008/9.
- SHELSTON, Alan, *The Critical Idiom*, Methuen and Co Ltd, 1977.
- SIK Sándor, *Romon virág*, Pásztortűz, 1836/4.
- SPANNRAFT Marcellina, *A szárny szó jelentése a köznyelvben a Biblia nyelvén és a magyar költészetben*, Studia Caroliensia, 2008.
- SÜTŐ-NAGY László, *Az erdélyi irodalom történetéből*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1971/4.
- SÜTŐ-NAGY László, *Kritika*, Erdélyi Szemle, 1918/ 7.
- SZABÓ Lőrinc, *Összes versei*, Bp., Osiris, 2002.
- SZABÓ Tibor, *Életutak és életelvek Dantától Derridáig, Alkalmazott filozófiai tanulmányok*, Bp., Eötvös József Kiadó, 2005.
- Száz nagyon fontos vers és versmagyarázatok*, szerk. ALEXA Károly, Bp., Lord Könyvkiadó, 1995.
- SZÉCHENYI Ágnes, *Az életrajzírás esélyei, elmélet és gyakorlat*, Irodalomismeret, 2014/3.
- SZENTIMREI Jenő, *Az a bizonyos erdélyi gondolat*, Erdélyi Helikon, 1929/1.

- SZENTIMREI Jenő, *Levél Erdélyből*, Erdélyi Helikon, 1931/3.
- SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció Kiadó, 2014.
- Szimbólumtár, jelképek, motívumok, témák az egyetemes magyar kultúrából*, www.balassikiado.hu/BB/Net-szimbolum, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, készült az Oktatási Minisztérium támogatásával
- SZINNYEI József, *Magyar Írók Élete X*, Bp., Hornyánszky 1905, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/p/1870>
- T.S. ELIOT, *The Notes Towards the Definition of Culture*, Faber and Faber Limited, London-Boston, 1979.
- TAVASZY Sándor, *Az erdélyi szellem új hajnala*, Erdélyi Helikon, 1928/3.
- TAVASZY Sándor, *Erdélyi szellemi életünk két öntő kérdése*, Erdélyi Szemle, 1928/1-4.
- TAVASZY Sándor, *Üzenem*, Pásztortűz, 1932/3.
- Testes Könyv*, szerk. KISS Attila, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, ICTUS és JATE, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, ed. BALDICK, Chris, Oxford, University Press, 1991.
- Theoretical Discussion of Biography, Microhistory and Life Writing*, Ed. JOANNY Moulin, Review, The Edwin Melle Press, 2013.
- THOMPSON, Edward, *Studies in Traditional Popular Culture, Customs in Common*, New York, 1993.
- TIECK, Johann Ludwig, *Eine Antologie von den Anfängen bis zur Gegenwart*, band.III. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.
- TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt*, Szeged, Lazi Kiadó, 2007.
- TOMPA Zsófia, *Tisztuló(torz)kép,(Meg)újuló olvasati lehetőségek Tompa László életművében*, PhD értekezés, PPKE, 2016.
- TÓTH Sándor, *Erdély 22 éves rabsága*, Bp., Magyar Génus Kiadó, 1941.
- TOURNIER, Paul, *Személy és szerep*, ford. HAVASI Tibor, Bp., Harmat Kiadó, 1998.
- UNGVÁRI Zrínyi Imre, *Öntételezés és értéktudat = Böhm Károly filozófiája*, Szeged-Kolozsvár, Pro-Philosophia, 2002.
- VITA Zsigmond, *Reményik Sándor Webb-versei*, Látó, 1990/8.
- WALLASEK Júlia, *Elváltozott világ*, szerk. BITSKEY István és GÖRÖMBEI András, Debrecen, 2004.
- WELLEK, René, WARREN, Austin, *Az irodalom és az életrajz*, Bp., Osiris Kiadó, 2002.
- WITTSTOCK, Erwin, *Zineborn*, ford. MOLTER Károly, Erdélyi Helikon, 1928/1.
- WHITMAN, Walt, *Téli Mozdony (To a Locomotive in Winter)=Angol költők antológiája*, ford. .KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, www.whitmanarchive.org/published/LG/1881/poems/269
- ZALABAI Zsigmond, *Tűnődés a trópusokon*, Pozsony, Kalligram, 1998.

ZILLICH Heinrich, *Erdélyhez*, ford. WALTER Gyula, Pásztortűz, 1926/7.

ZILLICH Heinrich, *Ungarn und Deutsche*, Klingsor, 1934/2.

ZILLICH Heinrich, *Über die siebenbürgische Diskussion*, Klingsor, 1929/6.

ZILLICH, Heinrich, *Aktive Mitarbeit an der Staatspolitik*, Klingsor, 1932/6.

ZILLICH, Heinrich, *Aufruf*, Klingsor, 1924/1.

ZILLICH, Heinrich, *Der Vortrag des „Erdélyi Helikon“ in Kronstadt*, Brassó, Klingsor, 1929/10.

ZILLICH, Heinrich, *Gyávák-e az erdélyi írók?*, Erdélyi Helikon, 1930/ 2.

XIV. Az értekezés összefoglalója

Dolgozatom célja annak vizsgálata és bizonyítása, hogyan alakult Reményik Sándor költői attitűdje és világlátása, továbbá annak bizonyítása, hogy miként alakította a költő gondolat- és érzésvilágát Istenhez való viszonya és etnikai hovatartozásból adódó küldetéstudata. A költő munkásságát méltató jelentős irodalomtörténeti írások ismeretében új értelmet nyerhet költői életműve, ha bizonyíthatóvá válik, hogy transzcendencia iránti belső szükséglete és nemzetféltő küldetéstudata ugyanazon szellemi és lelki térből ered.

A korszak politikai és szociokulturális viszonyira reflektálva, foglalkozom a két világháború közötti időszakban a magyar, a román és a szász identitástudat alakulásával. A megváltozott helyzetben sajátos kultúrpolitikai cselekvésprogram alakult ki, mely az 'erdélyi lélek' kifejezésére törekedett szépirodalmi eszközökkel, s ennek a programnak megvalósításában Reményik Sándor kiemelkedő szerepet vállalt.

Dolgozatom első részének célja annak az eszmetörténeti egységnek a felfedése, bölcséleti érvekkel történő alátámasztása, melyek a költő gondolatvilágát alakították. Tanulmányozom hogyan reagált a változásokra a Reményik-líra és publicisztika a történelmi mozgások nyomán követése érdekében.

A történelmi, politikai, földrajzi és kulturális háttér a két világháborút megelőző, s a két világháború közötti időszakban meghatározó a kultúrák egymás mellett történő együttélésében, folytonos konszenzus, konfliktusteremtés, barátság és idegenség párhuzamos megjelenése jellemzi a korszakot. Mivel a történelmi-földrajzi környezet meghatározó volta mellett létrejött regionális különbség értékmegőrzésre törekedett történelmi-szellemi együttélésben, így dolgozatom a történelmi háttér vizsgálata mellett a korszak rövid eszmetörténeti áttekintésével is foglalkozik, hiszen a Reményik világlátását formáló 'erdélyi gondolat', a transzszilvanizmus megértéséhez elkerülhetetlenül fontos.

Reményik pályakezdésének tanulmányozásával jutok el ahhoz a következtetéshez, mely szerint az atipikus szubjektív és objektív tényezők alakították és teremtették meg Reményik Sándor transzcendencia iránti vágyát, magyarságféltését, a költői küldetéstudatra épülő eszmetörténeti egységet. Reményik pályakezdésének részletesebb bemutatása nagyszerű alkalom a korszak és az iskolarendszer jellemzőinek feltárására, az egész életutat meghatározó barátságok személyiségalkító hatására.

A költői beszédmód és szereptudat vizsgálatával is foglalkozom a *Fagyöngyök* és a *Végvári versek* tanulmányozása során. A Reményik-arculat kialakulásának korszaka ez, s egyidejűleg annak a költői attitűdnek megszólaltatása, melynek jellemzői egész életművére vonatkoztathatók:

kilátástalanság, fizikai gyengeségből fakadó melankólia, Istennel folytatott örökös párbeszéd, küldetéses sorsvállalás. A *Fagyöngyökben* szolgálattevő szubjektumnak tekinti magát, a pályakezdő versekben természeti kelléktár alkalmazásával megszólaltatott melankóliája jellemzi a versvilágot. Mindezt, a trianoni békeszerződés aláírását követően, felváltja az eseményekre reagáló *Végvári versek* drámai élményvilága. Szerepvállalása új lírai beszédmód kialakítását tette szükségessé.

A sorsvállalásos küldetéstudat vizsgálata során dolgozatomban központi téma a vándormotívumok keresése. A külvilág és a belső világ személyiségjegyeinek traumatapasztalataiból származó nyelvi-pszichológiai képzettársítások hozták létre azokat a vándormotívumokat, melyek, mint természeti képek már az 1921-ben kiadott *Vadvizek zúgásában* is megjelennek. A motívumok csoportosításával egyidejűleg kortárs költők hasonló motívumokra épített sorait is idézem (Babits Mihály, Tompa László, Ady endre, Dsida Jenő, Áprily Lajos, József Attila). A visszatérő motívumok közül a leggyakoribbak a Reményik-lírában a következők: fenyő, szikla, hajó, lepke, vonat, templom.

A vándormotívumok szorosan kapcsolódnak a folyamatosan megjelenő ellenpólusokhoz, melyek a traumafeldolgozás eszközeként tekinthetők Reményik költészetében. A reményiki versszövetben található bináris párok főként a trianoni eseményeket követő alkotásokban jelentkeznek. Fény és sötét, fent és lent, vár és rom, mennyország és pokol, tűz és víz oppozícióinak értelmezésével dolgozatomban a feszültségteremtés és feloldódás, az elbukás és felemelkedés dichotómiáját kísérem végig.

Reményik szembenéz saját történeti pozíciójával, így a poétikai diszkurzusban a nyelv segítségével feloldódik. Mindezt segíti megvalósítani a szöveg és a befogadó közötti interszubjektív viszonyt. A legújabb versértelmezések stratégiájára támaszkodva vizsgálom, hogy a biográfiai szubjektum miként módosítja az alkotói folyamatban felbukkanó tapasztalatok sokaságát, s miként válik a lírai szubjektum szerves részévé.

A szövegszubjektum pozíciójának meghatározásához fontosnak tartottam külön részben foglalkozni a kötelességvállalás, mint küldetéstudat megjelenítésével *A műhelyből* című kötetben. Hivatkozom például a kanti hipotetikus és kategorikus imperatívuszra. Az irodalomértelmezés és világlátás vizsgálatában jelentős szerepet kap Reményik publicisztikája. Képet kapunk a kommunikációs formák változásáról, a korabeli folyóiratok, sajtókiadványok és a könyvkiadás alakulásáról. A fejezet középpontjában azoknak az orgánumnak a vizsgálata van, amelyekben Reményik aktívan részt vett.

Reményik publicisztikáját értelmezve központi helyet foglal el *Gondolatok a költésztről* és a *Kézszerítés* című, publicisztikai írásokat összegyűjtő kötet. Reményik ezekben az írásokban

is a lírát tartja a kor legőszintébb interpretálásának, az egyén dolgokhoz és eseményekhez való szubjektív közeledését szükségesnek tartja az objektív korkép megrajzolásához.

A Reményik-attitűd a korszakban betöltött szerepének feltárásához fontos adatokat szolgáltatnak versdedikációi. Több mint 100 személynek dedikált verseket, s ezeknek ismeretében pontosabb képet kapunk arról a kapcsolati hálóról, amely személyiségének, életeseményinek meghatározója volt, de pontosabb képet kapunk az egész korszakról is. Ezek a versek nemcsak a szubjektum értelmezéséhez járulnak hozzá, utalnak nemzeti identitásának erejére is.

Az irodalmi lapok közötti együttműködés kiemelkedő fontosságú volt a korszakban. Folyóiratok közötti párbeszéd fontosságát vizsgálom a Pásztortűz, a Helikon és a Heinrich Zillich által szerkesztett Klingsor között. Az erdélyi magyar és szász lapok közös programjai, bemutatkozásai és találkozói – melyekkel részletesebben foglalkozom – bizonyítják, hogy az irodalom önazonosság megtartó, értékmentő, társadalomépítő szerepet tölthet be, ezért a három lap együttműködését részletezve, a három nemzeti irodalmi törekvéseihez rövid sajtótörténeti kitekintést adok. A Pásztortűz, a Helikon és a szász Klingsor, sorsközösséget vállalva, a szülőföld élményeinek és a történelmi múltnak a kanonizációjára törekedtek. A mértékadó irodalmi lapok együttműködésének értelmezéséhez, a Reményik-líra újszerű elemzéséhez szükséges áttekinteni azt a szociokulturális mezőt, melyet a transzszilvanizmus teremtett. Felidézem az Erdélyi Helikon, a Szépmíves Céh köré tömörülő alkotók munkásságában rejlő transzcendens életérzést és hazafiságot, összehasonlítva azzal a felfogással, mely a Gaál Gábor szerkesztette Korunk köré tömörült, s a 12 évig tartó vitát, mely az 'erdélyi lélek' szerepét kívánta másként értelmezni.

Reményik költészete nem eredményezett döntően új beszédmódot. A hagyományok átörökítőjeként a maga összetéveszthetetlen hangján szólaltatta meg transzcendens létérzését és nemzettudatunkat egyedi módon gazdagító gondolat-és érzésvilágát. E költészet egyben vizionárius volt: Reményik egyéni identitásának ezen vonásai váltak az erdélyi magyarság identitásának fontos elemei mind a mai napig.

XV. Summary

The aim of my study is to prove how Reményik Sándor's poetic attitude and his view of the world developed and to show how his mission-awareness was formed in his thoughts and with his relationship with God. With the help of significant literary historian studies the poetic oeuvre can get new conception if it is possible to reveal that his mission –awareness originates from the area of the same mental and spiritual space concerning his inner need to transcendency and nation-fear.

Focusing on the political and socio-cultural relations of the era I deal with the Hungarian, Romanian and Saxon identity-awareness between the two world wars. The special cultural political programme was to be formed in the situation changed, that had a great effort to express the „transylvanian soul” with the help of the means of literature and Reményik Sándor played an outstanding role in achieving this programme.

In the first part of my study I reveal the ideological unit strengthening with philosophical conceptions that formed and changed the way of thinking of Reményik Sándor. I also study his lyric and journalism to be able to follow the historical changes.

Being the historical and geographical background outstanding, there was a great effort in preserving values of the regional differences in the historical and spiritual coexistence. This way, besides the studying of the historical background I deal with the short summary of ideology in the period. All these are inevitably important to understand the „transylvanian soul” and transylvanism in the world view of Reményik Sándor

Studying the beginning of his career can I reach the consequence, showing that an atypic subject and atypic objective facts change and formed his attitude towards transcendence, nation-fear and historical-ideological unit built on his mission awareness. The detailed presentation of the beginning of his career is a great occasion to show the features and characteristics of the period and that of the school system, not to forget the friendships that made a deep impression on forming his personality.

I focus on the poetic way of speech and role-awareness in the *Fagyöngyök* and the *Végyári versek*. It is the period of the birth of the typical Reményik Sándor image, the appearance of his poetical attitude determining his whole oeuvre: vainness, melancholy and because of his physical weakness constant communication with God, undertaking his fate in his mission. In the *Fagyöngyök* he considers himself as a ministering subject, his melancholy characterises these poems with the means of the nature in the beginning. All this – after signing the treaty of

Trianon – is changed by the world of experience reacting to the events, the poem of *Végyári versek*. His new role demanded a new lyrical way of utterance.

Examining his mission-awareness in his fate it is a central topic in my study to find 'wander-motifs'. From the existing trauma-experience originating from his outer and inner characteristic features, linguistic and psychological association of ideas formed that of the wander-motifs which appear even in the *Vadvizek zúgása*, published in 1921. With the grouping of these motifs I study parallel the motifs of contemporary poets. (Babits Mihály, Tompa László, Ady Endre, Sida Jenő, Áorily Lajos, József Attila). The most frequent motifs returning are: pine tree, rock, ship, butterfly, train, church.

The wander-motifs tightly linking the 'anti-poles' are constantly present, which are to be considered as the means of trauma-processing in his poetry. The binary pairs in the poetic texture are obvious in his poems focusing on the events of Trianon: light and dark, up and down, castle and ruin, heaven and hell, fire and water, failure and rising takes central part in my study. With the focusing on these oppositions I follow the dichotomy of tension, relaxation, failure and rising.

Reményik faces with his own historical position and the détente, the decreasing of inner tension happens in the poetical discourse. All this contributes to the intersubjective relationship between the texture and the receptive subject to happen. On the basis of the new conceptions I examine how the biographical individual modifies the diversity of experience in the writing process and how it will be the organic part of the lyrical subject.

It is especially important to deal with his sense of duty as part of his mission-awareness in order to determine the position of the textual subject in the volume of *A Műhelyből* with reference to Kantian hypothetical and categorical imperative.

In case of the conceptions of literary historians and Reményik's view of world, journalism plays an important role in his oeuvre. We will get an overall picture of the changes of the ways in communication of the journals and book publishing in the era mentioned. This chapter emphasizes the significance of the observation of publications Reményik Sándor took an active part in. During the analysis of his journalism there is a strong focus on *Gondolatok a költészetéről* and the volume of *Kézszerítés*.

According to Reményik the really sincere way of interpreting and drawing authentic picture of the period is lyric. His dedications to the poems serve important data to understand his attitude in the period. He dedicated poems to more than hundred people. Reading these poems we get more exact picture about the 'relationship-net, playing an inevitably significant part in

his personality and about the whole era. These poems mentioned contribute to the understanding of the subject and it is also with reference to national identity.

The collaboration between literary journals was outstanding in the era, so I examine the importance of the dialogue between the *Pásztortűz*, *Helikon* and *Klingsor* edited by Heinrich Zillich. The mutual programmes and meetings prove, literature can play an important role in preserving identity, saving values and building society. Therefore with the analysis of these three journals I give a short outlook to the history of the press to be able to reveal the literary efforts of these nations.

The *Pásztortűz*, the *Helikon* and the *Klingsor*, undertaking and surviving common fate, focused on the canonization of their homeland experiences and their historical past, In order to reveal the collaboration of these prominent journals I draw a picture of the socio-cultural field created by transylvanism. Referring to the patriotism of *Erdélyi Helikon* and *Szépmíves Céh*, comparing to the ideas and followers of *Korunk* edited by Gaál Gábor and the 12-year long debate around the role of „transylvanian soul”.

The poetry of Reményik Sándor did not result significantly new way of poetical, speech, but saving traditions he spoke in his unique way with his sense of transcendency and nation-awareness. The lines of this individual identity became important element of identity of Transylvanian Hungarians until these days.